

COLLEGIUM DOCTORUM

Magyar református teológia

18. évfolyam
2022/2.

A Magyarországi Református Egyház
Doktorok Kollégiumának periodikája

Budapest, 2022

Collegium Doctorum
Magyar református teológia

A Magyarországi Református Egyház
Doktorok Kollégiumának periodikája

Felelős kiadó:
Galsi Árpád

Felelős szerkesztő:
Hodossy-Takács Előd, a Doktorok Kollégiumának főtítkára

A felelős szerkesztő munkatársa:
Iszlai Endre

Szerkesztőbizottság:
Dienes Dénes (Egyháztörténeti szekció),
Fazakas Sándor (Rendszeres teológiai szekció),
Gaál Sándor (Missziológiai szekció), Karasszon István (Ószövetségi szekció),
Kocsev Miklós (Pasztorálpszichológiai szekció),
Kovács Ábrahám (Vallástudományi szekció), Molnár Pál (Egyházjogi szekció),
Szenczi Árpád (Pedagógiai szekció)

ISSN HU 1787-128X

Olvasószerkesztő:
Lapis József, Homoki Gyula

Szerkesztőség címe:
H-4026 Debrecen, Kálvin tér 16.
E-mail: dc@reformatus.hu ♦ Web: <http://www.dc.reformatus.hu>

Kiadja és terjeszti a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35. ♦ Telefon: +36-1/386-8267, +36-1/386-8277
E-mail: kalvin.kiado@kalvinkiado.hu ♦ Web: <http://www.kalvinkiado.hu>

Technikai szerkesztés:
M. Szabó Monika

Készítette: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

KITEKINTÉS

- ♦ Hörcsik Richárd: Makkai László, a Doktorok Kollégiuma
első főtitkárának emlékezete 159
- ♦ Bóna Zoltán: Reflexió az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra ... 165

TANULMÁNYOK

- ♦ P. Kusnyír Éva: *„Az emlékezet életre költi a holtakat is...”* –
Az I. világháború emlékezete az Abaúji Református Egyházmegyében ... 183
- ♦ Máthé-Farkas Zoltán: A sír atyám, a féreg anyám és nővérem.
Egy Jób-könyvi költői metaforasor elemzése 215
- ♦ Herbály Eszter: Menedzsmentvezetési modellek
a református egyházban (?) 244
- ♦ Szenczi Árpád: Az enkulturáció és a perszonalizáció szintézise
a mai keresztyén szellemiségű nevelésben 263
- ♦ Bacskai Katinka–Ceglédi Tímea: Ugródeszka-e a református iskola
a hátrányos helyzetű tanulóknak? Reziliens diákok a református oktatási
rendszerben 282
- ♦ Bognárné Kocsis Judit: Személyiségfejlesztés, református nevelés
régen és ma 292
- ♦ Hodossi Sándor: A keresztyén nevelés eredményességét meghatározó
tényezők a református iskolákban Nagy Péter (1949–2020)
gondolatai alapján 303
- ♦ Ivánné Nagy Erzsébet Bernadett: A keresztyén tantestület jellemzői
az egyházi iskolákban 313
- ♦ Kiss Klára: Egyházi iskolák és gyülekezeti integráció 320
- ♦ Szászi Andrea: Reziliencia és megoldásfókusz – fejlődési lehetőségek
a református iskolák számára 328
- ♦ Szontagh Pál: A protestáns hivatástudat megjelenése a pedagógusjelöltek
hivatásmotivációjában 339

RECENZIO

♦ Máthé-Farkas Zoltán – Robert Alter: *The Art of Bible Translation* 353

♦ Lányi Gábor – Alec Ryrie (szerk.): *A kereszténység történeti atlasza* 359

SZERZŐK 361

KEDVES OLVASÓ!

A megszokott Lectori Salutem helyett most a 2022 augusztusában, a Doktorok Kollégiuma Közgyűlésén elhangzott főtitkári jelentés részletével indítjuk útjára lapunkat.

Az elmúlt hetek egyik nagy újdonsága volt számomra, amikor a DC ötvenéves jubileumára készülve szembesültem vele, hogy a nyolcvanas években a Zsinat megszüntette saját teológiai bizottságát, mondván: ott van a DC. Most kicsit vonatkoztatassunk el az akkori egyházi és politikai kurzustól: mi, ma készen állnánk egy ilyen szerep betöltésére? Az nem kérdéses számomra, hogy megvan közösségünkben a szükséges teológiai tudás és felkészültség, ami a református tanításhoz elengedhetetlen. De megvan bennünk a kompromisszumkészség is? A közös platform keresésének igénye és készsége? Felismerjük, ha a jobbra tanítatás ideje jön el? Engedjük néha meggyőzni magunkat, vagy mindvégig ragaszkodunk saját igazságunkhoz? Ezeken a pontokon vannak kétségeim. Az az érzésem, néha túl jól érezzük magunkat szekciónk biztonságában – de az egyház tanításának ügyét csak akkor vihetjük előrébb, ha a biblikusok forrásismerete találkozik a rendszeres teológusok átfogó látásával, a gyakorlati teológusok applikatív készségével, és minden más szakemberünk véleményével, a pedagógusok, ökumenikusok, himnológusok, missziológusok, egyháztörténészek szempontjaival. Értékeink összeadására van szükség. Ezt szolgálja szaklapunk is.

Prof. Dr. Hodossy-Takács Előd
felelős szerkesztő
a Doktorok Kollégiuma főtitkára

HÖRCSIK RICHÁRD

Makkai László, a Doktorok Kollégiuma első főtitkárának emlékezete*

Tisztelt Elnök Úr! Főtitkár Úr! Hölgyeim és Uraim!

A mikor a mai debreceni jubileumi konferenciánkon a Doktorok Kollégiuma fél évszázados történetére emlékezünk, nem véletlen, hogy a nyitó előadások után egy kiállítással zárjuk a napot, amellyel a Kollégiumunk egy olyan tudós professzorának az alakját idézzük fel, aki az egyik alapítója volt e patinás szervezetnek. A kiállítás címe: *Makkai László és a Doktorok Kollégiuma*.¹ Az pedig – mint Makkai professzor úr egykori seminaristája, majd pedig tanszékének későbbi utódja – külön megtiszteltetés számomra, hogy a róla szóló rövid megemlékezést én tarthatom, és a róla készült festményt, amelyet a Kollégiumunk professzorainak panteonjában helyezünk el, én leplezhetem le.

Ötven év távlatából is jól látszik, hogy a Doktorok Kollégiuma létrehozása 1972-ben *egyházatörténeti jelentőségű esemény* volt, ami máig hatóan formálta és formálja az egyházunkban folyó teológiai és tudományos életet. A magyar protestáns teológusok és az általuk képviselt tudomány olyan fokú összefogására került sor, amely méltán váltott ki elismerést a magyar tudomány és művelődés világában.²

A Doktorok Kollégiuma létrejöttének számos oka volt, sokan segítették azt. De a korabeli dokumentumokat lapozgatva – közülük – egyértelműen Makkai László szerepe tűnik ki, aki nemcsak szorgalmazója, hanem elméleti

* *Makkai László és a Doktorok Kollégiuma* címmel, a Doktorok Kollégiuma plenáris ülése utáni kiállítás alkalmával Debrecenben 2022. augusztus 23-án elhangzott megnyitó szerkesztett változata.

¹ Lásd erre vonatkozóan HÖRCSIK: A Doktorok Kollégiuma megalakulásának rövid áttekintése, 8–15.

² HÖRCSIK: Makkai László és a Doktorok Kollégiuma, 151.

kimunkálója, rövid és hosszabb távú programjának megalkotója és későbbi működésének támadhatatlan mozgatója volt. Ezért illő róla külön is megemlékezni. Idézzük fel legendás alakját!

Életútja röviden³

Makkai László 1914. július 10-én született a Szamos-parti Párizsban, Kolozsvárott, Makkai Sándor teológiai tanár, későbbi püspök első gyermekeként, ahol „egy művészi és tudományos elkötelezettségű családban nőtt fel”. A kolozsvári egyetem után 1937-ben, alig 23 évesen már doktori szigorlatot tett a kelet-európai történetből. 1946-ban pedig egyetemi magántanári habilitációt nyert.

Itthon, a Sárospataki Református Teológiai Akadémián s külföldön, a genfi, majd a leideni, bosseyi és bázeli egyetem teológiai fakultásán bővítette ismereteit. 1942-től a kolozsvári egyetemen a *Román történelem, különös tekintettel balkáni és magyar kapcsolataira* című tárgykor magántanára. A háború után sajátságosan ívelt egyházi és világi tudományos karrierje. 1949-től az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 1961-től főmunkatársa, 1976-tól 1985-ig tudományos tanácsadója.

Közben 1950–51-ben a sárospataki református teológián az egyháztörténet tanára. 1951-ben egyházi megbízatásairól – a teológia megszüntetése miatt – kénytelen volt lemondani. Majd húsz esztendő múlva – a Történettudományi Intézeti állása mellett – 1971-től a debreceni református teológiai akadémián az egyháztörténet professzora. Az MTA levelező tagja 1985. május 9-től, rendes tagja 1987. május 8-tól. A hazai és nemzetközi tudományos és református egyházi élet nagytekintélyű tudósa, türelemmel viselt hosszú betegség után életének 76. évében, 1989. december 1-jén hunyt el.

Makkai László kivételes tehetség volt, aki a 20. századi közép-európai polgárok viszontagságos sorsa ellenére is kettős karriert tudott befutni. Világi és egyházi területen egyaránt, és mindezt úgy, hogy a kommunista hatalom egyiket sem tudta ellehetetleníteni. Az ún. *egyházi szolgálatairól* ezen a helyen, külön is érdemes megemlékeznünk.

Egyházi szolgálatai

Első egyházi szolgálata során⁴ Makkai László a II. világháború után kapcsolódik be igazán a református egyház életébe, „miután lelkét megérintette

³ HÖRCSIK: Makkai László (1914–1989), 562–568.

⁴ HÖRCSIK: Makkai László és Sárospatak, 495–513.

a református ébredés”. „A lelkeszi szolgálatba tehát nyilvánvalóan jó okkal törekedett” – írja Péter Katalin –, „talán azért, mert azt remélte, hogy a háború után megújuló életben az egyház megújulásán dolgozhat a reformátusok között.”⁵ Ösztöndíjas éveit követően részt vesz az Országos Missziói Munkaközösség munkájában, amelynek – édesapjával együtt – vezéregyénisége lesz. Közben elvégzi a sárospataki teológiát, miközben evangelizál, egyházi konferenciákon tart előadásokat. A középfokú bibliai tanfolyamok első sárospataki előadóképzőjének (1949) szervezője. Az 1950–52-es években az egyháztörténet előadója a pataki teológián. „Ahogy előadás közben átalakult, sugárzott, áradó és sodró volt, kifejező és precíz, vibrálóan szuggesztív jelenség volt” – emlékezett egykori tanítványa.

1951 nyarán azonban az államosítás miatt elveszti egyházi állását Patakon. Budapestre kerül, ahol a Történettudományi Intézetben „átnevelésre” fogják. De Makkai László zseniális elméjén nem lehet túljárni. A 17. századi puritán ébredést dolgozza fel. Több máig meghatározó művet írt a hazai és az angliai puritanizmus mozgalmáról. Ekkora már az itthoni történészek között egyre fényesebben cseng Makkai neve. Hihetetlen mennyiségű tanulmányt, könyvet írt.

Aztán a második egyházi szolgálata Debrecenben folytatódik. Amikor a Debreceni Református Teológiai Akadémián Tóth Endre 1970. november 15-én bekövetkezett halálával megüresedett az egyháztörténeti tanszék, Makkai Lászlót „nemcsak a hazai, de nemzetközi téren is hírneves tudósok között tartották nyilván”.⁶ Érthető tehát, hogy a Debreceni Theológiai Akadémia a nagy múltú tanszéket személyével kívánta betölteni, mint aki méltó módon lép neves tudósai örökébe. Makkai László eddigi egyházi és történészi munkássága ugyanis mindenki előtt nyilvánvalóvá tette azt, hogy ő szerves kapcsolatban látja a magyarországi református egyház történetét nemcsak a magyar, hanem az európai egyház- és művelődéstörténettel. „Személye garancia volt arra” – emlékezik vissza egykori kollégája, Kocsis Elemér –, „hogy a szoros értelemben vett tanításon túl a legmagasabb szinten tudja részint művelni, részint irányítani az egyháztörténeti kutatásokat, és alkalmas arra is, hogy ökumenikus téren is közkinccsé tegye az eredményeket.”⁷ Így vette kezdetét életének „második egyházépítő” korszaka, ami 1971-től 1983-ig az egyháztörténeti, 1983-tól 1989-ig pedig a vallástörténeti tanszék vezetését jelentette.

De Makkai László nemcsak a Debreceni Kollégium, hanem a Magyarországi Református Egyház egésze tudományos és teológiai életébe is mint fénylő üstökös robbant be. A teológiai oktatás mellett meghatározó szerepet vitt

⁵ PÉTER: Makkai László, 254.

⁶ KOC SIS: Makkai László 70 éves, 15.

⁷ Uo.

szerteágazó tudományszervező tevékenységével. Ezek közül is kiemelkedik a *Doktorok Kollégiuma* 1972-ben.⁸ De hadd soroljam fel a többit is! Ugyanebben az évben, a debreceni kollégiumban egyháztörténeti kutatóintézetet létesített.⁹ Két év múlva neki köszönhetően megszületik az *Országos Református Gyűjteményi Tanács*, amelynek elnöke lesz. A református közgyűjtemények kilépnek az elszigetelődésből, a református műemlékvédelem ügye nagyot lép előre. Kezdeményező szerepet vett a *teológiai levelező tagozat* és a *diakóniai munkásképzés* megszervezésében. Neki lehet köszönni, hogy megszületett a *Confessio* című folyóirat.¹⁰ Megalakulásától kezdve részt vett a *Nemzetközi Kálvin-kutató Kongresszus* munkájában is, amely 1982-ben elnökségi tagjává választotta.

A Doktorok Kollégiuma¹¹

Azt senki sem vonja kétségbe, hogy a Doktorok Kollégiuma megszületésében meghatározó szerepe volt Bartha Tibornak, a Zsinat akkori lelkes elnökének. Aki, pozíciójánál fogva is, felismerte a kádári egyházpolitika keskeny mezsgyéjén nyújtotta lehetőségeket, s mintegy biztosítva a rendszer iránti lojalitását, az egyházi vezetés „szigorúan ellenőrzött” módszerével, de mégis a teológiai és tudományos élet megújítását kezdeményezhette. Ezzel pedig a korábban megkopott egyházvezetői nimbuszát növelhette. Hiszen az a tény, hogy a korábban a kommunista rendszer által negligált teológiai munkának egyfajta társadalmi elismertséget igyekezett szerezni, bátor egyházkormányzói lépésnek tűnhetett.

Ezért jött kapóra Bartha Tibornak az egy évvel korábban Debrecenbe érkező Makkai professzor személye, akinek „ötleteivel”, sziporkázó tudományos egyéniségével, tudományos rangjával sikerült tökéletesre csiszolni a Doktorok Kollégiuma ékkövét. Mind Bartha Tibor, mind Debrecen számára hamar nélkülözhetetlenné vált Makkai László. Aki viszont éppúgy felismerte ezt a helyzetét, és meglátta a lehetőségét abban, hogy megvalósítsa református tudományszervező terveit Bartha Tiboron és a Doktorok Kollégiumán keresztül. Megkockáztatom: ha nincs Makkai László, akkor alig lett volna hosszú

⁸ Lásd erre vonatkozóan Hörcsik Richárdnak a Doktorok Kollégiuma jubileumi közgyűlésén elhangzott előadását: A Doktorok Kollégiuma megalakulásának rövid áttekintése, 8–15.

⁹ A Közép-Kelet-Európai Reformációkutató Intézet igazgatója Dr. Barcza József kutató professzor lett.

¹⁰ Makkai László a *Confessio* első számának beköszöntőjében fogalmazza meg a folyóirat életre hívásának körülményeit: Vallomás és hitvallás, 3–5.

¹¹ Lásd bővebben a 2022-es debreceni jubileumi konferencián elhangzott előadást: HÖRCSIK: Az ötven éves Doktorok Kollégiuma történeti áttekintése.

életű a DK. Mindez pedig nem jöhetett volna létre – ahogy szoktuk mondani –, Makkai László tevékenysége nélkül.

Makkai Lászlóval egyszemélyben egy olyan történész és teológus került a református egyház teológiai tudományosságának élére, akit egyaránt elismertek egyházi és világi területen is. A köré gyűlt egyházi tudósok munkája által a magyar református teológia áttörte azokat a barikádokat, amelyeket a háború után emelt a kommunista uralom és ideológia. Személye olyan hidat jelentett az egyházi és a világi tudomány – elsősorban történettudomány – között, amely a református egyháznak elengedhetetlenül fontos nyitást hozott a hetvenes évektől. Sőt, személye és látásmódja, tudományos felkészültsége biztos hátteret nyújtott a Doktorok Kollégiuma további tevékenységében.

A Debreceni Református Theológiai Akadémia 1989-ben, 75. születésnapján *doctor honoris causa* címmel tüntette ki hűséges professzorát, mintegy elismervén és megköszönvén közel két évtizedes munkáját. A betegágynál, amikor átvette a kitüntetést, azt mondta: „soha nem kívánt magának nagyobb megbecsülést”.¹² Az erre az alkalomra készített emlékkötetből Kocsis Elemér szavait idézve fejezem be rövid méltatásomat:

Makkai Lászlóra nem elég azt mondani, hogy személyiség, hanem ennél több: jelenség. Egy nagyon alázatos, de elméjében hihetetlen magasságokba törő ember... Személyiségének egyik titka mély istenhite. Gyülekezetének egyszerű tagja, igére figyelő, Krisztust követő, Istentől vezetett és tanított ember... Ez termékenyíti meg egyetemes és magyar történelmi tudását. Isten megengedi neki, hogy »tetten érje« a történelem útjain. Ez emeli áhíttá minden előadását.¹³

Legyen áldott Makkai László emlékezete!

Felhasznált irodalom

- ♦ HÖRCSIK R.: Makkai László és a Doktorok Kollégiuma. Adatok a MORE Doktorok Kollégiuma megalakulásának történetéhez, in Kustár Z.–Baráth B. L.–Gonda L.–Hodossy-Takács E.–Gaál B. (szerk.): *Orando et laborando: A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2003/2004. évi értesítője (466. tanév)*, Debrecen, DRHE, 2004, 151–160.
- ♦ HÖRCSIK R.: A Doktorok Kollégiuma megalakulásának rövid áttekintése. Makkai László szerepe a DC történetében, in *Collegium Doctorum* 1 (2005), 8–15.

¹² PÉTER: Makkai László, 254.

¹³ KOCIS: Makkai László 75 éves, 4–5.

- ♦ HÖRCSIK R.: Makkai László és Sárospatak. Adatok Makkai László első „egyházi szolgálatához”, in Fazakas S.–Ferencz Á. (szerk.): *„Krisztusért járva követségben...” Teológia – igehirdetés – egyházkormányzás: Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára*, Debrecen, DRHE, 2012, 495–513.
- ♦ HÖRCSIK R.: Makkai László (1914-1989), in Baráth B. L.–Fekete K. (szerk.): *Őrállóvá tettek. Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez*, Debrecen, TTRE–DRHE, 2019, 562–568.
- ♦ HÖRCSIK R.: Az ötven éves Doktorok Kollégiuma történeti áttekintése, különös tekintettel a megalakulás körülményeire, (Megjelenés alatt).
- ♦ KOCSIS E.: Makkai László 70 éves, in *Confessio* 8 (1984), 14–16.
- ♦ KOCSIS E.: Makkai László 75 éves, in Barcza J. (szerk.): *Tovább..., Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára*, Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 1989, 3–7.
- ♦ MAKKAI L.: Vallomás és hitvallás, in *Confessio* 1 (1977), 3–5.
- ♦ PÉTER K.: Makkai László, in Benda K.–Szabó A. (szerk.): *A Ráday Gyűjtemények Évkönyve*, VII. kötet, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1994, 253–254.

Reflexió az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra

Bevezetés

Újszövetségi tanulmányaimból rémlik a *történelem* fogalmának az a fajta megkülönböztetése, amely szerint az egyik értelmezés arra utal, ami garانتáltan megtörtént, függetlenül attól, hogy a későbbiekre nézve van vagy nincs bármi jelentősége. Ilyen értelemben minden esemény történelmi esemény, de nem történelmi jelentőségű esemény. Másrészt a történelem szónak/fogalomnak lehet olyan tartalma, amelynek a tényszerűsége, megtörténte akár bizonytalan vagy empirikusan igazolhatatlan, mégis óriási jelentőséggel bír a jövőre, illetve a mindenkori jelenre nézve.

Ezzel – kicsit játékkal a szavakkal és játékkal a gondolatokkal – kívánok rátérni az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Világkongresszusra, amelyről az a meggyőződésem, hogy könnyedén lehetett volna egy feledésbe merülő vallási/egyházi/felekezeti eseménye a szekuláris Magyarországnak, de nem ez történt. A bevezetőmre hivatkozva tehát az az állításom, hogy a NEK, amely a maga empirikus történetiségében nem feltétlenül nagy jelentőségű esemény, a jelenre és a jövőre gyakorolt hatásában óriási jelentőséggel bír. Amikor e sorok íródnak, pláne amikor az olvasóhoz jut, már több mint egy évvel vagyunk az események után, ugyanakkor úgy gondolom, hogy ez eseménynek a jelentősége messze meghaladja a vallási/egyházi/felekezeti köröket, s mint vér a kötésen, várt vagy váratlan pillanatokban megjelenik. Persze megelőzően, az esemény során és talán azóta is lehetnek, ilyen-olyan fanyalgások és kellemetlenkedések, mint például a „pápalátogatás rövidségének” fölhánytorgatása. Mégsem hiszem, hogy ez az esemény hamar fényét veszti, és feledésbe merül. Amikor a főtktári és főszerkesztői felkérést megkaptam, hogy egy évvel az esemény után a Doktorok Kollégiumának ökumenikai szekciójában, illetve a *Collegium Doctorum* periodikában ez a téma szerepeljen, abban is igazolását láttam a fenti véleményemnek. Ez a felkérés, illetve emlékeztetés egy református tudományos testület vezetőjétől önmagában is egyfajta megerősítése a fentieknek.

Az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Világkongresszus korábbi megfelelői során protestánsok sokszor szorongó ellenérzéseket vagy egyszerű lelki, szellemi kényelmetlenséget, sőt kifejezett félelmeket éreztek. Tempora mutantur et nos mutamur in illis. A „nos” mögött hangsúlyozottan gondolkodom arra a

kontextusra, miliőre, amely meghatározza gondolkodásunkat és reflexióinkat, hangsúlyunkat, amely ebben az esetben egész egyszerűen azt jelenti, hogy eljött az ideje és a társadalmi indoka annak, hogy erre az eseményre protestáns, sőt humanitáriusan szekuláris körök is pozitívan emlékezzenek, és annak gyümölcseivel okosan sáfarkodjanak a jövőben.

Mindazonáltal persze csak reflexióra vállalkozom, hiszen nem feladatom az eucharisztia – szentáldozás/hálaadó úrvacsora – különböző teológiai magyarázatainak összehasonlítása, és pláne nem azok megítélése. Az is nyilvánvaló, hogy a hitüket gyakorló katolikusok számára nem a kongresszusok jelentik az optimális helyszínt és alkalmat az eucharishtiában mint szentáldozásban való elmélyülésre, még akkor sem, ha egy-egy ilyen alkalom felemelő élményt jelent a szentséggel rendszeresen élők számára is, és talán sokakat sikerrel hív aktivizálódásra a nominális katolikusok közül. Ezt azért fontos hangsúlyoznom, mert úgy gondolom, hogy velem együtt a legtöbben – katolikusok és nem katolikusok – arra gondolunk, hogy ezek a kongresszusok az eucharishtiában való elmélyedést, következésképpen az általános hitgyakorlatban való elmélyedést kívánják szolgálni a katolikus egyházon belül. Ez valamikor bizonyára így is volt. Ma sem becsülendő le ez az elem, de úgy gondolom, hogy a pusztta találkozásnak, a tömeges jelenlétnek, a biblikus, keresztyén, római elemekben gazdag kulturális eseményeknek, rendezvényeknek el egészen a borkóstolóig a hatását nem becsülhetjük le, sőt azok jelentőségét nagyon is komolyan kell és lehet vennünk. Foghíjas templomok és nem csak ordító, hanem vérlázító szekuláris jelenségek és igények közepette a pusztta testvéri találkozásnak is bátorító, erősítő, hitet erősítő jelentősége van ökumenikus ölelésben is.

Teológiai előkészületek

A határozottan új és ökumenikus elemek egyike az, hogy a konferenciát megelőzően egy olyan teológiai konzultációra került sor Esztergomban már 2018 őszén – az eredeti tervek szerint 2020-ban rendezték volna meg a Kongresszust – „Összeköt, nem szétválaszt” címmel (sic!), amelyen protestáns és zsidó teológusok is szót kaptak. A zsidó hitfelekezetet Schöner Alfréd és Verő Tamás képviselték. „Az úrvacsora értéke és jelentősége a református teológiában” címmel Fekete Károly, „Az úrvacsoráról szól teológiai felfogás és az úrvacsora gyakorlata az evangélikus egyházban” címmel pedig Szabik Imre szolgáltak előadásokkal. A görögkatolikus értelmezésről Kocsis Fülöp számolt be. Nem kétséges, hogy a teológiai eszmélődésnek is optimális alkalmat jelent egy ilyen kongresszus, az pedig egyenesen példátlan, hogy a kongressz-

szust szervező világegyház egyáltalán érdeklődik a házigazda ország protestáns egyházainak és zsidó hitfelekezeteinek az ide vonatkozó teológiája iránt.¹

A konferencia első napjaiban szintén Esztergomban rendezett szimpóziumon is köszönthettünk protestáns előadót Hafenschér Károly evangélikus teológus személyében, aki nem kisebb feladatra kapott felkérést, mint hogy ismertesse a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsába tömörült egyházak ide vonatkozó hitelveit.²

A harmadik teológiai munka pedig magának a Kongresszusnak a teológiai alapvetésében nyert megfogalmazást a Budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Teológiai Bizottsága által. Ez a tanulmány – bár egy tisztán katolikus közösség munkájának eredménye – az utolsó fejezeteiben szintén utal mindarra, ami Krisztus népét a teológiai és intézményi különbségek ellenére és közepette összegyűjti. Ezen túlmenően pedig – és ez a fontosabb – megítélés szerint olyan teológiai fogalmak nyernek hangsúlyt, amelyek korábban, különös tekintettel az eucharishtiára, egyáltalán nem voltak hasonló hangsúllyal jelen. Ilyen a Szentlélek munkája a közösségben, illetve az egyén hitében, szemben az *ex opere operato* elvvel, továbbá az írott ígének, az utolsó vacsorán elhangzott jézusi szavaknak a jelentősége. Mindkét észrevétel számomra az isteni jelenlét valamelyes elvonatkoztatását sugallja a szent jegyekről, és ezzel mintha a reformáció idevonatkozó tanításához közelítenének?³ Nem mellesleg jegyzem meg, hogy a NEK teológiai bizottsága által készített anyagban szó sem esik az incidentália és szubsztancia arisztotelészi megkülönböztetéséről, következésképpen a transz-szubsztanciációról sem.

Kongresszusok és az 1938-as, 34. NEK

Nagyot változott a világ 1938 óta, amikor is a 34. – budapesti – Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus kapcsán súlyos kérdések merültek föl mind a protestáns teológusokban, egyházi vezetőkben, mind pedig az öntudatosabb protestáns hívekben. Akkor még a nyugati szekularizációnak az életérzése nem zavarta meg a „harangzúgásos” magyar, kollektív spiritualitás-/egyház-tudatot. Bár a 20. század nagy teológusai, például Karl Barth és Paul Tillich ekkor már régen szembesültek e jelenséggel, és győtrődtek súlya alatt, keresve annak külső és belső okait. Nálunk ekkor még nem volt közös ellenség az elvilágiasodás, bár katolikusok és protestánsok egyaránt érezték a misszió

¹ Összeköt, nem szétválaszt!; FEKETE: Az úrvacsora értéke, 239–245; SZEBIK: Az úrvacsoráról szóló teológiai felfogás.

² HAFENSCHER: A MEÖT tagegyházainak álláspontja az úrvacsoráról, 229–236.

³ A BUDAPESTI NEMZETKÖZI EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUS TEOLÓGIAI BIZOTTSÁGA: „Minden forrásom Belőled fakad”.

szükségszerűségét, amit például a quasi civil szervezeteiken – például a Vasárnapi Iskolai Szövetségen vagy a KALOT-on – keresztül próbáltak sikerre vinni, de úgy, hogy e misszió nagyon könnyen, vagy szükségszerűen egymás vödrébe vetette ki hálóját.

De nézzük csak, hogy az eucharisztikus kongresszusok létrejötteinek mi volt az ősoka. Megítélésem szerint az ősmotívum a római spiritualitás elsekélyesedése, a vallási formalizmus vagy éppen a direkt egyházellenesség. Azok a jelenségek tehát, amelyek, részben bizonyosan, a felvilágosodásban gyökeresnek, miként ezek gyűjtőfogalma, maga a szekularizáció, illetve ennek ideológiája a szekularizmus is hazánkhoz képest mintegy évszázaddal korábban már jelentkezett az első kongresszusok szülőföldjén. Különösen igaz ez Franciaországra.

Ettől a konkrét kihívástól teljesen függetlenül igaz az az általános tapasztalás, illetve fölismerés, hogy amikor egy eszmétől fűtött mozgalom – bármi is legyen az – sikerre jut és intézményesül, akkor az eszmei fűtöttsége és cselekedeti lelkesedése alábbhagy. A keretek rögzülnek, a lelkesedés helyébe lép a hűvös racionalitás alapján a szabályrendelet, és hamarosan felüti fejét az unalmas érdektelenség. Persze ez a klisé is magán hordja a leegyszerűsítés felszínességét, de úgy gondolom, sok igazságot hord Krisztus egyházára nézve is. A 19. század első felében szinte homogén katolikus területekről, Franciaországból, Belgiumból indul a mozgalom az egyház megújulása, megelevenedése érdekében. Belső egyházi mozgalom volt, hiszen fő vonalakban azon a vidéken mindenki katolikus volt, legalábbis az intézményes hovatartozást illetően. Gyakorlatilag a fő cél az volt, hogy a passzívvá vált katolikusságot reaktiválják. A neve és a központi üzenete miért lett az eucharisztia? Éppen azért, mert ez a szellemi és lelki centruma a római katolikus hitnek konkrétan és a Krisztus-hitnek is általában. Krisztus szavai az utolsó vacsorán, áldozata a kereszten és győzelme a feltámadásban az a centrum, amelyre az eucharisztia utal, végső soron a teljes keresztyén közösségben. Aki ebből a centrumból kikerül, az nagyon hamar névleges keresztnnyé válik, s aztán a szekularizáció megerősödésével elvileg és gyakorlatilag kívül kerül az intézményes egyházon. És ha mindehhez a – bár antikrisztusi, de mégis szükségszerű folyamathoz – még belső méltatlan viták vagy külső hatalomtechnikai támadások párosulnak, az csak tovább gyorsítja a vallási/egyházi élet egyéni és társadalmi ellényegtelenedését. Valami ilyesmi történt Franciaországban, ahol 1875-ben, Faverney városban jött létre az első, akkor még nemzeti kongresszus, amely majd 1881-ben Lille-ben vált nemzetközivé. Természetesen nem eszképipista befelé fordulással képzeltek a mozgalom lelkes vezetői a megújulást, hanem össztársadalmi reflexiót reméltek a kivonulásuk látványos jelenségére, a csendesen fakuló hitgyakorlat közepette. Talán ez az a pont, ahol az első kongresszusok viszonylagos sikerét vagy legalábbis értelmét igazolva látjuk.

Persze a Felvilágosodás óta van egy mondhatni l'art pour l'art egyházellenesség, de a többség képes arra, hogy ha meglátja az egyházban akár a társadalmi hasznosságot, akár az emberi méltóságot, akkor újra bizalmat szavaz neki. Hogy ez a 19. század Franciaországában mennyire volt tudatos, nem könnyen tapintható, de hogy valóságos volt, az nyilvánvaló. Ettől lett vonzó az Eucharisztikus Kongresszus más nemzetek körében is. Ettől kapott folyamatos meghívást, és ez biztosította folytonosságát el egészen az 1938-as budapesti, 34. Kongresszuson át az elmúlt esztendeig.

Ezzel a történelmi visszatekintéssel, illetve ekkleziasztikai érveléssel értjük meg igazán az 1938-as budapesti Kongresszust, amely kifejezetten magyar meghívásra, kezdeményezésre jött létre. A háború küszöbén vagyunk, s a magyarok nem akarnak háborút, de szeretnék Trianon revízióját, vagy legalábbis valami olyasmit a katolikus közösség mediációjával, amelyet ma határokon átvélő egységnek nevezünk. Szeretnék a nemzetközi bizalom megerősödését is. Nincs jogunk elvitatni azt, hogy sok hívő lélek bízott az isteni gondviselés nagy csodájában e téren és ebben az eszközben is. Bizonyára nem erőltetett a hivatkozás az 1933-as dzsemborira, amelyben több tízezer cserkész jött össze – bár ökumenikus közösségben – a megcsonkított és megalázott Magyarországon, létrehozva ezzel az I. világháború utáni első tömeges és nagytekintélyű nemzetközi eseményt, amely ráadásul a megbékélés és kölcsönös tisztelet nyilvánvaló üzenetével vált híressé. Öt évvel később valami hasonlóra készült – református kormányzójával együtt – az ország. Hogy a hozzáfűzött remények mennyire váltak valóra, vagy mennyire lettek kudarcossá, botor kérdés, már csak azért is, mert nem tudjuk, hogy hogyan alakult volna hazánk sorsa a Dzsembori és a Világkongresszus nélkül.

Református/protestáns ellenérzések/tiltakozások és párhuzamosságok 1938-ban

A tavalyi, 52. Világkongresszustól eltérően nem kerülhetjük el annak konkrét jelzését, hogy az 1938-as Kongresszussal szemben milyen problémafelvetéssel és milyen ajánlással szólította meg a református magyarságot a kor elismert teológusa, Sebestyén Jenő. Tesszük ezt annak újrarahangsúlyozásával, hogy ez a tanulmány csupán egy reflexió az eseményre, sokkal inkább, mint egy teológiai munka az eucharisztia különböző értelmezésére vonatkozóan.

Krisztus egyházainak közeledésében, különösen is a nyugati kereszténységben belül az egyik legnagyobb nehézséget éppen az eucharisztia, úrvacsora értelmezése adja. Utaltam arra is, hogy a kongresszusok elnevezése azt a vágyat sugallja, hogy az eucharishtiával már nem élő, inaktívvá vált, immáron névleges katolikusokat reaktiválják. Az oltár és az eucharisztia köré gyűjtsék,

és így hitüket életesen megélő katolikusokká formálják őket. Ez így volt már a 19. század közepén Franciaországban, de ezt a 30-as évek Magyarországa még nem érzékelte. A nyugati szekularizáció igazi foga fehérjét még nem mutatta meg, következésképpen nem érzékelték ebben az igazi ellenséget, különösen nem a közös ellenséget. Ez mentségül szolgáljon az ökumenikus szempont teljes hiányára, évtizedekig kellett még várni a „unity in diversity” felismerésre. Ezzel szemben protestáns eleink sokkal kevésbé gondolhattak arra az eucharishtiával, a szentáldozással kapcsolatban, hogy azzal valami-féle katolikus–protestáns egység nagyon gyorsan megvalósuljon. 1938-ban ez hatványozottan így volt. Negatíve fogalmazva ugyanezt úgy is mondhatjuk, hogy miközben sok mindenben gondolhattak, érezhettek és talán még cselekedhettek is együtt, ez pont az eucharishtiára nem vonatkozott. Ebben a szellemiségben és logikában született dr. Sebestyén Jenőnek a budapesti Református Teológiai Akadémia igazgatójának cirka 10 oldalas tanulmánya: „Az eucharisztia és az Eucharisztikus Kongresszusok református szempontból” című elmélkedése. A neves teológus, természetesen törekedve a testvéri hangnemre, de a teológiai tudományosság akribiájával járja körül az eucharishtiának teológiai értelmét, egyházi gyakorlatát, artikulálja a katolikus és református eucharisztia fogalmi különbözőségét, és végül summázza az egészet azzal, hogy református szempontból a Kongresszus egyetlen pozitívuma az lehet, hogy megerősödünk saját hitünkben. Tovább az egész programra általánosságban mondja, hogy mint reformátusok azon „soha részt nem vehetünk”.⁴ Tehát nem csak azt mondja, hogy messze vagyunk még az oltárközösségtől, hanem azt is, hogy egyáltalán a több napos esemény ilyen-olyan programjaiban sem vehetünk részt. Erre utaltam azzal, hogy 1938-ban nem érezték a szekularizációnak azt az előrehaladását, amelynek tudatában a magyar protestantizmus és zsidóság és nem utolsósorban a magyar kormányzat, a köztársasági elnökkel együtt viszonyult a tavalyi kongresszushoz. Erről nyilván még lesz szó, visszaidézve Sebestyén Jenő szavait is.

Közhelyszerű megállapítás, hogy mind a történelmi, mind a földrajzi, mind a politikai, sőt felekezeti kontextusok nagyban meghatározzák az egyes eucharisztikus kongresszusok jellegét. Talán nem túlzás azt mondanom, hogy 1938-ban Magyarországon sem a katolikus egyház, sem a protestantizmus, sem a kormányzat nem aggódott a kereszténység helyzetét és jövőjét illetően. A magyar katolicizmus akkor nyilvánvaló többségi komplexusa és a magyar protestantizmus akkortájt talán kisebbségi komplexusa, valamint a puskapóros politikai atmoszféra adja azt a valóságot, hogy sem a katolikusok, sem a protestánsok részéről szóba sem jött a leggyengébb ökumenikus szempont/gesztus. Ugyanakkor a református kormányzó érezhetett egyfajta pozitív üze-

⁴ SEBESTYÉN: Az eucharisztia és az eucharisztikus kongresszusok.

netet/hatást a nemzetközi katolikus gyűlés tényében az ismét „két pogány” szorításában élő hazának. Tehát a kontextusban és így a meghívásban is nyilván benne volt a kormányzó kompromisszummentes antikommunizmusa és ösztönszerű antifaszizmusa. Ebből a kontextusból következett a 38-as katolikus lelkesedés, állami támogatottság és protestáns ellenérzés.

Magyarország akkori elszigeteltsége világos, amelyen újra jelzem, hogy egy másik nemzetközi, társadalmi/ökumenikus esemény, a gödöllői dzsembori, cserkész világtalálkozó ütött látványos rést. Államalapító Szent István királyunk halálának millenniumi évfordulója jó okot biztosított egy nagy katolikus demonstrációra, a 34. Eucharisztikus Világkongresszusra, amely a Szent István emlékévkünnepségsorozatában folytatódott. Az Országház kupolacsarnokában díszközgyűlésre került sor, majd országsszerte szoborállítások és egyáltalán a fejlődést, épülést jelző ünnepségek kerültek megrendezésre augusztus 15 és 20 között különösképpen. De nem csak ez történt. Azon a héten került megrendezése a Magyar Reformátusok 1. Világtalálkozója, amelyen létrejött a Magyar Reformátusok Világszövetsége. Ravasz László testvéri meghívása állt a debreceni református találkozó mögött. A köztudatban talán él, hogy Ravasz László az Eucharisztikus Kongresszus apropóján, azzal talán rivalizálva vagy legalábbis azzal szemben egy kicsit demonstráló szándékkal hívta össze a magyar reformátusok első világtalálkozóját. A püspök gondolataiba nehéz belelátni, én mégis megkockáztatom, hogy szerencsésebb a Magyar Reformátusok 1. Világtalálkozóját úgy értékelni, mint ami a maga módján egyrészt a kárpát-medencei magyarok jó részét és a diaszpórában élő magyaroknak szintén egy jó részét kívánta ünnepi találkozóra hívni abba a hazába, amely éppen 1938-ban egyszerre nyögött az elszigeteltség és a nagyhatalmi ambíciók vészjósló nyomása alatt. Ezt a gondolatot azzal az evidenciával is megerősítem, hogy amíg a katolikus egyház globálisan szerveződik, addig a református, különösen is a magyar református, nemzeti kötelékben. Tehát a párhuzamosság mögött református részről sokkal inkább lehet a nemzeti összetartozás fontosságának megélése, mint az eucharisztia/úrvacsora akkor még meg sem kísérelt harmonizálása.

A néhány napos debreceni ünnepségen százezrek nem, de tízezrek igen csak felhívták magukra a figyelmet, amikor a tipikusan református reformációs emlékhelyek egyikéről vonultak a másikára. A magyar identitás előtti főhajtást nem kevesebben tették a kollégium falán elhelyezett Kölcsey emléktáblánál, mint négyezren, akik közül kétezren palástban voltak. Egyfajta elgondolkodtató tapintatot láthatunk abban, hogy ugyanez a tömeg nem fordult oda a néhány méterre lévő gályarabemlékműhöz, ugyanakkor a sajtóban is érzékelhető volt a reformátusok debreceni megjelenésével kapcsolatban az a katolikus hiányérzet, melyet a reformátusok viszonylagos távolmaradása okozott a Szent István év ünnepségeinek helyszíneiről. Elmondhatjuk,

hogy az ünnepek: az Eucharisztikus Kongresszus, a Magyar Reformátusok 1. Világtalálkozója, valamint az ezektől bizonyára nem elvonatkoztatható Magyarok Világszövetségének megalakulása – bár sajnálatosan a békevágy tekintetében kevésnek bizonyultak – öntudatukban erősítették a magyarságot általában, és konkrétan azt a magyar reformátusságot, amely a reformációtól kezdődően létszámárányát mindig meghaladóan szolgálta nemzetét.⁵

Reflexió a két budapesti Eucharisztikus Kongresszus kontextusaira

Mondhatjuk, hogy az ökumené szempontjából e két Kongresszus lakmuszpapírként mutatja a változást/fejlődést. A fejlődést, amely alatt természetesen közeledést értek, méghozzá két aspektusból, amelyeket motivációjukat illetően külső és belső fejlődésnek mondhatunk. A belső fejlődésen egyszerűen az ökumenikus mozgalom általános fejlődését értem. Ebbe tartozik a II. Vatikáni Zsinat impetusa a római katolikus nyitás tekintetében, és természetesen a sebek gyógyulása a protestáns oldalon, továbbá a számos megbékélést célzó dialógus a világ egyházai között. A külső erő pedig a belső erőtlenség következménye vagy eredménytelensége, tehát az a szekularizáció, amely sok hátránya ellenére az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház számára kijózanodást jelentett mindenfajta hatalmi, sőt még spirituális/teológiai szempontból is. Nyilvánvaló, hogy a zsinatok dogmái, a pápai dekrétumok, enciklikák sommás megállapításai érvényesek, de sokat változott az interpretációjuk és a citálásuk intenzitása. Anélkül, hogy szaporítanám a szót, mondjuk ki, hogy a katolicizmus nem mondott le sem arról, hogy ő lenne az egyedül üdvözítő egyház, sőt arról sem, hogy egyedül ő az egyház. A múlt és a jelen nagy különbsége ott van, hogy ezt a két quasi igazságát már nem állítja a múlthoz hasonló intenzitással, pláne nem arroganciával. Csak példának mondom, hogy 80 évvel ezelőtt Serédi Jusztinián bíboros Ravasz úrnak titulálta Ravasz László református püspököt. Tehát egy jó ügyben, nevezetesen a zsidó magyarok mentésének ügyében csírázó levélváltásban is érzékeltette, hogy a successio apostolica hiánya miatt a református egyház nem egyház, annak vezetője pedig nem püspök. Ilyen ma már nem fordul elő. Ugyan néha „eltévesztik”, de a katolikus teológusok és főpapok is tudnak többes számban beszélni az egyházzal, és az egyes egyházi szolgák titulusait ki tudják mondani.

Erre még természetesen a tavalyi Kongresszus kapcsán vissza kell térnünk, most azonban egy pillanatra forduljunk újra az 1938-as Kongresszus felé, amely – ahogy azt már említettem – dr. Sebestyén Jenő tollából egy ellenira-

⁵ Kovács: Két világtalálkozó Magyarországon.

tot indukált. Ez a dolgozat már a Kongresszust megelőző őszön elhangzott a budapesti Református Teológiai Akadémia tanévnyitó ünnepségén. Evangélikus részről Scholz László *Mi célja van az Eucharisztikus Kongresszusoknak?* címmel írt egy olyan tanulmányt, amelyben taxatív felsorolja azokat a megnyilatkozásokat, amelyek a korábbi évek kongresszusain kifejezetten a protestánsok „római akolba” való visszatéréséről szólnak.⁶ A két 1937-es tiltakozó protestáns irat fontossága, valamint az, hogy az 52. Kongresszussal kapcsolatban hasonló dolgozat gondolata föl sem merült, megerősítik a fentebb említett kontextusbéli nagy különbséget. Ezen a ponton kimondhatjuk, hogy római katolikusok, protestánsok, anglikánok, ortodoxok, pünkösdiek/evangelikálok ha arra a kérdésre kell válaszolniuk, hogy mi számukra a missziós kihívás, és ki számukra a missziós célpont, nem egymást fogják említeni, hanem a szekularizált világot, benne saját szekularizált tagjaikat, és esetleg azt az iszlámot, amely kulturálisan és politikailag is világalalomra tör.

Ezzel a jelenséggel kapcsolatban exkurzusként idézem azt az emlékemet, amikor a gyulai román ortodox templomban egy ökumenikus istentiszteleten együtt szolgáló magyar és román egyházfők között a kalocsai érsek szentbeszéde közben körbemutatott, és ezt a markáns mondatot mondta: „Uraim, vegyük tudomásul, hogy mi így együtt is kisebbségben vagyunk!” Egyebek mellett ez a mondat is kifejezi az 1938 és 2021 közötti egyházszociológiai különbségséget. A szekularizáció mint „közös ellenség” a „megbékéltetően integratív hatásával” nem volt érzékelhető a magyar keresztyének számára 1938-ban. Sőt érzékelték azt a távlatos visszatérítési szándékot, amely egyébként a konzervatív katolicizmus idősebb szolgáitól még néhány évtizeddel ezelőtt sem volt idegen. A protestáns lelkészek féltették népüket a Világkongresszuson való bármilyen részvételtől még akkor is, ha tudták, hogy ennek a „de facto szentáldozásos szívébe” nem is szabad részt venniük a katolikus egyház törvénye szerint sem. Ezzel együtt Sebestyén Jenő a vallásszabadságra hivatkozva talán egy kicsit keserű szájjal jegyzi meg, hogy a katolikus egyháznak jogában van eucharisztikus világkongresszusokat rendezni akár Magyarországon is, de ugyanezt a szabadságjogot kéri a reformátusok számára a távolmaradásra. Mintha ez egy kicsit a nyitott kapu döntése lenne. Ezt teológiailag így indokolja:

Nem a magyar római katolikusok állanak itt szemben a magyar reformátusokkal, hanem a római katolikus vallás és teológia a református vallással és teológiával, és ezt jogunk van tudni és ismerni, mert hiszen ez az elvi különbség alkotja az eucharisztikus világkongresszusok teológiai alépitményét és lelki mentalitásbeli hátterét is, amely ugyan tízezer és tízezer római katolikus és pláne magyar római katolikus hívőnél nincs meg és nem is lesz meg később

⁶ SCHOLZ: *Mi célja van az eucharisztikus kongresszusoknak?*, 267–271.

sem, de a Római Katolikus Egyház hivatalos álláspontjában megvan, meg volt és meg is lesz, mint a legmélyebb hivatalos álláspont az idők végéig. Nekünk tehát ezt kell vizsgálnunk és nem a magyar római katolikus testvéreink és barátaink személyes, szubjektív, testvéri, türelmes és békességes álláspontját ebben a kérdésben.⁷

A 20–21. században, ha úgy tetszik az ökumené korában ez a befejező gondolat különösen is testvérietlenül hangzik még akkor is, ha Sebestyén éppen a magyar katolikusok és protestánsok személyes jó kapcsolatát igyekszik ezzel megerősíteni. Ezután persze leírja a római katolikus eucharisztiant, majd pedig levonja azt a következtetést, amelyben a reformátusokra nézve a következőképpen mond pozitívumot:

Az ilyen alkalmak azonban, mint az eucharisztikus világkongresszusok, arra is jók, hogy megkeressük és kiássuk újra a magunk református ideáljait is ezen a téren, s így hitben megerősödve nézzük a kongresszus munkáját, amelyben természetesen mint reformátusok egyébként soha részt nem vehetünk.⁸

Itt csak érdekességgéppen jegyzem meg, hogy ezt a bölcs református tanácsot az 52. Kongresszusra való evangélikus válaszában ismerhetjük fel, nevezetesen abban, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház a 2020-as évet az Úrvacsora Évének nyilvánította.⁹

Úgy gondolom, hogy 2021-re, miközben a katolikus egyház a maga lényege szerint nem változott, továbbá a protestáns küldetéstudat és a bibliai felismerésekben való bizonyosság szintén nem változott, a világ, a világ kérdései és a világ provokációi nagyban változtak. Ha azokra akarunk választ adni, és nem a világ dolgai mellett elbeszélni, akkor a 38-as megközelítés – igazságmozgatai ellenére – sem érvényes iránymutató 2021-ben.

Protestáns identitás miatt aggódó kérdések ismereteim szerint föl sem merültek tavaly. Ehelyett – ismét emlékeztetek rá – az történt, hogy egy évvel a Kongresszus előtt, illetve a Kongresszus első napjaiban magyar protestáns teológusok részvételével rendeztek gyakorlatilag felekezeti diszputákat. A maguk tanulmányi munkájában pedig mint kötélen a vér ütnek át a reformációval elindított és a II. Vatikáni Zsinat döntéseiben visszaköszönő értékek.

⁷ SEBESTYÉN: Az eucharisztia és az eucharisztikus kongresszusok, 2–3.

⁸ I. m., 5.

⁹ FABINY–HAFENSCHER: 2020 az úrvacsora éve.

Néhány szó mégiscsak a teológiáról

Bár az előzőekben a teológiai analízist nem vállaltam, inkább csak az idevonatkozó teológiai munkákra hivatkoztam, mégis egy-két jelenség megemlítését szükségesnek tartom. A teológiai munka tartalma is világosan mutatja a kontextusbeli nagy különbséget 1938 és 2021 között. A Kongresszus belső teológiai alapvetését a *„Minden forrásom belőled fakad”* bibliai idézetet kölcsönző című dolgozat adja. Az alcím így hangzik: *„Az Eucharisztia a keresztény élet és az egyház küldetésének forrása”*.¹⁰ Az 1938-as és 2021-es NEK összehasonlításánál már hivatkoztam a II. Vatikáni Zsinatra, az azóta megerősödött szekularizációra, és természetesen arra az ökumenikus klímára, amely nem hasonlítható az 1938-as állapotokhoz. Általánosságban ez nyitottságot jelent a római katolikusok részéről, és bizonyos fóbiák alóli felszabadulást a protestánsok számára. A biblikus tudományosság rengeteget fejlődött a római egyházban, ami ezen a dokumentumon is rajta hagyja ujjlenyomatát. Adekvát teológiai összehasonlítás helyett egy-két teologumenonra mutatok rá, mert úgy érzem, hogy egyrészt ezek az alapjai, másrészt ezek a gyümölcsei a megváltozott dogmatikai interpretációnak, attitűdnek.

- Kezdjük azzal, hogy e dokumentum az eucharisztiaának nemcsak a csúcspontját hangsúlyozza a szenvedésben és a húsvéti győzelemben, hanem a verbális szereztetésének fontosságát is az utolsó vacsorán. A biblikus megközelítés, a hálaadásra való emlékeztetés és nem utolsósorban az a bibliai tény, hogy az utolsó vacsorának a folytatása a szeretetvendégségeken keresztül vált a szentségek szentségévé a liturgiában, mind hangsúlyozást kap e dokumentumban. Ebben a megközelítésben háttérbe szorul – bár nem vész el – az arisztotelészi filozófia segítségül hívásával érvelt transzszubsztanciáció. Így e dokumentumban nem annyira hangsúlyos a kenyér és bor filozofikusan titokzatos átváltozása Krisztus testévé. Úgy gondolom, hogy a protestáns hittan és lelkipásztori gyakorlat számára pedig éppen az átlényegülés a legidegenebb eleme a szentmisének. Ugyanakkor ha a NEK pápai teológiai alapidokumentumát olvassuk, akkor szinte keresnünk kell ezt az elemet.
- Viszont nem kell keresnünk az igeliturgiára való felhívást, amelyet úgy említ a tanulmány, mint ami előkészíti az eucharisztia titkában való részesedést. Ha az igeliturgiát is a maga titokzatosságában gyakoroljuk – *praedicatio verbi Dei est verbum Dei* –, ez már önmagában csökkenti az átváltozás számunkra értelmezhetetlen filozófiai tudatát, ugyanakkor könnyen eszünkbe juthat a protestánsok által is vallott *unio mystica cum Christo* tan. Innen

¹⁰ A BUDAPESTI NEMZETKÖZI EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUS TEOLÓGIAI BIZOTTSÁGA: „Minden forrásom Belőled fakad”.

már tényleg csak egy lépés, hogy az ember megszabaduljon a bor és ostya átváltozásának filozófiai súlyától, és felszabaduljon saját maga titokzatos átváltozásának öröme. Ez a titokzatos egység a Krisztussal való táplálást fejezi ki úgy, hogy a titokzatosságot a Szentlélek munkájában való hit és nem emberi spekuláció oldja fel. Ha e könyvecskét olvassuk, és a szentmise orális/verbális részeire való hivatkozásra gondolunk, akkor az Isten valóságos jelenléte és a személyes egyesülés vele a Szentléleknek az a dinamikus csodája, amelyet nemhogy nem kérdőjelezünk meg, hanem amit egyenesen hangsúlyozunk, és amire vágyakozunk. A római egyház a maga korában – amitől lehet, hogy már szabadulna – az intézményes fontosságát, kizárólagosságát olyan szintre emelte, amely szerintem most a missziójában sokszor egyenesen nehézséget jelent neki. Úgy érzem, hogy ezzel a nehézséggel küzd, amikor a reformációról és a Trienti/Tridenti Zsinatról beszél, de egyáltalán ahogyan beszél ezekről, az sokat elmond a 21. századi római egyház önmeghatározásáról.

- Nem utolsósorban, de utolsó pontként említem e tanulmánynak arra való törekvését, hogy az eucharisziát kozmikus dimenzióba helyezze. Tehát ismét nem az intézmény jelentőségét, hanem Krisztus jelentőségét interpretálja biblikus alapon, kozmikus „keretek vagy keretelenségek” közepette, ami szintén a „hivatal” mechanikus fontosságának föllazítása.

A 86 oldalas könyvecske együtt a 2018-ban megtartott esztergomi konferencia anyagával és a 2021 szeptember eleji konferenciaanyaggal – ez még nem jelent meg – bizonyára megérdemelne egy komoly teológiai elemzést. Most csupán arra kívánok rámutatni, hogy a Kongresszus előkészítésében, lefolyásában, minden kulturális, folklorisztikus, populárisan spirituális vagy ökumenikus, sőt társadalmi/politikai esemény háttérében számunkra komoly és pozitív teológiai üzenetek is dekódolhatók.

A Kongresszus lefolyása, ökumenikus és társadalmi zöngéssel

A kongresszus nyolc napjának tematikájában fontos szerepet kap a katechézis, az exhortáció és természetesen a katolikus identitáserősítés.¹¹ Ennek a háromnak adja a spirituális csúcspontját maga a szentáldozás, az eucharisztia. Hogy az egész napos programokon való részvételt nem ajánlanám a protestáns hittől akár csak megérintett személyek számára, az valószínű, de ha valaki házastársként, érdeklőként vagy például cserkész szolgálattevőként

¹¹ 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus: Program.

részt vesz ezeken, nem tartom tragikusnak. Apropó cserkészek! A Magyar Cserkészszövetség – felekezeti hovatartozás nélkül – meghívta a cserkészeket a NEK 2021 szolgálatára. A protestáns cserkészek munkaközössége, az ICHTHÜSZ ennek tudatában egy nyilatkozatot készített – nem melleleg e sorok írójának vezetésével. E nyilatkozatot az ICHTHÜSZ vezetője, a katolikus testvérszervezet, a Táborkereszt vezetője, valamint a Magyar Cserkészszövetség által megbízott, a NEK-en való cserkészszolgálatért felelős cserkész-tiszt egyaránt aláírták. Ez a dokumentum így a cserkészek, nem utolsósorban a protestáns cserkészek részvételének és szolgálatának mintegy kódexe lett. E nyilatkozat világosan leszögezi, hogy miközben a katolikus cserkészrészvétel feltétlen és teljes, a protestánsok részvételébe természetesen nem fér bele a szentáldozás. Azt csak remélni tudom, hogy ehhez mindenki tartotta magát. Annak viszont aktív szereplője voltam, hogy amikor több száz cserkész, köztük mintegy félszáz protestáns cserkész a záró ökumenikus liturgián részt vett a Magyar Szentek Templomában, akkor methodista lelkészkollegámmal együtt egyrészt őszinte elismerésben részesültünk azért, hogy nem tiltottuk a protestánsok részvételét, hanem egy ökumenikus nyilatkozattal szabályoztuk azt. Másrészt központi szolgálattelvői lehettünk az igeliturgiának igehirdetéssel, és talán azzal is, hogy néhány barátságos és világos szóval jeleztük úrvacsorai hitünk lényegi elemeit, például Krisztus valóságos jelenlétét. A szentáldozás alatt mi protestánsok a szomszédos ökumenikus székházban ünnepeltük az úrvacsorát.¹²

¹² Az MCSSZ ICHTHÜSZ és Táborkereszt Közösségének, valamint az MCSSZ NEK Cserkésztestvérszervezetének nyilatkozata az Eucharisztikus Kongresszuson való cserkészrészvételről: „Az MCSSZ ICHTHÜSZ és Táborkereszt Közösségének, valamint az MCSSZ NEK Cserkésztestvérszervezetének NYILATKOZATA az Eucharisztikus Kongresszuson való cserkészrészvételről. A magyar cserkésztestvérszervezet egyik legszebb öröksége az ökumenikus bizalom és testvériség, természetesen az érintett felekezetek rendjének tiszteletben tartásával. A Magyar Cserkészszövetség megalapítása a magyarifjúság iránt elkötelezett katolikus, református és evangélikus tanárok, szerzetesek, teológusok részvételével valósult meg 1912. december 28-án, nem véletlenül a betlehemi gyermekgyilkosság, az Aprószentek emléknapján, a Kálvin téri református gyülekezet egyik termében. Ennek az akkor forradalmi tetteknek a következményét mindmáig hordozzuk, nevezetesen azt, hogy bár sokféle arányban, de az őrök és csapatok ökumenikus nyitottsággal működnek. A felekezeti sajátosságok ápolására jöttek létre a felekezeti közösségek: a Táborkereszt Közösség és az ICHTHÜSZ Közösség. Ezzel a háttérrel szinte magától értetődő, hogy arra a rendezvényre, az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra, amelynek szándékolt üzenete meghaladja a katolikus egyházat, így szól a cserkészfölvívás is: »Felekezetre való tekintet nélkül várunk Téged akár résztvevőként, akár a szolgálattelvő cserkészek önkéntes csapatába!« Ugyanakkor azt is magától értetődőnek tartjuk, hogy e sommás meghívás további testvéri gondolatok kimondását igényli az ökumenikus tisztesség okán. Egy olyan ökumenikus ifjúsági szervezet számára, amely tagjai többségében és így sokféle megjelenésében, kegyességi gyakorlatában és szóhasználatában római katolikus hangsúlyt hordoz, nem közömbös a következő megállapítás. A NEK-en

Megítélésem szerint nagyon fontosak az úgynevezett kísérőprogramok, amelyekben nyilván explicite vagy implicite benne van a római érték és érdek, de mégis úgy, hogy a szekularizáció és nyilván az iszlám szorításában ezek az érdekek és értékek számunkra is vállalhatóak. Sporteseményekre, borkóstolókra, koncertekre, tematikus beszélgetésekre, előadásokra gondolok, amelyeken a Krisztus-hívők igazán jólélekkel vehetnek részt, akár hitvesként, rokonként, barátként vagy érdeklődőként. Ezek az események ugyanakkor nem hézagpótlók, nem vattaszerepűek, és különösen nem idegentestű adalékok, hanem egyfajta kulturális, morális és társadalmi manifesztációi a keresztyén spiritualitásból táplálkozó keresztyén kultúrának. Sőt – tovább megyek – szekundér teológiai manifesztációi annak a folyamatnak, amely a maga tempójában szintén a krisztusi egység felé vezet esetünkben annak az eucharisztia-nak az összefüggésében, amelyik primer jelentésében még mindig távol tarja az Úr asztalát az *oltártól*. Szekundér jelentésében viszont közelebb hozza az *oltár* és az Úr asztala népét a közös értékek jegyében egyrészt egymáshoz, másrészt saját krisztusi identitásuk megerősödéséhez, továbbá a bűnbánat és reménység jegyében magához Krisztushoz. Ez a közeledés természetesen az igeliturgiákon és katekéziseken túl sok-sok kiemelkedő eseményben szolgáltak ökumenikus találkozási helyszínekül. Ezek közül csak néhány ízelítőre, jó példára hivatkozunk.¹³

való részvétel sok-sok eseménye, szolgálata lehet közös élménye az összes cserkésznek, de a résztvevők a legfontosabb ponton mégis kétfelé csoportosulnak egyházaik rendjét helyénvalóan követve. Lesznek azok, akiket a római egyház meghív az oltárhoz. És lesznek azok, akiket nem, akik nem tartoznak Vatikán közösségéhez, viszont odatartoznak Jézus Krisztushoz. Hisszük, hogy az ő számukra is lesz spirituális, közösségi, szolgálati élménye és ajándéka az eseménynek. Ugyanakkor elkötelezzük magunkat, hogy testvéri, felelős szeretettel óvjuk cserkészeinket minden olyan lépéstől, amely ellenkezik saját hitvallásuk tartalmával. Tesszük ezt azzal a testvéri lélekkel és meggyőződéssel, hogy az oltárhoz való exkluzív meghívás nem csökkenti Jézus Krisztus önmagához és a királyi menyegzőre szóló inkluzív meghívásának örömteli érvényét. Ökumenikus előmenetelben ott tartunk, hogy a Kongresszus a krisztusi egység „sebére” is rámutat, mindazonáltal valljuk, hogy legalább ennyire lehetőséget biztosít a krisztusi testvériség spirituális, missziós, közösségi, morális, kulturális, szolgálati és hazafias megélésére. Minél öszintébben fogadjuk ezt a tényt, annál öszintébben élhetjük meg a Kongresszus összefüggésében is azt, ami összeköt, ami közös, és ami egyetemesen üdvös. Szívből kívánjuk, és ezért mindent meg is teszünk, hogy cserkészeink ezzel az őszinte tudattal és érett felekezeti öntudatukkal vegyenek részt ezen a jelentős eseményen. Remélhetjük, hogy a Szentlélek munkája révén a krisztusi egységben növekedni tudnak Krisztus magyar cserkészei a bizonyágtételek, imádságok, kulturális és karitatív programok során és nem a »még nem teljesen...« fájdalma, hanem a »már sokkal jobban, mint korábban...« reményteltjes öröme lesz a Kongresszus hagyatéka minden magyar cserkész számára. A közösségek képviselőinek aláírása”

¹³ A teljes programot lásd: <https://www.iec2020.hu/hu/program>; <https://index.hu/belfold/2021/09/05/nemzetkozi-eucharisztikus-kongresszus-nek-katolikus-egyhaz-programok-ferenc-papa-budapest-percrol-percre/>

Az önmagában is nagy dolog, hogy a pápa személyesen mutatta be a záró szentmisét az impozáns városligeti helyszínen. A pápa államfő, tehát a vendéglátó ország vezető politikusával való találkozás elkerülhetetlen volt. De az nagyon is megtörténhetett volna, hogy az egy zártkörű, protokolláris/formális rendezvényben merül ki, minden tartalmi vonatkozás és formális nyilvánosság nélkül. Ezzel szemben az államelnökkel, a miniszterelnökkel és a miniszterelnök-helyettestel való találkozás a záró szentmiséhez szinte szervesen kötődően, nagy publicitással került megrendezésre, szintén illeszkedve a magyarországi protestantizmus, ortodoxia és zsidóság képviselőivel való találkozáshoz. Nem kívánom túldimenzionálni e programokat, de néhány markáns mondattal jellemzem azokat. Ezek enyhén szólva nem harmonizálnak Sebestyén Jenő 1938-as szavaival, már csak a sokat emlegetett kontextusbeli különbség miatt sem:

Református emberek tehát a kongresszusnak még a tájára se menjenek, s így az oltáriszentség diadalmas körülhordozásának útvonalára se vonuljanak ki kíváncsi lélekkel, hanem vonuljanak vissza házaikba, vagy végezzék rendes napi munkájukat, olvassák Bibliájukat, vagy a református igazságokat tanulmányozzák, s azok szépségéről elmélkedjenek, az Isten dicsőségét szakadatlanul szolgálni vágyó lélek szent, református értelmezésű eucharisztijával.¹⁴

A magyar ökumenét és zsidóságot a pápa így szólította meg: „Kedves testvérek! Boldog vagyok, hogy találkozhatom veletek. [...] Mi arra kaptunk meghívást, hogy hagyjuk magunk mögött egymás múltbeli meg nem értését, a ragaszkodást a magunk igazához a másik rovására, és induljunk el a megígért béke irányába, mivel Isten tervei mindenkor a békéről szólnak és sohasem a csapásokról”, továbbá így: „Zsidók és keresztények már nem az idegent, hanem a barátot akarjuk látni egymásban, nem az ellenfelet, hanem a testvért”.¹⁵ Az Ökumenikus Tanács elnökeként is szolgáló Steinbach József református püspök pedig így válaszolt:

Öröm számunkra, magyarországi keresztények számára, hogy a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Magyarországon került megrendezésre. [...] Őszentsége Ferenc pápa magyarországi látogatása megerősít bennünket az Isten kimondhatatlan ajándékában, Jézus Krisztusban, keresztyén hitünkben, kultúránkban, rendünkben és keresztyén szolgálatunkban.¹⁶

¹⁴ SEBESTYÉN: Az eucharisztia és az eucharisztikus kongresszusok, 8.

¹⁵ FERENC PÁPA–STEINBACH: Boldog vagyok, hogy találkozhatom veletek..., 56–58.

¹⁶ Uo.

Tehát sem az állami, sem a testvéregyházi „protokoll” nem maradt pusztán protokolláris. A pápának az államelnökkel, a miniszterelnökkel és helyettesével való beszélgetése központjában a kormányzat által képviselt családpolitika állt, amelyet egyébként a magyarországi egyházak is – bibliai hivatkozással – csak támogatni tudnak. A 21. században a családnak ez a teremtetési rendben gyökerező értelmezése magától értetődő volt, közhelynek számított, és akár még 50 évvel ezelőtt sem gondolták sokan, hogy ez egyszer vita tárgyát képezheti. Ma viszont nagyon is megkérdőjelezett a duális nemi megkülönböztetés egy családban, amelyet a gyermek tesz teljessé. Az idevonatkozó magyar törvény lényegében ezt állítja, és ez az állítás immáron széleskörű ellenállásba ütközik a Lajtától nyugatra. Ezek között a támadások között, amelyek egyébként súlyos anyagi megvonásokat is tartalmaznak, nagy öröm volt a bibliai alapon duális nemiséget valló és a gyermekáldást ennek keretében értelmező magyarságnak hallani a szintén nyugatról jövő pápának a törvényünket megerősítő szavait: „The family consists of a father, a mother and children. Full stop.”, tehát a család apából, anyából és gyermekekből áll. *Punktum*.¹⁷

Úgy gondolom, hogy a magyar katolicizmusnak, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsában együttműködő protestánsoknak és ortodoxoknak, valamint a magyarországi zsidóság egy nagy részének teológiai/szociáletikai értékrendjének, valamint a sokféleképpen támadott ide vonatkozó törvényünknek *pont erre a főpapi „punktumra”* volt a legnagyobb szüksége. És itt már messze túl vagyunk teológiai vitákon, felekezeti villongásokon, többségi vagy kisebbségi komplexusokon, de ott vagyunk a Róma, Wittenberg, Genf, Moszkva és Konstantinápoly által fémjelzett krisztusiak és az Ószövetség népe által vallott teremtetési rendnél és annak tiszteleténél.

Ennek megfelelően talán nem túlzás azt mondani, hogy azok is, akik magukat nagyon messzire gondolják a kereszténységtől, egyáltalán a tematikus valóságosságtól vagy egész konkrétan a „pápista rendezvénytől”, immáron jó érzéssel tekinthetnek arra az eseményre, amely az élet tiszteletét, a világ teremtetési és megváltási rendjét, továbbá a nemzeti és globális megbékélést szolgálta a legszélesebb értelemben még akkor is, ha elnevezése sokak számára csupán egy felekezet liturgiájának központi elemére utalt.

Befejezés

Az elmondottak alapján befejezésül csak a pápa szentbeszédéből idézek egy summás mondatot. Úgy gondolom, hogy helyénvaló, ha ennek a mondatnak a jegyében gondolunk vissza a Kongresszusra, és gondoljuk át annak

¹⁷ Prime Minister Viktor Orbán on Kossuth Radio's programme.

jelenre és jövőre vonatkozó üzenetét: „Köszönöm a nagy magyar keresztény családnak, amelyet szeretnék magamhoz ölelni különböző rítusaival, történelmével, a katolikus és más felekezetekhez tartozó testvérekkel, akik valamilyen módon a teljes egység irányába haladunk.”

Felhasznált irodalom

- ◆ *Összeköt, nem szétválaszt!*, Budapest, Új Ember Kiadó, 2019.
- ◆ A BUDAPESTI NEMZETKÖZI EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUS TEOLÓGIAI BIZOTTSÁGA: „*Minden forrásom Belőled fakad*”, *Az Eucharisztia a keresztény élet és az Egyház küldetésének forrása*, Budapest, Szent István Társulat, 2019.
- ◆ FABINY T.–HAFENSCHER K.: *2020 az úrvacsora éve a Magyarországi Evangélikus Egyházban*, elérhető: <https://www.evangelikus.hu/archivum/2020-az-urvacsora-eve-a-magyarorszag-i-evangelikus-egyhazban>, letöltés dátuma: 2022. szeptember 21.
- ◆ FEKETE K.: Az úrvacsora értéke és jelentősége a református teológiában, in *Theologiai Szemle* 42 (2019), 239–245.
- ◆ FERENC PÁPA–STEINBACH, J.: Boldog vagyok, hogy találkozhatom veletek..., in *Theologiai Szemle* 45 (2022), 56–58.
- ◆ HAFENSCHER K.: A MEÖT tageszgházainak álláspontja az úrvacsoráról, in *Theologiai Szemle* 44 (2021), 229–236.
- ◆ KOVÁCS K. Á.: Két világtalálkozó Magyarországon. A magyar reformátusok 1938-as első egyetemes gyűlése megerősítette a nemzeti öntudatot, in *Magyar Hírlap* (2019. január 7.), elérhető: https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/Ket_vilagtalalkozo_Magyarorszagon, letöltés dátuma: 2022. november 4.
- ◆ SCHOLZ L.: Mi célja van az eucharisztikus kongresszusoknak?, in *Kereszttyén Igazság* 4 (1937. november), 267–271.
- ◆ SEBESTYÉN J.: *Az eucharisztia és az eucharisztikus kongresszusok református szempontból*, Budapest, Kálvin János Társaság, 1938. (A *Magyar Kálvinizmus* IV. 7–12. számából különlenyomatként is terjesztették).
- ◆ SZEBIK I.: Az úrvacsoráról szóló teológiai felfogás és az úrvacsora gyakorlata az evangélikus egyházban, *Theologiai Szemle* 42 (2019), 245–247.
- ◆ *52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus: Program*, elérhető: https://www.iec2020.hu/sites/default/files/media/file/file/2021/09/05/Congress_hu.pdf, letöltés dátuma: 2022. szeptember 21.
- ◆ Az MCSSZ ICHTHÜSZ és Táborkereszt Közösségének valamint az MCSSZ NEK Cserkészörzrsének nyilatkozata az Eucharisztikus Kongresszuson való cserkészrésztvételtől, in *ICHTÜSZ* 26 (2020), 12–13, elérhető: <https://duna->

varsanyireformatusok.hu/sites/default/files/ichthusz_2020-2_punkosd_web-3.pdf, letöltés dátuma: 2022. szeptember 21.

- ♦ Prime Minister Viktor Orbán on Kossuth Radio's programme "Good morning, Hungary", elérhető: <https://miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orban-on-kossuth-radios-programme-good-morning-hungary/>, letöltés dátuma: 2022. szeptember 21.

P. KUSNYÍR ÉVA

„Az emlékezet életre költi a holtakat is...”¹
– Az I. világháború emlékezete
az Abaúji Református Egyházmegyében

„Az emlékezet életre költi a holtakat is,
és amikor meglelevenednek a ti halottaitok,
együtt lesztek ismét mindnyájan,
előttetek a félelmet nem ismerő vezérrel,
a ti fénylő napotokkal.”²

Az Abaúji Református Egyházmegye I. világháborús emlékezetét a trianoni döntés utáni egyházmegye területén vizsgálom. Trianon után a korábbi, kassai esperesi székhelyű egyházmegye tulajdonképpen megszűnt. A trianoni döntés a Tiszáninneni Egyházkerületet is súlyosan érintette. Az egyházkerülethez tartozó gömöri egyházmegye 45 egyházközségéből 35, a tornai egyházmegye 15 egyházközségéből 8, az alsó-zempléni egyházmegye 62 gyülekezetéből 11 került határon túlra, a 29 gyülekezetből álló felső-zempléni egyházmegyéből csak Sátoraljaújhely, ahogyan a 39 gyülekezetet számláló ungi egyházmegyéből is csak Záhony maradt a határ magyar oldalán. Az Abaúji Református Egyházmegye 1920 előtt az egyik legnagyobb egyházmegye volt a Tiszáninneni Egyházkerületben. A döntés után 72 anyagyülekezetéből 20 került határon túlra:³ Abaújnádasd, Abaújszina, Bárcza és három szórványa, Beszter, Csécs és két szórványa, Eperjes és a Sáros-Szepesi missziói kör, Eszkáros, Felsőlánc és három szórványa, Hernádcsány, Hernádszadány, Györke és Felsőcsány 2 szórványa, Kassa és 11 szórványa,

¹ Pataki Pál temetési prédikációja Móré Gábor fölött, 376–377.

² Uo.

³ CSOMÁR: A Csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház, 5.

Magyarbód, Nagyida, Péder, Szepsi és Makranc 12 szóránya, Tarcavajkóc és 4 szóránya, Szeszta és Komaróc 4 szóránya.⁴

Az új államhatárok meghúzásával komoly területi és szervezeti átalakításokra volt szükség az egyházkerületben. A súlyos gyülekezeti veszteségek miatt a felső-zempléni, illetve az ungi egyházmegyék szinte teljes egészében megszűntek. Az egyházmegyék területi *racionalizálása* nem volt új keletű jelenség a Tiszáninneni Egyházkerület történelmében. A területi igazítások elsősorban az egyházmegyék perifériáin, azok határain lévő gyülekezeteket érintették.⁵ A trianoni döntést követően a Tiszáninneni Református Egyházkerület igyekezett működőképesse tenni a megmaradt egyházmegyéket. Tekintve, hogy a korabeli közvélemény a Trianont követő átalakulásokat ideiglenesnek tartotta, az I. világháborút követően csak az elcsatolt területeken kezdték újraszervezni az egyházmegyéket. Az 1938-as visszacsatolást követően a Tiszáninneni Egyházkerület 1939-re majdnem teljes egészében visszakapta korábbi egyházmegyéinek területeit, azonban 1945 után ismét a trianoni döntés alapján állították vissza az egyházmegyéket.⁶ A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1952-es megszüntetésének következményeként az egyházmegyék területi határai elmosódtak. 1953. július 2-án Debrecenben döntöttek a tiszáninneni területek egységesítéséről.⁷ 1954-ben racionalizálták az egyházmegyék területét és a gyülekezetek számát, így az Abaúji Református Egyházmegyéét is. Ennek eredményeként 1954-ben az abaúji egyházmegyéhez csatolták a Bódva-völgyének borsodi gyülekezeteit, noha azok korábban sosem tartoztak Abaújhoz. Ekkor 19 borsodi gyülekezetet soroltak át az abaúji egyházmegyéhez, míg 8 gyülekezetet Abaújból a zempléni egyházmegyéhez csatoltak.⁸ A határon túlra került gyülekezetek a kialakult kényszerhelyzet miatt megkezdték az új szervezeti egységbe való tömörülést. A zavaros állapotok miatt a két világháború közötti legjelentősebb közegyházi téma mindkét területen a belmisszió lett.⁹ A határhúzás után az új, *csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztyén Egyház* egykori abaúji gyülekezeti és a magyar területen maradt, újrarendeződött Abaúji Református Egyházmegye története is kettévált. Ez a kettéválás a világháború emlékezetére is hatással volt: más tendenciák alapján készültek a határon túli

⁴ A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1903. évre; A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1913–1915. évekre; ILLYÉS: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Névkönyve, adatai alapján.

⁵ Lásd Az Abaúji Református Egyházmegye gyülekezetei az 1725–1729-es összeírás alapján – térkép, in DIENES: A Tiszáninneni Református Egyházkerület története, 440–441.

⁶ GAZDA: A Borsod-Gömöri Református Egyházmegye rövid története.

⁷ Uo.

⁸ DIENES: Az Abaúji Református Egyházmegye rövid története.

⁹ BÍRÓ–SZILÁGYI: A Magyar Református Egyház története, 409.

háborús emlékművek, mint a területileg megfoglyatkozott abaúji egyházmegye gyülekezeteinek és településeinek emlékművei.

1. A hőskultusz megteremtése és a Nagy Háború emlékeinek megőrzése

Maurice Halbwachs, a modern szociológia klasszikusa szerint az egyén emlékezése mindig társadalmilag meghatározott keretek között zajlik. Ez a társadalmi keret lehet a család vagy bármilyen vallási és társadalmi közösség.¹⁰ A kelet-közép-európai régióban a vallási és nemzeti emlékezet mintái nem mutatnak eltérést sem strukturálisan, sem történelmileg.¹¹ A világháborús emlékezet a hőskultusz megteremtésével és fenntartásával kezdődött. Az első halottak hazahozatala erős pszichés megterhelést jelentett a közösségek számára.¹² Még nehezebb lelki állapotba kerültek azok a hozzátartozók, akik nem temethették el hozzátartozóikat. A háború és a veszteségek traumájának feloldásához a lokális közösségek tagjainak szükségük volt a papok és lelkészek lelki segítségére.

Ferenc Ferdinánd trónörökös és Chotek Zsófia hercegnő 1914. június 28-án bekövetkezett halála nemcsak a világháború casus belli, hanem a megemlékezések sorának nyitánya is volt. Tüdös István tiszáninneri püspök 1914. június 29-én kiküldött körlevelében elrendelte, hogy minden egyházi és iskolai épületre fekete zászlót tűzzenek ki, a harangokat a trónörökös pár temetéséig naponta legalább egyszer meg kellett szólaltatni, a temetés napján pedig gyászistentiszteletet kellett tartani.¹³ A püspök körlevelét a következő retorikai kérdéssel nyitotta: „Hol van a határa az emberi gonoszságnak és romlottságnak, amely a koronás fők ellen is fegyvert emel s a mindenek áldására válható életüket erőszakosan kioltja?”¹⁴ A merénylet helyszínére az állam emlékművet tervezett, melynek kivitelezésével Bory Jenő szobrászművészt bízták meg. Az emlékművet 1917. június 28-án leplezték le ünnepélyes keretek között, így ezt tekinthetjük az I. világháború legelső emlékjelének.¹⁵

A *Sárospataki Református Lapok* 1914 októberétől tudósított a háborúban elesett katonák hazahozatalának és eltemetésének nehézségeiről. „A háborúban elesett német hős katonák hozzátartozói közül rendkívül sokan az iránt folyamodtak a német hadvezetőséghez, hogy kaphassák vissza az elesett

¹⁰ HALBWACHS: Az emlékezet társadalmi keretei, 191–192.

¹¹ S. VARGA: Emlékezetkultúra és eszmétörténet, 8.

¹² VÉRTESI: A plébánosok szerepvállalása, 279.

¹³ Püspöki iratok 1914: 1407/1914. /P-4, SRKL/.

¹⁴ Püspöki iratok 1914: 1407/1914. /P-4, SRKL/.

¹⁵ L. JUHÁSZ: Neveitek e márványlapon, 17.

tetemét, hogy honi földben temethessék el.”¹⁶ A német hadvezetőség a tűzvonalban elesett katonák kikeresésének, kiásatásának és átszállításának szinten lehetetlen feladata miatt arra kérte a lakosságot, hogy vegyék tudomásul, hogy „katonának a legdicsebb és legszebb sír a harcmező”.¹⁷ A cikk írója is ezzel a toposszal zárta írását. Feltételezhetjük, hogy a német esetet példaként közölték a magyar sajtóban, ezzel felkészítve a hozzátartozókat a hasonló eljárásrendre. A *Sárospataki Református Lapok*ban 1914 őszétől rendszeresen jelentek meg sebesült vagy haldokló katonáktól származó írások, búcsúlevelek. Ezeknek az írásoknak általános jellemzője, hogy a katona bátorítja hozzátartozóit, büszkén vállalja a halált, és bízik abban, hogy halála után hősként emlékeznek meg róla. A legtöbb ilyen cikket nem a haldokló katona, hanem rendszerint az őt ápoló nővérek, lelkészek vagy katonatársak jegyezték le. Példaként hozom a *Sárospataki Református Lapok*ból A haldokló székely hős levelét:

Magyari István csomakőrösi származású szakaszvezető, aki a galíciai harctéren súlyosan megsebesült és a debreceni kórházban meghalt, halála előtt ápolónőjének a következő levelet diktálta fiatal feleségéhez: »Istvánodtól! Az utolsó útra megtértem. Isten így akarta. Nyugodj meg, tarts meg emlékedben, és ha majd olykor virágot látsz, jussak eszedbe! Hisz 22 évvel, mint virág törtem le. De egy tudat mindig boldogíthat: hazámért haltam meg és így sok könnyet ne hullass, mert hős katonát illik emlékedben megtartanod, de nem siratni! Hisz emlék lesz a megmentett haza, virág terem és gazdagon a búza. A katonát mostan senki se sirassa! Emlékfám lesz, jöjj el majd, ha csendes lesz az élet és hazánkban újra virul minden. Egy koszorút elfogadok tőled, hisz te felőled álmodtam és úgy haltam meg. Virág lesz belőlem.«¹⁸

A haldokló hős feleségéhez szóló levelét ápolónője jegyezte le. A szöveg vizsgálatakor feltűnnek azok a jellegzetes toposzok, melyeket az állami háborús propagandában előszeretettel alkalmaztak: a hős katona a hazájáért bátran és büszkén hal meg, hiszen kivette a részét a haza megmentéséből. A búcsúlevelél szövege stilisztikailag összeszedett. Ez arra vezethető vissza, hogy a nyomtatott közlés előtt feltehetően többen elolvasták. Ezek alapján felmerül a kérdés, hogy valóban a katona saját szavait olvashatjuk-e, vagy egy megszerkesztett, a háborút és hősi halált idealizáló szöveget. Tekintve, hogy a cikk korabeli hatását nem ismerjük, csak feltételezéseink lehetnek. A sorokat olvasva lelki megkönnyebbülést érezhettek mindazok, akiknek hozzátartozói a fronton voltak, illetve tovább idealizálhatták az ifjú katonák halálát, ezáltal

¹⁶ A háborúban elesett német hős katonák, 355.

¹⁷ Uo.

¹⁸ A haldokló székely hős levele, 391.

megteremtve és fenntartva a hőskultuszt. Az I. világháború hozadéka volt, hogy a megemlékezéseken az elesett katona alakját heroizálták, míg korábban a hőskultusz az élők kiváltsága volt.¹⁹

A háború első emberveszteségeitől kezdve folyamatosan tartottak gyászünnepeket, emlékbeszédeket országszerte. Ezt értelmezhetjük a temetés aktusaként, még akkor is, ha a katonák maradványai nem kerültek haza. A hősi halált halt katonákról való megemlékezés társadalmi csoportok alapján történt. 1914 decemberében elsőként merült fel a harctéren hősi halált halt református tanítókról és tanárokról való megemlékezés. Arról cikkeztek a *Sárospataki Református Lapokban*, hogy „az idegen földön jeltelen sírban nyugvó hősök emlékét a tanintézet kebelében egy márványtáblán is”²⁰ meg kell örökíteni. Hasonló útmutatást adtak az elesett növendékekre vonatkozóan, illetve a gyülekezetek hősi halottairól is a templomok előterében elhelyezett márványtáblán kellett megemlékezni. A cikk az emlékezet két síkját tárja elénk. A háborús emlékezet első lépése a gyász feldolgozása, mely a gyászsztentiszteletekkel, emlékbeszédekkel történt. Második lépésként következett az emlékállítás: emléktáblák, emlékművek formájában. Ez közösségi összefogást, adakozást igényelt. Szimbolikus jelentéssel bírt az emléktáblák elhelyezése a református templomok előterében, a cinteremben.²¹ A templomban elhangzott temetési prédikációk ideje alatt a koporsót ebben a térben helyezték el, a helyszín önmagában hordozta a halál, a kegyelet és az emlékezés gondolatiságát.

A harctéren elhunytak számának növekedésével együtt az állami és egyházi vezetés az emlékezeti és kegyeleti módozatokat is igyekezett uniformizálni. 1915 februárjában belügyminiszteri rendelet alapján az anyakönyvvezetőknek – akik a gyülekezetek esetében a lelkészek voltak – az elesett katonák anyakönyvezésekor a halál okaként azt kellett feltüntetniük, hogy „a hazáért hősi halált halt”.²² A *hős* kifejezés történelmi előzményei a középkorig vezethetők vissza, míg a *hősi halál* meghatározás az 1848–1849-es forradalom

¹⁹ GYÁNI: A történelem mint emlék(mű), 157.

²⁰ A hősök emlékezete, 415.: „A hősök emlékezete. Tanintézeteink a csatatéren hősi halált halt tanáraink, tanítóink emlékezetére mindenütt gyászünnepeket rendeznek, emlékbeszédeket tartanak. Nagyon helyes, de kegyeletünk kifejezésére és az elhunyt hősök dicső emlékezetének megőrzésére ez még nem elegendő. Legkevesebb, amit megkívánhatunk, hogy az idegen földön jeltelen sírban nyugvó hősök emlékét a tanintézet kebelében egy márványtáblán is megörökítsük. Ugyanezt kell tenniük, ha valamelyik intézetnek növendéke esik a csatatéren; s ugyancsak egy márványtáblára kell összefoglalniok gyülekezeteinknek – majd a háború befejeztével – azok neveit, akik körülből a harcmezőn elesetek s e márványtáblát a templom előcsarnokában elhelyezniük!”

²¹ Lat. *coemeterium*: fekvőhely, nyugvóhely.

²² Vegyes közlemények: Az anyakönyvvezetők..., 42.

és szabadságharc után jelent meg.²³ Az 1860-as és 1870-es években sorra emeltek emlékműveket, ekkor alakult ki a *névtelen hősök* emlékműtípusa.²⁴ Az I. világháborút követően eltérő körülmények között, de hasonló tartalommal alkalmazták a *hősi halott* kifejezést.

Az Abaúji Református Egyházmegye gyülekezeteiben is ekkor kezdték szabályozni a fronton elhunytakról való megemlékezést. A Baktai Református Egyházközség 1915. március 7-én tartott presbiteri gyűlésén a lelkész előtárta az esperes rendeletét: „A harctéren hősi halált halt egyháztagok felett itthon külön gyászistentisztelet – mint hitelveinkkel ellenkező szertartás – nem tartható. E tilalom nem zárja ki azt, hogy a hazáért elvészettek emlékét honfiúi kegyelettel őrizzük s nevöket emléktáblán megörökítsük.”²⁵ A gyászistentisztelet ebben a kontextusban feltehetően a temetési prédikációra vagy liturgiára utal, ami az elhunyt eltemetésének aktusa nélkül nem valósulhatott meg. A római katolikus egyházban a gyászistentiszteletet a halottak lelki üdvéért tartják, a református liturgiában ilyen gyakorlat nincs. Révész Kálmán esperes feltehetően azért tiltotta be a temetés nélküli gyászistentiszteleteket, mert azok összeegyeztethetetlenek voltak a református hitelvi megközelítéssel. Az esperes rendelete azért is érdekes, mert a trónörökös pár temetésének napjára a püspök gyászistentiszteletet rendelt el minden tiszáninneni templomban, ahogyan 1916-ban I. Ferenc József temetésének napjára is. Ez belső konfliktusokhoz vezethetett a gyülekezet és a lelkészek között, mivel a közösség harctéren elhunyt halottaira emlékezve a lelkészek nem tarthattak gyászistentiszteletet.

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. november 27-én kelt körlevelében kérte Tüdös Istvánt, hogy saját hatáskörében őrizze meg a háborús eseményekkel kapcsolatos ügyiratokat, ezzel kezdetét vette a háborús emlékek gyűjtése.²⁶ 1915 januárjában a kultuszminiszter körlevelében hívta fel a püspököket, hogy a lelkészek is őrizzék meg a háborús ügyiratokat, a gyülekezeti jegyzőkönyvekbe jegyezzék fel a háborúval kapcsolatos lokális eseményeket. Ez utóbbit a gyülekezeti jegyzőkönyvben nyitott, *A nagy háború* című lapon kellett megtenniük.²⁷ Érdekes jelenség, hogy a vizsgált presbiteri

²³ NAGYILLÉS: A hőskultusz és közösségi emlékezetek, 85.

²⁴ SINKÓ: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai, 29.

²⁵ Az abaúji-baktai ev. ref. egyház presbiteriumának jegyzőkönyve 1896–1915.

²⁶ Püspöki iratok 1914: 5461/1914. /P-4, SRKL/.

²⁷ A háború emlékeinek megőrzése, 17.: „A háború emlékeinek megőrzése. A vallás- és közoktatási miniszter körlevelében hívta fel a püspökök útján az egyházi és iskolai eljárásokat, hogy a háborús eseményekkel kapcsolatos ügyiratokat megőrizzék és általában a háborúval kapcsolatos nevezetesebb helyi eseményeket pontosan följegyezzék. Úgy hisszük, hogy ennek legcélszerűbb módja az, hogy az egyházközségi jegyzőkönyvben „A nagy háború” címen külön lapot nyitnak és erre jegyzik fel a megörökítendő dolgokat.”

jegyzőkönyvekben és egyéb gyülekezeti iratanyagban nem található ilyen bejegyzés. A bejegyzések hiánya arra vezethető vissza, hogy az egyházközösségeket érintő aktuális kérdéseket rendszerint a presbiteri gyűléseken tárgyalták, így a mozgósítással, rekvirálásokkal vagy hadikölcsönökkel kapcsolatos adatokkal a presbiteri jegyzőkönyvekben találkozunk. A gyülekezetek szervezett formában a felhívás ellenére sem örökítették meg a háború eseményeit. Továbbá erősen függött a lelkesektől is, hogy milyen adatok kerültek rögzítésre a jegyzőkönyvekben. Ebből adódóan leggyakrabban a világháború utáni időszakból, az 1920-as évekből vannak adataink az elesettekről, a rekvirált harangok pótlásáról és a tervezett emlékállításról gyülekezeti szinten.

A Sárospataki Református Kollégium könyvtára 1915 júniusában adott közre felhívást minden, a háborúra vonatkozó kéziratos vagy nyomtatott emlék gyűjtéséről.²⁸ Az emlékek közé tartoztak a fényképfelvételek, plakátok, hadinaplók, a világháborút követően pedig hadifogoly munkák, melyek többségét ma is a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzik.²⁹ 1916 januárjában Jankovich Béla a középiskolák háborús

²⁸ „Kérelem. Főiskolánk könyvtári hivatala mély tisztelettel kéri lapunk tisztelt olvasóit, hogy a mostani nagy világháborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkozó kéziratos és nyomtatott emlékek összegyűjtéséhez nagybecsű támogatásukkal hozzájárulni kegyeskedjenek. A gyűjtendő emlékek ezek: Könyvek, füzetek amelyeknek tárgya a most dúló háború, vagy amelyekben a mostani háborúra vonatkozás van; egyházi beszédek, imádságok, előadások, felolvasások, melyek a háborúval kapcsolatosak; egyházi és világi hivatalos és nem hivatalos körlevelek, felhívások, utasítások, rendeletek, rendszabályok, hirdetmények, falragaszok; háborús vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek; a ponyvairodalom mindenféle terméke, amelynek tárgya a háborúból való, vagy vele összefügg; háborús naptárak, háborús térképek; szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képes-levelezőlapok, műkedvelők által a helyszínén készített fényképfelvételek); színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony célra hirdetik, a háborúban elesett hősről kiadott gyászjelentések; írott emlékek (hadinaplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harctéri jelentések, hadifoglyoknál talált följegyzések). Ezeknek összegyűjtéséről most kell gondoskodnunk, most kell őket az enyészettől megmentenünk. A felsorolt nyomtatványok s kéziratok bármelyikét hálás köszönettel fogadják a főiskolai könyvtár.” Vegyes közlemények: Kérelem, 155.

²⁹ KOVÁCS–KUSNYÍR: Reformed College of Sárospatak, 57: „1916-ban Jankovich Béla, válás- és közoktatásügyi miniszter körrendeletben elrendelte *háborús emlékek gyűjtését és feldolgozását*. A rendeletnek megfelelően a Sárospataki Református Kollégium tanárai és diákjai is gyűjtésbe kezdtek. A Folklore Fellows magyar osztályának segítségével a korábban általános tematikájú, a Kisfaludy-Társaság által díjazott pályázatot *háborús katona-dalok* gyűjtésére szűkítették. A pataki diákok kimagasló teljesítményét jelzi, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya fonográfokat kölcsönzött a diákoknak a gyűjtéshez. A Nagykönyvtár igyekezett minden lehetséges háborús kötetet megszerezni. Az akkor szertárként működő *Szépészeti és Műrégészeti gyűjtemény* – a mai Múzeum elődje – Dr. Rác Lajos gyűjteményőr vezetésével szintén világháborús relikviák gyűjtésébe kezdett. 1916 és 1922 között követhető a világháborús tárgyak gyarapodása a gyűjteményben. A listán szerepel puskagolyó-hüvelyekből készített lánc, harctéri felvételeket ábrázoló litográfiák, valamint

érintettségének felméréséhez küldött kérdőívet az egyházi főhatóságoknak.³⁰ A kérdések többek között arra irányultak, hogy milyen hatással van a háború az ifjúságra, hányan vonultak be a tanárok vagy diákok közül, illetve milyen háborúval kapcsolatos programokat tartanak az iskolában. Az iskolák által rendszeresen kiadott, nyomtatott értesítőkből is fel kellett tüntetni a háborús vonatkozású eseményeket, megmozdulásokat, így ezek kiváló forrásai az iskolák háború alatti történetének. A háborús emlékgyűjtésnek új lendületet adott a kultuszminiszter 1916. március 14-én kiadott körrendelete, mely a háborús pedagógiai emlékek megőrzésére hívta fel az oktatási intézményeket.³¹ A rendeletben javasolták az iskoláknak egy jegyzőkönyv beszerzését, melyben a háborús eseményeket jegyezheték fel. A rendelet kitért továbbá a diákság által készített bármilyen háborús alkotás, rajz vagy esszé összegyűjtésére és rendszerezésére is. Az állami és egyházi vezetés a háborúban elesettek emlékeztetét, illetve a háború nemzeti erkölcsöt formáló voltát az iskolai ifjúság lelkében is szeretne volna megőrizni és megerősíteni. Ennek érdekében a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915 áprilisában rendeletet adott ki az állami iskolák tanáraihoz és tanítóihoz, „hogy azt az óriási küzdelmet, amelyet nemzetünk folytat, használják fel az ifjúság lelkében erkölcsi tanulságok megérlelésére. Nemzetünk erényei, katonáink hősiessége, a háború legmegragadóbb momentumai szolgálhatnak ilyenekül.”³² A *kegyeletos érzések* elmélyítése érdekében a tanév végére iskolai emlékünnepeket rendelt el a miniszter. 1915 júniusában az egyházi középiskolák vezetőihez fordult, hogy a nagyszünidei hónapokban is tartsák fenn a diákság háború és hősök iránti lelkesedését. A miniszter ennek lehetséges eszközeiről így fogalmazott: „Bizalommal viseltetvén a tanárságnak erre vonatkozó önzetlen hazafias készsége iránt, nem kívánom ezúttal sem a munkakört megjelölni, sem a hazafias munkában való részvétel módozatait rendeletileg kötelezően megszabni.”³³ A háború éveit az iskolákban jellemzően háborús előadásokat tartottak, melynek bevételeit valamilyen lokális karitatív célra ajánlották fel.

A háborús emlékállítás műfaja már a világháború éveiben megjelent. Ennek részét képezte a háborúhoz kapcsolódó írott és tárgyi emlékek szervezett, rendeletileg meghatározott gyűjtése is. Az első halálhíreket követően a lokális közösségek is szerettek volna valamilyen formában megemlékezni elhunyt hőseikről, azonban ezt mind állami, mind egyházi részről szabályozták. Az állam kiemelten fontosnak tartotta az ifjúság bevonását a megemlékezésekbe, így az szerves részévé vált a fiatalok szocializációjának.

orosz világító rakéta ejtőernyője is. Az első világháborút követően hadifoglyok készítette tárgyak kerültek a Múzeumba.”

³⁰ Püspöki iratok 1916: 14092/1916. /P-7, SRKL/.

³¹ Püspöki iratok 1916: 31188/1916. /P-7, SRKL/.

³² A háború és az iskolai ifjúság, 96–97.

³³ Püspöki iratok 1915: 62057/915. /P-5, SRKL/.

2. A Református Egyház háborús emlékállítása: a mezőlaborci református templom

1. kép. A mezőlaborci vasútállomás korabeli fényképe

Az 1914–1915-ös orosz betörések, melyek Zemplén vármegyét, illetve az abaúji egyházmegye eperjes-sárosi missziói körét is érintették, új lehetőséget adtak a közösségi összefogásra. 1915. július 3-án Zemplén vármegye főispánja levélben kereste meg Tüdös István püspököt „az orosz betörés által okozott sebek hegesztésére, az elpusztult közösségek helyreállítására, s a lakosság visszatérése folytán a községi élet újrakeltésére”³⁴ vonatkozóan. A segélyező akció két lépésből állt: egyrészt az elpusztult községek lelkészeinek és tanítóinak fizetésére, másrészt a megrongált vagy elpusztított templomok, iskolák és paplakok helyreállítására gyűjtöttek. Egy hónappal később, augusztus 31-én kelt Jankovich Béla felhívása az egyházi főhatóságokhoz. A vallás- és közoktatásügyi miniszter így írta le az oroszok kivonulása utáni helyzetet:

Hála a Mindenhatónak, az ellenséget már saját hazájában üldözzük és a Kárpátok koszorúján új honalkotás munkája folyik; új tűzhelyek, új falvak, új templomok és iskolák keletkeznek s a hadak útját ma már csak ama jeltelen és névtelen sírdombok mutatják, hol a hős katonák nyugszanak, kiknek vére árán mi új életet kezdhetünk.³⁵

A Kárpátokban elesett katonák sírjait a hozzátartozók tömegei keresték fel 1915 júniusa után. A jeltelen síroknál történő megemlékezés megkönnyítésére a kultuszminiszter a sírok gondozására kérte fel a püspökön keresztül a lelkészeket: „Egyedül az egyházi hatóságok apostoli munkája teheti igazán gyümölcsözővé a vármegyék közönségének megindult ama mozgalmát, hogy

³⁴ Püspöki irattár 1915: 2578/1915. /P-5, SRKL/.

³⁵ Püspöki irattár 1915: 8281/1915. /P-6, SRKL/.

a hősök sírját gondozni fogjuk, részt kérve a szeretet és irgalom ama munkájából, mellyel a lekipásztorok a reájuk bízottak emlékét haláluk után is kegyelettel ápolják.”³⁶ Az állami vezetés a háború alatt folyamatosan számított a papok és lelkészek lokális közösségekre gyakorolt hatására. Érthető tehát, hogy egy kifejezetten összetett ügyben, a hősi halottak névtelen sírjainak gondozásának megszervezésében és kivitelezésében ismét a lelkészekre támaszkodott a kultuszminiszter. „A lelkészeknek és tanítóknak jut osztályrészül az a nemes tevékenység, hogy a hatóságokkal és a néppel karöltve az elhunyt hősök sírját gondozás alá vegyék, azokat vallásuk jelvényével ellássák, az elesettek nevét feltüntessék.”³⁷ Tekintve, hogy a fronton elesetteket nem mindig temethették el a közösségeik, illetve gyászistentiszteleteket sem tarthattak elhunyt hozzátartozóik emlékére, feszültség alakulhatott ki a lelkész és a gyülekezet között. A Kárpátokban elesettek ügye az emlékezés és a feloldás lehetőségét kínálta, mindezt egy külső, a lokális közösségtől független helyszínen.

1916. február 20-án Tüdös István püspök körlevelet küldött a tiszáninneni lelkészeknek arról, hogy egy Zemplén vármegyéhez tartozó település templomát építsék fel. A püspök kiválasztott egy, az orosz betörés által elpusztított falvat: ez volt Mezőlaborc. Mezőlaborc (*Medzilaborce*) város Szlovákia eperjesi kerületében, Eperjestől 60 kilométerre északra fekszik. Az I. világháború idején Zemplén vármegyéhez tartozó ruszin település volt, amely református szórványként nem rendelkezett önálló templommal. A püspök körlevelében két dologgal indokolta Mezőlaborc kiválasztását: „Azért neveztem meg Mezőlaborczot, mert ott terület már ki van kijelölve az Úr háza helyéül, s mert ez az a pont, amelyen túl már az a határvonal kezdődik, ahol Galiczia terül el.”³⁸ Az újonnan építendő református templom helyének kiválasztása szimbolikus jelentőségű volt: a templom őrtoronyként emelkedett volna a határ szélén. A település kiválasztásának másik indoka szintén szimbolikus:

De azért is választottam Mezőlaborczot, mert annak a környékén sok magyar szív porlad s a hősokról való megemlékezések a magyar református templomban elhangzó könyörgésekben, beszédekben és énekekben csak növelhetik azt a hazaszeretetet, amelynek legendás alakjai támadtak a mai élet-halál harcunkban.³⁹

A mezőlaborci református templom felépítése a református egyház háborús emlékéllátása volt. Egy olyan közös ügy, melyre az elkövetkező években gyülekezetek százai adományoztak összegeket. Az 1915-ös orosz betörés által

³⁶ Uo.

³⁷ Püspöki irattár 1915:8281/1915. /P-6, SRKL/.

³⁸ Püspöki irattár 1916:448/1916. /P-7, SRKL/.

³⁹ Püspöki irattár 1916:448/1916. /P-7, SRKL/.

feldúlt települések közül Mezőlaborc újjáépítését kísérte a legnagyobb figyelem, a lakóépületek újjáépítését ugyanis személyesen Bókay Árpád orvosprofesszor, a *Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy* nagymestere irányította, a magyarországi szabadkőműves mozgalom legnagyobb jótékonyági akciójaként.⁴⁰ A *Világ* 1915. augusztus 8-i számában közölte Bókay Árpád nagymester felhívását *Kőművesfalva* felépítésére a fedél nélkül maradt helyieknek, hogy „öleljük őket a szívünkre, a lerombolt, bűzös, szűk levegőjű putrik helyett építsünk nekik emberi méltósághoz és emberi igényekhez méltó lakásokat: igyekezzünk Tirol és Svájc kultúráját, gondtalan jómódját megtelepíteni a magyar hegyek között.”⁴¹ Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy Tüdös István püspök közvetlen kapcsolatban állt volna a szabadkőműves Nagypáhollyal. Ugyanakkor Tüdös kortársa, Haypál Benő, aki 1917-től a dunamelléki egyházkerület tanácsbírájaként tevékenykedett, a Magyar Szimbolikus Páholy főszónoka és a Sas Páholy főmestere volt.⁴² Haypál Benő 1915-től támogatta a Mezőlaborcon szabadkőművesek által létrehozott kórházat.⁴³ Mezőlaborc kiválasztásánál Tüdös István figyelembe vehette, hogy a szabadkőműves újjáépítés miatt ismertté lett a település neve a sajtóban. Külön szimbolikus jelentéssel bír, hogy míg a Nagypáholy a mezőlaborci lakóházak újjáépítését vállalta, addig a Tiszáninnen Református Egyházkerület egy új református templom építését. A püspök 1916 februárjában újabb körlevélben kérte a lelkeseket adakozásra:

A már régebben kijelölt templomhelyen hadd épüljön fel az Úrnak háza s a magyar szó hadd hangozzék onnan észak felé, ahonnan az ádáz ellenség megsemmisítésünkre tört, de meg kellett állnia, mert a magyar vitézség megálljt kiáltott. A mezőlaborczi síkon és magaslatokon elhullott magyar vitézek dicsőségének s emlékének hirdetésére hadd szolgáljon majd ama templom, amelyben a magyar honszerelemnek lángja is örökké lobog.⁴⁴

1916 márciusában a *Sárospataki Református Lapok* is közölte a püspök körlevelét, így az ügy még nagyobb nyilvánosságot kapott.⁴⁵ A cikkben kifejezetten a világháború emlékére készülő templomként hivatkoznak a Mezőlaborcon építendő templomra. 1916-ra Mezőlaborc lett a református egyház legfontosabb közügyének hívószava. Jankovich Béla kultuszminiszter 1916. március 6-án az iskolai ifjúság bevonása érdekében május 1-jére ünnepélyeket rendelt

⁴⁰ CSUNDERLIK: Tirol és Svájc kultúráját a magyar hegyek közé.

⁴¹ Uo.

⁴² BERÉNYI: A három szabadkőműves Bókay, 248.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Püspöki irattár 1916:449/1916. /P-7, SRKL/.

⁴⁵ Vegyes közlemények: Püspöki körlevél, 77.

el a Kárpátokban elesettek emlékére.⁴⁶ Továbbá engedélyezte, hogy „az ünnepély után közvetlenül a tanuló ifjúság és a résztvevő közönség, tettekben nyilvánuló áldozatkész hazaszeretetének kifejezésére, a Kárpátoknak hazánk védelmében elpusztult falvai javára gyűjtés rendeztessék”.⁴⁷ A kultuszminiszter nem a mezőlaborci református templom építésére rendelte el a gyűjtést. Mindössze annyi szerepel a felhívásban, hogy a Kárpátokban élők iránti hála kifejeződése a gyűjtés – az állami akció is az elpusztult falvak támogatását célozta. Tekintve, hogy egyházi és állami gyűjtések egyaránt folytak a települések lakóinak megsegítésére, 1916. március 17-én a püspök körlevelet adott ki a tisztánlátás érdekében. Ezt március 26-án közzétették a *Sárospataki Református Lapokban*. Tüdős István püspök így fogalmazott:

A miniszter úr azt kívánja elérni, hogy ezzel az ünnepéllyel erősítsük a hazai föld, különösen pedig a Kárpátok szent bércei iránt való szeretetet s így a fogékony gyermek és ifjú lelkekben maradandó hatást eszközöljünk. De azt is óhajtja a miniszter úr, hogy a tartandó iskolai ünnepélyek alkalmából az elpusztult kárpáti falvaknak felépítésére a tanuló ifjúság a maga körében gyűjtést rendezzen s ezzel tevékeny részt vegyen abban az országos mozgalomban, amelynek az a célja, hogy felépíttessenek az elpusztult falvak [...].⁴⁸

Ennek tisztázására azért volt szükség, mert a felekezeti iskolák tanítói és tanárai feltehetően már felhívták az ifjúság figyelmét a mezőlaborci templomra való gyűjtésre. A püspök így folytatta indoklását: „Ez a miniszteri felhívás mindkét vonatkozásában olyan, hogy az elől mi semmiképpen sem zárkózhatunk el, hanem egyfelől az ünnepélyt is meg kell tartanunk, másfelől a gyűjtést is végre kell hajtanunk.”⁴⁹ A püspök az állami gyűjtés támogatására buzdította a lelkészeket és tanítókat egyaránt, annak ellenére, hogy ez a mezőlaborci templom építésére történő adakozást visszavethette.

1917-ben és 1918-ban még tartott az országosan meghirdetett gyűjtés a templomépítésre. Ám annak ellenére, hogy a mezőlaborci református templom felépítésének célja a Tiszáninnen Református Egyházkerület háborús emlékéllátása volt, a templom sosem készült el. Feltételezhetjük, hogy Tüdős István püspök 1918. október 8-án bekövetkezett halála is közrejátszott abban, hogy a templom nem épült meg. Ehhez társult, hogy 1920-ban Magyarországon betiltották a szabadkőműves mozgalmat, annak *nemzetellenes* volta miatt.⁵⁰ A trianoni döntés pedig leválasztotta az egykori felső-zempléni egyház-

⁴⁶ Püspöki irattár 1916:30.000/1916. /P-7, SRKL/.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Vegyes közlemények: Püspöki körlevél (1916. március 17), 100–101.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ BERÉNYI: Szabadkőművesi páholynévsorok Kelet-Magyarországból, 59.

megyéhez tartozó települést a Tiszáninneni Református Egyházkerületről. Mezőlaborc ennek ellenére a Kárpátokban folyó I. világháborús harcok egyik legismertebb helyszíne lett. A Mezőlaborcon és környékén történt hadmozdulatokról, az elesettekről a *„Megnyitjuk a Kárpát-kaput. A Kárpát-ív kulturális öröksége új perspektívában”* elnevezésű, az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával 2014 és 2020 között létrejött közös lengyel-szlovák projekt keretében emlékeznek meg. Az I. világháborús emlékezeti és oktatási helyekről, illetve az I. világháborút bemutató kiállításról egy a programhoz tartozó, többnyelvű honlapon tájékozódhatunk.⁵¹

3. Az I. világháború emlékjelei az Abaúji Református Egyházmegyében

Az I. világháború megteremtette a privát emlékezet alapjaira épített kollektív emlékezetet.⁵² A Nagy Háború sajátossága volt, hogy a tömeges halál kollektív emlékezeti formákat generált úgy, hogy érintetlenül hagyta a gyász egyéni jellegét.⁵³ A hősök emlékezetének szervezett formában történő megőrzése már a Nagy Háború kitörését követően felmerült. Az emlékezés elsősorban az emlékműállítást jelentette, melynek kivitelezésére 1915 januárjára létrejött a HEMOB, a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság.⁵⁴ A Bizottság tevékenységének eredményességét mutatja, hogy 1916 augusztusától minden, a Honvédelmi Minisztérium által felállítandó emlékmű tervét a HEMOB véleményezte.⁵⁵ Annak ellenére, hogy 1917-ben a VIII. törvénycikk és az 14730/1917. számú belügyminisztériumi rendelet sem javasolta az emlékművek állítását a háború alatt, a folyamatot nem tudták megfékezni.⁵⁶ 1918–1919 eseményei is csak lassították, de nem állították le a hősi emlékművek építését. A trianoni döntést követően is folytatódott az emlékműállítás, az elcsatolt területeken azonban állami támogatás hiányában lassabban.⁵⁷ Gyakran még azokban a községekben is avattak emlékműveket, melyeknek lakossága nem magyar volt.⁵⁸ Az 1917: VIII. törvénycikk előírta: „Őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó haza védelmében [...]. Minden község (város) anyagi

⁵¹ <https://1914-medzilaborce-1918.sk/hu>

⁵² HOLMÁR: Első világháborús emlékművek, 33.

⁵³ GYÁNI: A történelem mint emlék(mű), 156.

⁵⁴ HADOBÁS: Világháborús emlékművek Edelény környékén, 9.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo., 10.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ RAVASZ: Emlékek a hadak útja mentén, 20.

erejének megfelelő, méltó emléken örökítse meg mindazoknak a nevét, akik lakói közül [...] a hazáért életüket áldozzák fel.”⁵⁹ Mind az állami, mind az egyházi vezetés elrendelte valamilyen formában a hősök emlékének megörökítését. A legtöbb esetben azonban a települések emlékművei, emléktáblái községi összefogásból jöttek létre, hiszen a hősi halottak nem csak a református gyülekezetek tagjai közül kerültek ki. Ebből kifolyóan az egyházmegyéhez tartozó települések és nem csak a gyülekezetek emlékműveit vizsgáltam.

L. Juhász Ilona *Neveitek e márványlapon...* című, Szlovákia területén található világháborús emlékműveket etnológiai szempontból elemző kötetében az emlékjelállítási gyakorlatot öt időintervallumban mutatja be. Felosztása a következő: 1. Az első világháború időszaka: 1914–1918; 2. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka: 1918–1938.; 3. Az 1938-as visszacsatolástól 1944-ig; 5. Az 1989-es rendszerváltástól napjainkig.⁶⁰ Az eltérő csehszlovák és magyar emlékezeti minták ellenére ez a felosztás alkalmazható az Abaúji Református Egyházmegye 21. századi területén található világháborús emlékezet és annak manifesztációi, az emlékművek feltárásához. A magyarországi hősi emlékek rendszerezéséhez módosítottam, illetve kiegészítettem ezt a felosztást a következőképpen: 1. 1914–1918; 2. 1920–1938; 3. 1939–1945; 4. 1946–1988; 5. 1989-től napjainkig.

Terminológiai szempontból a világháborús emlékek megnevezésére az L. Juhász Ilona által megalkotott a *háború jelei*, illetve a Somfay Örs által használt *hősi emlék* kifejezéseket alkalmazom. L. Juhász Ilona a háború jeleinek tekinti „azokat az emlékjeleket, amelyek valamilyen módon a két világégéshez kötődnek”.⁶¹ Ide sorolja „a háborús emlékjel funkcióját betöltő valamennyi objektumot: emlékműveket, emléktáblákat, a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható emlékjeleket (kereszteket, feszületeket, szentek szobrai, haranglábakat, harangokat, kápolnákat stb.), kopjafákat/emlékoszlopokat, illetve a háború áldozatainak sírjeleit (katonákét és civilekét egyaránt), valamint a katona- és hadifogoly-temetőket is”.⁶² A háború jeleinek kutatásakor figyelembe kell vennünk az I. világháború kitörésétől napjainkig lezajlott politikai változásokat, ugyanis csak azokon keresztül válnak értelmezhetővé a hősi emlékek, azok szimbólumrendszere, illetve az azokhoz köthető emlékezési formák is.⁶³ Ebből adódóan sokat elárul az egyes korszakokról az emlékek avatási ünnepségének mikéntje is.⁶⁴

⁵⁹ Uo., 19.

⁶⁰ L. JUHÁSZ: *Neveitek e márványlapon*, 13.

⁶¹ Uo., 12.

⁶² Uo.

⁶³ Uo., 13.

⁶⁴ Uo.

A vizsgálathoz kiváló mintát nyújtott Holmár Zoltán 2019-es disszertációja, az *Első világháborús emlékművek Szabolcs és Szatmár vármegyékben a két világháború között (1918–1938)*, melyben a szerző a vizsgált vármegyék településeinek emlékműveit részletesen bemutatja. Az Abaúji Református Egyházmegye I. világháborús emlékezeti tendenciáit a jelenleg az egyházmegyéhez tartozó gyülekezetekben vizsgálok. Az elcsatolt területek emlékállítási stratégiái eltérő mintát mutatnak, így ez egy újabb kutatás részét képezheti majd. A Magyarországon megvalósított emlékművekre korlátozva a kutatást több adatbázis is rendelkezésemre állt. Somfay Örs *Az I. világháború magyar vonatkozású köztéri, valamint közösségi hősi emlékeinek lezárt és nem frissített adatbázisa* könnyen kutatható, interneten is elérhető adatgyűjteménye kiváló forrása nemcsak az I., hanem a II. világháborús emlékműveknek is.⁶⁵ Hiányossága azonban, hogy több település nem szerepel az adatbázisban, illetve kontrollforrásokkal összevetve tárgyi tévedések is előfordulnak benne. A másik forrás az emlékművek feltárásánál Hadobás Pál 2015-ben megjelent *Világháborús emlékművek Edelény környékén* című gyűjteménye. Ez elsősorban a Bódva-völgyének Abaújhoz csatolt településeinek szempontjából kiváló forrás. Fontos eredménye a kötetnek, hogy a szerző személyesen kereste fel az emlékműveket, így azok térbeli elhelyezkedéséről, aktuális állapotáról is közöl információkat. A Somfay Örs által készített adatbázisban több esetben előfordul, hogy az emlékművek bizonyos adatai tévesek (például: az emlékek helyeként római vagy görögkatolikus templomok vannak megadva, holott azok református templomok előtt vagy mellett állnak). Harmadik forrásom elsősorban az abaúji református gyülekezetek világháborús megemlékezéseire vonatkozó online kérdőív volt, melyet az abaúji lelkészek töltöttek ki. Tekintve, hogy az emlékművekre vonatkozó általános adatok (készítés éve, alkotó művész, készíttető, elhelyezkedés, II. világháborús vagy egyéb kiegészítés) a fent említett forrásokból elérhetőek voltak, a kérdőív középpontjában napjaink református világháborús megemlékezései álltak. A különféle forrásokból összegyűjtött információkat adatbázisban rendszereztem, ennek eredményeit mutatom be.⁶⁶

Az összevetett adatok alapján 99, az Abaúji Református Egyházmegyéhez tartozó gyülekezetéről rendelkezem adattal. A 99 gyülekezetből a kutatás lezárásakor öt településen nem volt semmilyen világháborús hősi emlék, ezek a következők: Dobódél, Litka, Rudolftelep, Teresztenye és Tornakápolna. Ezek a települések vagy 100 fő alattiak, vagy egy másik település részévé váltak, s ezzel magyarázható az emlékművek hiánya. Tizenöt településen található

⁶⁵ <https://www.kozterkep.hu/adattar/hosi-emlek>

⁶⁶ A bemutatott adatok a fent említett adatbázisok és saját kutatásaim együtteseként jöttek létre, így az egyes, emlékművekre vonatkozó információkat külön nem hivatkozom.

két, egymástól függetlenül állított hős emléke: Baktakék, Balajt, Damak, Hal-maj, Hidvégdó, Jósvafő, Komjáti, Ládbesenyő, Méra, Nyomár, Szalaszend, Szikszó, Szin, Szuhogy, Vizsoly. 38 településen van csak I. világháborús emlékmű vagy emléktábla, míg 60 településen I. és II. világháborús emlékmű is.

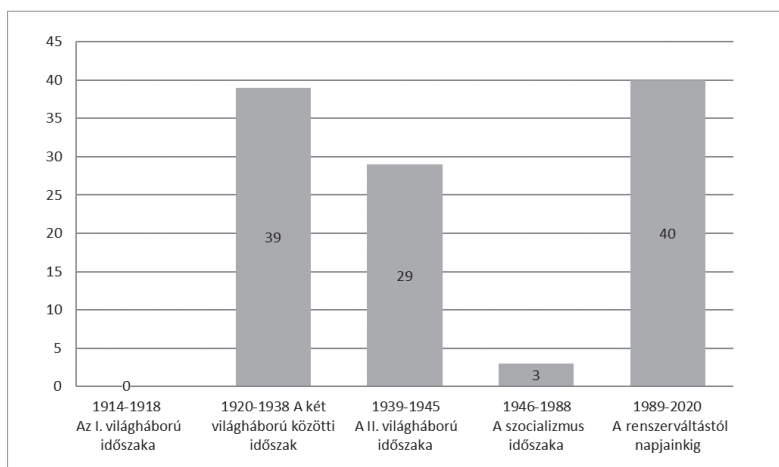
L. Juhász Ilona korszakolása alapján az Abaúji Református Egyházmegye területén is megmutatkoznak a különböző időintervallumok emlékállítási tendenciái. Az I. világháború éveiben, 1914 és 1918 között egyetlen világháborús hős emléket sem avattak az egyházmegye területén. Ez összefüggésben lehet az 1917. évi VIII. törvénycikkkel, amely előírta, hogy csak a háborút követően állítsanak emlékműveket. Gyülekezeti szinten ehhez társult, hogy az emlékművek, illetve elsősorban emléktáblák megvalósításához anyagi forrásra volt szükség, melyet a gyülekezetek rendszerint erre a célra létrehozott alapítvánnyal próbáltak összegyűjteni adományok útján. Ez a háború miatt anyagilag megterhelt hívek számára hosszú folyamatnak bizonyult. Az egyes közösségek esetében a hős halottak neveinek megörökítéséhez meg kellett várni, míg a halottá nyilvánítás hivatalos eljárása befejeződik. Mindezek együttesként az emlékállítás csak 1920-tól indult meg az Abaúji Református Egyházmegyében.

A második időintervallumban, 1920 és 1938 között készült a legtöbb hős emléke, összesen 39 darab. A két világháború közötti emlékműállítás előzményei az 1848-as forradalom és szabadságharc hőseinek tisztelete és a világháborús propagandába illeszkedő hőskultusz voltak.⁶⁷ Az emlékműállítás a világháború utáni irredenta szellemiségbe illeszkedett, és a társadalom számára elfogadhatatlan trianoni döntéshez kötődött.⁶⁸ Egyházi viszonylatban ebben az időszakban keletkeztek jellemzően a gyülekezeti közösségek hős halottainak emléktáblái. Az egyházmegyében három olyan, a templomban vagy a templom külső falán elhelyezett emléktábla van, mely csak a gyülekezet I. világháborús hős halottaira emlékezik. Balajton 1936-ban helyezték el az emléktáblát a református templom szelfogós bejáratánál. Az emléktábla fekete márványból készült, rajta az I. világháborús hősök nevei olvashatók. Később ez alá került a II. világháborúban eltűnt katona emléktáblája is. Damakon 1924-ben avatták fel az emléktáblát, mely a templomban, a szószékkel szemben lévő falon kapott helyet. A táblán arany színű betűkkel szerepelnek a hősök nevei és a következő felirat: „*A hazafias kegyelet közadakozásból.*” A balajti példához hasonlóan a damaki templomban is az I. világháborús tábla alá került a II. világháborús emléktábla. Ezek az emléktáblák gyülekezeti gyűjtésből valósultak meg. A templomokban történő elhelyezésnek fontos szerepe lehetett a közösség identitásának megőrzésében, és a hősökre való

⁶⁷ NAGYILLÉS: A hőskultusz és közösségi emlékezetek, 85.

⁶⁸ Uo.

közös emlékezés lehetőségét is nyújtotta. Jellemző az 1920 és 1938 közötti korszakra, hogy nemcsak az emléktáblákat, hanem az emlékműveket is a települések templomainak környezetében állították fel. 1920 és 1938 között hét abaúji református templomnál avattak hősi emléket. Ezek az emlékművek a református templomok előtt, mellett vagy annak kertjében találhatóak.

2. ábra. Az abaúji emlékművek számaránya keletkezési idejük alapján

Alsóvadászon 1924-ben, Égerszögön 1925-ben, Lakon 1935-ben, Perkupán 1920-ban, Szakácsiban 1938-ban, Szikszón 1926-ban, Szőlősdárdón pedig 1925-ben készültek el az emlékművek. Típusuk alapján obeliszkek vagy emlékoszlopok. Az egyes települések felekezeti arányaitól függően a római katolikus és görögkatolikus templomoknál is állítottak emlékeket. Az abaúji egyházmegye területén négy római katolikus és öt görögkatolikus templomnál találkozunk háborús emlékművel. A múcsonyi görögkatolikus templom falán 1925-ben, míg a pereii [katolikus/görögkatolikus?] templom falán 1926-ban helyeztek el I. világháborús emléktáblát. Ez a tendencia hasonlít a református gyülekezetek emléktábláinak elhelyezéséhez. Ebből arra következtethetünk, hogy a korszakban az egyházközségek jellemzően a templomban elhelyezett emléktáblán állítottak emléket hősi halottaiknak. Ez összefüggésben lehet a gyülekezetek anyagi kimerültségével, melynek hatására egy emléktáblára történő közösségi gyűjtés megvalósíthatóbb cél volt egy hősi emlékmű állításánál. A vizsgált korszakban két világháborús emlékkeresztet állítottak a régióban, 1920-ban Boldogkőváralján és 1935-ben Komjátiban. Ezek a keresztek a szabadtéri szakrális kisemlékek közé sorolhatóak. Mindkét kereszt a települések fő utcája mentén található, így helyszínt nyújtanak a vallásgyakorláshoz.⁶⁹

⁶⁹ BARTHA: Vallási terek szellemi öröksége, 136.

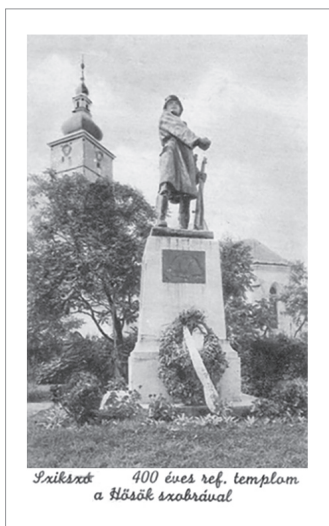
A templomban vagy annak környezetében elhelyezett hősi emlékek pozicionálásuk folytán szakrális térbe kerültek. A templomok mellett a települések szakrális helyeiként tekinthetünk a temetőkre is, melyek a kegyeleti megnyilvánulások és az emlékezés helyei. Az 1920–1938 közötti időintervallumban állítottak világháborús emlékműveket temetőkben is, például 1920-ban a szemerei temető központi helyén özvegy Pallavicini Alfrédné⁷⁰ támogatásával egy kőből készült szarkofágot. Ládbesenyőben szintén a két világháború között állítottak a temetőben I. világháborús emléksírkövet. A vizsgált korszakban a települések temetői egyházi fenntartásúak voltak. A temetőkben történő emlékállítás a halottak hazahozatalának nehézségei miatt tekinthető egyfajta közös, jelképes hősi halotti sírnak. Ezeknél az emlékeknél a hozzátartozók megemlékezhettek azokról az elesett családtagjaikról, akiket nem temethettek el. A hősi emlékek elhelyezése néhány esetben egy már meglévő objektumhoz köthető vagy a hősi halottakra speciálisan kialakított térben történt. Rudabányán 1937-ben avatták fel a bányászati múzeum udvarán álló, fegyvert ragadó bányászt ábrázoló szobrot. Az emlékállítást a Rudabányai Tiszti Kaszinó vállalta magára 1933-ban. Az emlékmű avatása „nagyszabású rendezvény volt, amelyre több száz fős tömeg gyűlt össze, közöttük a honvédség egyenruhás képviselői. Amikor a szoborról lehullott a lepel, a katonák díszsortúzzal tisztelegtek. A szobrásznak Besze István (1906–1973) rudabányai bányász volt a modellje.”⁷¹ Külön érdekessége az emlékműnek, hogy az egyik bányászt ábrázolja, ami még lokálisabbá teszi azt. A bányászatból élő közösségből 107-en estek el a háborúban, így az emlékmű mind témájában, mind elhelyezésében specifikus. Edelényben 1930-ban az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékműve mellé került az I. világháborús hősi emlék. Az edelényi emlékmű avatási ünnepségét Hadobás Pál tárja elénk:

1930. szeptember 14-én, vasárnap impozáns külsőségek közepette került sor az emlékmű leleplezésére. A római katolikus és a református templomban tartott istentiszteletekkel kezdődött az ünnepség, majd a közönség a község főterére vonult. A község minden intézménye és szervezete képviseltette magát. A Magyar Hiszekegy vezette be az ünnepséget, melyet a római katolikus énekkar adott elő, majd dr. Farkas Gyula országgyűlési képviselő tartott ünnepi beszédet. Az ünnepi beszéd alatt lehullott a lepel az emlékműről, melyet Szemán János plébános, majd Gyülvérszi István lelkész áldott meg. Bónis Aladár, Borsod vármegye alispánja adta át az emlékművet a községlakosságának, melyet Pakusza István bíró vett át. Koszorúzással és szavalattal zárult az ünnepség.⁷²

⁷⁰ Pallavicini Alfrédné, született Felsőszilvási Nopcsa Ilona (1883–1963).

⁷¹ HADOBÁS: Világháborús emlékművek Edelény környékén, 239.

⁷² Uo. 40.

3. kép. A Horthy Miklós
által felavatott szikszói
Hősök szobra

Gyáni Gábor véleménye szerint a témával foglalkozó magyar irodalomból még hiányzik az a felismerés, hogy a Horthy-korszak politikai rendszere amellet, hogy a köztéri reprezentációkkal szolgálta a hozzátartozók gyászát, kifejezett egy politikai irányvonalat is.⁷³ A *Magyar Hírszekegy* előadása egy világháborús emlékmű ünnepélyes avatásakor a revíziós gondolat volt összefüggésben. A szikszói református templom melletti téren található, hős katonát ábrázoló emlékművet 1926. szeptember 5-én maga Horthy Miklós avatta fel. A két világháború közötti emlékállítás nemcsak emlékezeti, hanem propagandacélokat is szolgált. Az irredenta kultusznak elemei voltak a korszakban a látványos állami ünnepek, így a Hősök Emlékünnep és Szent István napja is.⁷⁴

Izsófalván 1922. szeptember 10-én avatták fel a koszorút tartó nőalakot ábrázoló szobrot, melynek kivitelezésére országos pályázatot hirdettek. A pályázaton 25 művész 47 pályaművel vett részt. Az emlékmű avatása így történt:

A korabeli sajtó szerint 8–10 ezren vettek részt az avatáson 1922-ben. Az ünnepségen jelen volt Borbély-Maczky Emil, Borsod vármegye főispánja; Ludwig György altábornagy, körletparancsnok; Bónis Aladár főszolgabíró; Lovász János, a kerület nemzetgyűlési képviselője; Nehéz János tanfelügyelő; Hosztják Albert bányászati főfelügyelő. Magyar ruhás fiatalok lovon és gyalog, az I. világháborúban részt vett katonák és díszegyenruhás bányászok vonultak fel. Közreműködött a helyi fúvószenekar Hubay József vezetésével, a rudolftelepi dalárda Fekete Ignác tanító vezetésével, a disznóshorvát⁷⁵ énekkar Árokszállás János községi tanító vezetésével. Az Emlékmű Bizottság elnöke Körösi Antal református tanító ismertette az emlékmű létrejöttének történetét, majd az egyházak és a különböző intézmények és szervezetek képviselői tartottak beszédet, majd az emlékmű megkoszorúzására került sor. Az ünnepély után társasbéd volt a református iskolában.⁷⁶

⁷³ GYÁNI: A történelem mint emlék(mű), 174.

⁷⁴ ZEIDLER: A revíziós gondolat, 219.

⁷⁵ Izsófalva 1950-ig Disznóshorvát volt, ekkor vette fel Izsó Miklós szobrászművész nevét a település.

⁷⁶ HADOBÁS: Világháborús emlékművek Edelény környékén, 227–228.

A település református tanítója volt a helyi Emlékmű Bizottság elnöke, ami a református értelmiség aktív részvételét mutatja az emlékállításban. Az ünnepi menet a magyar ruhába öltözött fiatalokkal, díszgyenruhás bányászokkal és a világháborút megjárt katonákkal katonai felvonulásra emlékeztet. Az emlékmű környezete a 2000-es években fejlődött tovább, 2001. szeptember 5-én átadták az Izsó Miklós Emlékházat.⁷⁷ A világháborús emlékmű és a falu híres szülöttjének emlékháza együttesen alkotnak egy emlékezeti teret.

A két világháború között előfordult, hogy a világháborús emlékművet a településen kialakított *Hősök Kertjében* vagy *Hősök Ligetében* helyezték el. Szalaszendén 1920-ban állítottak a hősi halottak hozzátartozói emlékoszlopot a Hősök Ligetében. Nyomáron szintén a két világháború között alakították ki a Hősök Ligetét, amelyben 13 tölgyfát ültettek emlékfaként a település 13 hősi halottjának. A nyomári példa mellett, hogy az emlékfái miatt egyedülálló, azért is különleges, mert 1925-től a Hősök Ligetében ünnepelték a *Hősök Napját*. Az 1924. évi XIV. törvénycikk előírta a háború hősi halottaira való emlékezést, melynek kijelölt napja május utolsó vasárnapja volt.⁷⁸ A megemlékezések egységesítésére azért volt szükség, mert korábban a közösségek más-más időpontban tartották azokat. Ezek az időpontok feltehetően a lokális közösségek számára fontos napok voltak (például a hősi emlék avatásának ideje vagy a hősi halottak hazahozatalának napja), így felmerül a kérdés, hogy mennyiben volt célszerű állami szinten egységesíteni a megemlékezés napját. Ugyanakkor az egységesítés célja lehetett az állam részéről, hogy a nemzet emlékeztetésében a Nagy Háború hőseiről való megemlékezés egyetlen naphoz legyen köthető. A törvény március 15. és augusztus 20. mellett május utolsó vasárnapját is nemzeti ünneppé nyilvánította, *Hősök Emlékünnepé* néven.⁷⁹ A Hősök Emlékünnepén a templomokban istentiszteletek tartását rendelték el, a hősi emlékműveket meg kellett koszorúzni, a hősök sírjait pedig feldíszíteni. 1945-ben még megemlékeztek a Hősök Napjáról, már szerényebb körülmények között, 1946-tól azonban elmaradtak a megemlékezések.⁸⁰ Bódvaszilason az 1920-as években az I. világháború hősi halottjainak tiszteletére 32 nyárfát ültettek a település főterére. A hősökről való megemlékezés azonban felekezeti konfliktusba ütközött:

Öntvénytablákat készítettek, amelyeket a fák mellé beállítandó keresztekre vagy fejfákra szegeztek volna. Azonban a református és katolikus képviselőtestületi tagok között vita támadt (a reformátusok fejfákat, a katolikusok

⁷⁷ <https://www.izsofalva.hu/muvevelodesi.php>

⁷⁸ RAVASZ: Emlékek a hadak útja mentén, 21.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo., 22.

kereszteket szerettek volna állíttatni), így a táblák a volt bíró házának padlásán maradtak, amely 1939-ben leégett.⁸¹

A háborúban elesett hősokról való megemlékezési formák már a háború évei alatt is generáltak konfliktusokat. Ezek főként felekezeti konfliktusok voltak, melyeknek központjában a hősi halottak sírjelei álltak. A háború alatt élénk diskurzus alakult ki a különféle protestáns egyházi lapokban arról, hogy a hősi halottaknak – református és katolikus vallásúaknak egyaránt – sírjelként kereszteket állíttattak a katonai temetőekben. 1918 májusában, a Konvent közbenjárására a hadügyminisztérium elrendelte, hogy a református katonák sírját kereszt helyett fejféval kell megjelölni.⁸² A kérdésben állást foglalók két táborra oszlottak: voltak, akik helyesnek ítélték a rendeletet, míg mások a kereszt mint szimbólum protestáns használatát támogatták. A katolikus sírkeresztek hazai állításának kezdete a reformáció-ellenreformáció időszakára tehető, ekkor alakult ki a fejfaszerű sírjelek protestáns felekezetekhez való kötődése, míg a római katolikus halottak és temetők megkülönböztetésére a keresztet kezdték használni.⁸³ Abaúji viszonylatban ehhez társult, hogy az ellenreformációs törekvések gyakran erőszakosak voltak, így a római katolikus felekezethez köthető keresztet nem használták a reformátusok.⁸⁴ E. Szabó Dezső tábori lelkészként így vélekedett a rendeletről:

Hát én – őszintén megvallva – nem nagyon örültem e »vívmánynak«. Ősi kálvinista ároni családból való származásom megóv a pápistáskodás vádjától, amikor kijelentem: nem értem, nem helyeslem ezt a kereszt ellen való hadakozást. A kérdés azon fordul meg, van-e a református egyházban szükség szimbólumra, vagy nincs. Ha nincs, akkor vessük el a többi szimbólumokat is, ha van, akkor pedig ne anathémázzuk ki a kereszténység legszebb, legközvetlenebb szimbólumát: a keresztet.⁸⁵

⁸¹ KOLESZÁR: Vázlatok Bódvaszilas történetéből, 19: „Az 1954 nyarán a községben végigpusztító szélvihar pecsételte meg végleg a községi első világháborús hősi halottak tiszteletére a 20-as években a főtér köré ültetett nyárfák sorsát. A vihar az ekkorra már terebélyes fák egy részét kidöntötte károkat okozva az egykori alsó Koós-kastély, Béres János lakása, földműves-szövetkezet és nép- 163 ház épületeiben. Ekkor azonban már nem állt mind a harminckét fa, mivel néhány korábban elszáradt, majd a vihart követően az összes megmaradt fát is kivágták.”

⁸² E. SZABÓ: Fejfa és kereszt, 212.

⁸³ ORTUTAY: Sírjelek.

⁸⁴ „Forrai templom elvétele után az ott lévő protestánsok vallások elhagyására annyira erőltettek, hogy mint Kassa városának emberei, kassai tömlöcözést is szenvedtek.” Némely abaúji és tornai eklézsiára vonatkozó legrégibb adatok az üldöztetési korszakból, SRKL K. cs. III. 6/12.

⁸⁵ E. SZABÓ: Fejfa és kereszt, 212.

A keresztek sírjelként való állításáról pedig ez volt a véleménye:

Meg kell tűrnünk a keresztet, saját érdekünkben. Ha Stájerban, Karinthiában, Krajnában, Bukovinában, avagy most pláne Oroszországban kereszt nélkül temetném szegény barátaimat: mindenki mohamedánnak vagy zsidónak tartana és aszerint tisztelne meg bennünket. Mert külföldön hozzá vannak szokva, hogy mindenféle keresztyén felekezet, legyen az katolikus, protestáns, orthodox, egyformán használja és megbecsüli a keresztet. Bizonyos vagyok benne, hogy később az említett országok több temetőjében meg fog később történni, hogy fejfával ellátott katonáink sírját megzavarják, mert a nem keresztyéneknek gondolt holtakkal az együgyű nép megfertőzöttnek véli temetőjét.⁸⁶

E. Szabó Dezső, aki a felsorolt területeken tábori lelkészként szolgált a háború évei alatt, úgy vélte, hogy a kereszt állítása egyfajta biztosíték arra, hogy a sírokat ne háborítsák. Nézetével nem volt egyedül, a *Lelkészegyesület* 1918. júliusi számában is cikkeztek a témáról:

Eddig a katolikus kereszt-tengerben vesztünk el, most a mohamedán fejedeszkák nyelik el a református katona sírjelző fáját. [...] A kereszt jelvénye alatt üzött üldözések hatása alatt levették templomaikról, halottaik sírjáról a keresztet s mohamedán mintára fejfát faragtak sírjelzőül, ami Dél-Somogyban nem is fejfa, hanem fej-deszka. Azonos azzal, amit a mohamedán halottak kapnak a katonai temetőkben. Ilyet kap ezentúl a református is, mert a határozat kieszközlése mellett a kiviteli mintát talán nem állapította meg a Konvent.⁸⁷

A tábori lelkészként szolgáló lelkészek nem támogatták, hogy a református katonák sírját fejfával jelöljék meg. Tekintve, hogy ők végeztek temetési szolgálatokat a katonai temetőkben is, így feltételezhetjük, hogy találkoztak a nem kereszttel ellátott sírok megrongálásával. Az ország területén bevett gyakorlat volt a református temetőkben a fejfaállítás, a háborús körülmények azonban ezt felülírták. A Konvent ez irányú intézkedése feltehetően a hazai viszonyokat vette alapul. Ehhez társult, hogy a háború folyamán a református tábori lelkészek a katolikus tábori papsággal konfliktusban álltak, így a fejfaállítás egészen új jelentéssel ruházódik fel. A református identitás megtartása szempontjából logikus döntésnek tűnhetett a fejfák használata, ugyanakkor gyakorlati szempontból a sírok megrongálásának veszélyével fenyegetett.

A hősi halottak felekezeti hovatartozásának megjelölésére sikeres példa az 1920-ban Szuhogyon, a közösség által állított obeliszken elhelyezett márványtábla. Az emléktáblán az egyes felekezetek jellemző szimbólumait használták az elhunytak vallásának megjelölésére: a római katolikus hősöket kereszttel, a református hősi halottakat pedig kehellyel és csillaggal jelölték.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Fejfa és kereszt, 304–305.

A két világháború közötti időszakban, 1928-ban vette kezdetét az *Országzászló Mozgalom*. A mozgalom a trianoni döntés traumája miatt jött létre, vezéreszméje pedig az volt, hogy a nemzet összetartozása akkor is megmarad, ha a nemzetet határok választják el egymástól, illetve minden nemzetnek joga és kötelessége az összetartozás kinyilvánítása.⁸⁸ A Mozgalom elindítása báró Dr. Urmánczy Nándor erdélyi politikushoz, országgyűlési képviselőhöz köthető, aki a Területvédő Liga elnöke volt.⁸⁹ Az első országzászlót 1928. augusztus 20-án, a Szabadság téren avatták fel, ez volt az Ereklýs Országzászló, melyben a történelmi Magyarország területéről összegyűjtött földet helyeztek el.⁹⁰ 1930-ban Molnár Ferenc, tarcali református tanító vetette fel, hogy több magyarországi településen is állítsanak országzászlókat, amelyeket a nemzeti ünnepeken a trianoni gyász jeleként félárbócra engedjenek.⁹¹ Az első vidéki országzászlót 1932. augusztus 28-án avatták fel Mohácson,⁹² melynek a helyszínválasztása szimbolikus jelentéssel bírt az 1526-os mohácsi vész miatt. Az országzászló-állítás országos mozgalommá vált, minden új országzászlót a központi Ereklýs Országzászló előtt iktattak be, mielőtt azok végleges helyükre kerültek volna. 1936 augusztusáig 240 országzászlót állítottak az ország különböző pontjain.⁹³ A két világháború között abaúji területen felállított országzászlók számát nehéz meghatározni, mert a II. világháború után az országzászlókat és emlékműveket szimbolikájuk miatt megsemmisítették vagy átalakították. Emiatt csak a megmaradt országzászlókat tudjuk számba venni. Az Abaúji Református Egyházmegye mai területén öt településen található 1935 és 1938 között felavatott országzászló: Abaújváron, Gagybátorban, Hangácson, Ongán és Perkupán.

Az 1939 és 1945 közötti időintervallumban az Abaúji Református Egyházmegye területén 29 világháborús emlékmű készült, melyből 11 volt I. világháborús. Kázmárkon 1939-ben állítottak a temetőben I. világháborús hősi emléket. Hegymegen 1940-ben, a református templom mellett állítottak emlékoszlopot, melynek tetején öntöttvasból készült, kardot tartó turul látható. Annak ellenére, hogy az emlékoszlop a templom mellett helyezkedik el, nem a helyi egyházközség, hanem a település állíttatta azt. Ragályon 1942-ben készült el szintén lakossági finanszírozással a hősi emlék. Rakacaszenden is 1942-ben avatták fel a görögkatolikus templom mellett található Hősök Tornyát, melynek tetején kereszt áll, a tornyon pedig márványtáblán olvashatóak a hősök nevei. 1941-ben, 1943-ban és 1944-ben nem készültek világháborús emlékművek az egyházmegye területén. Magyarország 1941-ben belépett

⁸⁸ KÁLMÁN: „Memento Trianon”.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

a II. világháborúba, melynek hatására ismét lettek hősi halottai a közösségeknek. Ahogyan az I. világháború idején, úgy a II. világháborúban is már a háború évei alatt elkezdtek államilag megformálni az emlékezet kereteit. 1942-ben a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter a 24-364/el.22-1941. számú körrendeletben elrendelte az új háborús halottak neveinek feltüntetését a Nagy Háború hősi emlékművein, illetve, hogy a közösségek tartsanak megemlékezéseket.⁹⁴ A körrendelet értelmében a két világháború között is ünnepelt Hősök Napján már a II. világháború hőseiről is meg kellett emlékezni. Szintén a halottak hazahozatalának nehézségeivel magyarázható, hogy a korszakban a legtöbb emlékmű 1945-ben készült el: 25 emlékmű 23 településen. Ekkor állítottak hősi emléket Abaújalpáron, Abaújkérben, Abaújlakon (Szanticskán), Abaújszolnokon, Aszalón, Baktakéken, Boldogkőújfaluban, Halmajon, Hejcén, Hernádcécén, Hernádszurdokon, Hidvégardón, Jósmafőn, Kánón, Korláton, Mérán, Rásonysápberencsen, Szentistvánbaksán, Szinben, Szögligeten, Vilmányban, Vizsolyban és Zsujtán is. Érdekes jelenség, hogy hét településen 1945-ben még csak az I. világháborús emlékmű készült el. Abaújkérben I. világháborús emléktáblát avattak 1945-ben, ahogy Abaújlakon is. Abaújszolnokon I. világháborús emlékoszlopot állítottak. Aszalón a lakosság állíttatta a Hősök Kertjében elhelyezett emlékművet. Baktakéken mind a református, mind a görögkatolikus templom falán ekkor helyeztek el I. világháborús emléktáblát, ahogyan Szinben is. Zsujtán is csak 1945-ben készült el az I. világháborús hősi emlék. Kánón I. és II. világháborús emléktáblát is 1945-ben avattak. Boldogkőújfaluban már mindkét háború halottaira emlékező hősi emléket állítottak. Halmajon hősi emlékként sírkövet avattak, szintén mindkét háború helyi hőseinek. Mérán és Szentistvánbaksán a temetőben helyezték el a két háború hőseinek emlékoszlopát, Rásonysápberencsen pedig a temető mellett. Mindkét világháború hőseire emlékezve jöttek létre 1945-ben emlékművek Hejcén, Hernádcécén, Hernádszurdokon, Hidvégardón, Jósmafőn, Korláton, Vilmányban. Szögligeten már köztérre került az emlékoszlop: a település postája elé. Vizsolyban külön állíttatott emlékművet a református egyházközség és a település.

1946 és 1988 között mindössze három világháborús emlékjel készült az Abaúji Református Egyházmegye területén. 1946-ban a tomori református templom bejáratánál helyeztek el a hozzátartozók márványtáblát a két háború hőseinek neveivel. Arka lakossága 1950-ben állított emléket világháborús hőseinek, Abaújvár lakossága pedig 1958-ban.

1989-től 2020-ig 40 hősi emlékmű került az adatbázisba. Ezek egyrészt újonnan állított emlékművek, másrészt a korábbi emlékművek gyakran közösségspecifikus kiegészítései. 1989-ben a csobádi temetőben avattak I. és II. világ-

⁹⁴ RAVASZ: Emlékek a hadak útja mentén, 22.

háborús emléksírkövet, Szentistvánbaksán pedig emlékoszlopot a település parkosított területén. Ez utóbbit 2001-ben millenniumi emlékművel bővítették. A vizsgált időintervallumnak jellegzetessége volt az ezredfordulós emlékművek állítása. Szinben 1990-ben az MDF helyi szervezete és a református egyházközség közösen állította az I. és II. világháborús, négy kopjafával ellátott emlékművet a református templom kertjében. Tornaszentjakabon az önkormányzat állította a település főterén a mindkét háború hőseiről megemlékező emlékoszlopot, ahogy Felsődobszán is. 1991-ben Jósavfőn bővítették II. világháborús emlékművé az 1928-ban készült emlékoszlopot, illetve ekkor látták el új turullal is, mivel az az emlékoszlop 1950-es áthelyezésekor megsemmisült. Szendrőben az 1930-ban készült emlékművet bővítették 1991-ben. Boldván az önkormányzat készítette a település központjában álló I. és II. világháborús, majd idővel Holokauszt-emlékművé bővített emlékoszlopokat. Hernád-büdön 1992-ben avatták fel a település I. világháborús emléktábláját. Ugyanabban az évben Rakacaszenden a görögkatolikus templomnál létesítettek emlékművet, ahogyan Szuhogyon a református templom előtti téren avattak világháborús emlékoszlopot. 1993-ban Zilizen a temetőben hozott létre az önkormányzat műkö emlékművet. Bódvaszilason a római katolikus templom előtt állítottak I. és II. világháborús obeliszket. 1994-ben két településen bővítették a II. világháború hőseinek neveivel az emlékműveket: Lakon és Szögligeten, míg Szalonnán új világháborús emlékművet avattak. 1995-ben Becskeházán a református templom bejáratánál helyezett el az önkormányzat márvány emléktáblát, a szinpetri református templomban pedig a hősi halottak leszármazottai tették ezt. Az égerszögi templom kertjében 1925-ben felállított emlékoszlopot is 1995-ben egészítették ki II. világháborússá. 1996-ban a ládbesenyői önkormányzati hivatal mellett állítottak I. és II. világháborús, valamint millecentenáriumi emlékkopjafát. Abodon 1997-ben avatták fel a település közterén elhelyezett hármas kopjafa emlékművet, mely szintén mindkét világháborúra és a millecentenáriumra emlékezik. 1998-ban a Balajton található Ragályi-kúria kertjében állítottak a világháborúk hőseinek tiszteletére emlékkopjafát. 1999-ben nem készült újabb emlékmű vagy bővítés, ami a 2000-es millennium előkészületeivel magyarázható. 2000-ben négy új emlékmű készült az egyházmegye területén: Bódvalenkén, Damakon, Encsen és Komjátiban. 2001-ben két korábbi emlékművet egészítettek ki: Szendrőlád 1989-ben készült emlékművét millenniumi emlékművé, illetve Hidvégárdó 1990-es emlékművét, szintén a millenniumra való tekintettel. 2002-ben Varbóc főterén avattak új emlékművet: az emlékkopjafa tetején bronzból készült Szent Korona látható. Ebben az évben készült el Gibárt és Martonyi I. és II. világháborús emlékműve is. A hegymegi református templom mellett álló 1940-es emlékoszlop is ekkor kapott új turult. 2003-ban Nyomáron, ahol a két világháború között emlékfákat ültettek a Hősök Ligetébe, a település új

központjában állítottak egy nyitott könyvet formázó emlékművet. 2005-ben Deteken az önkormányzat állíttatott I. és II. világháborús emlékművet.

4. A világháborús emlékezet mintái a 21. századi Abaúji Református Egyházmegyében

A Magyar Református Egyház határozatilag nem rendelkezik az I. vagy II. világháborús megemlékezésekről. Nincs egységesen meghatározott emléknap, ahogyan a megemlékezések keretei sem meghatározottak, a 21. század eleji emlékezési minták ezért erősen lokálisak. Az egyes gyülekezeti közösségektől és azok vezetőitől függ, hogy tartanak-e világháborús megemlékezést vagy sem. 2014 és 2018 között a Tiszáninneri Református Egyházkerület sem tartott kifejezetten I. világháborús megemlékezést, ahogyan az egyházkerülethez tartozó egyházmegyék sem. Az egyházmegyei közgyűléseken esetileg tartottak háborús témában előadást meghívott előadók.

A vizsgált gyülekezetek többségében sem tartottak csak az I. világháborúról szóló megemlékezést. Ez regionálisan azzal magyarázható, hogy bár a világháború is súlyosan érintette a közösségeket, a trianoni döntés következményei hosszútávon sokkal komolyabb következményekkel jártak. Ennek eredményeként a gyülekezeti közösségek jellemzően Trianon évfordulójához kötik az I. világháborús megemlékezéseket is. A vizsolyi református templomban 2020 szeptemberében tartottak trianoni megemlékezést. Az ünnepi istentiszteleten Pásztor Dániel, a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke hirdette az ígét, a helyi református lelkész és a település polgármestere mondott beszédet, a megemlékezést pedig zenés műsor zárta. Boldván annak ellenére, hogy az I. világháborúról külön nem emlékeztek meg gyülekezeti szinten, Trianon 100. évfordulójáról 2020. szeptember 6-án templomi ünnepi istentiszteletet tartottak. Rudabányán települési szinten emlékeztek meg Trianonról a trianoni emlékműnél 2020. június 4-én, I. világháborús megemlékezést azonban nem tartottak. Hangácscon szintén templomi istentiszteleten emlékeztek Trianonra 2020. június 7-én verssel, énekkel és filmvetítéssel. Nyomáron együtt emlékeztek meg az I. világháborúról és a trianoni döntésről 2020. június 4-én ünnepi istentisztelettel. A településen a világháborús emlékművet is rendszeresen megkoszorúzzák, ahogyan a szőlősardói református templom kertjében álló világháborús emlékoszlopot is. Szőlősardón ugyanakkor Trianonról nem szoktak megemlékezni. Lakon minden évben március 15-én koszorúzzák meg a világháború hősi halottjainak emlékművét. A református templomban trianoni emlék-istentiszteletet tartottak 2020. június 7-én. Az emlék-istentiszteletnek része volt egy „imádság a határainkon kívül élő magyar testvéreinkért”. A balajti református templomban található világ-

háborús emléktáblát szintén március 15-én szokták megkoszorúzni istentisztelet keretében, ahol imádságban emlékeznek meg az elhunyt hősokról. Balajton is 2020. június 7-én tartottak templomi istentisztelettel imádságos megemlékezést Trianonról. Szendrőn települési szinten valamelyik nemzeti ünnephez kötve koszorúzzák meg a világháborús emlékművet, református gyülekezeti szinten ugyanakkor nincs külön megemlékezés. Trianon 100. évfordulójáról 2020. június 6-án templomi áhítattal és gyermekműsorral emlékeztek meg. Hidasnémetiben, Tornyosnémetiben és Hernádszurdokon a Hősök Napján tartanak világháborús megemlékezést, ökumenikus jelleggel, a trianoni döntés évfordulójáról pedig templomi istentiszteleten emlékeztek meg. Kifejezetten érdekes, hogy az Abaúji Református Egyházmegye területén a világháborús megemlékezéseket néhány helyen a Hősök Napján, május utolsó vasárnapján tartják, hiszen a hivatalos megemlékezések 1946-tól elmaradtak.⁹⁵ A Zempléni Református Egyházmegye területéről is vannak adataink arról, hogy a világháborús megemlékezéseket az egykori Hősök Napján tartják. Ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy a rendszerváltás előtti egyházellenes rendszer miatt az egyházi megemlékezéseket csak titokban, szűk körben tarthatták meg, amire egy kis gyülekezet közössége alkalmasnak mutatkozott, ezáltal mintegy átöröklődött a megemlékezés dátuma a rendszerváltás utáni időszakra is. Ugyanakkor ez is erősen személyfüggő: a megemlékezés időpontjának meghatározásában fontos szerepe van a lelkésznek. Szalaszendén nem éves rendszerességgel, de tartanak világháborús megemlékezést a település emlékművénél. A megemlékezés menete a következő: a Himnusz eléneklése, a polgármester beszéde, a helyi felekezetek képviselőinek beszéde, koszorúzás, gyerekműsor vagy a községi énekkar műsora, végül pedig a Szózat eléneklése. Szemerén hasonlóan tartanak világháborús megemlékezést a település emlékművénél. Göncön a településen felállított világháborús emlékműnél tartják a megemlékezést, melynek elemei rendszerint gyertyagyújtás, beszéd és szavalat.

A néhány példán keresztül is érzékelhető, hogy sem a települések, sem a gyülekezetek megemlékezései nem mutatnak egységes képet. Az esetek többségében egyházi szinten csak Trianonról emlékeznek meg. I. világháborús megemlékezést jellemzően azokban a gyülekezetekben tartanak, ahol a hősi emlék a templom környezetében található (például emléktábla a templom külső vagy belső falán, emlékoszlop a templom kertjében). Ezekben az esetekben az emlékállítás mondhatni elérte a célját, hiszen a gyülekezeti közösségek magukénak érzik a templomnál elhelyezkedő hősi emlékeket. Az, hogy csak gyülekezeti szinten emlékeznek meg, egy közösség privát emlékezetét mutatja. Az I. világháborús emlékezeti mintákat azonban nem csak a triano-

⁹⁵ RAVASZ: Emlékek a hadak útja mentén, 22.

ni döntés, hanem a II. világháborús emlékezet is felülírta. Erre kiváló példa a mérai I. és II. világháborús emlékművek esete. Mérán 1934-ben állítottak I. világháborús hősi emléket a református temetőben, majd 1945-ben egy másik emlékmű került szintén a temetőbe, mindkét világháború hőseire emlékezve. 1991-ben az 1945-ös emlékművet felújították, és a település akkori vezetősége úgy döntött, hogy a régi, I. világháborús emlékművet eltávolítják a temetőből. A visszaemlékezések szerint a régi emlékművet darabokra akarták törni, annál is inkább, mert a tetején található turul az emlékmű elmozdításakor megsérült. Mikor a helybeli református lelkész értesült minderről, az emlékoszlop áthelyezésére kérte az önkormányzatot. Így menekülhetett meg az 1934-es emlékmű, és került mai helyére, a mérai református templom kertjébe.

A trianoni döntés következményei felülírták az I. világháború emlékeztét abaúji vonatkozásban. Tekintve, hogy a trianoni döntés az I. világháború volt hivatott lezárni, a Trianonról való megemlékezést tekinthetjük az I. világháborúról való megemlékezésnek is. 2020-ban Trianon 100. évfordulója alkalmából számos abaúji településen avattak trianoni emlékművet, ami egy későbbi kutatás kiváló témája lehet.

5. Összegzés

Az I. világháború a harctéren elhunytakról való megemlékezés számos új módozatát hozta. Az állami propagandában is megjelenő *hősi halottak* kultusza napjaink emlékezetkultúrájára is hatással van. A hősi halottakról való megemlékezést már a háború évei alatt mind állami, mind egyházi szintén igyekeztek szervezett keretek közé szorítani. A hősökre való emlékezés első lépése az elhunytak anyakönyvezése volt, ahol a halál okaként azt tüntették fel: „hősi halált halt”. A halottak hazahozatala gyakran ütközött nehézségekbe, így a gyülekezeti közösségek temetés nélküli gyászistentiszteleteket tartottak. A különféle felekezetek gyásszal kapcsolatos hitelvi felfogásai keveredtek, ami egyházi részről szigorításokat eredményezett a halottakról való megemlékezésben. Az I. világháborús emlékműállítások nemzeti keretbe, azon belül pedig a revíziós szellemiségbe illeszkedtek.⁹⁶ Az emlékművekre és az avatáson és egyéb ünnepélyeken elhangzott beszédekre jellemző volt a múlt mitizálása, melynek fontos szerepe volt a fiatalok szocializációjában is.⁹⁷ A Református Egyház háborús emlékállítása a mezőlaborci református templom felépítése lett volna, mely sosem valósult meg.

⁹⁶ NAGYILLÉS: A hőskultusz és közösségi emlékezetek, 90.

⁹⁷ Uo., 91.

Az Abaúji Református Egyházmegye területén a háborús emlékállítás csak 1920-tól indult meg. Ennek eredményeként 1920 és 1938 között készült a legtöbb hősi emlék, összesen 39 darab. A korszakra jellemző a revíziós gondolattal összefonódó irredenta elemek megjelenése mind az emlékeken, mind azok avatási ünnepélyein. Az 1939 és 1945 közötti időintervallumban az Abaúji Református Egyházmegye területén 29 emlékmű készült, ebből 11 volt tisztán I. világháborús. 1946 és 1988 között három világháborús emlékmű készült az egyházmegye területén. Az emlékművek alacsony száma a korszak politikai berendezkedésére vezethető vissza. A rendszerváltás után ezért figyelhető meg újra az emlékműállítás fellendülése. 1989 és 2020 között 40 új emlékművet avattak Abaújban, ezek az aktuális évfordulókra és eseményekre is reflektálnak, például a millenniumra vagy a trianoni döntés 100. évfordulójára. Ez utóbbi az emlékezetkultúrában is megfigyelhető: abaúji viszonylatban az I. világháborúról való megemlékezést Trianonhoz kötik, amelynek következményei felülírták a háború traumáját.

Felhasznált irodalom

- ♦ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1903. évre*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Hivatalos Kiadványa, 1903.
- ♦ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1913–1915. évekre*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Hivatalos Kiadványa, 1915.
- ♦ BARTHA E.: *Vallási terek szellemi öröksége*, Debrecen, Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, 2006.
- ♦ BERÉNYI Zs. Á.: A három szabadkőműves Bókay, in Vámos É.–Vámosné V. L. (szerk.): *Mérnök, természettudós és orvos dinasztiák, melyek befolyásolták Magyarország szellemi életét. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*, Budapest, Országos Műszaki Múzeum–Áron Kiadó, 245–261.
- ♦ BERÉNYI Zs. Á.: Szabadkőművesi páholynévsorok Kelet-Magyarországból, in *Névtani Értesítő* 16 (1994), 56–65.
- ♦ BÍRÓ S.–SZILÁGYI I. (szerk.): *A Magyar Református Egyház története*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémiája, 1995.
- ♦ CSOMÁR Z.: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története*, Ungvár, M. Kir. Állami Nyomda kirendeltsége, 1940.
- ♦ CSUNDERLIK P.: *Tirol és Svájc kultúráját a magyar hegyek közé – Mezőlaborc szabadkőműves újjáépítése*, elérhető: <http://elsovh.hu/tirol-es-svajc-kulturajat-a-magyar-hegyek-koze-mezolaborc-szabadkomuves-ujjaepitese/>, letöltés dátuma: 2021. november 23.

- ♦ DIENES D.: *A Tiszáninnen Református Egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017.
- ♦ DIENES D.: *Az Abaúji Református Egyházmegye rövid története*, elérhető: <http://www.tirek.hu/lap/abauj/cikk/mutat/azabaujiegyszegymegyerol/>, letöltés dátuma: 2021. november 29.
- ♦ GAZDA I.: *A Borsod-Gömöri Református Egyházmegye rövid története*, elérhető: http://bgrem.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=47:a-borsod-goemoeri-reformatus-egyszegymegye-roevld-toertenete&catid=30:egyszegymegye, letöltés dátuma: 2021. november 29.
- ♦ GYÁNI G.: *A történelem mint emlék(mű)*, Budapest, Kalligram, 2016.
- ♦ HADOBÁS P.: *Világháborús emlékművek Edelény környékén*, Edelény, MKKM, 2015.
- ♦ HALBWACHS, M.: *Az emlékezet társadalmi keretei* (Eredeti címe: *Les cadres sociaux de la mémoire*, 1927), Budapest, Atlantisz, 2018.
- ♦ HOLMÁR Z.: *Első világháborús emlékművek Szabolcs és Szatmár vármegyékben a két világháború között (1918–1938)*, Doktori értekezés, Debrecen, DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2019.
- ♦ ILLYÉS B. (szerk.): *A Tiszáninnen Református Egyházkerület Névkönyve*, Sárospatak, [k. n.], 1923.
- ♦ KÁLMÁN É.: „Memento Trianon” – *A 100. országzászló*, elérhető: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/kalman_eva_memento_trianon_a_100_oraszgaszlo, letöltés dátuma: 2021. november 29.
- ♦ KOLESZÁR K.: *Vázlatok Bódvaszilas történetéből (1945–1965)*, Bódvaszilas, Kézirat az edelényi Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében, 1997–1998.
- ♦ KOVÁCS, Á.–KUSNYÍR, É.: *Reformed College of Sárospatak*, London, Scala Arts & Heritage Publishers Ltd., 2020.
- ♦ L. JUHÁSZ I.: *Neveitek e márványlapon... A háború jelei*, Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- ♦ NAGYILLÉS A.: A hőskultusz és közösségi emlékezetek, in *Sokszínű néphagyomány, sokféle módszer – Válogatás a VII. fiatal néprajzkutatók és kulturális antropológus hallgatók konferenciáján elhangzott előadásokból*, Szabadka, GrafoProdukt, 85–92.
- ♦ ORTUTAY Gy. (szerk.): „Sírjelek” szócikk, in *Magyar Néprajzi Lexikon*, IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, elérhető: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1230.html>, letöltés dátuma: 2021. december 10.
- ♦ RAVASZ I. (szerk.): *Emlékek a hadak útja mentén – Avagy hadtörténelem, kegyelet és hagyományőrzés*, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2006.
- ♦ S. VARGA P.: Emlékezetkultúra és eszmetörténet. Vallási emlékezhelyek Kelet-Közép-Európában, in *Klió, Történelmi Szemlélő Folyóirat* 25 (2016), 3–26.

- ♦ SINKÓ K.: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai, in Kovács Á. (szerk.): *Monumentumok az első világháborúból*, Budapest, Corvina, 9–45.
- ♦ VÉRTESI L.: A plébánosok szerepvállalása az I. világháború hátszágának társadalomszervezésében, in Glässer N.–Mód L. (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*, Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 271–285.
- ♦ ZEIDLER M.: *A revíziós gondolat*, Pozsony, Kalligram, 2009.

Levéltári források

- ♦ Püspöki iratok 1914:1407/1914. P-4, SRKL
- ♦ Püspöki iratok 1914:5461/1914. P-4, SRKL
- ♦ Püspöki iratok 1915:62057/915. P-5, SRKL
- ♦ Püspöki irattár 1915:2578/1915. P-5, SRKL
- ♦ Püspöki irattár 1915:8281/1915. P-6, SRKL
- ♦ Püspöki irattár 1916:448/1916. P-7, SRKL
- ♦ Püspöki irattár 1916:449/1916. P-7, SRKL
- ♦ Püspöki iratok 1916:14092/1916. P-7, SRKL
- ♦ Püspöki iratok 1916:31188/1916. P-7, SRKL
- ♦ Püspöki irattár 1916:30.000/1916. P-7, SRKL
- ♦ *Az abaúj-baktai ev. ref. egyház presbytériumának jegyzőkönyve 1896–1915.* SRKL R. B. II. 4/3.
- ♦ *Némely abaúji és tornai eklézsiára vonatkozó legrégebb adatok az üldözteségi korszakból.* SRKL K. cs. III. 6/12.

Hetilapok cikkei

- ♦ Pataki Pál temetési prédikációja Móré Gábor fölött, in *Sárospataki Református Lapok* 10 (1914. november 8.), 376–377.
- ♦ A háborúban elesett német hős katonák, in *Sárospataki Református Lapok* 10 (1914. október 18.), 355.
- ♦ A haldokló székely hős levele, in *Sárospataki Református Lapok* 10 (1914. november 15–22.), 391.
- ♦ A hősök emlékezete, in *Sárospataki Református Lapok* 10 (1914. december 13.), 415.
- ♦ Vegyes közlemények: Az anyakönyvvezetők..., in *Sárospataki Református Lapok* 11 (1915. február 7–14.), 42.
- ♦ A háború emlékeinek megőrzése, in *Sárospataki Református Lapok* 11 (1915. január 10–17.), 17.

- ♦ Vegyes közlemények: Kérelem, in *Sárospataki Református Lapok* 11 (1915. június 6.), 155.
- ♦ A háború és az iskolai ifjúság, in *Sárospataki Református Lapok* 11 (1915. április 11–18). 96–97.
- ♦ Vegyes közlemények: Püspöki körlevél, in *Sárospataki Református Lapok* 12 (1916. március 5.), 77.
- ♦ Vegyes közlemények: Püspöki körlevél (1916. március 17), in *Sárospataki Református Lapok* 12 (1916. március 26.) 100–101.
- ♦ Fejfa és kereszt, in *Lelkészegyesület* 11 (1918. július 6.), 304–305.
- ♦ E. SZABÓ D.: Fejfa és kereszt, in *Protestáns egyházi és iskolai lapok* 61 (1918. május 16.), 212.

Internetes források

- ♦ 1914 – medzilaborce – 1918: <https://1914-medzilaborce-1918.sk/hu>, letöltés dátuma: 2021. december 1.
- ♦ Hősi Emlék. Az I. világháború magyar vonatkozású köztéri, valamint közösségi hősi emlékeinek lezárt és nem frissített adatbázisa: <https://www.kozterkep.hu/adattar/hosi-emlek>, letöltés dátuma: 2021. november 29.
- ♦ Izsófalva nagyközség honlapja: <https://www.izsofalva.hu/muvelodesi.php>, letöltés dátuma: 2021. december 1.

A sír atyám, a féreg anyám és nővérem. Egy Jób-könyvi költői metaforasor* elemzése

Bevezetés

A címben *költői* metaforákról olvasunk. Történik ez azért, mert ez az írás egy kísérlet részét képezi, ami pedig abban áll, hogy a kiválasztott szövegben metaforákként felismert kifejezéseket először mint szóképeket vizsgáljuk, kitekintve a kontextuális vonatkozásaikra, egy további kutatás pedig a kognitív metaforaelmélet eredményei felől fogja megközelíteni e szövegrészletet. Nyilvánvaló, hogy az alábbiakban található intertextualitás-vizsgálat már érinti a fogalmi metaforákról való beszéd területét, itt azonban csak érintőlegesen szól ez írás a haláltéma kognitív vonatkozásairól.

Jelen tanulmány egy korábbi írásomban kialakított módszer¹ alapján történő vizsgálattal közelít a Jób 17,14 szóképeihez. Ennélfogva a módszer elméleti megalapozásától itt eltekintek, annak lépései felvázolását követően tárgyalom az említett költői sor metaforáit.

Feltűnő lehet, hogy igen keveset hivatkozom teológiai kommentáriumokra. Ennek oka az, hogy a szövegnek-szövegrészletnek a kommentárium felhasználásával való vizsgálata jelentősen megnövelné e tanulmány terjedelmét. Az itt foglaltakat a Jób 17,14 szövegének nyelvészeti-poétikai vizsgálataként lehet meghatározni, aminek szándéka alapanyagot nyújtani-előkészíteni a teológiai értelmezés számára. Mint a már utalt értekezésemben is jeleztem, poétikai elemzést csak szinkrón módon lehet végezni valamely kiválasztott szövegváltozat alapján. A jelen tanulmányban felhasznált Ószövetség-szöveg a Kr. u. 1008–1010-ben keletkezett Leningrádi kódex, amelyet a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* révén is vizsgáltam.²

* Költői metafora: „ab ovo minden a szépirodalomban megjelenő metafora poétikusnak tekinthető, mivel ezek egy olyan kontextusban, specifikusan pedig a szövegértelmező szempontjából egy olyan sajátos, irodalmi olvasásmódban [...] jelennek meg, amely (a nyelvi szerkezet szempontjából) a jelentéspotenciáljukat, illetve (szövegértelmező szempontjából) a jelentéskonstruálási folyamatokat lényegesen módosítja a hétköznapi nyelvhasználat metaforáihoz képest – hangsúlyozni kell azonban azt a tényt, hogy a szépirodalmi és a hétköznapi nyelvhasználat között kontinuum van, csupán fokozati különbségekről lehet itt is beszélni”. PETHŐ: Metafora és poétikusság, 53k. Utóbbi megállapítást vö. AARON gradiens jelentéskontinuum modelljével: *Biblical Ambiguities*, 29k, 112.

¹ MÁTHÉ-FARKAS: A permetafora-modell alkalmazása, 132–153.

² Lásd *The Leningrad Codex* [L]; *Biblia Hebraica Stuttgartensia* [BHS]. – A szöveg kritikai kérdéseinek tárgyalásától jelen elemzésben eltekintek.

A módszer

A metaforaelemzés javasolt mozzanatai a következők:

1. A Jób 17 szövege és annak strukturális vizsgálata
 - a teljes költemény szövegének megállapítása
 - a Jób 17 mondatainak viszonya
 - a Jób 17 makrostrukturájának körvonalazása
 - a Jób 17,13–16 szerkezeti-tartalmi sajátosságai
2. A Jób 17,14 szövege és struktúrája
 - a 14. költői sor szövegének megállapítása
 - a 14. költői sor mikrostrukturája
3. A Jób 17,14 metaforáinak elemzése
 - a Jób 17,14 metaforái
 - ♦ az inkongruenciát okozó fókusz kifejezések
 - ♦ az inkongruenciát okozó metaforikus szerkezetek vagy háttérmetaforák felmutatása
 - a metaforikus szerkezetek intertextualitásának vizsgálata
 - ♦ a sortagok parallelizmusának kontextusában való vizsgálat
 - ♦ a műalkotás kontextusában való vizsgálat
 - kanonikus kontextus (a Héber Biblia kontextusa) – lexikális vizsgálat
 - az extrabiblikus ókori közel-keleti irodalmi kontextus vizsgálata – lexikális vizsgálat
 - a metaforikus szerkezetek vagy háttérmetaforák szemantikai elemzése
 - ♦ a metaforák tartalmának és hordozójának szemémaként való megállapítása
 - ♦ a metaforák tartalmának és hordozójának egymással való kontextusában történő szemaelemzés (tk. a metaforák jelentésalkotásának vizsgálata)
 - a metaforák által kialakított jelentések körvonalazása.

1. A Jób 17 szövege és annak strukturális vizsgálata

A könyv 16–17 részében Jób Elifáznak mondott válaszát olvassuk, ami immár az ő ötödik beszéde a dialógusban. A kommentárok többféleképpen tagolják a két részre terjedő szöveget.³ A 17,1–16 elkülönülő egységet képez, ezért a teljes költemény 2. énekeként⁴ elemezhető.

³ Lásd a különféle felosztások összefoglalását a következőben: VAN DER LUGT: *Rhetorical Criticism*, 201k.

⁴ A strukturális egységek: költemény – ének (canto) – énekrész (canticle) – szakasz – költői sor – sortag/félsor. Lásd erről részletesen KORPEL–DE MOOR: *Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry*, 1–53. A legkisebb szakaszt egy költői sor képezi, a legrövidebb énekrész állhat egy szakaszból is; *uo.*, 35k, 43.

1.1. A teljes költemény szövegének laborfordítása⁵

1. *Lelkem zaklatott,
napjaim elenyésztek,
sírok [vannak]⁶ nekem.*
2. *Bizony csúfolódások [vannak] velem,
és az ő bosszantásaikkal éjszakázik szemem.*
3. *Tedd meg, kezeskedj értem magaddal,
ki az, [ki] kezembe csap?*
4. *Mert szívüket távol tartottad megértéstől,
azért nem magasztalod fel őket.*
5. *Prédául beszél el barátokat,
és⁷ szemei fiainak elsenyvednek.*
6. *És tett⁸ engem gúnytárgyul népeknek,
és köpet arcra lettem.*
7. *És meghomályosult bánkódástól szemem,
és tagjaim mint az árnyék mindannyiuk.⁹*
8. *Elképednek igazak ezen,
és ártatlan [a] képmutatón felháborodik.*
9. *De kitart [az] igaz az ő útján,
és tisztasága kezeknek megsokasít erőt.*
10. *És¹⁰ mégis, mindannyian ismét gyertek,
de¹¹ nem találok közöttetek bölcset.*
11. *Napjaim elmúltak,
terveim széttépettek
– vágyai szívemnek!*

⁵ A laborfordításról lásd részletesen MÁTHÉ-FARKAS: A permetafora-modell alkalmazása, 178–184.

⁶ Az ekként beillesztett magyar szavak „enyhítik” a héber szöveg tömörségét – a struktúrávizsgálatban figyelmen kívül hagyom őket.

⁷ A nem-ige előtti diszjunktív váv jelezheti a szintér vagy a szereplők változását; vö. WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §39.2.3.c. Jelen esetben a magatartás következményét vezeti be, a szintetikus felfogásnak megfelelően (amely a bűnt és bűnhődést elválaszthatatlan összefüggésben látja, utóbbi az elkövetett rossz kisugárzása); vö. VON RAD: Az Ószövetség teológiája 1, 211k.

⁸ Az itt olvasható wəqātal (1 + perfektum) igealak elválasztást is jelöl – egy, az eddig meglévő-től eltérő helyzetet vezet be, múlt idejű elbeszélésben megfelel a régmúltnak. Vö. WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §32.3.e. (Lásd az előbbi jegyzetet is.)

⁹ A héber szövegben itt T/3 személyragot olvasunk.

¹⁰ Az elválasztó wáv állhat egy új epizód elején, egy meglévőnek a végén, vagy bevezethet beékelődést is – jelen esetben egységzárás történik. Vö. WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §39.2.3.c.

¹¹ A wáv itt ellentétes szerepű – ha nincs helyzetváltozás, akkor az általa bevezetett mondat ellentétezi a megelőzőt; WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §39.2.3.b.

12. Éjszakát nappallá tettek,¹²[hogy] világosság közelebb [legyen], előtte sötétségnek.¹³13. Ha reménykedem – a Seól az én házam,
a sötétségben vettem meg ágyamat.

¹² Bibliafordításokkal összevetve feltűnő lehet itt a múlt idővel való fordítás. Viszont ha a napok és a tervek az alany, akkor ez rendjén van. A héber imperfektum ugyanis kifejezheti azt a múltbeli helyzetet, ami már nem tart a kijelentés idején; továbbá jelzi az iterativitást, l. például: *így cselekszik vala Jób minden napon*. (Károli Jób 1,5). Vö. WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §31.2.b. Az igeidő megállapításában a Luther változata áll közel az általam javasolt olvasathoz: *Meine Tage sind vergangen, meine Anschläge sind zertrennet, die mein Herz besessen haben, und haben aus der Nacht Tag gemacht und aus dem Tage Nacht*. LUTHER: Biblia; LISOWSKY az ige alanyának a barátokat látja, ahogyan többen mások is, lásd például, FOHRER: Das Buch Hiob, 294; ALTER: Wisdom Books, 76; LISOWSKY: שׁוׁם/p. Viszont a szöveg (szerintem értelemszerűen) a tervekről és vágyakról szól, amint ezt Clines és az általa hivatkozott szerzők is jelzik; lásd CLINES: Job 1-20, 398k. Így Gordis a Jób költője stílusának arról a szintaktikai sajátosságáról szól, amely abban áll, hogy egy teljes vers egy megelőzőben levő főnevet módosító alárendelt mondatná lesz, és pedig kötőszó nélkül, amint ez a 15,19-ben is megfigyelhető; lásd GORDIS: The Book of Job, 184; Vö. uo., 163. Azaz tekinthetjük 12a sortagban foglaltakat aszindetikus vonatkozó mellékmondatnak (Clines és Gordis kötőszó használatával fordítja). A jelöletlen vonatkozó mellékmondatról lásd JOÜON–MURAOKA: Grammar, §158.a; WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §19.2.g, §19.6. Gordis és Clines érvelése alátámasztja a 12a alanyáról általam írottakat, a Luther változata azonban azt a megközelítést képviseli, amely mellérendelő viszonyban látja állni a 11b és a 12a mondatait.

¹³ Érdekes e költői sor intertextuális kapcsolata – vö. az Ézs 5,20-ban megfogalmazottakkal: *Jaj azoknak, a kik a gonoszt jónak mondják és a jót gonosznak; a kik a sötétséget világossággá s a világosságot sötétséggé teszik, és teszik a keserűt eddessé, s az édest keserűvé!* (Károli). A *Herauslösung* képzőművészeti eljárásához hasonló ismerhető fel itt ebben a szövegfunkció-kapcsolatban: [A festő alkotásában] „a motívum mintegy magával viszi és az új képi kontextusban is megőrzi eredeti tartalmi funkcióját, ikonográfiai jelentését. [...] [A festő a] „konkrét képi mintákat [...] módosította, alkalomadtán kiegészítve vagy redukálva a készen talált ikonográfiai tényállást. Nem ritka például, hogy a főalak(ok) csoportját kiemeli az előképben adott motivikus-szimbolikus értelem-összefüggésből és önállóan illeszti saját képebe: pszichológiailag összesűríti, új hangsúlyokat ad neki”. Lásd RÉNYI: A tenyér ünnepe. Az Ézsaiásnál eredetileg erkölcsi magatartást megjelenítő motívum Jóbnál más jelentést nyer. – A 11–12. sorok megértését igen megnehezíti a *vágyai szívemnek* szemantikai-szintaktikai hovatartozása. A 11. sor végén mintegy sóhajtásként [névszói] felkiáltó mondat jelenik meg. Mondattanilag a *napjaim* és *terveim* minősítő, illetve azonosító értelmezőjének lehet tekinteni. Vö. WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §12.3.c; KESZLER: Magyar grammatika, 135, 384; LAKATOS: Grammatikai gyakorlókönyv, 174. Ugyanakkor a 12. sor főmondatának rejtett alanyaként szolgál ez a szerkezet, ekként pedig központivá válik, és kettős feladattal bír a 11–12. sorok egységében. A 12. sor mondatai pedig ily módon tartalmaz a szív vágyait jellemzik. Visszafele olvasva (Pelham) viszont azt az értelem érvényesítik, amelyet a 13–16. sorok részleteznek. A narratív haladás tehát így választható: Jób szívének vágyai az éjszakát nappallá tették, hogy késleltessék a sötétséget, de ezek széttépettek, a napok elmúltak, a reménység számára csak a halál. Vö. PELHAM: Contested Creations, 40k. – Természetesen ha szabadabb, másként értelmező fordítást vállalunk, akkor lehet gördülékenyebb jelentéssalkotást körvonalazni.

14. A sírt [így] szólítom:¹⁴ „Atyám [vagy] te!”,
„Anyám és nővérem!” a férget.
15. Hol [van] tehát az én reménységem?
És reménységemet, ki látja meg azt?
16. Korlátai [közé] Seólnak alámege,
bizony együtt [leszünk], [a] porban nyugalom.¹⁵

1.2. Mondatviszonyok

Ez egységben a héber grammatikák segítségével magyarul megállapított szöveg mondatait elemzem. Természetesen, kiindulópont a héber szöveg és annak nyelvtani viszonyai, azonban azokat immár a magyar nyelvtanszemlélet szerint vizsgálom (lásd a mellérendelő mondattípusokat). Ez esetenként mindössze árnyaltabb megközelítést jelent. A mondatok nyelvtani kapcsolatainak megállapítása alátámasztja azt a jelentésalkotást, amit a parallelizmus művel a költői sorok mikrostruktúrái szintjén (lásd például a fokozást vagy a következményességet¹⁶).

- 1. sor: az 1a, 1b, 1c mondatai között fokozó kapcsolatos mellérendelés van.¹⁷
- 2. sor: a félsorok között mellérendelő egyszerű kapcsolatos viszony áll fenn.
- 3. sor: – a 3aα felszólító főmondat;
– 3aβ → tárgyi mellékmondat;
– 3bα az 3aβ-hoz kapcsolódó okhatározói mellékmondat;
– 3bβ: a 3bα aszindetikus alanyi vonatkozó mellékmondata.¹⁸

¹⁴ A héber szövegben használt kifejezés a megnevezés, névadás, a szólítás igéje, ilyenként pedig a vonzata tárgy... Az eredeti szövegben használt előljáró tulajdonképpen részeshatározói szerkezet sajátja, de az itt megjelenő ige esetében tárgyprepozícióként érvényesül. BDB, §קרא; JOÜON–MURAOKA: Grammar, §125.b, bd.

¹⁵ [a] *porban nyugalom* mondatot a דָּחַ alatti *dehi* elválasztó hangsúlyjel okolja meg. – Eltérőek a דָּחַ szó fordításai. Némely szótárak a דָּחַ lemege, leereszkedik jelentését támogatják itt, de álláspontjuk elfogadása hangzójavítást tesz szükségessé (így lesz qal imperfectum T/1); lásd például a HALOT, Holladay, PONS דָּחַ szócikkénél. Viszont a L és az azt időben megelőző A itt levő szóalakja a *nyugalom* főnevet mutatja, amint ezt a TWOT, BDB, Pollák, Lisowsky és a DCH is alátámasztják; lásd a דָּחַ szócikket a nevezett forrásokban, valamint CLINES: The Dictionary of Classical Hebrew 5, §דָּחַ. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ugyanezt a szóalakot *nyugalom* jelentéssel találjuk a Pél 29,9b, valamint a Préd 6,5-ben is.

¹⁶ Vö. ALTER: A Biblia versművészete, 45, 49, 51, 79–102.

¹⁷ Lásd idevonatkozóan és az alábbi mellérendelő mondatviszonyokhoz LAKATOS: Grammatikai gyakorlókönyv, 199–202.

¹⁸ Vö. JOÜON–MURAOKA: Grammar, §158.a; WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §19.2.g, §19.6; KESZLER: Magyar grammatika, 486.

- 4. sor: – a 4b főmondat, amely az utalószónak tekinthető וְלֹא-תִּהְיֶה ¹⁹ hor-
dozza;
– a 4a okhatározói mellékmondat.
- 5. sor: következtető utótagú mellérendelést látunk ez összetett mondat-
ban.
- 6. sor: következtető utótagú mellérendelés van a 6a és 6b viszonyában.
- 7. sor: a két felsor mondatai összefoglaló kapcsolatos mellérendelésben
állnak.
- 8. sor: fokozó kapcsolatos mellérendelés van a 8a és 8b között.
- 9. sor: a tagmondatok között hozzátoldó kapcsolatos mellérendelő vi-
szony van. A költői sor egésze pedig a megelőző mondatokban foglaltak-
hoz képest szembeállító ellentétet fogalmaz meg.
- 10. sor: a sortagok között kizáró ellentétes viszony ismerhető fel. A sor
egésze pedig a 2. sorhoz kapcsolódik, így keretezve a 3–9. sorok monda-
nivalóját.
- 11. sor: a 11a és 11b mondatai hozzátoldó kapcsolatos mellérendelést
mutatnak;
– a 11b és 11c között mellérendelő, értelmező a viszony;
– a 11c névszói felkiáltó mondat.
- 12. sor: itt alárendelést látunk – a 12b-ben célhatározói mellékmondat áll.
- 13. sor: a 13aα valós feltételes tagmondat,²⁰ időhatározói mellékmonda-
ta a 13aβ főmondatának, amelyhez mellérendelt következtető utótagot
képez a 13b mondata.
- 14. sor: lásd alább a 2.2-nél.
- 15. sor: önálló kérdő mondatok állnak a 15a, illetve 15b félsorokban;
– a 15bα a 15bβ tárgyi mellékmondatát képezi.
- 16. sor: három mondatot látunk itt – a 16a-hoz mellérendelődő 16bα és
16bβ mondatai következtető utótagokat képeznek.

1.3. A Jób 17 makrostruktúrájának körvonalazása

- 1. énekrész: – 1. szakasz – 1. sor: Jób állapota (bevezető összegzés).
- 2. énekrész: a 2–10. sor: Jób, Isten és a barátok, valamint a kívülállók
helyzetben;
– 2. szakasz: – 2–3. sor: Jóbot gúny veszi körül – Isten kezeskedjen
érte, senki nem áll melléje;

¹⁹ Ld. CLINES: The Dictionary of Classical Hebrew 4, §על־ן; vö. KESZLER: Magyar grammatika, 511k.

²⁰ JOÜON–MURAOKA: Grammar, §167.f; WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §38.2.d.

- 3. szakasz: – 4–5. sor: Isten okozza a barátok magatartását, azok pedig annak következményét hordozzák;
- 4. szakasz: – 6–7. sor: Isten cselekvése Jób ellen → Jób lelki-testi állapota;
- 5. szakasz: – 8–9. sor: a kívülállók helyzetértékelése, az igaz ereje az ő helytállásában van;
- 6. szakasz: – 10. sor: Jób kihívja csúfolóit, de azok méltatlanok a vitára.
- 3. énekrész: a 11–16. sor: Jób megfogalmazza a maga kilátástalanságát → a 11–12. sorok mintegy az 1b, a 13–16. sorok pedig a 2b sortag kidolgozását képezik.
- 7. szakasz: – 11–12. sor: Jób tervei-vágyai (3T költői sor, amely az új egységet jelzi, összefoglalást tartalmaz);
 - ← az 1b sor gondolata ismétlődik (11);
 - ← a tervek-vágyak világosságot jelentettek (12)
- 8. szakasz: – 13–16. sor: Jób reménysége.
 - ← a reménység hiábavaló: halál a Jób sorsa (13);
 - ← a halál a családja (14);
 - ← költői kérdés: hol a Jób reménysége? (15);
 - ← reménysége a Seólbán van – reménysége a porban való nyugalom (16).

1.4. A Jób 17,13–16 szerkezeti-tartalmi sajátosságai

A 17. rész struktúrájában elkülönülő egységet képez ez az utolsó szakasz. Mielőtt a 17,14 szövegére figyelnénk, szükséges röviden az annak közvetlen kontextusaként adódó, a 13–16. sorok alkotta szövegrészt is megvizsgálnunk. A szakasz²¹ egységét a 13. és 16. sorok képezte keret biztosítja: a 13a//16a a Seólról mint helyszínről szól, a 13b//16b a sötétséget-port mint nyughelyet mutatja. Formailag a keretszerkezet elkülönít valamely szövegegységet; itt a költemény zárlatát is jelző funkcióval bír.

A 13–14. sorok a halál megszemélyesítését hordozzák, a 15–16. sorok pedig a reménységet személyesítik meg.

A kifejezések szintjén a következő társítások figyelhetők meg:

- reménység – Seól,
- Seól – ház,
- sötétség – ágy,

²¹ Korpel és de Moor a négysoros szakaszt tekintik a leghosszabbnak, aminek a nagyobb kontextusban való elkülönülése, valamint belső osztatlan összefüggése biztosítja struktúraegységként való megközelítését; KORPEL–DE MOOR: *Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry*, 37k.

- sír – atyám,
- féreg – anyám és nővérem,
- reménység – Seól,
- por – nyugalom.

Tartalmilag lineáris gondolatvezetés, érvelés figyelhető meg, ami a reménység hiábavalóságát taglalja; viszont a fő mondanivaló a középpontban van: ha a sír családtag, akkor hol van helye a reménységnek?

2. A Jób 17,14 szövege és struktúrája

2.1. A 14. költői sor szövegének megállapítása

לְשִׁחַת קְרָאתִי אָבִי אֶתָּה אֲמִי יְאֵחֲדִי לְרֵמָה:

A sírt [így] szólítom: „Atyám [vagy] te!”,
„Anyám és nővérem!”, a férget.

2.2. A 14. költői sor mikrostruktúrája

A kiválasztott költői sorban koncentrikus-khiasztikus szerkezetű a parallelizmus:²²

A–B // B'–A': sír – atyám // anyám–nővérem – féreg

A ritmus 4/3-as hangsúlyeloszlást mutat.

A költői sor mondattani viszonyairól a következőket állapíthatjuk meg:

- A sírt [így] szólítom ← közvetlen beszédet bevezető mondat: T – Á – (A);
- állítmánya kettős feladattal bír: a 14b elliptikus mondatában is érvényesül;²³
- „Atyám [vagy] te” ← közvetlen beszéd, azonosító predikatív viszony: Á – A;²⁴

²² Erről a sajátos költői megoldásról a következőket is olvashatjuk: „A koncentrikus szerkezet eredményének tudható be, hogy a szövegek lineáris értelmezéséhez szokott modern olvasó figyelmét elkerülhetik a költők rejtettebb intenciói. [...] nehéz elképzelni, hogy egy minden figyelemreméltó információmorzsa memorizálásához szokott hallgatóság miként ízelgethette azt a bonyolult utaláshálózatot, amelyet a sortagok külső parallelizmusának nevezett stílusesszék ügyes művelése teremtett meg a gyakran egymástól távolálló költői sorok között.” (Ford. Máthé-Farkas Z.) KORPEL–DE MOOR: Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry, 61.

²³ Az ellipszis poétikai szerepéről, illetve mondattani lehetőségeiről lásd MÁTHÉ-FARKAS: A permetafora-modell alkalmazása, §Függelék/32. jegyzetben.

²⁴ LAKATOS: Grammatikai gyakorlókönyv, 101.

- „*Anyám és nővérem!*” ← közvetlen beszéd, az ellipszissel való variáció miatt a felszínen elmarad a predikatív szerkezet;
- [így szólítom] *a férget* ← elliptikus mondat explicit tárgya: [Á – (A)] – T.
- A mondattanilag elvárt teljes szöveget így körvonalmazhatjuk:
 „A sírt [így] szólítom: »Atyám [vagy] te!«,
 »Anyám, nővérem!«, [így szólítom] a férget.”
- Az ilyenképpen (illusztratív célból) kiegészített szöveg is megerősíti a parallelizmus által kialakított-fenntartott szórendbeli és mondattani struktúrát:
 - főmondat (14aα) + essivus-nuncupativusi állapotthatározói mellékmondat²⁵ (14aβ)
 - //
 - essivus-nuncupativusi állapotthatározói mellékmondat (14bβ) + elliptikus főmondat (14bα)

3. A Jób 17,14 metaforáinak elemzése

3.0. Exkurzus: A halálról való gondolkodás az Ószövetségben²⁶

Az Ószövetségben a halálnak kettős értelme figyelhető meg. Először: az Istennel való kapcsolat megszakadása a halál körzetébe való kerülést jelenti (az élő Istentől eltávolodni annyi, mint az életről lemondani); második értelme pedig a fizikai megsemmisülést jelenti. Ez utóbbi bekövetkezhet nem természetes úton (korai halál), és bekövetkezik az elmúlás folyamatának lezárásaként. Mindkettő történhet az Istennel való közösségben, illetve az a nélkül megélt élet esetében. (A korai halálnak azonban a büntetéstől függetlenül történő felfogása csak a késői időszakban jelentkezik, amikor akuttá válik az

²⁵ Uo., 141.

²⁶ A halálról való felfogás kérdéskörének tárgyalása hatalmas irodalmat ölel fel. Idesorolhatók az ókori Közel-Kelet kultúráit, gondolkodását, irodalmait vizsgáló művek, a Héber Biblia esetében pedig általánosabban az Ószövetség-teológiai és az antropológiai írások, valamint a kifejezetten erről szóló cikkek; a konkrét szövegvizsgálatok szintjén pedig a kommentárok tárgyalják a haláltémát. Előbbiekhez lásd például EICHRODT: *Theology of the Old Testament* 2, 210–223; WOLFF: *Az Ószövetség antropológiája*, 127–148; WALTON: *Old Testament Theology*, 237–255; vö. SZATHMÁRY: *A reménység etikája*, 11–58. KEEL illusztrációkkal ellátott könyve segít megérteni a halállal kapcsolatos kifejezéseket-megfogalmazásokat is: *The Symbolism of the Biblical World*, 62–78. – Én magam a Zsoltárok könyvére figyelve tanultam-írtam a halál és az abból való szabadítás elképzeléseiről, valamint annak költői kifejezéseiről az első lelkészsképző vizsgadolgozatomban, illetve a DRHE Doktori Iskolájába való felvételre készült vizsgatanulmányomban. Lásd MÁTHÉ: *Seól, hit, vágy és félelem*; Uő.: *Isten szabadító tetteinek megjelenítése*.

ártatlan szenvedés igazolása.) Az ember számára a halál tehát mindenképpen az Istentől való elszakadást jelenti. A késői halál, hosszú élet után, amikor az ember az „élettel betelve” térhet meg atyáihoz, Isten ajándéka.

Ez a felfogás jelentős eltérést mutat az ókori Közel-Kelet vallásainak ezzel kapcsolatos elképzeléseihez képest. Mindegyikben negatívum a halál, mégis az alvilágmítoszokban isteni jelenlét van (lásd ennek hiányát a Seólban), maga az alvilág pedig a földi életnek a „túlvilági” folytatása. Ezért érthető az izraelita pesszimizmusa, amikor szembekerül a halál gondolatával, mint ami erre az elszakadásra emlékezteti; amely a már fennebb említett módon (a halálszféra megtapasztalásakor) tudatosul benne.

A meghalás kifejezése, a מות gyök, különböző alakjait együttevén mintegy ezerszer fordul elő az Ószövetségben, ebből Jób könyvében mindössze 24-szer. Ez a kisszámú előfordulás az általánoshoz viszonyítva valószínűleg a tipizált képiséggel való körülírásából adódik. A gyök szinonímáihoz tartoznak a גוע (meghal, elvész, elmúlik; Jób könyvében nyolcszor olvasható), הלך (elmegy; Jób 10,21; 14,20; Jób 16,22;²⁷ 19,10) és שכב (fekszik; Jób 3,13; 7,21; 14,12; 20,11; 21,26), ירד (lemegy, alászáll; Jób 7,9; 17,16; 33,24 – Jób könyvében mindenik előfordulása a halálra vonatkozik!).

Jelen tanulmányban csak vázlatos betekintéssel figyeltünk a halál témájára. Mindennek részletes tárgyalása a fogalmi metaforák vizsgálatának része lesz, egy további dolgozat sajátjaként.

3.1. A Jób 17,14 metaforái

„A metafora a »tartalom« és a »hordozó« egyidejű jelenlétéből és a kettő interakciójából születik.” (Ricoeur).²⁸ A metafora tulajdonképpen egy predikatív szerkezet,²⁹ ami szemantikai inkongruenciát³⁰ idéz elő akkor, amikor a hordozó állítást tesz a tartalomról. Tulajdonképpen az értelmezési kontextus, a kódrendszer dönti el, hogy mi számít átvitt értelmű megfogalmazásnak vagy sem. A 21. századi olvasóknak a Héber Biblia számos kifejezése, szó-szerkezete átvitt értelműnek tűnhet, mivel kulturális és időbeli távolság választ el minket annak szövegétől. Az alábbi vizsgálat arra figyel, hogy miként alkotnak jelentést a tárgyalt szövegrész elemei – ekként pedig felismerhetjük a metaforizáció műveleteit.

²⁷ Vö. Zsolt 39,14, valamint 78,39, ahol metaforikus kontextusban jelenik meg a שׁוּב ellentétéként.

²⁸ RICOEUR: Az élő metafora, 124.

²⁹ Uo., 287.

³⁰ Vagyis szemantikai oda nem illés vagy helytelenség (*semantic impertinence*) – Ricoeur műszava; lásd uő.: i. m., 197, 225k. A kifejezés angol változatát AARON idézi (Biblical Ambiguities, 28, 66k/41. jegyz. 114).

3.1.1. Az inkongruenciát okozó fókusz kifejezések

Első lépésként azokra a kifejezésekre figyelünk, amelyek előidézik a szemantikai „helytelenséget”.

A Jób 17,14-ben személyekről van szó, és megszemélyesítéseket látunk. A 14a-ban a קרא ige a (valaminek) *szólít* lexémával fordítható – az inkongruenciát egyrészt ez ige megjelenése okozza, másrészt az általa mint modalizátor révén jelzett megszemélyesítés.

Szólni kell a szöveg mondattanáról is:

*A sírt [így] szólítom:³¹ „Atyám [vagy] te!”,
„Anyám és nővérem!” a férget.*

– a 17aa közvetlen beszédet bevezető mondat, kettős szereppel bír.

3.1.2. Az inkongruenciát okozó metaforikus szerkezetek vagy háttérmetaforák felmutatása

A *háttérmetafora* megnevezésen értem azt a metaforikus állítást, amely valamely metafora alapját képezi – főként a szöveg szintjén egytagú metaforák esetében van szükségünk a háttérmetafora megfogalmazására. Legtöbbször ez közel áll a fogalmi metaforához, vagy átfedi azt; a háttérmetafora konkrétabb, szorosan a szövegben található vagy általa jelzett állításhoz kapcsolódik. (A háttérmetafora jelölésére a dőlt nagybetűs írásmódot használom.)³²

A 17,14 költői sorában olvasható háttérmetaforák a következők:

- (0A) *A SÍR EGY SZEMÉLY* ← a szöveg szintjén egytagú a metafora, csak a metafora-tartalmat (T) látjuk, a hordozó (H) rejtett (a modalizátor jelzi) – a kép tkp. kikövetkeztetett; a sír megszemélyesítésének fogalmi metaforája);
- (0B) – *A FÉREG EGY SZEMÉLY/SZEMÉLYEK* ← ugyanaz, mint fent; a féreg megszemélyesítésének fogalmi metaforája);
- A) *A SÍR ATYÁM* ← explicit kép/metafora – ismert a T és a H;
- B) *A FÉREG ANYÁM* ← explicit metafora – ismert a T és a H;
- C) *A FÉREG NŐVÉREM* ← ugyanaz, mint fent;

vagy:

- D) *A FÉREG ANYÁM ÉS NŐVÉREM* ← ugyanaz, mint fent.

³¹ A héber szövegben használt kifejezés a megnevezés, névadás, a szólítás igéje, ilyenként pedig a vonzata tárgy. Az eredeti szövegben használt előljáró tulajdonképpen részeshatározói szerkezet sajátja, de az itt megjelenő ige esetében tárgyprepozícióként érvényesül. BDB, קרא; JOÛON–MURAOKA: Grammar, §125.b, bd.-

³² Vö. MÁTHÉ-FARKAS: A permetafora-modell alkalmazása, 94.

David A. Aaron és Ray Jackendoff az inkongruencia kimutatását szolgáló diagnosztikát dolgozott ki, amely révén mintegy végigjárható a metaforaalkotás művelete.³³ Ez a vizsgálat a következő kérdésre keresi a választ: *Miért érzékelünk itt inkongruenciát?*³⁴ A Jób 17,14-re vonatkozóan a következő válaszok lehetségesek:

- 0A) mert a megszólított/a beszédpartner a SÍR, a sírt pedig nem lehet megszólítani, de ha lehetne, akkor mondható neki valamely megállapítás; ez csak akkor képzelhető el, ha a sír olyan tulajdonságokkal rendelkezik, mint az az élőlény, akivel beszélni lehet – így itt személyként kell azt elképzelnünk.
- 0B) ugyanaz, mint fent.
- A) mert a sír mint Jób ATYJA van szólítva – ez csak akkor képzelhető el, ha olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek egy apát jellemeznek, sőt amelyeket Jób az általa személyesen megtapasztalt apa és gyermeke/apa–fia kapcsolatának sajátjaként ismert fel.
- B, C) mert a féreg (kollektíva?³⁵) mint Jób ANYJA és NŐVÉRE van megszólítva; ez csak akkor képzelhető el, ha a féreg olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek egy anyát és nőtestvért jellemeznek, sőt amelyeket Jób az általa személyesen megtapasztalt anya és gyermeke–fia/nőtestvér és fivér kapcsolatának sajátjaként ismert fel.

A fogalmi metaforaelmélet némely képviselői a hétköznapi metaforákból vezetik le a költőieket.³⁶ A Jób 17,14 alapján körvonalazható fogalmi metaforák közül A HALÁL SÍR/FÉREG valóban hétköznapiak tekinthető, A HALÁL CSALÁDTAG viszont már ritkább előfordulásokat mutat.³⁷ Mindamelllett a szöveg poétikus metaforái létrejötte mögött a következő műveleteket feltételezhetjük:

- komponálás: költői metaforaként a két metafora együttes alkalmazását látjuk (HALÁL – SÍR/FÉREG – CSALÁDTAG);
- kidolgozás: a sír atyaként, a féreg anya és nővérként való azonosítása történik.³⁸

³³ AARON: *Biblical Ambiguities*, 115–118.

³⁴ Lásd erről MÁTHÉ-FARKAS: *A permetafora-modell alkalmazása*, 214–216.

³⁵ Vö. WALTKE–O’CONNOR: *Introduction*, §7.2.1.c.

³⁶ „A kognitív nyelvészek egyik meglepő és érdekes felfedezése, hogy a költői nyelvhasználat nagy része konvencionális, köznapi fogalmi metaforákon alapul.” KÖVECSÉS: *A metafora*, 60.

³⁷ Találkozunk a מוֹת megiszemélyesítésével, de ezek szövegi szinten igehasználattal valósulnak meg, ilyenképpen pedig a HALÁL EGY SZEMÉLY általános fogalmi metaforájához sorolhatók: a halál beszél (Jób 28,22a), legeltet (Zsolt 49,15a), megragad (Zsolt 55,16a). Az említett megiszemélyesítésekről lásd KORPEL: *A Rift in the Clouds*, 354.

³⁸ Lásd erről KÖVECSÉS: *A metafora*, 62k; valamint PETHŐ: *Metafora és poétikusság*, 56.

- A metaforatípusokra (Kemény) vonatkozóan a következők állapíthatók meg:
- *A SÍR/FÉREG EGY SZEMÉLY* ← Mod (+) – Mot (–) – T (+) – K (–): jelölt, motiválatlan, implicit – kikövetkeztetett kép;
 - *A SÍR ATYA* ← Mod (+) – Mot (–) – T (+) – K (+): jelölt, motiválatlan, explicit kép;
 - *FÉREG ANYA ÉS NŐVÉR* ← Mod (+) – Mot (–) – T (+) – K (+): (jelölt), motiválatlan, explicit kép.

Közepesen ritka típushoz (Kemény osztályozásában az 5-ikhez) sorolhatók a 17,14 metaforái. A megszemélyesítéstől eltekintve explicitek, mert meg van nevezve a tárgy (tudniillik a hordozó), de rejtvénytudás jellemzi, mert homályban marad a motívum.³⁹

3.2. A metaforikus szerkezeteket képező lexémák intertextualitásának vizsgálata

Az intertextualitásvizsgálatot a növekvő kontextuskeretek szerint végzem. Először a költői sor tagjaira mint legközvetlenebb szövegösszefüggésre figyelek. Következő mozzanat a vizsgált lexémáknak a költeményben való előfordulásai keresése lenne, viszont a 17. részben nem ismétlődnek a 14. sor vizsgált szavai; csak azokkal rokon értelmű kifejezéseket találunk (*sírok* – 1. sor, *Seól* – 13. 16. sor, *por* – 16. sor) – ezek vizsgálata azonban immár a fogalmi metafora területén való tájékozódást jelentené (ami viszont egy későbbi feladat sajátja).

A vizsgálandó lexémák a következők lesznek: *verem*,⁴⁰ *apa*, *anya*, *lánytestvér*, *féreg*, *nyű*.

3.2.1. A sortagok parallelizmusának kontextusában való vizsgálat

A teljes költői sorban a következő párhuzamok jelennek meg: *sír // féreg*, *anya // lány*, *nővér*. Az egyik sortagban megjelenő metafora tartalma a maga lexikális mezője szintjén van intertextuális viszonyban a másik félsorbeli tartalommal, ugyanez állapítható meg a metaforák hordozóiról is.

3.2.2. A műalkotás kontextusában való vizsgálat

A továbbiakban a Jób 17,14-ben metaforahordozókat képező lexémáknak (kevés kivétellel) csak az átvitt értelemben való használata előfordulásaira

³⁹ Vö. KEMÉNY: Bevezetés, 131, 145kk.

⁴⁰ A szójelentések megállapításánál használt forrásokat lásd alább a 73. jegyzetben.

figyelek. A közölt szövegekben törekszem a lexémának ugyanazt a magyar megfelelőjét használni.

- כִּי־נִפְּשׁ – Jób könyvében több jelentésével olvasható ez a lexéma, ezért mindenik Jób-könyvi előfordulását feltüntettem itt; minden esetben a *verem* kifejezést hozom a héber szó megfelelőjeként a magyar változatban.
- *Akkor a verembe mártasz engem* (Jób 9,31a);
 - *A vermet [így] szólítom: „Atyám [vagy] te!”* (Jób 17,14a);
 - *Visszatartja lelkét veremtől* (Jób 33,18a);
 - *És közelít a veremhez a lelke* (Jób 33,22a);
 - *... mentsd meg őt alászállástól [a] verembe* (Jób 33,24b);
 - *Megmentette lelkét a verembe [való] átmeneteltől* (Jób 33,28a);⁴¹
 - *Hogy visszahozza lelkét veremből* (Jób 33,30).
- כִּי־נִפְּשׁ
- *A vermet [így] szólítom: „Atyám [vagy] te!”* (Jób 17,14a);
 - *Atya [voltam] én a szűkölködőknek* (Jób 29,16a);
 - *Mert ifjúságomtól nevelkedett nálam, mint atyánál* (Jób 31,18b);
 - *Van-e az esőnek atyja; vagy ki nemzi a harmatcseppeket?* (KIF Jób 38,28).
- כִּי־נִפְּשׁ
- ([így] szólítom:) *„Anyám és nővérem!” a férget.* (Jób 17,14b);
 - *és azt mondta: Meztelen jöttem anyám méhéből, meztelen térek oda vissza* (KIF Jób 1,21);
 - *... és méhétől anyámnak vezettem őt* (Jób 31,18b).⁴²
- כִּי־נִפְּשׁ
- ([így] szólítom:) *„Anyám és nővérem!” a férget.* (Jób 17,14b).
- כִּי־נִפְּשׁ
- *Felöltözött testem férget és kéréget pornak* (Jób 7,5);⁴³
 - ([így] szólítom:) *„Anyám és nővérem!” a férget.* (Jób 17,14b);
 - *féreg borítja be őket* (Jób 21,26b);
 - *Elfelejtí őt anyaméh, édes lesz ő féregnek...* (Jób 24,20a);
 - *Úgyisintén bizonynyal [a] halandó is, aki féreg* (Jób 25,6a).

A Jób könyvében fellelhető előfordulások után a teljes Ószövetség kontextusában keressük a megjelölt lexémákat.

⁴¹ A L Q-jét alátámasztja az Aleppói kódex széljegyzete is, ti. az E/3 masc személyragot használja.

⁴² Emberi kapcsolat narratív ábrázolása látható itt – a cselekmény tulajdonképpen Jób magatartásának metaforája. Vö. ALTER: A Biblia versművészete, 55.

⁴³ A kéreghöz ld. például *HALOT*, שָׁחָה. – E felsorban a Jób 29,14a-ban található metaforizációhoz hasonlót látunk – ott Jób az igazságot öltözi fel, azaz az elvont konkretizálását végzi az alakzat. Itt közvetettebb a fogalmi céltartomány és a nyelvi kifejezés közötti kapcsolat: HALÁL ← *féreg* ← *RUHA*.

3.2.3. Kanonikus kontextus (a Héber Biblia kontextusa)

A vizsgálat következő szakaszaként a Héber Biblia egészében kutatjuk a Jób 17,14 metaforaalkotó kifejezéseit.

– תַּחַם

- ... *de beleesik verembe, amit csinált* (Zsolt 7,16b);
- *Besülyyedtek pogányok verembe, amit készítettek* (Zsolt 9,16a);
- *Mert nem hagyod lelkemet Seólbán, nem engeded kegyesedet, hogy lásson vermet* (Zsolt 16,10);
- *Mi haszon a véremben, mikor alászálllok a verembe?* (Zsolt 30,10a);
- *Mert ok nélkül rejtették nekem vermét [romlását?] hálójuknak* (Zsolt 35,7a);
- *Ha él még örökké, nem látja meg a vermet* (Zsolt 49,10);
- *És te, Istenem, ledöntöd őket a romlás vermébe* (KIF Zsolt 55,24);
- *Aki vermet ás, abba esik* (Pd 26,17a);
- ... *és te kimentetted [lit. kiszerezted] lelkemet verméből a pusztulásnak* (Ézs 38,17);
- *Siet megköttözött, hogy megszabaduljon, és nem hal meg a veremben* (Ézs 51,14);
- *És hallottak róla pogányok, vermükben megfogatott* (Ez 19,4);
- ... *és terítették rá hálójukat, vermükben megfogatott* (Ez 19,8);
- ... *de felhoztad életemet veremből, Úr Istenem!* (Jón 2,7).

– אָבִי

- *És most, nem ti küldtetek engem ide, hanem az Isten, és tett engem atyául fáraónak...* (Gen 45,8);
- (az Úr) (...) *Nem-e ő atyád, teremőd?*... (Dt 32,6);⁴⁴
- *És Elizeus, aki látta, hangosan kiáltotta: „Atyám! Atyám!”*... (2Kir 2,12);
- *És mondta Izrael királya Elizeusnak, amikor látta őket: „Vágva vágjam-e őket, atyám?”* (2Kir 6,21);
- *Amikor Elizeus abba a betegségbe esett, amelyben később meghalt, elment hozzá Jóás, Izrael királya; ráborulva sírt, és ezt mondta: Atyám, atyám, Izrael harci kocsija és annak hajtója!* (RÚF 2Kir 13,14);
- (Isten) *Atyja*⁴⁵ *árváknak, bírāja özvegyeknek...* (Zsolt 68,6a);
- *Ő [így] szólít engem: „Atyám [vagy] te, Istenem és kösziklája szabadításomnak!”* (Zsolt 89,27);⁴⁶

⁴⁴ A Tórában itt olvasható először az *Úr Atya* metafora.

⁴⁵ Az itt található אָבִי alak a status constructus rendhagyó végződését (a *híreq compaginit*) mutatja; vö. GKC, §90.k, l. §96.

⁴⁶ Az אָבִי אָמִי / *Atyám* [vagy] *te* három előfordulásával találkozunk a Héber Bibliában, éspedig a Jób 17,14a, a Zsolt 89,27a, valamint a Jer 2,27 szövegében.

- *Mert gyermek született nekünk, fiú adatott nekünk (...), és [így] szólítják nevét csoda-tanácsos, Isten-hős,⁴⁷ atya örökkévalóságnak, fejedelme békességnek.* (Ézs 9,5);
- (...) és (Eljákim) *lesz atyául Jeruzsálem lakosainak és Júda házának.* (Ézs 22,21);
- *Hiszen te vagy a mi Atyánk; mert Ábrahám nem tud rólunk, és Izráel nem ismer minket. Te, az Úr vagy a mi Atyánk, Megváltónk a neved öröktől fogva* (KIF Ézs 63,16);
- *És most, Uram, atyánk vagy te...* (KIF Ézs 64,7);
- *Akik azt mondják a fának: „Atyám [vagy] te!”... (Jer 2,27);⁴⁸*
- *Nemde mostantól [így] szólítasz engem: „Atyám!”... (Jer 3,4);*
- (...) *És mondtam: „Atyám” – [így] szólítasz [majd] engem... (Jer 3,19);*
- *Ezt mondd: Így szól az én Uram, az ÚR Jeruzsálemhez: Kánaán földjéről származol, ott születél; apád emóri... (RÚF Ez 16,3);*
- (...) *Anyátok hejtita volt, apátok pedig emóri. (RÚF Ez 16,45);*
- *Mint szőlőfürtöket a pusztában, úgy találtam Izráelt; mint a fügefá első termésének zsengéjét, úgy néztem a ti atyáitokat... (Károli Hózs 9,10);*
- *Fiú tisztel atyát, és szolgál az ő urát – és ha atya [vagyok] én, hol a félelmem?... (Mal 1,6);*
- *Nem egy atyánk van-e mindnyájunknak? Nem egy Isten teremtet-e minket?... (Károli Mal 2,10).*
- □✠
- *Hiányzott a vezetés, hiányzott Izráelből, míg nem fölkeltem én, Debóra, fölkeltem én, Izráel anyjaként... (RÚF Bír 5,7);*
- *Ezt mondja az ÚR: Hol van anyátok válólevele, amellyel elküldtem őt?... (RÚF Ézs 50,1);*
- *Mint férfit, akit anyja vigasztal; úgy én (ti. Isten) vigasztallak titeket... (Ézs 66,13);*
- *Mert nem ölt meg anyaméhtől [kezdvé], hogy legyen nekem anyám sírom... (Jer 20,17);⁴⁹*
- *Megszégyenül anyátok (ti. Káldea) nagyon, restelkedik szülőtök... (Jer 50,12);*
- *Ezt mondd: Így szól az én Uram, az ÚR Jeruzsálemhez: Kánaán földjéről származol, ott születél; apád emóri, anyád pedig hejtita. (RÚF Ez 16,3);*
- *Anyád lánya vagy te, aki megutálta férjét és fiait. (...) Anyátok hejtita volt... (RÚF Ez 16,45);*
- *és mondd: Mi volt anyád? Nőstény oroszlán... (MBT Ez 19,2);*
- *Anyád hasonló volt a víz partjára ültetett szőlőhöz... (SZIT Ez 19,10);⁵⁰*

⁴⁷ A לְהִיבֹרֵךְ יִשְׁעֵי אֱלֹהֵינוּ fordításában Kecskeméthy megoldását követem.

⁴⁸ A Jób 17,14a metaforizációs művelete található itt is.

⁴⁹ Fogalmi szinten párhuzama a Jób 17,14b-nek.

⁵⁰ Vö. ehhez a fordításhoz ZIMMERLI: Ezekiel 1, 390/10a jegyz.

- *Mert megáll királya Babilonnak út elágazásánál [lit. anyjánál útnak]*⁵¹... (Ez 21,26);
- (Izrael fiai,) *Pereljetek anyátokkal, pereljetek, mert ő nem a feleségem...* (RÚF Hózs 2,4);
- *Hiszen paráználkodott az anyjuk, gyalázatos volt szülőjük...* (RÚF Hózs 2,7);⁵²
- תִּנִּיךְ
 - *Mondd a bölcsességnek: „Nővérem [vagy] te”...* (Péld 7,4a);
 - *És azt mondtam, miután mindezeket cselekedte (Izrael), hogy térjen meg hozzám, és nem tért meg; és ezt látta nővére, a hitszegő Júda.* (KIF Jer 3,7; vö. 8. 10. v.).
 - *Anyád lánya vagy te (Jeruzsálem), aki megutálta férjét és fiait. Ugyanolyan vagy, mint a nővéreid, akik megutálták férjüket és fiaikat.* (RÚF Ez 16,45);
 - *És a te nagyobbik nővéred, aki tőled balra lakik, Samária és leányai; nálad kisebb nővéred pedig, aki jobbra lakik, Szodoma és leányai.* (KIF Ez 16,46);
 - *Élek én – mond az én uram, az Úr –, hogy Szodoma nővéred nem cselekedett úgy, sem leányai, mint ahogyan te cselekedtél és leányaid.* (KIF Ez 16,48; vö. 49. 52. 55. 56. v);
 - *A neve pedig Oholá volt a nagyobbiknak, és Oholibá volt a nővére. És az enyéim lettek, és szültek fiakat és leányokat. És ami nevüket illeti, Samária Oholá, és Jeruzsálem Oholibá.* (KIF Ez 23,4; vö. 11. 18. 31–33. v).
- הָרֶמֶס
 - (...) *alattad terítettett féreg, és a te takaród hernyó.* (Ézs 14,11).

Ez áttekintés nyomán megállapítható, hogy a Jób 17,14-ben egyedi metaforákat látunk. Noha gondolati szinten találunk párhuzamokat, sőt az *Atyám* [vagy] *te* szerkezetet máshol azonos szóalakú előfordulásban is megtaláltuk, a vizsgált költői sor szóképeinek lexikális szinten nem találni közvetlen megfeleelőjét.

3.2.4. Az extrabiblikus ókori közel-keleti irodalmi kontextus vizsgálata

E kitekintés alaposságáról egyrészt akkor lehetne szólni, ha eredeti nyelvükön lennének vizsgálva a szövegek. Másrészt pedig akkor, ha olyannyira behatóan tájékozottak lennének a Jób könyve szerzőjének, hagyományozóinak,

⁵¹ Az הָרֶמֶס szó szerinti fordításának megerősítéséül lásd GREENBERG: Ezekiel 21–37, xx. God's Sword (21:1–37)/Comment/26.

⁵² Az *anya* Izrael, a nép; vö. WOLFF: Hosea, 2:4–17: Legal Proceedings Against Unfaithful Israel/ Interpretation 4. 7.

valamint a szövegstabilizáló masszorétáknak a kognitív környezetét, illetve egyéni műveltségét illetően, hogy meg tudnánk állapítani: a ma ismert ókori közel-keleti szövegek mennyire voltak ismertek annakidején, a mű keletkezése és hagyományozása, szövegének véglegesülése során.

– Pit

– *There now, be off on your way*

Into his city Pit (Poems about Baal and Anath e.II.AB (viii), 10–11. sor)⁵³

– *For the deed which the lion did the pit awaits him. (The Babilonian Theodicy, 62. sor)*⁵⁴

– Tomb

– *WHY REALLY, many dead are buried in the river. The stream is a tomb, and the embalming-place has really become the stream. (The Admonitions of Ipu-Ver, ii. 6.)*⁵⁵

– Grave

– *The grave is ready for anyone who speaks well of me,*

*But he who speaks ill of me is promoted. (Ludlul bēl nēmeqi, I.93. sor)*⁵⁶

– *My grave was waiting, and my funerary paraphernalia ready,*

*Before I was even dead lamentation for me was finished. (Ludlul bēl nēmeqi, II. 114. sor)*⁵⁷

– *Why does he keep going up again and again to the family-house?*⁵⁸
(Akkadian Letters: Divine Revelations. Appendix, q, 16. sor)⁵⁹

– Father

– *My father who begot me is the mountain Hurrum.*⁶⁰

– *the father Sun* (Ritual Against Domestic Quarrel, 34. sor).⁶¹

– *his own father, the Divine Crescent* (Nabonidus and His God, i).⁶²

– Mother

– *Ama[kandu] married Earth, his mother* (A Babylonian Theogony, 10. sor);

– *He married [Se]a, [hi]s mother.*

Then Sea laid to rest Earth, her mother (Uo., 18–19. sor);

– *He killed [Lahar], his father, and Sea, his mother. (Uo., 22. sor);*

⁵³ ANET, 135.

⁵⁴ ANET, 602.

⁵⁵ ANET, 441.

⁵⁶ ANET, 597.

⁵⁷ ANET, 598.

⁵⁸ A kifejezéshez tett megjegyzés szerint itt a családi sírhelyről van szó, vagy arról a szentélyről, ahol az ősök kultuszát gyakorolták. ANET, 631, lásd ott a 93. jegyzetet is.

⁵⁹ ANET, 631.

⁶⁰ A Gilgamesh and the Land of Living című költeményhez fűzött jegyzetben hivatkozott korábban publikált szövegváltozatból származó idézet; ANET, 47/3. jegyz.

⁶¹ ANET, 350.

⁶² ANET, 563.

- [...] *killed River, his mother.* (Uo., 30. sor);⁶³
- *My mother who gave birth to me is the 'land';*⁶⁴
- *Hail to thee, sun disk (...)/ A mother of profit to gods and men* (A Universalist Hymn to the Sun);⁶⁵
- *Thy mother is Truth, O Amon!* (Hymns to the Gods as a Single God).⁶⁶
- Sister
 - *Then Amakandu [too]k the lordship of his father [and] [Ma]rried Sea, his sister* (A Babylonian Theogony, 13–14. sor);
 - [...] *son of Lahar married River, his own sister* (Uo. 21. sor);⁶⁷
 - *Your sickbed is your consort,*⁶⁸
Your infirmity, your company. (Kirta 3.vi.35–36).⁶⁹

Az itt elvégzett intertextualitásvizsgálat törekedett feltárni a Jób 17,14-ben látható metaforizáció párhuzamait, keresve azt, hogy mennyire egyediek, „élők” vagy „holtabbak” annak szóképei. Viszont nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a kutatás a *feltárt-fennmaradt* szövegek alapján történet-történhet. Előfordulhat az is, hogy a Biblia vagy más népek irodalmában vagy annakidején élő beszédében egyébként már holt vagy lexikalizálódott metaforákból csak néhány vagy egyetlen jelenik meg a ma számunkra elérhető, feltárt szövegekben.

4. A metaforikus szerkezetek / háttérmetaforák szemantikai elemzése

A jelentésmeghatározás a lexémától indul. A szemantikai vizsgálatban először a lexéma jelentéseinek felsorolása történik. Ezt követi a jelentés szemantikai jegyekre/jelentéselemekre/szémákra való lebontása. (Számolnunk kell azzal, hogy a jelentéselemek felsorolása kontextusfüggő, a legrelevánsabb szémák a tartalom és hordozó kölcsönhatásban való vizsgálatkor emelődnek ki.⁷⁰) E művelet során körvonalazódik a kontextuális széma,

⁶³ ANET, 518.

⁶⁴ Lásd fentebb a 61. jegyzetet.

⁶⁵ ANET, 368.

⁶⁶ ANET, 372.

⁶⁷ ANET, 518.

⁶⁸ A *consort* lexéma helyett fordíthatunk *nővért*, ugyanis az eredeti szövegben ennek kifejezését találjuk: km.aht'.rs.mdw; amint erről a gyűjteményben is találunk megjegyzést: "lit. 'sister', 'kin' – for the figurative use of 'sister' to indicate a constant companion, see Prov 7,4, c.f. Job 17,14." PARKER: Ugaritic Narrative Poetry, 41, 48/168. jegyz.

⁶⁹ Uo., 41.

⁷⁰ Mondható, hogy a szémák a priori leírása erőltetett és mesterkelt.

így pedig megállapíthatóvá válik a szövegben érvényes szeméma. Szövegek szemantikai elemzése esetén a szeméma pontosítása az elsődleges, és pedig a szemavizsgálat körének szűkítése céljából.⁷¹

Az alábbi elemzés célja megkeresni a metaforaalkotás szemantikai indítékát, ti. azt, hogy milyen jelentéselem-szintű összekapcsolódások segítik elő az adott hordozónak a tartalomhoz társulását, miért lehet annak predikációjává; ezzel együtt pedig elvárt a metafora által létrehozott jelentés(ek) körvonalazása is.

A már felmutatott háttérmetaforákra vonatkozóan megjegyzendő, hogy a családtagok kifejezéseinek jelentésalkotását lehet általánosan, de jellegük szerint is vizsgálni, utóbbi esetben pedig eltérő jelentésekkel lehet számolni. Ezért tehát három háttérmetaforával számolunk.

4.1. A metaforák tartalmának és hordozójának szemémaként való megállapítása

A metaforikus szerkezetek feltüntetésekor említve voltak *A SÍR EGY SZEMÉLY, A FÉREG SZEMÉLYEK* fogalmi metaforák, amelyek a megszemélyesítés általános háttérmetaforái, ezért ezek szemavizsgálatától eltekintek, mivel az *atya*, illetve *anya* és *nővér* hordozzák a *személy* szemantikai jegyeit.

A) A SÍR ATYÁM

- A $\eta\eta\psi$ lexéma jelentései: 1. gödör; 2. pusztulás, romlás; 3. sír, holtak birodalma.⁷² – A szó, igei jelentésében a romlással, tönkretétellel áll kapcsolatban; egy másik etimológia szerint pedig a $\eta\psi$ gyökből ered (lesüllyed). Ez utóbbit szemantikailag alátámasztja a $\tau\iota$ igével való összefüggése a Zsolt 30,10 és az 55,24-ben (lemegy), valamint a „gödör” értelemben történő használata.⁷³
- szemák: konkrét, élettelen, természetes/kialakított üreg,⁷⁴ lenti, a benne levő számára bezártságot valósít meg, a romlás-rothadás helyszíne, a

⁷¹ Ennek részletesebb tárgyalását és a hozzátartozó hivatkozásokat lásd MÁTHÉ-FARKAS: A permetafora-modell alkalmazása, 86–89, 241–248; – A szemantikai elemzés eljárásához alapforrásom a következő volt: Az irodalomtudomány alapjai.

⁷² Vö. itt és alább is Pollák-, a TWOT-, a BDB-, a HALOT-, Holladay-, a PONS-szótárban/lexikonban, valamint Lisowsky konkordanciájában a vonatkozó címszavaknál foglaltakkal.

⁷³ A zsoltárokból elsődlegesen egy szándékosan megásott veremre vonatkozik (Zsolt 7,16; 9,16; 35,7; 94,13), s így a vadászjelenetekben jelenik meg (vö. Ez 19,4.8); a Zsolt 9,16 és a 35,7 a hálával együtt említi, a 7,16-ban pedig a ciszternával (בֹּר) áll párhuzamban: *Gödört ás és mélyre vájja azt; de belesik a verembe, a mit csinált.* (Károli). A בֹּר ugyancsak sírszinonima. A $\eta\eta\psi$ pedig sírvermet jelent a Zsolt 16,10; 49,10 és 103,4-ben. Lásd MÁTHÉ: Seól, hit, vágy és félelem, §3.2.4.

⁷⁴ A Kr. e. 2.–1. századi sírok Palesztinában természetes vízszintes vagy függőleges barlangok, mélyedések, üregek. Ezek a sírok mélyek és sötétek, sok por, nagy csend és elhagyatottság

halál szimbóluma, „helyiségként” a meghalás utáni örök lakás/„otthon”, a holtak birodalmának bejárata,⁷⁵ az élet lezárásának kifejezője, az élők-től távoli hely,⁷⁶ így elhagyatottságot jelent,⁷⁷ az élők számára félelmetes hely;

- kontextuális széma: meghalás utáni „otthon”;
- szeméma: sír.
- Az אָפּ lexéma jelentései: 1. apa; 2. olyasvalaki, aki apai pozíciót foglal el, apához hasonló elismerésben részesül; 3. tiszteletbeli cím – valaki, akiben bízni lehet (vö. a 13a félsorban foglaltakkal); 4. használva az apaihoz hasonló autoritás birtoklójára (prófétára, papra, királyra).
- szemák: konkrét, élő, az otthon lakója,⁷⁸ ember, családtag, férfi, szülő, nemzőként az élet „indítója”, szereti a gyermekét/rábízottakat, nevelő, gondoskodik a rábízottakról, védelmezi a rábízottakat, tekintéllyel bír, megbízható, fölérendeltként a legközvetlenebb viszonyban van gyermekével, oktatóként-vezetőként apai vonásokat hordoz;
- kontextuális széma: nemző szülő/fölérendelt családtag;
- szeméma: apa.

B) A FÉREG ANYÁM

- A נֶמֶץ lexéma jelentései: 1. féreg, nyű; 2. a romlás jele;⁷⁹ 3. az ember jelentéktelenségének kifejezője. – Az Ószövetségben mindig a romlás kontextusaiban (rothadó étel, rothadó test) fordul elő.
- szemák: konkrét, élő, állat, kisméretű, petéből kel ki, élősködő;
- kontextuális széma: a romlás jele;
- szeméma: féreg.

jellemzi őket, amely tulajdonságokat a zsoltárok a Seólra alkalmaznak; a sír nyílása a halál-világ bejárataként volt elképzelve. KEEL: The Symbolism of the Biblical World, 63.

⁷⁵ Vö. MÁTHÉ: Seól, hit, vágy és félelem, §3.2.4.

⁷⁶ Az ókori Közel-Keleten a temetőket a településeken kívül hozták létre. Ez Izrael számára a kultuszi tiltásokkal is kapcsolatos volt. Uo.

⁷⁷ A fogalmi metaforaként való vizsgálat területéhez tartozik majd annak figyelembevétele, hogy a Jób könyve keletkezése idején a holtak birodalma olyan „hely”, amely Istentől távol van – lásd erről fentebb a 3.1-nél, továbbá MÁTHÉ: Isten szabadító tetteinek megjelenítése, §3.3; Vö. Jób 14. rész, továbbá lásd: *A holtak közt van az én helyem, mint a megölteknek, a kik koporsóban fekszenek, a kikről többé nem emlékezel, mert elszakasztattak a te kezedtől.* (Károli Zsolt 88,5).

⁷⁸ E szemantikai jegy körvonalazása az alábbi alegységben végzett vizsgálat révén történt; lásd 4.2.

⁷⁹ Érdekes módon, az Ószövetség szövegében a halál (egyszer a betegség) kontextusában való előfordulások (Jób 7,5; 17,14; 21,26; 24,20; Ézs 14,11) alkalmával sohasem nyeri e szó a halálállapot átvitt-elvont értelmét, ahogyan ezt a veremnél láttuk (ti. verem → sír → halál), hanem mindvégig a lebomlás naturalisztikus mozzanatát jeleníti meg – a romlásnak kivitelezője, nem jelképe.

- Az $\alpha\eta$ lexéma jelentései: 1. anya; 2. közeli nőrokon; 3. metaforikusan: anyaföld (Jób 1,21).
 - szemák: konkrét, élő, az otthon lakója, ember, családtag, nő, szülő, a fogadás „kivitelezője” – befogadással ad életet, önáldozással indítja, tartja fenn és védi a gyermeke életét, fölérendeltként sajátosan legközvetlenebb viszonyban van gyermekével; a föld, melyből vétetett, és ahova visszatér az ember (Gen 3,19);⁸⁰
 - kontextuális széma: életadó szülő/fölérendelt családtag; az *atyámmal* és a *nővéremmel* való párhuzam a megszemélyesítés felé, így a konkrét *anya* felé irányít, de double entendre/ talhın egyidejű jelentéselemeként az *anyaföld* is valószínűsíthető;
 - szeméma: anya (/anyaföld?).

C) A FÉREG NŐVÉREM

- Az $\mu\eta\eta$ lexéma jelentései: 1. lánytestvér, nővér; 2. vérrokon; 3. kedves, szerető – a meghitt, intim kapcsolat figuratív jelölésére használt kifejezés.
 - szemák: konkrét, élő, az otthon lakója, ember, családtag, nő, testvér, a szülőkhöz képest alárendelt, a testvérral egyenrangú viszony, egyenrangúként a legközvetlenebb viszonyban a testvérral;
 - kontextuális széma: egyenrangú nő-családtag;
 - szeméma: nővér.

Jelen egységben a háttérmetafora-tagokat képező szemémákat pontosítottuk, avégett, hogy szűkítsük a jelentésalkotás vizsgálatának területét.

4.2. A metaforák tartalmának és hordozójának egymással való kontextusában történő szémaelemzés (tkp. a metaforák jelentésalkotásának vizsgálata)⁸¹

A metafora tagjait alkotó szemémák megállapítását követően jelen alegység tárgya odafigyelni a metaforikus tartalom és hordozó egymással való összefüggésében, predikatív viszonyában történő jelentésalkotásra. Szükséges megkeresni a metaforák létrejöttét lehetővé tevő közös jegyeket, illetve azokat a „fókusz-szémákat” is, amelyek fenntartják a metaforikus feszültséget a szóképekben.

⁸⁰ Vö. ALTER: The Wisdom Books, 14/21. jegyz.

⁸¹ Lásd erről MÁTHÉ-FARKAS: A permetafora-modell alkalmazása, 247k.

A) A SÍR ATYÁM

- A SÍR szemái: konkrét, élettelen, természetes/kialakított üreg, lenti, a benne levő számára bezártságot valósít meg, a halál szimbóluma, „helyiségként” a meghalás utáni örök lakás/„otthon”, a holtak birodalmának bejárata, az élet lezárásának kifejezője, az élőkől távoli hely, így az elhagyatottság kifejezője, az élők számára félelmetes hely.
- Az ATYA szemái: konkrét, élő, az otthon lakója, ember, családtag, férfi, szülő, nemzőként az élet „indítója”, szereti a gyermekét/rábízottakat, nevelő, gondoskodik a rábízottakról, védelmezi a rábízottakat, tekintéllyel bír, megbízható, fölérendeltként a legközvetlenebb viszonyban van gyermekével, tisztelendő családtag.
 - Közös jegyek: konkrét, (metonimikus kapcsolattal:) „otthon”
 - Ellentétes jegyek:⁸² élettelen ↔ élő; természetes/kialakított üreg ↔ ember; az élet lezárásának kifejezője ↔ nemzőként az élet „indítója”; elhagyatottság kifejezője ↔ családtag.

B) A FÉREG ANYÁM

- A FÉREG szemái: konkrét, élő, állat, kisméretű, petéből kel ki, élősködő, tetemekből (is) táplálkozik, sírokban is van.
- Az ANYA szemái: konkrét, élő, az otthon lakója, ember, családtag, nő, szülő, a fogadás „kivitelezője” – befogadással ad életet, önáldozással indítja, tartja fenn és védi a gyermeke életét, fölérendeltként sajátosan legközvetlenebb viszonyban van gyermekével; (anyaföld).
 - Közös jegyek: konkrét, élő; (a sír „otthon”-ként való értelmezésével:) az otthon lakója. (Mint „anyaföld” a *féreggel* ugyanazon jelentésmezőbe kerül, ebben az esetben viszont a metaforikus feszültség jelentősen csökken, és másként mutatkozik; a 14a és a *nővérem* miatt azonban ez a jelentésem inkább esetleges asszociáció sajátja marad.)
 - Ellentétes jegyek: állat ↔ ember; élősködő ↔ önáldozással indítja, tartja fenn és védi a gyermeke életét; tetemekből táplálkozik ↔ önáldozással indítja, tartja fenn és védi a gyermeke életét; sírokban is van ↔ az otthon lakója.

D) A FÉREG NŐVÉREM

- A FÉREG szemái: lásd fent.
- A NŐVÉR szemái: konkrét, élő, az otthon lakója, ember, családtag, nő, testvér, a szülőkhöz képest alárendelt, a testvérrel egyenrangú viszony, egyenrangúként a legközvetlenebb viszonyban a testvérrel.

⁸² Nem feltétlenül van mindegyik szemantikai jegynek ellentéte a másik metaforatagban.

- Közös jegyek: konkrét, élő; (a sír „otthon”-ként való értelmezésével:) az otthon lakója.
- Ellentétes jegyek: állat ↔ ember, sírokban is van ↔ az otthon lakója.

A második félsor metaforáinak közös jegyeinél és az ellentéteseknél is előfordul „az otthon lakója” szemantikai jegy. Közös jegyként az első sortag metaforizációjára tekint vissza – ha a sírt örök „otthonnak” tekintjük, akkor a féreg is annak lakója, amint az odakerülő meghaltak is. Viszont konkrét értelemben ellentétes jegyként érvényesül az, hogy a féreg a sírban van (ami a holtak „otthona”), a családtag viszont az élők otthonának lakója.

4.3. A metaforák által kialakított jelentések

Mint említve volt, a családtagok kifejezéseinek jelentésalkotását lehet általánosan, de jellegük szerint is vizsgálni, utóbbi esetben pedig eltérő jelentésekkel lehet számolni. Vessük össze az itt olvashatókat a Jób 3 harmadik, hetedik, illetve 10–12. versével:

*Vesszen nap, [melyen] születtem azon,
és az éjszaka, [mely] mondta: fogantatott férfi. (Jób 3,3).*

*Íme, az az éjszaka! Legyen meddő,
ne jöjjön ujjongás abba! (Jób 3,7).*

*Mert nem zárta be ajtajait méhemnek,⁸³
és rejtett el nyomorúságot szemeimtől.*

*Miért nem anyaméhtől haltam meg,
méhből kijöttem és múltam ki?⁸⁴*

*Miért találkoztak velem térdek,
és miért emlők, hogy szopjam? (Jób 3,10–12).*

Ebből az összefüggésből kiindulva a szemémák a nemző apa, a megtermékenyülő anya, a családtag nővér. De lehet úgy is vizsgálni, mint férfi családtagot és női családtagokat, vagy mindkét sorban csak általánosan a családtag szemémát. Ez utóbbi megközelítések viszont kihagyják a kontextus által fenntartott jelentéseket, szegényítik a szöveget.

A szülők életet indító-fenntartó szerepére történő asszociálás éles kontrasztot képez a halálmotívummal, és felidézi a Jób átkában elhangzottakat⁸⁵

⁸³ A szövegben itt נִפְּצָה áll, ami szó szerint *méhem*, de beleértett jelentése *anyám méhe*. Ld. WALTKE–O’CONNOR: Introduction, §9.5.2.f/26. jegyz.; vö. például ALTER: The Wisdom Books, 20.

⁸⁴ Kettős feladatú kérdő szerkezet és elliptikus második félsor: *Miért nem (...) méhből kijöttem és múltam ki [azonnal]*?

⁸⁵ Alter a Jób 3 költeményéről szólva „a sötétséghez befelé haladó, állandó fókuszálás”-ról beszél, szerinte Jób a megsemmisülés, tulajdonképpen a világra-nem-jövetel, anyaméhbéli

– Jób mintegy (immár néhány beszédforduló tapasztalatával is) újra megfogalmazza első megszólalásakor közölt gondolatait, érzékeltetve azt, hogy helyzete nem változott. Átkában óhajként kívánta a halált, sőt a meg-nem-foganást, a meg-nem-születést, itt közvetetten ugyan, de ugyanarról beszél, helyzetmegállapításként.⁸⁶

A sír atya, a féreg anya és nővér. Az apa társítása a sírral, az anyáé a sír „kellékével”/lakójával elsődlegesen hatalmas disszonanciát hordoz magában: életem indítója és fenntartója a sír és a féreg, ami azt jelenti, hogy életem egy halálállapot. – Továbbá a sír a testi megsemmisülés helyszíne, a féreg annak kivitelezője. A maga konkrétságában a sír az otthon, a féreg annak élő lakója. – A sír és a féreg megszólítása azok személy voltát jelzi, ennél fogva ők a halott családi közössége. A sír atyaként a tisztelendő szülő. A féreg anyaként és nővérként az feloldottabb kapcsolat jelzője.

5. Összefoglalás

Jelen írás szándéka a kiválasztott szövegrész nyelvészeti és poétikai vizsgálata volt, azzal a nem titkolt céllal, hogy a Leningrádi kódex szövegváltozatának a helytállóságát is igazolja. Kerestem a nyelvi összefüggéseket, amelyek a szövegben felismert költői eljárásokkal összhangban alkotnak jelentést. Tettem ezt mindvégig azzal az előfeltevéssel, hogy egy műalkotás szövegének megértése – amennyire csak lehet – előtte kell hogy járjon az interpretációnak.

A Jób 17,14-ben a szöveg szintjén két metaforát látunk – Jób a sírt atyjának nevezi, a férget pedig anyjának és nővérének. Háttérmetaforákat keresve azonban több metaforikus állítást tudunk megfogalmazni. Egyfelől fogalmi metaforákként a megszemélyesítéseket állapíthatjuk meg (a sír, a féreg megszólítottak, azaz személyek), másfelől pedig a családtag metaforikus hordozókat különválasztva szerteágazóbb intertextualitást figyelhetünk meg, ami mélyíti a kifejezések jelentésmezőjét. Megfigyelhető volt, hogy a 17,14 költői sorában található metaforatagokat képező lexémák mindenikének megtalálhatók az átvitt, figuratív értelemben való előfordulásai, úgy a bibliai irodalomban, mint a közel-keleti extrabiblikusban (utóbbi esetében távolról sem szólhatunk a vizsgálatban való teljesség igényéről...).

halál felé fokoz az átokban: „a gyötrődő beszélő nagyon is sokat látott, így ennek megfelelően érez, most azért semmit sem akar látni, és az anyaméh/sírlét sötétségébe burkoltan, az örökre bezárt ajtók mögött kíván maradni. (Ennek hatásos visszafordítását látjuk a Jób 38 Isten-beszédében). ALTER: A Biblia versművészete, 95, 114k.

⁸⁶ A teljes Jób-könyv ismeretében szólunk lehet Jób élet-reményéről is, lásd idevonatkozóan a következő tanulmányt: MÁTHÉ-FARKAS: A Jób 19,25–27 vizsgálata.

Az is megállapítást nyert, hogy a rokon értelmű szavakkal alkotott metaforák túlmutatnak a lexikális szinten történő kutatásnál, mivel meglétük a fogalmi metaforizációt is igazolja. A haláltematika ebből a szempontból gazdag anyagot jelent a kognitív metaforák vizsgálata számára. – Időnként közel kerültem az ilyen jellegű megközelítéshez (például a halál-felfogásról írt rövid exkurzusban) – ez is igazolja, hogy nem lehet teljesen kizárni a fogalmi vonatkozásokat. Bibliai szöveg esetében ez már a teológiai írásmagyarázathoz visz közel, azaz annak tárgyalásához, hogy miként gondolkodtak a szövegek által tükrözött témákról a szövegek keletkezése idején. Ez egy további tanulmány feladata lesz.

Felhasznált bibliakiadások

- ♦ BHS = ELLIGER, K.–RUDOLPH, W. (hrsg.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, ⁴1990.
- ♦ MBT = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott Kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. (Az 1975. évi új fordítású Biblia javított kiadása (1990), a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára), Budapest, Kálvin Kiadó, 2011.
- ♦ RÚF = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott Kijelentése*. Magyar nyelvre fordította és revideálta a Magyar Bibliatársulat Szöveg-gondozó Bizottsága, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.
- ♦ Kecskeméthy/KIF = *Biblia. Kecskeméthy István fordítása*, Kolozsvár, Koinónia, 2002.
- ♦ SZIT = *Biblia – Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- ♦ Károli = *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár, Budapest, Magyar Bibliatanács, 1990.
- ♦ A = *The Aleppo Codex*, elérhető: https://archive.org/details/Aleppo_Codex, letöltés dátuma: 2021. július 15.
- ♦ L = *The Leningrad Codex*, elérhető https://archive.org/details/Leningrad_Codex, letöltés dátuma: 2021. július 12.
- ♦ *BibleWorks10*, CD-Rom, BibleWorks, LLC, 2015.
- ♦ *Libronix Digital Library System 3.0g*, Bellingham, Libronix, 2000–2007.

Felhasznált irodalom

- ♦ AARON, D. H.: *Biblical Ambiguities: Metaphor, Semantics and Divine Imagery*, Leiden, Brill, 2001.
- ♦ ALTER, R.: *A Biblia versművészete* (Eredeti címe: *The Art of Biblical Poetry*, 2011), Kolozsvár, Exit Kiadó, 2013.
- ♦ ALTER, R.: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary*, New York, W. W. Norton & Company, 2010.
- ♦ BERNÁTH Á. et al.: *Az irodalomtudomány alapjai*, elérhető: <http://germanistik.elte.hu/irodbev/>, letöltés dátuma: 2022. október 20.
- ♦ CLINES, D. J. A. (ed.): *The Dictionary of Classical Hebrew*, Vol. 4: א–ה, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998.
- ♦ CLINES, D. J. A. (ed.): *The Dictionary of Classical Hebrew*, Vol. 5: ו–י, Sheffield, Sheffield Phoenix Press, 2011.
- ♦ CLINES, D. J. A.: *Job 1–20*, Nelson Reference & Electronic, 1989.
- ♦ EICHRODT, W.: *Theology of the Old Testament*. Vol. 2 (Eredeti címe: *Theologie des Alten Testaments, Teil 2/3*, 1964), Philadelphia, The Westminster Press, 1967.
- ♦ FOHRER, G.: *Das Buch Hiob*, Berlin, Evangelische Verlagstalt, 1967.
- ♦ GORDIS, R.: *The Book of Job. Commentary, New Translation and Special Studies*, New York City, The Jewish Theological Seminary of America, 1978.
- ♦ GREENBERG, M.: *Ezekiel 21–37. A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven–London, Yale University Press, 2008. (*Libronix Digital Library System 3.0g*)
- ♦ HOLLADAY, W. L.: *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. Based upon the Lexical Work of Ludwig Koehler and Walter Baumgartner*, Leiden, Koninklijke Brill, 2000. (*BibleWorks10*)
- ♦ JOÜON, P.–MURAOKA, T.: *A Grammar of Biblical Hebrew*, Roma, Editrice Pontificio Instituto Biblico, 2006. (*BibleWorks10*)
- ♦ KEEL, O.: *The Symbolism of the Biblical World. Ancient Near Eastern Iconography and the Book of Psalms* (Eredeti címe: *Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament: Am Beispiel der Psalmen*, 1972), Winona Lake, Eisenbrauns, 1997.
- ♦ KEMÉNY G.: *Bevezetés a nyelvi kép stilsztikájába*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2002.
- ♦ KESZLER B. (szerk.): *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.
- ♦ KORPEL, M. C. A.: *A Rift in the Clouds. Ugaritic and Hebrew Descriptions of the Divine*, Münster, Ugarit-Verlag, 1990.

- ♦ KORPEL, M. C. A.–DE MOOR, J. C.: Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry, in van der Meer, W.–de Moor, J. C. (eds.): *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1988, 1–61.
- ♦ KÖVECSES Z.: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (Eredeti címe: Metaphor. A practical introduction, 2002), Budapest, Typotex, 2005.
- ♦ LISOWSKY, G.: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1981.
- ♦ LUGT, P. van der: *Rhetorical Criticism and the Poetry of the Book of Job*, Leiden, E. J. Brill, 1995.
- ♦ LUTHER, M.: *Biblia. Das ist die gantze Heilige Schrift*. Wittenberg, Hans Lufft, 1545. (In *Libronix Digital Library System 3.0g.*).
- ♦ MÁTHÉ Z.: *Seól, hit, vágy és félelem a Zsoltárok könyvében*, I. lelkeszképesítő szakvizsgadolgozat, Kolozsvár, Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet, 2000.
- ♦ MÁTHÉ Z.: *Isten szabadító tetteinek megjelenítése a Zsoltárokbán*, Felvételi dolgozat, Marosvásárhely, DRHE Doktori Iskolája, 2003.
- ♦ MÁTHÉ-FARKAS Z.: A Jób 19,25–27 vizsgálata a 19–27. versek összefüggésében, in *Református Szemle* 115 (2022), 5–24.
- ♦ MÁTHÉ-FARKAS Z.: *A permetafora-modell alkalmazása az ószövetségi exegézisben. Jóbi szabadítás-metaforák kontextuális elemzése Walter Brueggemann hermeneutikai megközelítése nyomán*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2022.
- ♦ P. LAKATOS I. (szerk.): *Grammatikai gyakorlókönyv*, Budapest, Bölcsész Konzorcium, 2006.
- ♦ PARKER, S. B. (ed.): *Ugaritic Narrative Poetry*, [h. n.], Society of Biblical Literature, 1997.
- ♦ PELHAM, A.: *Contested Creations in the Book of Job. The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*, Leiden, Brill, 2012.
- ♦ PETHŐ J.: Metafora és poétikusság, in Domonkosi Á.–Simon G. (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban. A 2016. május 11-én az Eszterházy Károly Főiskolán megrendezett műhelykonferencia anyaga*, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 51–63.
- ♦ POLLÁK K.: *Héber–magyar teljes szótár*, Budapest, [k. n.], 1881.
- ♦ RÉNYI A.: *A tenyér ünnepe. Kísérlet egy kései Rembrandt -mű képhermeneutikai megközelítésére*, elérhető: <http://www.renyiandras.hu/index.php/tanulmanyok/rembrandt/a-tekozlo-fiu-hazaterese>, letöltés dátuma: 2009. szeptember 1.
- ♦ RICOEUR, P.: *Az élő metafora* (Eredeti címe: La métaphore vive, 1975), Budapest, Osiris, 2006.

- ♦ SZATHMÁRY S.: *A reménység etikája. Halhatatlanság vagy (és) feltámadás*, Budapest, A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990.
- ♦ VON RAD, G.: *Az Ószövetség teológiája*, I. kötet: Izrael történeti hagyományainak teológiája (Eredeti címe: *Theologie des Alten Testaments*, Tel 1, 1957), Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- ♦ WALTKE, B. K.–O’CONNOR, M. P.: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2004. (In *BibleWorks10* CD-Rom. BibleWorks, LLC, 2015.)
- ♦ WALTON, J. H.: *Old Testament Theology for Christians – From Ancient context to Enduring Belief*, Downers Grove, IVP Academic, 2017.
- ♦ WOLFF, H. W.: *Hosea. A Commentary on the Book of the Prophet Hosea* (Eredeti címe: *Biblischer Kommentar Altes Testament, Hosea Dodekapropheton 1*, 1965), Philadelphia, Fortress Press, 1974. (*Libronix Digital Library System 3.0g*).
- ♦ WOLFF, H. W.: *Az Ószövetség antropológiája* (Eredeti címe: *Anthropologie des Alten Testaments*, 1994), Budapest, Harmat–PRTA, 2001.
- ♦ ZIMMERLI, W.: *Ezekiel 1. A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel, Chapters 1–24* (Eredeti címe: *Ezekiel 1/1*, 1969), Minneapolis, Fortress Press, 1979.

Rövidítések

- ♦ ANET = PRITCHARD, J. B. (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament. Third Edition with Supplement*, Princeton, Princeton University Press, 1969.
- ♦ BDB = BROWN, F.–DRIVER, S. R.–BRIGGS, Ch. A.: *The Brown–Driver–Briggs Hebrew and English Lexicon (with an appendix containing the Biblical Aramaic)*, Oxford, Clarendon Press, 1907. (*BibleWorks 10*)
- ♦ GKC = GESENIUS, W.–KAUTZSCH, E. (ed.)–COWLEY, A. E. (ed.): *Gesenius’ Hebrew Grammar*, Oxford, Clarendon Press, 1910.
- ♦ HALOT = KOEHLER, L.–BAUMGARTNER, W.: *The Hebrew & Aramaic Lexicon of the Old Testament*, CD-Rom Edition. (Trans. by Mervyn Edwin John Richardson.) Leiden, Koninklijke Brill, 1994–2000. (*BibleWorks10*)
- ♦ PONS = MATHEUS, F.: *PONS Kompaktwörterbuch Althebräisch: Althebräisch – Deutsch*, Stuttgart, Ernst Klett Sprachen, 2006. (*BibleWorks10*)
- ♦ TWOT = HARRIS, R. L. (ed.): *Theological Wordbook of the Old Testament*, Vols. 1&2, Chicago, Moody Press, 1980. (*BibleWorks10*)

Menedzsmentvezetési modellek a református egyházban (?)

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett társadalmi változások hatással vannak a vallásra, a hitgyakorlatra, a lelkipásztori hivatás és élet kapcsolataira. Ebben a megváltozott helyzetben – amelyben a lelkipásztori feladatok komplexebbé, differenciáltabbá váltak, és speciális kompetenciákat igényelnek – az egyház kormányzásának nehézségeit, lehetőségeit is szükséges újragondolni, hiszen a gyülekezeti szolgálat közben egyre nagyobb szükség van az egyházi szervezet vezetésére irányuló szakmai ismeretek és készségek elsajátítására, a menedzsmenttudomány teológiai reflexió után történő megfelelő alkalmazására.

Az 1990-es években új fogalomként jelent meg a kor kibernetikai kérdéseiről, lehetőségeiről szóló diskurzusban a spirituális gyülekezetmenedzselés Hans-Jürgen Abromeit, Michael Herbst és Alfred Jäger¹ munkásságának köszönhetően.² A két látszólag ellentétes fogalom egymás mellé helyezése kifejezi a teológia nyitottságát a partnertudományok felé azzal a céllal, hogy

¹ Hans-Jürgen Abromeit 1954-ben született. Wuppertalban és Heidelbergben végzett teológiai tanulmányait követően Jeruzsálemben vikárius, Gevelsbergben (Westphalia) és Wissben lelkész volt. Münsterben a gyakorlati teológia oktatója, majd a Schwerte-Villigst Evangélikus Akadémia és Továbbképző Intézet vezetője. 2001-től a Pomerániai Evangélikus Egyház püspöke, majd létrehozása után, 2012-től 2019-ig az Északi Egyház püspöke.

Michael Herbst 1955-ben született. 1984 és 1992 között vikárius és lelkipásztor volt a münsteri ev. Matthäuskirchében, majd 1992-től 1996-ig kórházlelkész a von Bodelschwinghschen Anstalten Bethel Gilead gyermekközpontban. Bételben, Göttingenben és Erlangen Wissben teológiai professzor. 1996 óta a gyakorlati teológia professzora Greifswaldban. 2003 és 2006 között, valamint 2008-ban és 2009-ben a teológiai kar dékánja, a Greifswaldi Egyetem prorektora 2009 és 2013 között. 2004 óta az Evangelizáció és Egyházfejlesztés Kutatóintézetének igazgatója.

Alfred Jäger 1941-ben született a svájci St. Gallenben. Teológiai tanulmányait Zürichben, Rómában, Göttingenben, Baselben és Princetonban végezte. 1969 és 1975 között gyülekezeti lelkész Wolfhalden/Appenzellben, 1975 és 1981 között a St. Gallen-i egyetem docense és egyetemi lelkésze volt. 1981 és 2006 között a Bielefeld/Betheli Egyházi Főiskola (Kirchliche Hochschule Bethel) rendszeres teológiai professzora volt. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006-ban fogadta díszdoktorai sorába. Jelentős kutatásokat végzett az egyház társadalmi szerepvállalásának legújabb kori változásairól, különösképpen a diakónia és egyházkormányzás terén. 2015-ben hunyt el.

² A Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanulmánykötete (FAZAKAS: Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában) ezt az interdiszciplináris új szemléletmódot kívánja megismertetni az egyházi szolgálatot végzőkkel.

a vezetéselemélet, a közgazdaság és a teológia együttműködése révén hosszú távon – és akár krízishelyzetben is – életképes egyházi közösség jöjjön létre.

1. Vezetni, irányítani, menedzselni? – fogalmi meghatározás

A hierarchikus csoportokban élés szinte egyidős az emberiséggel, s az állatvilágban ugyanúgy ismert, mint a humán társadalomfejlődésben. A hatalmi rivalizálás, a pozícióharcok és a generációk egymáshoz való viszonya kialakít egyfajta társadalmi rendet, aminek természetes velejárója a vezetés, hiszen amint megszületik az alfa pozíció, a csoporttagok alárendelik magukat a vezetőnek, behódolnak, követik, és igyekeznek az alfa által meghatározott rendhez igazodni. Ha ez nem sikerül, a közösség kiveti magából az alkalmazkodni nem tudót. Ebben az esetben a vezetői, főnöki szerep (*leader*) tehát kiérdemelt (megharcolt), a csoport tagjainak egyetértésével birtokolt, mintaadó informális pozíció. A modern vezetéstudomány – melyet éppúgy, mint a szociológiát vagy a közgazdaság-tudományt az ipari forradalom korszaka és igényei hoztak létre – a *leadership* kifejezéssel állítja párhuzamba ezt a fajta „elől járó” vezetést. *Leadership* nem létezhet *followship* (követés) nélkül. A 20. század utolsó évtizedeire kialakult a *new leadership*³ fogalma, amely a transzformatív és a karizmatikus vezetést, valamint a jövőkép-orientált vezetést helyezi előtérbe.

³ A transzformatív (átalakító) vezetés a vezető és vezetett kölcsönhatására épül, amely biztosítja a vállalat szükséges és folytonos megújulását. Az átalakító vezetés egyik fontos eszköze, feltétele a karizma, de nem minden karizmatikus vezető válik transzformatív vezetővé. FEHÉR: Kortárs vezetési elméletek, 5; SCHERMERHORN: Management, 366.

A karizmatikus vezetés jól ismert a Szentírás lapjairól. Nem csupán a királyok, hanem a bírák és a próféták is ezen vezetők csoportját gazdagították, az első keresztyén gyülekezetekben pedig az Isten kegyelmi ajándékait hordozó tagokat, egyházkormányzókat ismerhetjük ekként. Max Weber karizmatikus vezető fogalma a természetfeletti testi és szellemi adottságokkal bíró személyre vonatkozik, aki a benne rejlő isteni küldetés folytán gyakorolja hatalmát (hős, varázsló, sámán, de ugyanígy orvos, katonai vezető, bíra és próféta is). Vö. WEBER, 206. A karizmatikus vezetés jellemzője – ellentétben a bürokratikus hivatali szervezettel – az isteni legitimitás, vagyis nem emberi választás és népszavazás alapján tölti be tisztségét a vezető (demokrácia), feladata ellátásához nem szükséges szakmai kvalifikáció, mandátuma nem meghatározott időre szól, nem kap munkájáért pénzbeni javadalmazást, és nincs előtte meghatározott életpályamodell. Ugyanakkor a karizmatikus vezető kiválóan kommunikál, verbális és nonverbális képessége magasan fejlett, expresszív, jövőképpel rendelkezik, melynek elérése érdekében innovatív stratégiákat követ. Mindez azonban veszélyes lehet a szervezet egészét, hosszú távú fennmaradását tekintve. Itt válik fontosá a jövőkép alapú vezetés, mely szerint a vezetésnek tudatos tervezéssel kell hozzásegíteni a szervezetet – benne a munkatársakat – céljai eléréséhez. Ám ez mind nem elegendő, ha nem társul hozzá a hatékony kommunikáció, motiváció és inspiráció a mindennapi munkában. A hatékony vezetés abban mutatkozik meg, ha sok ember együtt halad a közös cél felé. SCHERMERHORN: Management, 354–355.

Az elől járó vezetéstől eltérően a nem alulról jövő, hanem az érvényes jogi és szervezeti szabályok alapján kinevezett vagy megválasztott vezető a *manager*, aki az alárendeltjei munkájáért felelős, tervező, szervező, irányító és ellenőrző funkciót lát el a célok elérése érdekében a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásával. Ebből adódóan professzionális vezetése nem emberorientált, hanem feladat- és folyamatorientált.⁴ Az ily módon végzett vezetés a *menedzsment*. Fontos azonban látni, hogy e kettő nem kizárja egymást, hanem komplementerként kell, hogy jelen legyen az intézmény életében. Ezeket a szerepeket (funkciókat) egy vagy több személy, de akár egy vezető testület is betöltheti.

A szervezéstudományban a vezetés az ember és ember közötti kapcsolatként, viszonyként értelmezhető.⁵ Aki vezet, az nem távolról irányít, hanem a többiekkel együtt halad a cél felé (bibliai képe például a pusztai vándorlás során a néppel haladó Mózes). A vezetés nem uralkodás, hanem az együtt haladás művészete, a vezetettek szolgálata.

Az első gyülekezetek struktúrájáról viszonylagos képet kaphatunk a korai írásokból – olyan Szentírásen kívüli forrásokból is, mint a Didakhé, Római Kelemen vagy Antiókhiai Ignác levelei –, melyekből megtudhatjuk, hogy a közösség életének szervezésében, vezetésében milyen feladatok elvégzésére volt szükség, s ezek következtében milyen tisztségek alakultak ki (Ef 4,11) a keresztyénség első századaiban. A Krisztus testének szolgálata ugyanis nemcsak napjainkban, hanem már akkor sokféle alakot öltött. Pál apostol lelki ajándékként beszél a vezetés képességéről (1Kor 12,28). Az általa használt *κυβερνήσις* azt a tevékenységet jelöli, amivel a kormányos a hajót irányítja.⁶ A reformatori teológia kiemelt témájává vált a Róm 12,7–8 és az 1Kor 12,28 alapján a *gubernatio ecclesiae*,⁷ az a kormányzás, amellyel a bölcs városi és egyházi vezetők a város életét irányítják, valamint a *cura pauperum*, a szegényekről való gondoskodás. A későbbiek során Schleiermacher adott jelentős impulzust ahhoz, hogy a cselekvő egyház vezetésének újradefiniálására használják a fogalmat, hogy az a gyakorlati teológia tárgyává váljon. Seitz számára a kybernetika a gyülekezetépítés tudománya a gyakorlati teológiában.⁸ Ma tanítás és vezetés kapcsolatát, tehát a teológia és a szociológia kapcsolatát is kifejezi. A téma hatóköre kiterjed a prédikációra mint vezetésre⁹ – ahogy arra Rudolf Bohren homiletikájában rámutat –, hiszen az egyházi vezetés kérdése

⁴ BELÉNYESI–KORONVÁRI–SZABÓ: Közszolgálati szervezés és vezetés, 20.

⁵ HORVÁTH: Közigazgatási szervezés- és vezetéstan, 173–174.

⁶ SEITZ: Kybernetik, 1913.

⁷ FAZAKAS: Vezetés és menedzsment, 6; vö. REELING BROUWER: Karl Barth and Post-Reformation Orthodoxy; ELLIOTT: Providence Perceived; KIM: Die reformatorische Amtslehre bei Melancthon in seinen späteren Werken.

⁸ SCHRÖER: Kybernetik, 357.

⁹ I. m., 358.

magában foglalja a cél meghatározását: hová, merre tart a gyülekezet, az egyház. A közösség alapfeltétele a bizalom. Ha a bizalom megrendül, az együttműködési hajlandóság meggyengül. Ebből egyértelműen következik, hogy bizalom és vezetés kapcsolatban állnak.

„A diakónia menedzselésének eszméje ebben az időben még teljesen elképzelhetetlennek tűnt, a két fogalom olyan ellentétesnek látszott, mint a tűz és a víz.”¹⁰ Alfred Jäger idézi egy 1982-es előadásának mondatát a *Diakónia mint keresztyén vállalkozás* című könyvében. Negyven év elteltével sem lett teljes mértékben elfogadott az egyház, a lokális gyülekezetek menedzsmentszemléletű vezetése, vélhetően a szekuláris vezetésben használatos fogalom egyoldalú ismerete okán, mely kizsákmányolással és haszonszerzéssel azonosítja azt, noha a menedzsment magában foglal minden olyan szervet az intézményen belül, amely a fenntartásért, a működés szabályozásáért és a tevékenységek koordinálásáért felel. Ezen felül értelmezhető funkcióként is, ebben az esetben mindazon feladatokat jelöli, amelyek meghatározzák a vállalkozás céljait, struktúráját és működésének módját. Hosszú távú, meghatározott normákhoz igazodó átalakítást jelent, továbbá magában foglalja a vezető- és munkatársképzést, a nem hatékonyan működő irányítási struktúra átalakítását és a marketingtevékenységet is.¹¹ A protestáns teológia számára vezetői stílust, egyházi közösségépítést és gyülekezetépítést is jelent,¹² vagyis mára olyan komplex fogalomná vált, amely a kitűzött célok elérése érdekében a meglévő erőforrások legoptimálisabb felhasználására való törekvést és ezek megvalósításának irányítását, végrehajtását öleli fel. Megfelelő kritikával kell azonban viszonyulni a világi vezetés modern menedzsmenttechnikáihoz és módszereihez, hiszen ezek átgondolatlan, egy az egyben történő adaptálásával a hangsúlyok eltolódnak (esetleg az eredmények felmutatása és a haszonszerzés irányába), minek következtében az egyházi vezetés céltévesztetté válik.

2. Vezetési stílus

A vezetési stílus vizsgálata jelentős szerepet tölt be a vezetéstudományban – mint a hatékony vezetés alapjának vizsgálata –, hiszen az nagy mértékben meghatározza a szervezeti struktúrát, intézményi környezetet, légkört. Meghatározására többféle definíciót ismer a menedzsmenttudomány: Klein Sándor a vezető mások által érzékelt viselkedésmintájaként definiálja,¹³ Berde

¹⁰ JÄGER: *Diakónia mint keresztyén vállalkozás*, 14.

¹¹ Szerző nélkül: *Management*.

¹² SEITZ: *Kybernetik*, 1913–1916.

¹³ KLEIN: *Vezetés-és szervezetpszichológia*, 2002.

Csaba szerint a hatalomgyakorlás módját jelenti, és magába foglalja mindazoknak az eszközöknek és módszereknek az együttesét, amelyekkel a vezetők hatást gyakorolnak munkatársaikra,¹⁴ Antal Zsuzsanna és Dobák Miklós alapvetően a felettes és a beosztott közötti interakcióként jellemzi; az a mód, ahogy a szervezet vezetője közvetlenül és személyesen hat a beosztottakra annak érdekében, hogy az egyéni és szervezeti célokat összehangolja.¹⁵ A vezetői stílust befolyásolja a vezető személyisége, célja, a szervezet célja, érték- és normarendszere.

A klasszikus vezetési stílusok mellett – melyeket az határoz meg, hogy milyen ösztönzők kerülnek előtérbe, s hogy hogyan és milyen gyakran alkalmazzák azokat¹⁶ – ma már számos menedzsmentstílus van jelen a világi szférában, hiszen az a mód, ahogy a vezetők ellátják a szervezet különböző funkcióit, eldönti a vezetői stílust. Így például beszélhetünk részvételi, tekintélyelvű, intuitív, innovatív, professzionális, vállalkozói, szolgáló, családias¹⁷ stílusról. Ez pedig tükrözi azt a társadalmi közeget, érték- és normarendszert, amelyben a szervezet működik (vezetési mező).¹⁸ Ahogyan tiszta személyiségtípusok nem léteznek, úgy nincsenek tiszta vezetési modellek sem, például a szolgáló és az erkölcsös tulajdonság nem kizárja, hanem kiegészíti, sőt feltételezi egymást. A vezetési stílusnak összhangban kell lennie a munkatársak szükségleteivel és a (külső, belső) környezeti tényezőkkel, ezért joggal jegyezheti meg George C. Homans szociológus, hogy a vezető az általa vezetett csoport, szervezet vagy akár egyház legkevésbé szabad tagja.¹⁹ Ebből a kontextuális hatásból következik, hogy nincs ideális, minden alkalomra megfelelő vezetési stílus. Ezek után feltehető a kérdés: milyen a kompetens egyházi vezető? Nem lehet egzakt választ adni erre a kérdésre, hiszen a személyiség, a szakmai felkészültség, a környezet együttesen alakítja a vezetői stílust, attitűdöt. Ismertetőjegyek, jellemvonások szerint azonban körülírható a jó vezető: nem a múltban él, hanem előre tekint, a jövőbe látás képességével bír (vízió), ezzel együtt felkészül a hirtelen változásokra, képes a váratlan eseményekre érdemben reagálni. Ehhez szükséges tisztában lennie a gyülekezet múltjával, jelenével, azaz aktuális

¹⁴ BERDE: A vezetési stílus, 72.

¹⁵ DOBÁK–ANTAL: Vezetés és szervezés, 80.

¹⁶ A Kurt Lewin-féle viselkedéstipológia szerint: autokrata, demokratikus, laissez-fair; stílusmodellek szerint: döntésközpontú, személyiségközpontú, kontingencialista vagy kontextuális; Daniel Goleman-féle érzelmi intelligencia alapú csoportosítás szerint: iránymutató, személyiségtisztelő, követelményállító, kényszerítő, kapcsolatközpontú és felkészítő. Vö. SZABOLCSI: Vezetési stílusok egykor és most, 3–9, 11–14; SCHLEICHER: Vezetés a szervezetben, 64; TOMKA–BÖGEL: Vezetés egykor és most, 254–265.

¹⁷ A vezetői stílusok sokszínűségéről bővebben: SZABOLCSI: Vezetési stílusok egykor és most; JAIN–PREKUMAR: Management Styles, 328–344.

¹⁸ CSEPELI: Szociálpszichológia, 221.

¹⁹ HOMANS: The Human Group, 1950.

élethelyzetével, nehézségeivel, az azt körülvevő veszélyekkel, társadalmi, gazdasági változásokkal. Képesnek kell lennie kialakítani cselekvési terveket, stratégiákat, melyeknek a megvalósítása által történik a vezetés (*controlling*). Ennek fontos és elengedhetetlen része a visszacsatolás (*feedback*). Ezek mellett fontos vezetői kompetencia az analitikus gondolkodás és innováció, az aktív tanulás és a tanulási stratégiák, a komplex problémamegoldás, a kritikai gondolkodás és az elemzőkészség, a kreativitás, az eredetiség és a kezdeményezőkészség, a technológia alkalmazása, stressztűrőképesség, rugalmasság, problémamegoldás, újszerű ötletek feltárása,²⁰ jó kommunikációs készség, a különböző vezetési stílusok szituációhoz, feladathoz és munkatársakhoz igazított alkalmazása (vezetés–kísérés–irányítás, bizalom–hatalom–kontroll egyensúlya). A pásztori levelekben Pál definiálja, milyennek kell lennie a keresztyén gyülekezetek számára alkalmas vezetőknek (1Tim 3,1–13). Az apostol kulcsfontosságúnak tekinti a feddhetetlen és hűséges, Krisztust követő életet. Tehát amikor a kompetens gyülekezeti vezetőket, egyházkormányzókat keressük, nem elegendő csupán a teológiai kvalifikáció, a vezetéselméleti szakmai hozzáértés vagy a pszichológiai alkalmasság. Létfontosságú a vezetés vertikális és pneumatikus dimenziója: Istent és az Ő akaratát keresni a közösség épülése érdekében.

2.1. Servant leadership – A szolgáló vezetés

Az 1970-es években Robert K. Greenleaf²¹ új személyes vezetői koncepciót mutatott be, amely a szekuláris vállalatvezetés számára, de tagadhatatlanul a jézusi tanítások alapján,²² keresztyén értékrendet követve jött létre. A látszólag

²⁰ KRÁNITZ: A 10 legfontosabb vezetői kompetencia 2025-ben, o. n.

²¹ Robert K. Greenleaf 1904-ben született az indianai (USA) Terre Haute-ben. Mérnöknek tanult, majd a minnesotai Carleton College matematika szakán szerzett diplomát 1926-ban. Ezután a világ egyik legnagyobb szervezeténél helyezkedett el, ahol 38 éves tevékenysége során számos innovációval járult hozzá a vállalat fejlődéséhez, sikeres működéséhez. Ez idő alatt fejlesztette ki *Servant Leadership* elméletét, melyet saját munkaköreiben gyűjtött tapasztalatai mellett zsidó–keresztyén neveltetése és édesapja példaadása inspirált. FRICK: Robert K. Greenleaf, o. n.

²² De Jézus odahívta őket, és így szólt hozzájuk: „Tudjátok, hogy azok, akik a népek fejedelmének számítanak, zsarnokoskodnak rajtuk, és nagyjaik hatalmaskodnak fölöttük. De nem így van közöttetek, hanem aki naggyá akar lenni közöttetek, az legyen a szolgátok; és aki közöttetek első akar lenni, az legyen mindenki rabszolgája! (Mk 10,42–44); Ő így felelt nekik: A királyok uralkodnak népeiken, és akik hatalmuk alá hajtják őket, jótevőknek hívatják magukat. Ti azonban ne így cselekedjete, hanem aki a legnagyobb közöttetek, olyan legyen, mint a legkisebb, és aki vezet, olyan legyen, mint aki szolgál. Mert ki a nagyobb? Az, aki asztalnál ül, vagy aki szolgál? Ugye az, aki asztalnál ül? Én pedig olyan vagyok közöttetek, mint aki szolgál. (Lk 22,25–27)

két ellentétes fogalom – szolga és vezető – egymás mellé állításával olyan új vezetői attitűdöt mutatott be, amely addig ismeretlen volt a vállalatirányítás terén. Teóriája szerint a szolgavezető elsősorban szolga, s csak azután vezető. Számára az emberek és a hozzájuk tartozó közösségek növekedése és jóléte az első. Míg a hagyományos vezetés általában magában foglalja a hatalom felhalmozását és gyakorlását a „piramis csúcsán”, addig a szolgavezető megosztja a hatalmat, mások szükségleteit helyezi előtérbe, segíti a munkatársakat a lehető legjobb fejlődésben és teljesítményben.²³

A szolgáló vezető tehát a követőire helyezi figyelme fókuszát, viselkedése és attitűdje kongruens ezzel a fókusszal. Ebben különbözik azoktól a menedzser szemléletű vezetési módoktól, ahol a vezető a szervezetet, illetve annak céljait állítja figyelme középpontjába. Az erény (ἀρετή)²⁴ a vezető karakterének minőségi többlete, igen fontos szerepet játszik a szolgáló vezetésben. Kathleen Patterson – Greenleaf alapján – a szolgáló vezetést hét erényben látja megvalósulni:²⁵

1. szeretet
2. alázat
3. önzetlenség

4. a vízió, prófétai látás képessége: A szolgáló vezető két területen kamatoztathatja ezt az erényt. Egyfelől a munkatársai felé, hiszen a szolgáló vezető a szervezet egyes tagjait, illetve azoknak a jövőjét helyezi előtérbe, míg a klasszikus vezető általában a szervezet jövőjével kapcsolatban fogalmazza meg vízióit. A szolgavezető segíti a munkavállalót szervezeten belüli céljainak elérésében, tehetsége kibontakoztatásában, ami által a szervezet maga

²³ A viselkedéseméleti szakemberek tíz fő jellemzőt vagy vezetői „attribútumot” azonosítottak Greenleaf írásában: (1) hallgatás – a pontos kommunikációhoz szükséges kritikus kommunikációs eszköz és a mások iránti tisztelet megmutatásáért; (2) empátia – elfogadó, átérző, nem elutasító a hozzá fordulókkal szemben; (3) gyógyulás – Greenleaf a gyógyulást úgy határozta meg, mint azt a folyamatot, amely egészzé teszi az embert. A szolgáló vezető felismeri és támogatja ezt a vágyat önmagában és másokban; (4) tudatosság – a vezetői lehetőségek kihasználása; (5) meggyőzés – a hatékony vezető a szelíd, de egyértelmű és kitartó meggyőzés eszközét alkalmazza, ne hatalom- és tekintélyelvű fegyvermezést; (6) fogalommeghatározás (kreatív problémamegoldás) – az új, korábban nem ismert problémák kreatív megoldására való törekvés; (7) előrelátás; (8) gondnokság – nem csak a munkatársakra, hanem azok családjára való odafigyelés képessége és a környezetre, az egész társadalomra gyakorolt hatás figyelembe vétele; (9) elkötelezettség az emberek fejlesztéséért – megbecsülés, mások ösztönzése; (10) a közösség építése, lásd: SMITH: The Leadership Theory of Robert K. Greenleaf, 5–6.

²⁴ Az 1Pt 2,9 és a 2Pt 1,3 Isten dicsőséges tetteit, a Fil 4,8 és a 2Pt 1,5 az embereknek ajándékozott isteni tökéletességet, így a keresztyének helyes magatartását jelöli. A Lélek gyümölcse (Gal 5,22) Krisztus önmaga megüresítéséből és megalázásából következő erény (Fil 2,8), BOLYKI: Erény, 396–397; LOUW–NIDA: Greek-English Lexicon, 33.

²⁵ PATTERSON: Servant Leadership, 2–6.

is épül. A támogatás a bizalom jele, ami megerősíti a szervezet tagját abban, hogy jó helyen van, így elkötelezettebbé válik munkája, kollégái, a szervezet felé. Szívesebben dolgozik, hiszen tudja és érzi, hogy elismerik a személyét és a munkáját egyaránt. Magabiztosabbá, bátrabbá, szakmailag felkészültebbé válik. Másfelől a vizionáló vezető képes a jövőre vonatkozó terv kidolgozására azokra az adottságokra építve, amelyekkel munkatársai rendelkeznek.

5. bizalom: a másik ember elfogadása alapvető fontosságú a szolgáló vezetésben

6. felhatalmazás

7. szolgálat

Greenleaf hitte, hogy a szervezetek és az egyének egyaránt szolgálók lehetnek.

Ez az én tézisé: az emberekről való gondoskodás, az erős és a gyenge képessége arra, hogy egymást szolgálja az a szikla, amelyre a jó társadalom épül. Míg a közelmúltig a gondoskodás nagyrészt személyről személyre terjedt, addig napjainkban a legtöbbet intézmények közvetítenek – gyakran nagyok, összetettek, erőteljesek, személytelenek, nem mindig kompetensek, és néha korruptak. Ha jobb társadalmat akarunk építeni, igazságosabbat és szeretetteljesebbet, amely nagyobb kreatív lehetőséget biztosít népének, akkor a legjobb út az, hogy a bennük működő új regeneráló erők növeljék a szolgálat képességét és a meglévő intézmények szolgálatra való hajlandóságát, teljesítményét.²⁶

Greenleaf hitvallása elgondolkodtató lehet egyházunk számára is. Az alázat megköveteli az önfelfogást, ami azt eredményezi, hogy a figyelem fókusza a vezető személyéről, vagyis önmagáról másokra helyeződik. A szolgáló vezetés elutasítja az önmegváltás, öndicsőítés magatartását és a diktatórikus vezetést, a másokra való odafigyelést, a másik meghallgatását és a másikhöz való odafordulást jelenti, olyan bölcsességet, amely képessé teszi arra, hogy megoldást találjon a legkülönbözőbb problémákra, kihívásokra. Ezek a tulajdonságok magas spirituális intelligenciát (SQ)²⁷ feltételeznek.

²⁶ GREENLEAF: The Institute as Servant.

²⁷ A spirituális intelligencia a vezető intuitív és kreatív képességeink összessége. Az ilyen vezetők rugalmasabban gondolkodnak, átlátják életük összefüggéseit, kellő önismerettel rendelkeznek, értékelik, nagyra becsülik önmagukat és képességeiket, jól kezelik lelki fájdalmaikat. Kutatások alapján a magas SQ-val rendelkező személyek rugalmasok, aktív és spontán alkalmazkodókészség, nagyfokú éntudatosság jellemzi őket, képesek szembenézni a szenvedéssel, és az abból eredő fájdalmat vagy energiát hasznosítani is tudják, elkerülik a másíknak való szükségtelen károkozást, igyekeznek összefüggéseket találni, holisztikusan gondolkodni, képesek a konvenciók ellen dolgozni. Egy magas SQ-val rendelkező ember nagy valószínűséggel szolgálatot ellátó vezéregyéniség lesz: olyan valaki, aki azért felelős, hogy másokat közelebb segítsen a magasabb rendű értékekhez, illetve aki megmutatja, hogyan használják azokat: más szóval olyan valaki, aki másokat inspirál. Vö. ZOHAR–MARSHALL: SQ – Spirituális intelligencia, 28.

A szekuláris vezetési stílusok az adott vállalat, intézmény ésszerű, gazdaságilag fenntartható, profitorientált irányítását célozzák, a szervezeti hierarchia különböző szintjeinek megfelelő kompetenciával bíró vezetők és beosztottak munkájának segítségével. Egy szervezet irányításában kulcsszerepe van a vezetői attitűdnek és önismeretnek, olyannyira, hogy az a szervezeti struktúrára is hatással van. Az olyan szervezeti struktúra, amelyet a jövőkép határoz meg,²⁸ a hatékony működés alapfeltétele lehet.

Az autokrata vagy paternalista vezetői stílus – mely a hierarchikus,²⁹ *top down* szervezeteket jellemzi – mára túlhaladottá vált az egyházban is. Olyan rendszerben és vezetési modellben érdemes gondolkodni, amely a hierarchikus piramis helyett kompetenciaalapú, rugalmas, kooperatív, és nem téveszti szem elől céljait, megfogalmazott küldetését, hanem a mennyei, eszkatologikus célok figyelembevételével földi távlatokban is gondolkodik. Az egyházra (lokális és közegyházra) vetítve ez azt jelenti, hogy az alá- és fölérendeltségi struktúrát érdemes egy olyan – az első keresztyének életéből már ismert – modellre átalakítani, amelyben nem a képzettség vagy az emberi felhatalmazás számít csupán, hanem az isteni megbízatás alapján végzi az arra alkalmas személy a kormányzó tevékenységét,³⁰ szem előtt tartva az evangélium hirdetését, a „Krisztus-arcúságot” minden megnyilvánulásában. Ez egy olyan minőségi többlet lehet a keresztyén egyháznak mint szervezetnek, amelyet a pluralista társadalom értékrendet és erkölcsi orientáltságot befolyásoló szervezetei nem képesek megadni tagjaik számára. Erre a feladatra azonban nem csak a lelkipásztor hivatott, hanem a gyülekezeti munkatársak, a diakónusok és a presbitérium mint a helyi egyház kormányzó testülete.

²⁸ Korábban, a célszerű (konzisztens, adekvát) szervezeti struktúra kialakításánál a külső és belső tényezők figyelembevétele állt az első helyen. A Dobák Miklós és munkatársai által 2009-ben elvégzett kutatás eredménye azonban már nem a környezeti tényezőket tartja kulcsfontosságúnak a célszerű szervezeti struktúra kialakítása során, hanem a stratégiát. A stratégiaértelmezés is megváltozott, így a formális, több évre szóló konkrét tervek helyett egy átfogóbb, jövőorientált tervezést takar a fogalom. ANTAL–DOBÁK: Tradicionális versus innovatív társaságirányítási és szervezeti formák, 15, 27–28.

²⁹ Jäger a fogalom eredetére rámutatva megjegyzi, hogy a patriarchális irányítási modell esetében nem helytálló a hierarchikus jelző. Ez ugyanis „szent uralom”, „szent rend” jelentéssel bíró vallási meghatározottságú fogalom eredetileg a görög szent (*ιερός*) és az uralom (*ἀρχή*) szavak összetételéből. Szekuláris formában a 18–19. század hadseregei használják először az alá- és fölérendeltségi viszony merev struktúráját kifejezendő. Lásd: JÄGER: Diakónia mint keresztyén vállalkozás, 68.

³⁰ FAZAKAS: Vezetés a Magyarországi Református Egyházban, 97.

3. Vezetési (irányítási) modellek és szervezeti struktúra kapcsolata

Rensis Likert szoros kapcsolatot mutatott ki a vezetési stílus és a szervezeti típusok jellemzői között.³¹ Az egyházi vezetésben is ismert, klasszikusnak mondható vezetési modellek (karizmatikus, patriarchális, participatív) esetében is megfigyelhető ez a kapcsolat. A teljesen feladatorientált autokratára vezető által létrehozott vagy működtetett szervezet hierarchikus felépítést mutat, amely centralizált és szigorúan szabályozott, csak vertikális kommunikációt enged, a motivációt pedig büntetéssel igyekszik fenntartani (pl. paternalista vezetés; egyszerű vagy funkcionális szervezet esetében). Ha a lelkipásztor egyszemélyes vezetést kíván megvalósítani, akkor olyan presbitériumot igyekszik maga körül kialakítani és fenntartani, amely könnyen irányítható, csendes (nem szól bele az egyházközség vezetésébe), ám így az elveszíti eredeti küldetését. Ez azonban nemcsak, hogy nem segíti, de meg is akadályozza a gyülekezet épülését, a munkatársképzést, és óhatatlanul megerősíti a lelkipásztor egyszemélyes „uralmát”. Ezt a lelkészközpontúságot nevezzük református klerikalizmusnak,³² s a gyülekezeti élet azon torzulásának, amely ellentétes a reformátori értelmezéssel.

Ennél optimálisabb kereteket biztosít a participatív stílusú vezetés (mátrix és divizionális szervezetek esetében), amely olyan szervezet kialakítására képes, amelyben a feladatok megosztása, a magas szakmai kompetencia, a team-munka, a transzparencia és az ezekhez szükséges nyílt kommunikáció valósul meg. Az ilyen szervezetekben dolgozók nem a felülről érkező „parancs” végrehajtói, hanem kooperatív, a közös cél érdekében együtt gondolkodó, tevékeny és motivált munkatársak. A 2. világháborút követő időszakban a német egyházi intézmények rohamos gyorsasággal sajátították el ezt a struktúrát, amelyben a korábban megszokott tekintélyelvű vezetés helyét egy demokratikusabb, a testvériség szellemét tükröző vezetés vette át.³³ A hagyományos szervezetek átalakulása (szervezeti evolúció) inkrementális, mely folyamatban a szervezet lépésről lépésre sajátít el új képességeket, célokat, munkamódokat. Létrejöttéhez újszerű vezetői hozzáállásra és szemléletre, valamint megfelelő kompetenciákra van szükség.

Egyházunkban is megfigyelhető: ahol van egy erős kezű, autoriter patriarchális lelkipásztor, ott általában hierarchikus, piramisszerű, egyvonalas szer-

³¹ BELÉNYESI–KORONVÁRI–SZABÓ: Közszolgálati szervezés és vezetés, 56; Rensis Likert (1903–1981) amerikai társadalomtudós. Kidolgozta az attitűd mérésére szolgáló skálát, és bevezette a participatív menedzsment fogalmát. A Michigani Egyetemen Társadalomkutatási Intézetet hozott létre.

³² BOROSS: Biblia és gyülekezetépítés, 109.

³³ JÄGER: Diakónia mint keresztyén vállalkozás, 66–67.

vezetítípus jön létre. Demokratikusabb vezetés esetén kialakul a differenciált munkavégzés, egy adott területhez szükséges szakmai ismeretekkel és adottságokkal bíró munkatársakból létrehozott munkacsoportok, a rendszeres munkatársi megbeszélések, a tudatos tervezés, vezetés, s ebből következően a hálózatos struktúra.

Az inspiráló és szolgáló vezetés gyakorlását azonban megnehezíti a sokré-tű lelkipásztori munka, az igazgatási tevékenységek érzékelhető sokasodása, amelyek szakszerű ellátásához ki kell alakítani a megfelelő szakmai hátteret. Charles Perrow megállapítja, hogy a felügyelői pozícióba előléptetett szakember – esetünkben a lelkipásztor – szakmai kompetenciája fokozatosan csökken, és munkaköréből adódóan előtérbe kerül az adminisztratív kompetencia fejlesztése (pl. jogszabályok ismerete).³⁴ „A gyülekezeti lelkészek a gyülekezetek mindeneseivé váltak [...], egyedül maradtak munkatársak nélkül. Modern református gyülekezeteink elfelejtették az egyetemes papságról szóló reformátori tanítást.”³⁵ – jegyzi meg Boross Géza. A gyülekezeti élet gyakorlati torzulásai azt eredményezik, hogy a megválasztott lelkipásztor kevesebb időt tud szánni a lelki feladatok ellátására, amennyiben teljes egészében rá hárul az adminisztratív vagy egyéb tevékenységek – a szociális szolgálat mellett ma már ide értendő a gazdaság, az egyházi marketing vagy az arculat (*identity, feature*) – ellátása.

...mi a kegyelmi ajándékokat beletemettük a lelkészi tisztségbe (Pfarramt). A lelkész egyedül király, pap, próféta és tanító. Mindenki egynek szolgál, és egy szolgál mindenkinek. De ezzel a gyülekezet kiskorú marad, a lelkész pedig túlterhelt. Tehát fel kell ismernünk, hogy a lelkészi tisztség a mai formájában nem felel meg az Isten ígéje szerint reformált gyülekezetnek, a lelkész és a gyülekezet közötti munkamegosztás fatálisan biblíátlan lett.³⁶

Egyet kell értenünk Rudolf Bohren megállapításával ma is, noha látunk egy-egy közösség életében, működésében pozitív példákat is.

Ez a probléma azonban nem újkeletű, hiszen már az első gyülekezetet is figyelmeztetik a tanítványok, hogy nem válhat az igeszolgálat kárára az asztal körüli szolgálat (ApCsel 6, 2), az egyéb tevékenység. Ezért kellenek munkatársak! Jézus is kettesével küldi ki tanítványait (Mk 6,7; Lk 10,1), Pál apostolnak is voltak munkatársai (ApCsel 13,2; ApCsel 14,12; Fil 4,3). A szolgálat társas cselekvés, amelyben a közös iga könnyebbé teheti a terhek hordozását. A vezetőnek feladata megkeresni, megtalálni a megfelelő munkatársakat egy adott

³⁴ PERROW: Szervezetszociológia, 55–58.

³⁵ BOROSS: Biblia és gyülekezetépítés, 59.

³⁶ Rudolf Bohrent idézi doktori értekezésében Varga Zsolt. Id. VARGA: Rudolf Bohren homiletikája, o. n.

feladat elvégzésére. Olyan önálló vezetési területekről van tehát szó, amelyek más-más kompetenciákat kívánnak. Mivel a lelkipásztornak – tisztségéből adódóan – nem (elsődleges) feladata az egyházi intézmény adminisztratív és igazgatási feladatainak ellátása, az ékes és szép rend megtartása megköveteli a pontosan meghatározott feladat- és hatáskörök szerint a feladatmegosztás elvén kialakított hivatali szervezet létrehozását.

Kálvin sem egyszemélyes vezetésben gondolkodik, beszél egyháztanácsról, és a gyülekezeti struktúrát a pásztor, tanító, vén (presbiter), valamint a diakónus tisztségek, szolgálatok köré építi.³⁷ Ezek a tisztségek azonban nem helyezik egyik szolgálatot a másik fölé, nem egyfajta hierarchikus rendet határoznak meg, különösen nem hatalmat adnak viselőiknek, hanem bizonyos feladatok ellátására jogosítják fel őket, és Istentől kapott tehetségük, karizmájuk alapján tehető csupán különbség közöttük. A II. Helvét Hitvallás ugyancsak erre világít rá:

Amiképpen a presbiterek tudják, hogy ők az egyház szokásai következtében vannak alávetve annak, aki föléjük van rendelve, úgy a püspököknek is tudniuk kell, hogy ők inkább szokásból, mint az Úr rendelkezésének igazsága szerint állnak felette a presbitereknek, és velük együtt kell az egyházat kormányozniuk.³⁸

A tisztség tehát a Krisztus hatalma alá rendelt szolgálat. Krisztus egyházának építése érdekében kulcsfontosságú a kollegialitás, a feladatok megosztásával végzett együttműködés.

Az együttműködés nem a vezetés, hanem mindnyájunk feladata. [...] Ezek a struktúrák nem maradhatnak életben, nem jöhetnek létre, vitalitásuk nem jelentkezhetne, ha az együttműködés hiányozna, ha nem lenne a hit, ez a katalizátor, melynek segítségével az emberek képessé válnak energiáik szüntelen átadására és cseréjére. Az együttműködés, és nem a vezetés biztosítja a haladást; a vezetés viszont a folyamatok gyújtózsínorja.³⁹

Mindezek okán a mai szervezeteleméletek egyre inkább a lapos szervezeti struktúrát (*flat organization*) tekintik hatékonynak, rugalmasnak, jobban alkalmazkodónak és kreatívnak, ahol mindenki egy közös cél elérése érdekében tevékenykedik.

³⁷ KÁLVIN: *Institutio* (1559), IV.3.

³⁸ II. HH XVIII.12.

³⁹ Perrow Chester Irving Bernard amerikai üzletembert és a menedzsmenttudomány úttörőjének gondolatát idézi a *Functions of the Executive* (1938) című munkájából, PERROW: Szervezetszociológia, 83.

3.1. Lapos szervezeti struktúra

A lapos szervezeti struktúra a holakrácia elvét – mint a decentralizált irányítás és a szervezeti irányítás egyik módszerét – követi, amelynek kidolgozása eredetileg Brian Robertson nevéhez köthető.⁴⁰ Lényege, hogy a dolgozók helyett az elvégzendő munka köré szervezi a vállalatot, így a munkatársak egy adott feladatra fókuszálnak. Ez nem ismeretlen a keresztyén közösségszervezésben, gyülekezeti életben, hiszen a kezdetektől azok végzik a gyülekezetben szükséges munkát, akik arra a feladatra megfelelő karizmával rendelkeznek (apostolok, diakónusok, a feladathoz választott munkatársak: ApCsel 2,14–17). A jó teljesítményhez elsősorban motiváció kell, nyitottság, hogy tapasztalataikat, ötleteiket – hatalom- és pozícióféltség nélkül – megosszák egymással, és ezek mérlegelése után demokratikus módon hozzanak döntést. Tehát a lapos szervezeti struktúrában önálló, felelősséggel felruházott munkatársak, önműködő csoportok célirányos és kompetens tevékenysége mutatkozik meg, akik lefektetett szabályok szerint működnek együtt. Az ilyen szervezetek dinamikusak, és demokratikus irányba hajlanak, hiszen nem egy „főnök” hozza meg a döntéseket, hanem egy közösség. Ebben a környezetben a vezetők akkor érvényesülhetnek a legjobban, ha képesek kiengedni kezükből az irányítást, ha nyitottak, bizonyos határig toleránsak. A vezetőknek olyan csapatvezetőknek kell lenniük, akik ötleteket adnak, és segítenek másoknak a döntéshozásban, de nem erőltetik a saját álláspontjukat, hanem a szervezet érdekeit és az adott célt tartják szem előtt.

A lapos szervezeti struktúra egyfajta kísérlet arra, hogy eltüntesse a szervezeti hierarchia bürokratikus elemeit. A decentralizáció, a munkával való elégedettség, a teljesítmény, a kreativitás, kooperativitás, dinamizmus és elkötelezettség, valamint ökonómia szempontjából előnyös ez a struktúra, ugyanakkor problematikussá teszi az elszámoltathatóságot, együttműködési nehézségeket, továbbá belső konfliktusokat és kisebb hatalmi harcokat okozhat.

⁴⁰ A holakrácia rendszerét Brian Robertson a Ternary Software alapítója fejlesztette ki, majd később kidolgozta a „Holakrácia Alkotmányt”, amely meghatározza a rendszer alapelveit és gyakorlatát. 2015 júniusában megjelentette a *Holacracy: The New Management System for a Rapidly Changing World* című könyvét, amelyben részletezi és elmagyarázza elméletét és annak megvalósítását. Magát a kifejezést azonban Arthur Koestler író definiálta az 1967-ben megjelent *The Ghost in the Machine* című művében. A holakrácia kifejezés a holarchia szóból származik. A holarchia holonokból (ölov, öloc) áll, vagyis olyan egészekből, amelyek egy nagyobb egész részét képezik. Ezek az egységek autonómak, ugyanakkor függenek a nagyobb egészben elfoglalt helyüktől. Tehát a holarchia az önszabályozó részek egységei hierarchiája, amelyek autonóm egészként és függő részként is működnek. A holonok önállóan, saját szintjükön – azaz a nagyobb egész beleszólása nélkül – kezelik konfliktusaikat, oldják meg problémáikat. Kulcs az együttműködés.

3.2. Agilis és innovatív?

A szervezeti evolúciónak köszönhetően legújabbban megjelenik az agilis szervezet.⁴¹ Aki agilis, az életrevaló, serény, tevékeny, hatékony. Dinamizmust, folyamatos úton létet fejeznek ki ezek a szavak. Az egyház egyik képe is ez: úton lévő, az eszkatologikus cél felé haladó. Vagyis az egyház küldetéséből és céljából adódóan agilis. Olyan szervezet, amely a hierarchikus struktúra helyett hálózatokat alakít ki, amelyekben a munkatársakat egy olyan közös vízió, jövőkép elérése vezérli, ami mindenki számára értéket teremt, és amelyért érdemes közösen dolgozni. Ennek érdekében, és hogy a folyamatosan változó igényeknek eleget tudjon tenni, külső partnerek, szakértők segítségét is igénybe veszi. Az agilis szervezet alkalmazkodóképes, tehát képes arra, hogy gyorsan és hatékonyan átszervezze működését, struktúráját, folyamatait, embereit és technológiáit, azért, hogy kihasználhasson minden lehetőséget arra, hogy meglévő értékeit megvédje, és újakat hozzon létre. Ebből következik, hogy az agilis kormányzással szorosan összekapcsolódik az innováció fogalma. Az egyház számára az innováció nem a folyamatosan új tartalmak megjelenését jelenti. Nem kell mindig újat mondani. Az istentisztelet ünneplésében, a liturgiában, az egyházi év körforgásában is ezt tapasztalhatjuk. Azonban Krisztus tanításait az emberi egzisztencia számára a kontextushoz, a befogadóhoz igazodva érdemes átadni, és célszerű az ennek legmegfelelőbb módot megválasztani, szervezeti struktúrát kialakítani. Ez az innovatív egyház feladata. Az innováció sokkal többet jelent a digitális média és a közösségi platformok vagy a bibliaolvasó applikációk használatánál. A klasszikus schumpeteri definíciót⁴² alapul véve nem más, mint (1) „a régi javak újszerű előállítás”, vagyis az evangélium továbbadásának hogyanja, a homiletikai módszerek újragondolása; a református spiritualitás megtalálása; (2) „új módszerek bevezetése”, vagyis eszköztárbővítés: a fron-

⁴¹ Az agilis szervezetek öt fő pillére: (1) Stratégia: közös jövőkép és célok; cselekvésre ösztönző iránymutatás; lehetőségek felismerése és megragadása; rugalmas erőforrás-allokáció; (2) Struktúra: célorientált, felelősséget vállaló csoportok hálózata; gyors, hatékony és folyamatos döntéshozás; aktív partnerkapcsolatok; nyitott fizikai és virtuális munkakörnyezet; (3) Folyamatok: munkaszervezés; állandó munkafolyamatok; teljesítményközpontúság; átlátható információk; folyamatos tanulás; (4) Emberek: megosztott, támogató vezetés; összetartó, erős közösség; vállalkozószellem, agilis, motivált munkatársak; változó szerepkörök; (5) Technológia: új digitális technológiák, intelligens működési folyamatok, innovatív üzleti modellek. Elérhető: <https://www.mckinsey.com/business-functions/organization/our-insights/the-five-trademarks-of-agile-organizations>, letöltés dátuma: 2021. augusztus 2.

⁴² Az osztrák közgazdász és szociológus, Joseph Alois Schumpeter 1939-ben írja le az üzleti innováció fogalmát a *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process* című könyvében. Nézete szerint az innovátor-vállalkozó új módokon cselekszik, vagy új dolgokat tesz („kreatív rombolás”), ezáltal megváltoztatja az addig megszokottat, így hosszú távú gazdasági fejlődést ér el. Lásd: CROITORU: Schumpeter, 71–72.

tális munkamódszer átalakítása, online/hibrid alkalmak lehetősége; (3) „új piacok feltárása”; azaz személyes lelkivezetés, kísérés gyakorlata; a missziós területek bővítése: identitásgondozás; (5) „új piaci helyzet kialakítása”, vagyis arculat, profil kialakítása például a lelkiség vagy az egyházzene terén.

Hogyan valósul ez meg a gyülekezet életében? Lokális egyházak esetében az agilitás mint munkamódszer alkalmazható, hiszen, ahol a vezető testület tagjai rendelkeznek az agilitás ajándékával, ott észrevétlenül válik maga a szervezet lendületessé, minőségivé, élettél és Lélekkel telivé minden megnyilvánulásában.

Összegzés

Amikor a menedzsmenttudomány és a korszerű menedzsment felől szemléljük az egyházi intézményt, érdemes föltenni a kérdést, mi haszna van ebből a református egyháznak, gyülekezeteknek? Van-e szükség a látható és megtagasztható egyház számára a modern menedzsment elemeinek adaptálására, alkalmazására? Az egyház mint intézmény kettős természetéből adódóan szükséges az olyan területek interdiszciplináris vizsgálata, mint a hatékony működés, a döntéshozatal, a problémamegoldás, a fenntarthatóság, az innováció. Így tehát a menedzsmenttudomány, a teológia és a kibernetika társtudományának tekinthető. A történelmi tradíciókba, a generációról generációra átöröklött sémákba ragadva az egyházi vezetés nem lesz képes új perspektívát nyitni, új alternatívát kínálni tagjai számára, holott a szociológiai, demográfiai és vallási változások is világossá teszik, hogy az egyházkormányzás számára időszerű a paradigmaváltás.

Az egyház egyfelől isteni alapítású institutio, másfelől emberek által létrehozott intézmény, ezt a kettős természetet nem szabad figyelmen kívül hagyni kormányzása során. Az egyház mint intézmény isteni és emberi attribútummal bír, ezért spirituálisnak és menedzsmentszemléletűnek kell lennie. E kettő egymást kiegészítve, komplementer módon kell, hogy jelen legyen az egyházvezetésben. Keveredésük azonban állandó veszélyt jelent az egyházkormányzás számára. A lelkipásztor feladata szintén kettős: egyfelől lelki, másfelől igazgatási. E két karakter összehangolása, egyensúlyban tartása folyamatos kihívást jelent, nehogy küldetésüket a szervezeti irányítás sikeressége révén vagy a teljesítmények és statisztikai eredmények alapján igazolják. A vezetői kompetenciák, illetve a vezetői teljesítmény nem helyettesítheti a lelki szolgálatokat, és nem is fokmérője azoknak. A hatékony vezetés csupán eszköz az egyházi közösség céljának elérésében, küldetésének betöltésében.

Az egyházi tisztségek között nem rangbeli, hanem funkcionális különbségek lehetnek csupán, s ezek egymást kiegészítve, testületként vesznek részt az egy-

házkormányzásban. Az egyházi menedzsment mindig az intézményben, az intézményért létezik és munkálkodik, tehát elsődleges feladata a személyes és közösségi istenkapcsolat kialakításának, megélésének segítése, a gyülekezet építése, fejlesztése, a közösség megerősítése, működőképessé tétele. Az egyházi menedzsment feladata nem kvantitatív kimutatások, évről évre javuló statisztikai adatok felmutatása, hanem megteremteni a hitélet gyakorlásához megfelelő személyi, infrastrukturális, gazdasági háttérrel, a működéshez szükséges feltételeket. Erőssége és kohéziós ereje a szolgálat, melyben ki-ki saját képességei és karizmái szerint vesz részt a vezető grémium irányítása, kontrollja mellett, hiszen a gyülekezet vezetése nem egyszemélyes vezetés.

A jól funkcionáló egyházvezetést a társadalmi változásokhoz, az egyház szükségleteihez való dinamikus viszonyulás, alkalmazkodóképesség jellemzi, ezért a tisztségeknek is rugalmasnak kell lenniük. Kálvin ideiglenes szolgálatokról szóló tanítását⁴³ is alapul véve kijelenthető, hogy az egyházkormányzati struktúra nem örök érvényű, hiszen az újszövetségi szolgálatok közül is csak bizonyos időkre adattak némelyek. Következésképpen a mai kor kihívásaihoz és szükségleteihez érdemes alakítani az egyházkormányzatot, olyan formán, hogy abban megjelenjenek különböző ágazati szakemberek, tanácsadók – akár a civil szférából –, akár olyan egyházvezetői munkacsoport létrehozásával, melynek tagjai agilis, innovatív gondolkodású egyháztagok, akiknek feladata a gyülekezetekkel történő tényleges és rendszeres párbeszéd után kritika és reflexió megfogalmazása, majd egyfajta közös stratégia kialakítása. Célszerű olyan szervezeti struktúrát kialakítani, amely hosszú távú tervei, céljai eléréséhez a leghatékonyabb. Ebből következik, hogy a patriarchális vezetés nem minden esetben felel meg a pluralista egyház számára tevékenységének bővülése miatt.

Az egyházi menedzsmentnek elengedhetetlenül fontos része – és a szekuláris gyakorlathoz képest többlete⁴⁴ – az imádság, Isten akarátának megtudakolása, meghallgatása és annak cselekvése (ApCsel 1, 23–25).

Mára olyan integrált vezetési gyakorlat vált szükségessé az egyházban, amelyben egyszerre érvényesülnek a teológiai, az ökonómiai és a korszerű vezetési szempontok.

⁴³ KÁLVIN: Institutio (1556), IV.3.4.

⁴⁴ Egy világi szervezet az ott fellépő probléma esetén először feltárja annak okait, majd megtervezi a stratégiai lépéseket, beszerzi és szervezi a terv megvalósításához szükséges embert, pénzügyi és anyagi erőforrásokat, támogatja a terv megvalósításában a munkatársakat, hatékonyan és eredményesen végrehajtja a megtervezett feladatokat, végül kiértékeli a teljesítményt, eredményt. Az egyházi vezetésnek ezek a lépések nem elegendők, hiszen ha csupán ezeket alkalmazná, figyelmen kívül hagyná saját pneumatikus meghatározottságát. Ebből következik, hogy másképpen kell reagálnia egy-egy kihívásra, szervezeten belül kialakult problémára.

Felhasznált irodalom

- ◆ AGHINA, W. et al.: *Agile organizations – of any size and across industries – have five key elements in common*, elérhető: <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/the-five-trademarks-of-agile-organizations>, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ◆ ANTAL Zs.–DOBÁK M.: *Tradicionális versus innovatív társaságirányítási és szervezeti formák*, elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/11808883.pdf>, letöltés dátuma: 2021. szeptember 15.
- ◆ BELÉNYESI E.–KORONVÁRI P.–SZABÓ Sz.: *Közszolgálati szervezés és vezetés*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- ◆ BERDE Csaba: A vezetési stílus, in Dienesné Kovács E.–Berde Cs. (szerk.): *Vezetépszichológiai ismeretek*, Debrecen, Campus Kiadó, 2003, 72–81.
- ◆ BOLYKI J.: Erény, in Bartha T. (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*, 1. kötet, Budapest, MRE Kálvin Kiadója, 2000, 396–398.
- ◆ BOROSS G.: *Biblia és gyülekezetépítés*, Budapest, k. n., 1998.
- ◆ CROITORU, A.: Schumpeter, Joseph Alois, 1939, Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process, in *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology* 8 (2017), 67–79.
- ◆ CSEPELI Gy.: *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- ◆ DOBÁK M.–ANTAL Zs.: *Vezetés és szervezés. Szervezetek kialakítása és működtetése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.
- ◆ ELLIOTT M. W.: *Providence Perceived: Divine Action from a Human Point of View*, Berlin–Boston, Walter de Gruyter, 2015.
- ◆ FAZAKAS S.: Vezetés a Magyarországi Református Egyházban és teológiában, in uő (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában* (SzIK 3), Budapest, MRE Kálvin János Kiadója, 2008.
- ◆ FEHÉR J.: Kortárs vezetési elméletek. A transzformatív felfogás szerepe és jellemzői (1.rész), in *Vezetéstudomány* 41 (2010), 2–13.
- ◆ FRICK, D. M.: *Robert K. Greenleaf: A Short Biography*, elérhető: <https://www.greenleaf.org/about-us/robert-k-greenleaf-biography/>, letöltés dátuma: 2021. szeptember 15.
- ◆ GREENLEAF, R. K.: *The Institute as Servant*, elérhető: <https://www.greenleaf.org/what-is-servant-leadership/>, letöltés dátuma: 2021. augusztus 2.
- ◆ *Heidelbergi Káté, II. Helvét Hitvallás. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai*, Budapest, MRE Kálvin János Kiadója, 2013.
- ◆ HOMANS, G. C.: *The Human Group*, New York, Harcourt Brace, 1950.
- ◆ HORVÁTH I.: *Közigazgatási szervezés- és vezetéstan*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002.
- ◆ JÄGER, A.: *Diakónia mint keresztyén vállalkozás. Nonprofit egyházi intézmények menedzselése* (SzIK 5), Debrecen, DRHE Szociáletikai Intézet, 2010.

- ♦ JAIN, R.–PREKUMAR, R.: Management Styles, Productivity and Adaptability of Human Resources: An Empirical Study, in *The Indian Journal of Industrial Relations* 46 (2010), 328–344.
- ♦ KÁLVIN J.: *Institutio Christianae Religionis, A keresztyén vallás rendszere 1559* (REK VI), II. kötet, Pápa, Református Főiskola Nyomdája, 1910.
- ♦ KIM, J. K.: *Die reformatorische Amtslehre bei Melanchton in seinen späteren Werken und im Vergleich mit Luther und Calvin*, Münster, Forschung, 2016.
- ♦ KLEIN, S.: *Vezetés- és szerveztpsychológia*, Budapest, Edge 2000 Kft., 2002.
- ♦ KRÁNITZ É.: *A 10 legfontosabb vezetői kompetencia 2025-ben*, elérhető: <https://vezetofejleszt.es.hu/legfontosabb-kompetencia/>, letöltés dátuma: 2021. augusztus 22.
- ♦ LOUW, J. P.–NIDA, E. A.: ἀρετή, in uők (eds.): *Greek-English Lexicon of the New Testament: based on Semantic Domains*. Vol. 2, New York, United Bible Societies, ²1989, 33.
- ♦ PATTERSON, K.: *Servant Leadership: A Theoretical Model*, School of Leadership Studies. Regent University, 2003, elérhető: https://www.regent.edu/wp-content/uploads/2020/12/patterson_servant_leadership.pdf, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ♦ PERROW, C.: *Szervezetszociológia*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- ♦ REELING BROUWER, R. H.: *Karl Barth and Post-Reformation Orthodoxy*, Farnham, Ashgate Publishing Ltd., 2015.
- ♦ SCHERMERHORN, J. R. Jr.: *Management*, Hoboken, John Wiley and Sons, ¹²2013.
- ♦ SCHLEICHER, I.: Vezetés a szervezetben. Áttekintés és következmények, in *Vezetéstudomány* 27 (1996), 57–69.
- ♦ SCHRÖER, H.: Kybernetik, in TRE 20 (1990), 356–359.
- ♦ SEITZ, M.: Kybernetik, in RGG 4 (⁴2001), 1913–1916.
- ♦ SMITH, C.: *The Leadership Theory of Robert K. Greenleaf*, 2005, elérhető: <https://www.yumpu.com/en/document/view/36326496/the-leadership-theory-of-robert-k-greenleaf-carol-smith-home-page>, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ♦ SZABOLCSI S.: Vezetési stílusok egykor és most, in *International Journal of Engineering and Management Sciences* 1 (2006), elérhető: <https://ojs.lib.unideb.hu/IJEMS/article/view/4832/4564>, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ♦ TOMKA J.–BÖGEL Gy.: *A Biblia és menedzsment*, 1. kötet: Vezetés egykor és most, Budapest, Harmat Kiadó, 2019.
- ♦ VARGA Zs.: *Rudolf Bohren homiletikája*, Doktori értekezés a Gyakorlati Teológia tárgyköréből, Debrecen, 2009, elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/89558/Doktori%20dolgozat.pdf?sequence=1&isAllowed=y> letöltés dátuma: 2021. szeptember 8.

- ♦ WEBER, M.: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*, 2/3 kötet: A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996.
- ♦ ZOHAR, D.–MARSHALL, I.: *SQ – Spirituális intelligencia* (Eredeti címe: *SQ – Spiritual Intelligence, The Ultimate Intelligence*, 2000), Budapest, CsöndesTárs Kiadó, 2000.
- ♦ Szerző nélkül: *Management*, in Cambridge Dictionary Online, elérhető: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/management>, letöltés ideje: 2022. október 5.
- ♦ Szerző nélkül: *Rensis Likert*, in Britannica Online, elérhető: <https://www.britannica.com/biography/Rensis-Likert>, letöltés dátuma: 2022. október 5.

Az enkulturáció és a perszonalizáció szintézise a mai keresztyén szellemiségű nevelésben

I. Bevezető gondolatok, alapvetés

A rendszerváltás után Magyarországon ismét szabadon működhetnek az egyházi iskolák. Ennek köszönhetően több régi és új neveléstani elképzelés is előtérbe kerülhetett. Pálhegyi Ferenc,¹ Komlói Sándor² „istenfélésen” alapuló nevelési útmutatói mind a családi, mind az intézményes nevelésben alapozó munkák lettek. Igaz, a „hivatalos” lélektan, neveléstan még az alternatív pedagógiához sorolta ezeket.³

A következő években a nemzetközi és a magyar pedagógiában is központi szerepet kapott a kompetenciaalapú nevelés (Nagy József, Csapó Benő és munkatársai).⁴ A tanuláshoz motivációra, akaratra van szükség, így például az elsajátítási motiváció vizsgálatára is sor került (Józsa Krisztián és munkatársai).⁵

A Nemzeti Alaptanterv készítésekor óriási vitát váltott ki, hogy a képességek fejlesztését milyen ismeretanyagon keresztül műveljük. Egyértelművé vált, hogy a közvetítendő ismeretek, szövegek, tananyagstruktúrák kultúra- és értékfüggőek (Zsolnai József – ÉKP).⁶ A keresztyén szellemiségű kutatócsoportjainkban egyre többen beszéltünk a gyermekek comeniusi panszofikus neveléséről, vagyis a többtényezősszemélyiségfejlesztésről: a gyermeki sajátosságokból kiinduló, értékközpontú nevelésről. Karácsony Sándor pedagógiaja alapján az is felvetődött a kultúra elemeinek elsajátítása mellett, hogyan válik az ember autonóm társas lénné?

2012 tavaszán egy TÁMOP-pályázat segítségével Nagykőrösön alapítottuk meg azt a multidiszciplináris pedagógiai kutatóműhelyt, amely tovább folytatta a nemzeti hagyományokon, értékrendszeren, a gyermeki képességek szintéziséen alapuló kutatómunkát. (Lásd a „Nevelés kozmológusai” témájú konferencia, illetve a „Szellem helyreállítása” és a „Föld gyógyítása”

¹ Pálhegyi: Pedagógiai Kalauz.

² KOMLÓSI: A családorientált nevelés.

³ SZENCZI: Pedagógia és iskolaügy a harmadik évezred küszöbén.

⁴ NAGY: XXI. század és nevelés; CSAPÓ: A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése.

⁵ JÓZSA: Az elsajátítási motiváció; ZSOLNAI: A szocialitás fejlesztése 4-8 éves életkorban.

⁶ ZSOLNAI: Az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia.

nyári egyetem tanulmányait).⁷ A magyar református pedagógia számára a „A szintetizáló professzionális nevelés (SZPN) rendszere” című tanulmányomban foglaltam össze a Pedagógiai szekció két évtizedes kutatási eredményeit.⁸ Ez a munka egyik alapvetése lett Egyházunk Köznevelési Fejlesztési Stratégiájának is.⁹

Jelen tanulmányom során szeretném a mai magyar keresztyén pedagógia viszonyrendszerét továbbgondolni, amely a nevelés kettős determinációján alapszik, de már a perszonalizáció és az enkulturáció metafizikai törvényeit is figyelembe véve. Hipotéziseim megfogalmazásában jelentős mértékben támaszkodom Nagy László pedológiájára (gyermektanulmányozás), Karácsony Sándor társaslélektani kategóriáira, Imre Sándor nemzetnevelésére¹⁰ és kollégáim, kutatótársaim utóbbi években megjelent keresztyén szellemiségű pedagógiai munkáira.¹¹

Célkitűzésem az értékközpontú nevelés metodológiájának kulturológiai bizonyítása az individuális érzelmi és a társas lelkületi képességek perszonalizációs folyamatának szintézisében a köznevelés gyakorlata számára is.¹²

„A megújult Nemzeti alaptanterv (2020) alapján a nevelés alapvető célja az egyéni és közösségi identitás formálása, stabilizálása, az egyének és a csoportok közti együttműködés megteremtése. Az etikus nevelés újra magába foglalja az ember fontos viszonyulásait társaihoz, közösségeihez, környezetéhez és önmagához. Az erkölcsi nevelés fő célja a tanuló erkölcsi érzületének és erkölcsi gondolkodásának fejlesztése, segítése a társas szabályok, a viselkedésminták azonosításában és saját alakuló értékrendjének tudatosításában.”¹³

Az elmúlt 3 évben kiemelten is foglalkoztunk az érzelmi-lelkületi intelligencia, ezen belül a gyermek EQ–SQ–TQ mérésével, annak fejlesztésével. Kutatási motivációnk, témánk részben kapcsolódik a Daniel Goleman által fémjelzett, nemzetközileg is elismert EQ-kutatásokhoz, az ezirányú magyar tudományos

⁷ LÁZÁR–SZENCZI: A nevelés kozmológusai; LÁZÁR: Környezet és emberkép; GÁSPÁR: Stratégia sapiens; SZENCZI: Az ember természete.

⁸ SZENCZI: A szintetizáló professzionális nevelés (SZPN) rendszere.

⁹ POMPOR: Alapvetés: Háttér tanulmányok a református iskolarendszer fejlesztéséhez.

¹⁰ GOMBOS: Imre Sándor-emlékkötet.

¹¹ BOGNÁRNÉ KOCSIS: A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában; SZONTAGH: Érték, rend, értékrend; MÉSZÁROS–SZENCZI: Fejezetek az egyházi tanítóképzés magyarországi történetéből; SPANNRAFT: Tertium datur; HODOSSI: Nagy Péter (1949–2020) nevelésről vallott nézeteinek és nevelői gyakorlatának tanulságai; SZÁSZI–SIBA: Érzelmi nevelés és attitűdformálás a hittanoktatásban, 47–54.

¹² SZENCZI: Professzionális nevelés.

¹³ A Kormány 5/2020 (I.31.) Korm.rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, (Magyar Közlöny 2020/17.)

eredményekhez: Csépe Valéria, Zsolnai Anikó, Kádár Annamária¹⁴ munkáihoz. Azonban a mi felvetett téziseink a keresztyén szellemiségű, értékrendszerű nevelés kulturológiai-axiológiai szintézisén és a táltumok fejlesztésének szakszerű kezelésén, a „T-személyiség” boldogulásának krisztusi szeretetén alapulnak.

II. Antropológiai alapvetések

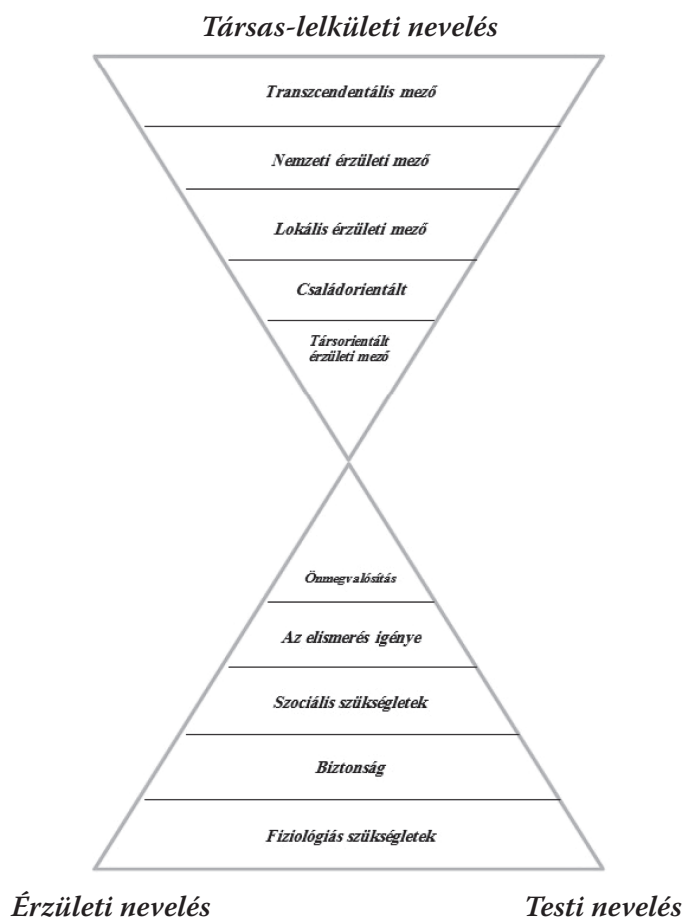
Az istenképű ember perszonalisan lélek, testetlen lényeg (pneuma)¹⁵, aki talentumokat kap – adottságai vannak, képességeket szerez (sáfarkodik). A pneumának két alapképessége van: az értelmi és az akarati képesség. Értelmi képességeink korlátozottak, ezért minduntalan keressük a miértet. Eldöntendő kérdéssé válik: az emberi sorsot véletlennek (szerencse) vagy az isteni gondviselés vezérli. A döntés szabad akaraton múlik! A világban és az egyénben egyaránt az Isten rendje uralkodik. A nevelés célja a tökéletesség, az 'Isten-képűség' helyreállítása. A nevelés alappillérei: a szabadság és a szentség. Minden társadalom, kultúra a maga képére neveli az ifjúságot. Az akadémikus nagy költő, Arany János nevelésfilozófiáját többek között a korabeli európai pedagógiai szellemiség és a nemzeti érzület is mélyen áthatotta. A *Domokos napra* című versében a mai napig érvényes, teljes nevelési cél- és feladatrendszer épített fel.¹⁶ A tiszta gondolkodáshoz megújulásra (megtérésre) van szükség. De ez csak a hit útján történhet, az akarati képesség segítségével. A kiút tehát saját erőből ki van zárva. Az igaz(i) tudás a Szentírás törvényei és az isteni gondviselés által jön létre. A klasszikus nevelés ezt erkölcsi önfejlődésnek, moralitásnak nevezi, amely során az ember bizonyosságra jut az axiómák tekintetében. Az érték-duálók különbségét megérti, iránytűje a pozitív irányba áll be. A nevelés pedagógiai-antropológiai szempontból is lelki közvetítőművészet, mert azt a természet világossága mellett a kegyelem világosságának metafizikája is determinálja. Ennek alaptéziseit Karácsony Sándor pedagógiai művei és azoknak méltatásai alapján összegezhethetjük. Európában az elsők között Karácsony Sándor ismerte fel, hogy az ember ezt a lelkivilágot csak társas reláció által élheti meg, és bontakoztathatja ki. E szemlélet tükrében alakította ki saját pedagógiai rendszerét: nevelni és tanítani csak társas relációban lehet, mivel az egyén lelki

¹⁴ KÁDÁR: Mesepszichológia.

¹⁵ Pneuma: antropológiailag az ember hármas egység – szóma, psziché és pneuma. A psziché a pszichológiában használatos lélek, amely fiziológiailag szorosan függ az idegrendszertől. A pedagógia pszichikus rendszerről beszél ebben az értelemben. A pneuma szellemi lélek, összeköthető teológiai aspektusból a Szentlélek dinamizmusával.

¹⁶ SZENCZI: Arany János pedagógiája.

sajátosságai kizárólag a másikkal való viszonyulásai során alakulnak ki. Az Emotional Quality (EQ) mintájára, Karácsony Sándor gondolatvilágához igazítva és Daniel Goleman társas intelligencia megnevezését ötvözve nevezem el Társas-transzcendentális Quality-nek (TQ).¹⁷

1. ábra. A szoma–psziche–pneuma szintetizált nevelési modellje

A modell megvalósulási feltételei: a professzionális nevelés kettős determinációja, a perszonalizáció sikere, az enkulturáció kiteljesedése, a társas találkozás harmóniája az Én–Te–Ő–Mi viszonyrendszerében.

¹⁷ SZENCZI: Nevelés-lélektani alapkérdések.

III. A kultúra értékeinek megőrzése, közvetítése – az enkulturáció

Az európai emberi kultúra elsősorban a zsidó-keresztény/keresztyén érték-rendszerre épül, amely kettős alapú: egyrészt az abszolút jó–szép–igaz, „is-teni”, másrészt az emberi bölcsesség által elfogadott, felhalmozott kulturális, morális értékek. Ezek a pólusok nem engedik az egyes ember abszolút szabadságát, hiszen teremtettségében sincs egyedül, tehát igazodnia kell a társas relációkhoz: az élő, az élettelen világához és a másik emberhez. Ezek a viszonyulások csakis neveléssel alakíthatók. A bölcsesség és erény, azaz a ratio iskolájában nemcsak az akadémiai típusú tudományosság érvényesül, hanem a hitből származó tudásrendszer is. A köznevelés tekintetében, a „mindenki iskolájában” ez a hitből származó teljes tudás determinálja a nevelési folyamatot. „A test világa a szem. Ha szemed ép, egész tested világos. De ha a szemed rossz, egész testedre sötétség borul. Ha tehát a világosság, amely benned van, sötétség, mekkora lesz maga a sötétség?” (Máté 6, 22–23) Ezt a tézist Apáczai Csere János egyértelműen kifejtette, hogy vannak dolgok, amelyek a természet világosságánál értelmezhetők, de olyan értelmezésre is szükség van, amely a kegyelem világosságánál válhat teljessé. A természet világosságának iskolájában elsősorban az empirikusan bizonyított tudományosság kiművelése folyik. A tanulás sikerességét a kognitív talentumok és a szabad akaratból történő választás befolyásolja. A „hit és a kegyelem iskolájában” az érzelmi-lelkületi attitűdök dominálnak. A nevelés egyetlen célja: a moralitás létrejötte, vagyis úgy eljárni, hogy a személyiség önmagát találja meg a harmonikus egységben, esztétikumban, a teremtett rendben. Kérdés azonban, hogy honnan származik ez? A herbarti nevelésfilozófia szerint a nevelés középpontjában az abszolút szép és jó: az Isten áll mint tökéletes teljesség.¹⁸ A nevelés iránya errefelé mutat a lelki iránytű által. Ez a szemlélet a jellemfejlődés alapja, az érzékek pozitív irányulása a világ felé. Herbart az egész pedagógiai tevékenység céljaként az erényt nevezi meg, amely nem egyéb, mint a belső szabadság eszméje: a belátás és az akarat egymáshoz való viszonya. A növendék hajlama a pozitív szokások irányába áll be, így az igényesség, a tökéletesség, a jóakarat, a méltányosság eszméi válnak uralkodóvá. Az erkölcsi és vallási nevelés tehát szorosan összefügg. A pedagógia szerint nem lehet önmagában etikát tanítani, mert a morális értékek csakis a moralitás képességeivel együtt fejleszthetők, tehát ugyanúgy kell eljárni, mint bármelyik más képességhalmaz fejlesztése esetén. Karácsony Sándor szerint a moralitás-fejlesztés az egész pedagógiai folyamatot áthatja, a pedagógia a világnézet áhítatos foka, ha jó értékeket választ. A nyugati világ már két évezrede a Bibliát

¹⁸ HERBART: Pedagógiai előadások vázlata.

és a Krisztust követő gyülekezetet választotta alapul. Belül a lélek, kívül az igazság szerint kíván élni. Karácsony a társadalmi (társas) nevelés területén a familiáris viszonyt tekinti alapnak. Cél, hogy a növendék megtanuljon e szerint élni, szolgálni, alázatosan szeretni. Tudjon egyéniség (perszóna) lenni a közösségben. Viszont nem akkor leszek embertársaim hasznára, ha gondolkodás nélkül hasonulok hozzájuk. Akkor tudok építeni, ha közben vállalom Isten bennem megvalósult tervét. Ha engedem, hogy saját gondolatokat, tetteket adjon nekem. Karácsony Sándor autonómia elmélete felveti a „más(ik) hoz” fűződő viszony képességrendszerét, tehát nincs önmagában független ember, „egyedüli” szabadság, mint például a semleges nézetű, önmegvalósító, humanisztikus jellegű iskolákban. Nem lehet nevelési cél csupán az individualizáció, mert az elszigeteltséghez vezet. Az autonóm egyénhez egy társ mindenképpen kapcsolódik. Tehát a társasrelációkon működő képesség-tartományok kimunkálása már a kisgyermekkortól (születéstől) megkezdődik. A nevelési folyamat során meg kell találni a társas együttműködés állandó gyakorlását, amely a közösségi nevelés alapja lesz. Az viszont önzés, ha nem szólok, ötleteimet csak magam dicsőségére fordítom, úgy élve, hogy ne engem, hanem „Őt” vegyék észre, és neki adjanak hálát.¹⁹ Az érett ember társaslelki megnyilvánulása, kategóriái: a jog, a művészet, a tudomány, a társadalomismeret, a vallás. Fejlődéslélektani szempontból a kisgyermek joga a játék, a növvő gyermeké a verseny, a pubertálóé a totem, a tabu, az adolescensé a harc.

Karácsony Sándor–fejlődési kategóriák²⁰

<i>Lelki kategóriák</i>	Jog	Művészet	Társadalom	Tudomány	Vallás
Kora ifjú	Harc	Liturgia	Rituális csoport	Dogma	Kétely
Serdülő	Küzdelem	Remekmű	Kortárs-csoport	Szabály	Eskü
Gyermek	Verseny	Munkakedv	Csapat	Gyűjtemény	Mítosz
Kisgyermek	Játék	Spontán öröm	Ad hoc társaság	Utánzás	Mese

„Az egyén akkor tekinthető felnőttnek, mikor legelőször tudatára ébred a valóságnak, hogy a másik ember autonóm lény, és igazodik ehhez a tényhez úgy, hogy tiszteletben tartja a másik ember autonómiáját.”²¹ A társas viszonyulásoknak pedig három fajtája követhető: az érzelmi, az értelmi, az akarati.

¹⁹ Vö. PÉTERFIA: Karácsony Sándor pedagógiai és katekétikai elvei, 23.

²⁰ KARÁCSONY: Magyar nevelés, 22.

²¹ Uo., 202.

Társasérzelmi viszonyulás: a művészet; társasértelem: a nyelv; társasakarati viszonyulás: a társadalom, a társas-közösségi szemlélet. Ez utóbbihoz példának szeretném hozni az 1989-ben újrainduló Nagykőrösi és Dunamelléki Hitoktató és Tanítóképző Főiskola több mint 3 évtizedes „legújabb” történetét. Az intézményt a közakarat indította újra útjára. Pauler Ákos után szabadon fogalmazva: az igazolt metafizikai törvényszerűségek a Történelem Urának kezében az optimális időben visszaalakulnak, ismét meghatározóvá válnak.²² A nagykőrösi képző szellemisége a társadalom diktatórikus (nem éppen társaslelkületi) berendezkedése miatt 1989-ig úgynevezett „posztexisztenciális” létbe (Nánási Miklós megfogalmazásával élve) szorult.²³ Ebben a harminchárom éves időszakban a képző szellemiségét az egykori prepák mint már képzett tanítók a terepen, a köznevelési rendszerben folytatták. Majd a Történelem Urának köszönhetően az intézmény 1990-ben ismét a valóságos létben is újraéledt.²⁴ Természetesen a keresztyén nevelés pedagógiájának rehabilitálása, továbbfejlesztése az elmúlt harminc esztendőben sem volt zökkenőmentes. A politikai irányzatok közül voltak olyanok is, amelyek a zsidó-keresztény/keresztyén értékeken nyugvó nemzetnevelést negatív jelenségnek ítélték. Ezek az ideológiai megközelítések neveléstudományi aspektusból nem váltak relevánssá, hiszen az alapfogalmi rendszerük zavarossá vált. Többek között az uralkodónak kikiáltott gyermekközpontú, maszlovi pszichológián alapuló, önmegvalósító neoliberális nevelés sikertelenné vált. Úgy gondolom, ez az elmélet napjainkra Magyarországon lecsendesedett, hiszen többek között a nevelés kettős determinációjának metafizikai törvényszerűségei tisztázták, hogy a nevelés elméletében és gyakorlatában mindig a gyermeki sajátosságokból kell kiindulni (ez az úgynevezett gyermektanulmányozás, perszonális fejlesztés), és a kultúratartomány ökológiai szintéziséen (az értékrendszeren) kell elvezetni a gyermekeket a nevelési cél irányába (ez az enkulturáció). Imre Sándor a nemzetnevelésből kiindulva fogalmazza meg a nevelés célját és feladatrendszerét. „A cél az a végső pont, amelyet valamely tevékenységgel el akarunk érni, a feladatok pedig azok a teendők, amelyeket a cél felé való haladás érdekében el kell végeznünk.”²⁵ – írja neveléstanában Imre. Egyéni szempontból a nevelés célja csak az egyes ember teljes kifejlődése lehet. Ezt a célt kell szolgálni a nevelés mindhárom nagy területén: a testi, értelmi és erkölcsi nevelésben. A testi fejlődés eredménye az egészséges élet, az értelmi fejlődése a szellemi önállóság, az erkölcsi fejlődése a nemes jellem.

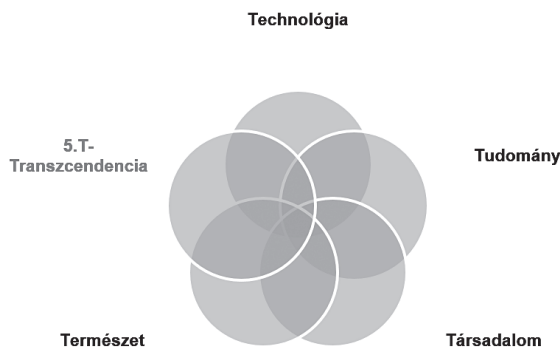
²² SOMOS: Pauler Ákos élete és filozófiája.

²³ A nagykőrösi öregdiákok visszatekintései, Hegedűs Károly emlékiratainak gyűjteménye.

²⁴ Vö. SZENCZI: A nagykőrösi tanítóképzés szellemiségének történeti rekonstrukciója.

²⁵ IMRE: Neveléstan, 56

Karácsony Sándor viszonyulási rendszere Lázár Imre²⁶ szerint kibővíthető, a mai helyzetképnek megfelelő megfogalmazást kap. „A humánökológia környezetképében, a természetképében a természeti környezet ökoszisztematikus értelmezése mellett a technoszféra, a társas világ, a szocioszféra és az infoszféra egymással is ökológiai viszonylatokat mutató befoglaló közegeként jelenik meg”²⁷ Kialakul egy sajátos kulturális ökológia. Ez szoros kapcsolatban áll az ember létének, gazdálkodásának, ökonómiájának rendszerével. Tehát mára egyértelművé vált, hogy az emberi képességek fejlesztése, művelése didaktikus rendben történik. Az ember érzületének tökéletesednie kell, azaz a spirituális adottságok transzcendens készségekké, képességekké fejlesztése sürgető nevelési feladat. Ennek szemléltetését jól ábrázolja az ökológiai szintézis eredménye, az 5T modellje.

2. ábra. Kulturológiai-axiológiai szintézis – 5T determinációja:
ENKULTURÁCIÓ²⁸

Öt egymásba kapcsolódó karikát láthatunk, minden karikához egy szó kapcsolódik. Technológia–Tudomány–Társadalom–Természet–Transzcendencia. Az ábra érzékeltetni szeretné, hogy ezek rendszert alkotnak, szorosan összekapcsolódnak, magukba foglalják a gyermek bevezetését a kultúra tartományába és az alapvető etikai értékek világába. Ez a folyamat természetesen komoly professzionális nevelési hatásrendszert feltételez. Ha viszont a gyermek magára marad, az entrópia, az energiaveszteség kerekedik felül, amely a leépülés törvényszerűségét indukálja. Ennek ellenszere a fokozott életképesség helyreállítása. Azonban ez ma nem egyszerű feladat, mert az ember által teremtetett „második környezet” túlzottan kényelmessé tette a civilizált embert, fiziológiai szükségleteit fokozta, túlzott fogyasztásra inspirálta. Közben nem vettük észre, hogy a fokozott életképesség redukálódott,

²⁶ LÁZÁR: Környezet és emberkép.

²⁷ SZENCZI: Professzionális nevelés, 111.

²⁸ Forrás: SZENCZI: Professzionális nevelés, 112.

az entrópia kezdett uralkodni. A folyamat megfordításához a professzionális nevelés újragondolása szükséges. Ennek eredménye lehet a józan, pedagógiai prudencia szerint önmagára reálisan reflektáló transzcendens én: az „5T személyiség”, aki képes a metafizikai értelemben működő spiritualitás bölcsességére.

IV. A perszonalizáció tartományainak szintézise

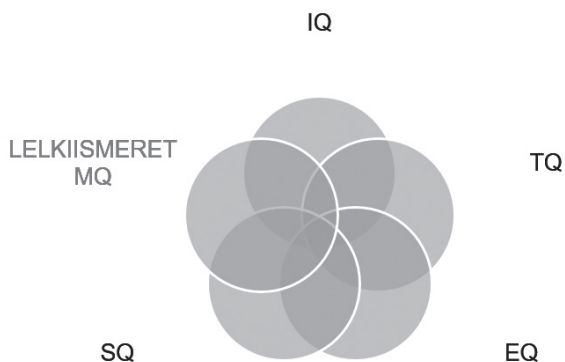
A perszonalizáció fogalma a hatvanas évek elején került át a neveléstudományba. Majd fokozatosan az individualizáció legkorábbi szakaszát követő fázist illeték az „enkulturáció és perszonalizáció” elnevezéssel. A perszonalizáció egyre inkább az egyéniség, a személyiség kialakulását jelenti.²⁹ A személyiség kialakítása, fejlesztése a nevelés feladata, ebben az értelemben a nevelés egyben perszonalizáció is. Már korábban is vázoltam, a teremtetten ember akaratos, kíváncsi lény. Az akarati képességek kiművelése az erények útján valósul meg, méghozzá a perszonalizáció által. A személyiség kialakulását a személyes képességek kialakítása és fejlesztése jelenti. A személyes kompetencia fejlesztéséhez ismerni kell a már meglévő komponenseket és a személyiség fejlődési szintjeit.

Ehhez kapcsolódva folytatnám azzal, hogy a létfontosságú kompetenciák fejlesztése is egy szintetizált folyamat.³⁰ A gyermekek gyorsan és hatékonyan gondolkodnak, képesek a könnyed, többnyelvű kommunikációra, jó kapcsolatépítő és együttműködő készséggel rendelkeznek, érzik a transzcendentális erőt. Ennek egy lényeges feltételrendszere, az adottságokkal, talentumokkal történő sáfárkodás szintézisének tudatos kezelése, értékrendszerből fakadó nevelési feladatok felbontása, aktív gyakoroltatása; a kognitív, az érzelmi, a spirituális, a társaslelkületi kompetencia elemeinek tudatos fejlesztése. Ehhez kapcsolódik a lelki szükségletek szintézisét szemléltető 3. ábra. A teremtetten ember IQ (értelmi), EQ (érzelmi), SQ (spirituális), MQ (morális), TQ (társaslelkületi) alapú adottságokkal születik. A professzionális nevelés feladata ezen adottságok működő képességekké történő kiművelése. Mind a négy-öt egyenként is mintegy 6–7 kritikus alapkészségre épül, amelyek kiművelésével biztosított a „felnőtt” személyiség. Kérdés: mennyi idő kell a kiműveléshez? Az aritmetika egyik törvényszerűsége, neveléstörténeti bizonyítottasága feltételezi, hogy körülbelül $(4-5) \times 6$ év. Tehát valószínűsíthető a 24–28 éves életkor. Ennek eredménye lehet a józan, pedagógiai prudencia szerint az az

²⁹ ZRINSZKY: Neveléstudomány.

³⁰ ZSOLNAI: A szociális fejlesztése 4-8 éves életkorban; ZSOLNAI-JÓZSA: A szociális készségek kritériumorientált fejlesztésének lehetőségei.

önmagára reálisan reflektáló transzcendens én: a „T személyiség”, aki képes a metafizikai értelemben működő spiritualitás bölcsesség befogadására.

3. ábra. A perszonalizáció tartományainak szintézise³¹

A talentumok tekintetében legfontosabb és az embert sajátossá is teszi, az az EQ (érzelmi intelligencia), IQ (intelligencia hányados), SQ (spiritualitás minősége), TQ (TQ=Transzcendentális-társas viszonyulás képessége) birtoklása és nagysága. Az EQ-ból is négy fő képesség ered. Az értelmi érzelem, ami segít a rendszeres megismerésben, az ismereteknek a gyarapodásában, valamint segít a fejben egy mechanikát összehozni, ami az összefüggéseket csatolja össze. Az esztétikai érzelem: ami segít látni az életben a szép dolgokat, felfedezni a harmóniát, és segíti az arányosság készségének fejlődését. Erkölcsei érzelem: az emberi cselekedetek minőségét szemlélteti, valamint segíti előhozni a tevékenységek utáni örömet. A vallásos érzelem: az Istenhez való kapcsolódás, isteni szeretet kiteljesedését szolgálja. Az SQ megnyilvánulása: az érzések és a gondolatok közötti különbség tudatosulása, saját érzéseinknek kifejezése, felelősség vállalás az érzéseinkért, mások érzéseinek tiszteletben tartása, döntéshozáskor érzések felhasználása, mások érzéseinek elismerése. A TQ: magában foglalja azokat az alapvető viszonyulási képességeket, amelyek szükségesek egy transzcendentális, társaslelkületen alapuló társadalom működéséhez. Például: az ember és ember közötti viszonyrendszer kialakítása, az élő és élő (nem ember) közötti viszonyrendszer működése, a megbékélés társas relációja, az „én-te-ő-mi” viszony kiteljesedése, az önmegvalósítás és a társas viszonyulás közös reflexiójának felépülése, valamint az Isten országának felépülését segítő harmónia képességrendszere, ami a kulturális kogníció és a lelkiismeret egysége, az enkulturáció és a perszonalizáció szintézise.

³¹ Forrás: SZENCZI: Professzionális nevelés, 130. Talentumok szintézisének rendszere.

V. Az enkulturáció és a perszonalizáció szintézise, a közös komponensek együttes kezelése

Az eddig elemzett négy tálentum szintézise, a lelkiismeretesség (MQ) az érett embernél az értelemből, az érzelemből, a spiritualitásból és a társaslelkületből táplálkozik. Az autonóm erkölcs elérése, mikor az ember „bizonyosságra jut az axiómák tekintetében, és az értékduálok rendjét megérti, iránytűje pozitív irányba áll be”.³² A moralitás mint a legfőbb nevelési cél a kultúra-tartományok rendszerének, a talentumok szintézisének együttes kezelésével érhető el. A 4. ábrán látható „5T-5Q személyiség” a transzcendentális-társas kultúrával megáldott lelkiismeretes ember modellje.

4. ábra. A 5T-5Q személyiség modellje³³

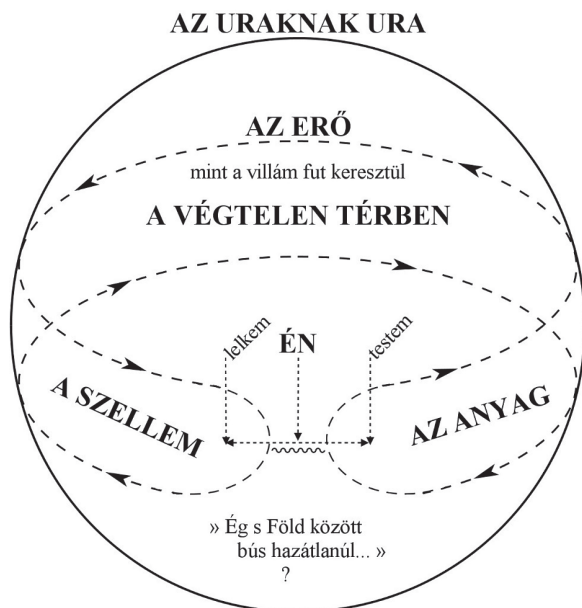
A nevelés céljának kettős determináltsága a 4. ábra alapján is igazolódik. A „pedagógiai közvetítő művészet”, tehát a nevelés és az oktatás során figyelembe kell venni az ember lelkének összetettségét, amelyet a *reálék* alkotják. A *reálék*³⁴ tehát egy oszthatatlan, változatlan lényeg, mely folyamatos mozgásban áll, elemei összekapcsolódnak, szétválnak, dinamizmusban állnak egymással. Az ember lelkületi működésének elemzésekor figyelembe kell vennünk a fluencia (áramlás) komplexséget is. A reálék működési elve alapján a „Szentlélek”, az isteni társaslelkület felé nyitja fel a kapcsolódási lehetőségeket. Hasonló tapasztalásról beszél Csíkszentmihályi Mihály a Flow-élmény kapcsán, mely olyan tevékenységek során jön létre, mikor a tér és az idő

³² SZENCZI: Az ember természete, 44.

³³ Vö. SZENCZI: Professzionális nevelés, 306.

³⁴ Vö. HERBART: Általános pedagógia.

megszűnni látszik a személyiség képességeinek teljes kihasználása közben.³⁵ A 20. század eleji filozófiák erre a teljességre az energia fogalmát mint egyetlen univerzális közös nevezőt vezették be. A következőkben ezt a krisztusi szeretet energiájaként alkalmazzuk a keresztyén nevelés során.

5. ábra. A szeretet energiája³⁶

Weszely Ödön³⁷ szerint az erkölcsi érzelmeket az emberi cselekedetek szemlélete kelti. Magunk vagy mások viselkedését helyeseljük, azaz „jónak”, helytelenítjük, azaz „nem jónak” tartjuk. A magunk cselekedeteit is helyeslés vagy helytelenítés élénk érzelmeivel kísérjük. Ezeket gyűjtőnéven lelkiismeretnek nevezzük. A lelkiismeret felszólalhat a helytelen cselekedet elkövetése előtt, de kísérheti és követheti is a cselekedetet. Daniel Golemann százezreken végzett kutatásai alapján felhívta figyelmünket arra, hogy az életben való boldogulásunkat 82%-ban az érzelmi intelligencia, és csak 18%-ban az értelmi intelligencia befolyásolja. „Az IQ legjobb esetben is csak húsz százalékát teszi ki a sikert befolyásoló tényezőknek, nyolcvan százalék más erőkre vezethető vissza.”³⁸ Az érzelmi biztonság szükségletére³⁹ építve a pedagógusnak

³⁵ CSÍKSZENTMIHÁLYI: Flow, 11–12.

³⁶ LÜKŐ: A psziche-pneuma szerkezete és működése.

³⁷ WESZELY: Bevezetés a neveléstudományba.

³⁸ GOLEMAN: Érzelmi intelligencia, 60.

³⁹ A 7 gyermeki lelki szükséglet modellje alapján: SKIERA: Egy antropológiai pedagógia alapvonásai, 13–25.

mindenekelőtt „művésznek” (közvetítő-művésznek) kell lennie, aki a gyermekeket inspirálni tudja, és meg tudja velük értetni az adott életkor legfontosabb feladatát, engedni megtapasztalni a világ teremtettségszépességét. Ez a követelmény rokonságot mutat Karácsony Sándor művészetszemléletével, az emberi autonómia személyiségével: „Irodalomra csak az nevelhet, aki maga is költő.”⁴⁰ Deme Tamás az említett idézetről készített fejtegetésében olvassuk, hogy ez a szemlélet nem csak az irodalomban, hanem minden művészeti ágban érvényes kellene, hogy legyen a művészetközvetítő személyére, akinek fontos, hogy legyen „művészeti hitele, érzékenysége, és lelki értelemben maga is alkotó”.⁴¹ Heckel-Réz Róbert szerint:

Az autokeirikus felfogás a pedagógiai tevékenység fókuszába éppen ezért az érzelmi kompetenciákat, azon belül pedig az inspiratív előjelű érzelmi energiákra való intuitív ráérzőképesség fejlesztését helyezi. Mindezt azzal a meggyőződéssel teszi, hogy a Minden Szeretet Atyja beteljesíti ígéretét, és a szeretet kreatív energiáira egyre érzékenyebben ráérzők esetében is valósággá válik.⁴²

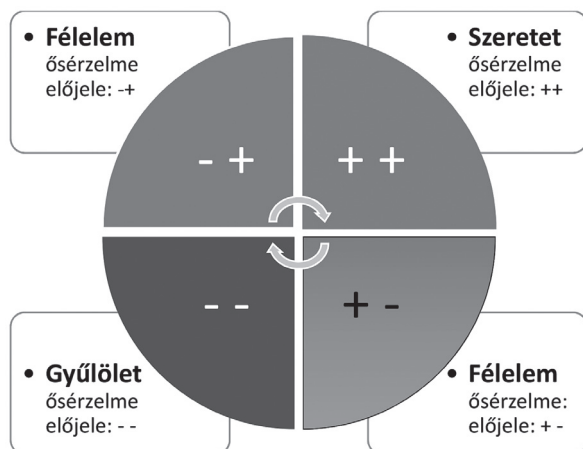
Ezek a megállapítások vezéreltek bennünket (amint a bevezetőben is írtam), hogy az elmúlt években kiemelten is foglalkoztunk az érzelmi-lelkületi intelligencia, vagyis a gyermek EQ–SQ–TQ mérésével, annak fejlesztésével.⁴³ A kutatás célkitűzése, hogy az érzelmi, érzelmi és a társas lelkületi képességek tökéletesedési folyamatát kapcsolni tudjuk az értékrendszer kiteljesedéséhez, az eredményes gyermeki T-személyiségfejlesztéshez. A Gyermek-EQ célcsoportja az 5–9 éves korosztály. A teszt összesen 32 érzelm 8 érzelmcsoportban történő kapcsolódási variációit írja le. Ezt a kapcsolódást az EQ-tesztet megalapozó autokeirikus látásmódban, a szeretet őserzelmében jelen lévő energiáirányokhoz való viszony határozza meg. Így mindig a szeretet őserzelmének érzelmi csoportjaihoz rendeljük a félelem és gyűlölet őserzelmének energiáirányait, és azokat komplex módon vizsgáljuk. Ennek a tesztfelépítési struktúrájának következtében az érzelmi energiák kapcsolódási variációinak leírása a szeretet őserzelmének érzelmcsoportjainál található. Ezt az érzelmi irányultságot meghatározó összefüggést a klasszikus koordináta-rendszer X és Y tengelyeire kiábrázolódnak ún. érzelmfelhő ábrája szemlélteti a konkrét mérések alkalmával.

⁴⁰ KARÁCSONY: A könyvek lelke, 25.

⁴¹ DEME: Irodalomra csak az nevelhet, aki maga is költő, 60.

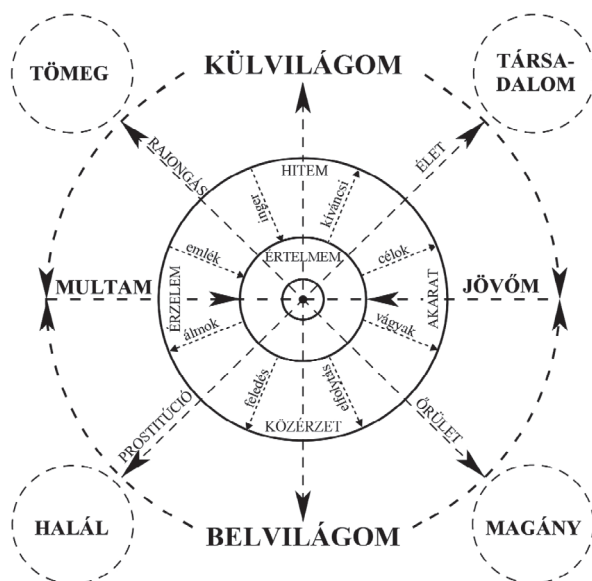
⁴² HECKER-RÉZ: Az érzelmi intelligencia természetrajza.

⁴³ Lásd: www.erzelmig.hu/gyermekEQ

6. ábra. Az érzület és a társaslelkület energiájának koordinátái⁴⁴

Az érzelmi, lelki elemek koordinátái gyakorlatilag jól kapcsolhatóak a korábbi munkáimban már kulturológiailag részletesen elemzett „Életvezetési koordináta-rendszer” elemeivel.

7. ábra. Az életvezetés koordináta-rendszere⁴⁵

⁴⁴ Forrás: HECKER-RÉZ-SZENCZI-TOKAJI: EQ-mérés és -fejlesztés a gyermekkorban.

⁴⁵ Forrás: LÜKŐ: A psziche-pneuma szerkezete és működése.

Megjegyzem, hogy Karácsony Sándor és Lükő Gábor nyomán legtöbbször a pozitív társaslelkületi kategóriákat elemezzük, de a negatív kategóriák is elkészültek.⁴⁶ Az entrópia okainak feltárására ezek az elemzések is elgondolkodtatók lehetnek!

VI. Rövid összegzés

A jelen tanulmány a mai keresztyén nevelés legfontosabb megújuló téziseit mutatta be, megerősítve, hogy az értelmi, az érzelmi, az érületi és a társaslelkületi képességek tökéletesedési folyamatát egyértelműen kapcsolni kell az értékrendszer kiteljesedéséhez, az enkulturáció és a perszonalizáció szintézisével. A nevelés kettős determinációja megszünteti az emberi társadalom hatalmi vágyából fakadó diktatórikus, egyoldalú nevelési célt, de egyben felhívja a figyelmet: a hamis gyermekközpontú pedagógiával is szakítani kell! Az axiológiailag igazolt kulturológiai tartalmak: a természet, a társadalom, a tudomány, technológia, a transzcendencia (5T) és a kapott talentumok: IQ, EQ, SQ, MQ, TQ (5Q) szintézise alapozza meg a gyermeki szükségletekből, sajátosságokból kiinduló, értékközpontú nevelési modellt. A perszonalizáció és az enkulturáció metafizikai törvényeit is figyelembe véve a nevelés alapvető célja az egyéni és közösségi identitás formálása, stabilizálása, az egyének és a csoportok közti együttműködés megteremtése. Az etikus nevelés újra magába foglalja az ember fontos viszonyulásait társaihoz, közösségeihez, környezetéhez és önmagához. A keresztyén szellemiségű nevelés gyakorlatilag az „5T–5Q személyiség”, a transzcendens-társas kultúrával megáldott lelkiismeretes ember modellje. Nagy László pedagógiájára (gyermektanulmányozás), Karácsony Sándor társaslelektani kategóriáira, Imre Sándor nemzetnevelésére épülő, krisztusi szereteten alapuló, autokeirikus, érületi-társaslelkületi keresztyén nevelési rendszer a pedagógusok továbbképzési rendszerében megjelenve református egyházi iskoláinkban is egyre inkább teret nyerhet.⁴⁷

Felhasznált irodalom

- ♦ *A Kormány 5/2020 (I.31.) Korm.rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról*, Magyar Közlöny 2020/17.
- ♦ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: A református nevelés és oktatás történelmi hagyományainak érvényesülése Karácsony Sándor pedagógiájában, in *Református Szemle* 108 (2015), 562–573.

⁴⁶ DEME: Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot, 30

⁴⁷ HECKER-RÉZ-SZENCZI-TOKAJI: EQ-mérés és- fejlesztés a gyermekkorban.

- ◆ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*, Budapest, KRE–L'Harmattan Kiadó, 2018.
- ◆ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban*, Doktori értekezés, Veszprém, 2009, elérhető: https://library.uni-pannon.hu/doktori/2010/Bognarne_Kocsis_Judit_dissertation.pdf, letöltés dátuma: 2022. október 19.
- ◆ CSAPÓ B.: *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- ◆ CSÍKSZENTMIHÁLYI M.: *Flow – Az áramlat*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.
- ◆ DEME T.: Irodalomra csak az nevelhet, aki maga is költő, Karácsony Sándor művészetszemléletéről, in *Szenárius* 6 (2018), 59–67.
- ◆ DEME T.: *Karácsony Sándor pedagógiájának aktualitása*, Doktori értekezés, Debrecen, 2002.
- ◆ DEME T.: *Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot? Karácsony-tanulmányok*, Budapest, Orpheusz Kiadó, 2022.
- ◆ FEKETE K.: Karácsony Sándor a teológus szemével, avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége, in *Debreceni Szemle* 8 (2000), 605–616.
- ◆ FINÁCZY E.: *Didaktika*, Budapest, Stúdium Kiadó, 1935.
- ◆ FINÁCZY E.: *Elméleti pedagógia*, Budapest, Egyetemi Kiadó, 1937.
- ◆ GÁSPÁR T.: *Stratégia sapiens*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.
- ◆ GOLEMAN, D.: *Érzelmi intelligencia* (Eredeti címe: Emotional Intelligence, 1994), Budapest, Háttér Kiadó, 1997.
- ◆ GOLEMAN, D.: *Társas intelligencia* (Eredeti címe: Social Intelligence. The New Science of Human Relationships, 2006), Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008.
- ◆ GOMBOS N. (szerk.): *Imre Sándor- emlékkötet, Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*, Budapest, KRE–L'Harmattan Kiadó, 2021.
- ◆ GYULAI Á.: Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről, in *Új pedagógiai Szemle* 49 (1999), 17–31.
- ◆ HECKER-RÉZ R.–SZENCZI Á.–TOKAJI B.: EQ-mérés és- fejlesztés a gyermekkorban, in *Magyar Református Nevelés* 18 (2021), 22–35.
- ◆ HECKER-RÉZ R.: *Az érzelmi intelligencia természetrajza, fejlesztésének módszerei*, Budapest, mondAt Kft., 2021.
- ◆ HELTAI M.: A néphagyomány Karácsony Sándor pedagógiájában, in Lázár I.–Szenczi Á. (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, Budapest, KRE–L'Harmattan Kiadó, 2015, 17–26.
- ◆ HERBART, J. F.: *Pedagógiai előadások vázlata*, Budapest, [k. n.], 1932.
- ◆ HODOSSI S.: Nagy Péter (1949–2020) nevelésről vallott nézeteinek és nevelői gyakorlatának tanulságai a református pedagógiai gondolkodás számára, in *Magyar Református Nevelés* 19 (2022), 60–70.

- ♦ IMRE S.: *Népiskolai neveléstan*, Budapest Stúdium Kiadó, 1920.
- ♦ IMRE S.: *Neveléstan*, Budapest, Stúdium Kiadó, ²1995.
- ♦ JÓZSA K.: *Az elsajátítási motiváció*, Budapest, Műszaki Kiadó, 2001.
- ♦ KÁDÁR A.: *Mesepszichológia, Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*, Szekszárd, Kulcslyuk Kiadó, 2012.
- ♦ KARÁCSONY S.: A szerző kiemelt műveinek jegyzéke, in Szenczi Á.: *Professzionális nevelés – értékközvetítés társas-lelkületi alapon*, Budapest, Eötvös József, 2018, 313–314.
- ♦ KOMLÓSI S. (szerk.): *A családoorientált nevelés*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- ♦ KONTRA Gy.: *Karácsony Sándor*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1995.
- ♦ LÁNYI G.: *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktustana Karácsony Sándor életművében*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- ♦ LÁZÁR I. (szerk.): *Környezet és emberkép*, Budapest, KRE-BTK–Patrocinium, 2011.
- ♦ LÁZÁR I.–SZENCZI Á. (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, Budapest, KRE–L'Harmattan Kiadó, 2015.
- ♦ LÜKŐ G.: *A magyar lélek formái*, Budapest, Táton Kiadó, 2001.
- ♦ LÜKŐ G.: *A psziche-pneuma szerkezete és működése Karácsony Sándor nyomán*, Kézirat.
- ♦ MÉSZÁROS L.–SZENCZI Á.: Fejezetek az egyházi tanítóképzés magyarországi történetéből, in *Pedagógusképzés* 18 (2019), 21–38.
- ♦ NAGY J.: *Új pedagógiai kultúra*, Szeged, Mozaik Kiadó, 2010.
- ♦ NAGY J.: *XXI. század és nevelés*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- ♦ PÁLHEGYI F.: *Pedagógiai Kalauz*, Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola, 1996.
- ♦ PÉTERFIA G.: *Karácsony Sándor pedagógiai és katekétikai elvei*, Kolozsvár, Stúdium, 1998.
- ♦ POMPOR Z. (szerk.): *Alapvetés: Háttér tanulmányok a református iskola-rendszer fejlesztéséhez*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 2017.
- ♦ SKIERA E.: *Egy antropológiai pedagógia alapvonásai*, Budapest, ELTE TFK, 1994.
- ♦ SOMOS R.: *Pauler Ákos élete és filozófiája*, Marosvásárhely, Paulus Hungarus–Kairosz, 1999.
- ♦ SPANNRAFT M. (szerk.): *Tertium datur: Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*, Budapest, KRE–L'Harmattan Kiadó, 2018.
- ♦ SZÁSZI A.–SIBA B.: Érzelmű nevelés és attitűdformálás a hittanoktatásban, in *Magyar Református Nevelés* 18 (2021), 47–54.
- ♦ SZENCZI Á. (szerk.): *Pedagógia és iskolaiügy a harmadik évezred küszöbén*, Budapest, Diaprint, 1998.

- ♦ SZENCZI Á.: *Nevelés-lélektani alapkérdések. Az érzületi és a társas-lelkületi képességek kiművelése*, Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2004.
- ♦ SZENCZI Á. (szerk.): *Hallható tanulmánykötet, Válogatás Karácsony Sándor életművének kutatásaiból*, Nagykovács, KRE TFK, 2005.
- ♦ SZENCZI Á.: A nagykovácsi tanítóképzés szellemiségének történeti rekonstrukciója, in *Studia Caroliensia* (2008/1), elérhető: http://www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2008.1.szam/2008.1.Szenczi_Arpád.pdf, letöltés dátuma: 2022. január 11.
- ♦ SZENCZI Á.: Nevelési értékeink a kálvini tanítás jegyében, in *Collegium Doctorum* 6 (2010), 100–116.
- ♦ SZENCZI Á.: *Az ember természete – természetes(en) nevelés*, Budapest, KRE–L'Harmattan Kiadó, 2012.
- ♦ SZENCZI Á.: A szintetizáló professzionális nevelés (SZPN) rendszere, in *Collegium Doctorum* 10 (2014), 84–106.
- ♦ SZENCZI Á.: *Professzionális nevelés – értékközvetítés társas-lelkületi alapon*, Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2018.
- ♦ SZENCZI Á.: Arany János pedagógiája, in Major Á.–Novák L. (szerk.): *Arany János Bicentenáriumi konferencia*, Budapest, MTA BTK–OniPrint Kft, 2018, 49–67.
- ♦ SZONTAGH P. I.: *Érték, rend, értékrend: A keresztyén pedagógusokkal szemben támasztott minőségi és etikai elvárások, valamint azok kodifikációs problémái*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2018.
- ♦ WESZELY Ö.: *Bevezetés a neveléstudományba*, Budapest, OPKM, 1994.
- ♦ ZRINSZKY L.: *Nevelélmélet*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2002.
- ♦ ZSOLNAI A.: *A szocialitás fejlesztése 4-8 éves életkorban*, Szeged, Mozaik Kiadó, 2006.
- ♦ ZSOLNAI A.–JÓZSA K.: A szociális készségek kritériumorientált fejlesztésének lehetőségei, in *Iskolakultúra* 12 (2002), 12–20.
- ♦ ZSOLNAI J.: *Az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia*, Budapest, Tárogató Kiadó, 1995.
- ♦ ZSOLNAI J.: Szellemiség – értékrendszer – köznevelés. Axiológiai alapot képező képességfejlesztő akciókutatásokról a tudománypedagógiáig, in *Studia Caroliensia* 9 (2009), 73–90.

A szerző által használt rövidítések, egyedi fogalmak jegyzéke

SZPN = Szintetizáló professzionális nevelés

IQ = értelmi intelligencia

EQ = érzelmi-érzületi-lelkületi intelligencia

PQ = fiziológiai adottságok

SQ = spirituális intelligencia

TQ = társas-transzcendentális Quality-intelligencia

MQ = moralitás, lelkiismeretesség

autokeirikus = Istentől függő autonómián alapuló

entrópia = energiavesztés, hanyatlás

negentrópia = energiatermelés, pozitív életvezetés, boldogulás

perszóna = személyiség, jellem

prostitúció = pusztulás

Ugródeszka-e a református iskola a hátrányos helyzetű tanulónak? Reziliens diákok a református oktatási rendszerben

I. Bevezetés

Az egyházi iskolafenntartói szektor jelentősen bővült 2011 után. A szektor bővülését néhány kutató csupán az oktatási rendszer lényegét nem érintő változásként szemléli, ahol eltolódás figyelhető meg.¹ Más kutatók a magyar oktatási rendszer nagyarányú átrendeződéséről beszélnek,² amely alapjaiban érinti a teljes rendszert. Pusztai 2014-ben felvetette,³ Bacskai 2018-ban pedig kimutatta,⁴ hogy a többszektorú oktatás kölcsönhatása, az egyházi oktatás újabb bővülési hulláma a hátrányos helyzetű tanulók irányába való fordulást is jelentette. Ugyanakkor tudjuk, hogy a református szektorban hagyományosan magasabb a kevésbé előnyös helyzetű tanulók aránya, mivel földrajzilag a reformátusság eloszlása az ország kevésbé fejlett részeit fedi le,⁵ de a hátrányos helyzetű tanulók arány továbbra sem magas az egyházi intézményekben. Éppen ezért érdekes kérdés, hogy azok a hátrányosabb helyzetű tanulók, akik a református oktatási rendszerben megjelennek, milyen eredményeket tudnak elérni, hogy képes-e református iskola a hátrányaik kompenzációjára. Ezekre a kérdésekre keressük a választ az alábbi tanulmányban. Reménységünk szerint azok az olvasók is hasznosnak és befogadhatónak fogják találni a tanulmányunkat, akik korábban az oktatási statisztika világával nem kerültek még kapcsolatba.

II. Eredményesség a hátrányos helyzet ellenére – A reziliencia mint értelmezési és elemzési keret

A PISA (Program for International Student Assessment – A Nemzetközi Tanulói Teljesítménymérés Programja) adatokat elemző nemzetközi jelentésekben fontos jelzőszámként jelenik meg a reziliens tanulók országankénti

¹ HÍVES: A közoktatás fenntartói szerkezetének és az intézményrendszer struktúrájának alakulása, o. n.; GYÖRGYI: Iskolafenntartás helyi szinten, 18–45.

² HERMANN–VARGA: Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák, 311–333.

³ PUSZTAI: Felekezeti oktatás új szerepekben, 50–65.

⁴ BACSKAI: Az egyházi általánosiskolák felekezetenkénti leíró jellemzése, 121–137.

⁵ M. CSÁSZÁR–PETE: Magyarország vallásföldrajzi jellemzői, 822–833.

aránya, amelyből az egyes országok oktatási rendszerének egyenlőtlenségeire következtetnek.⁶ Minél kevesebb a reziliens tanuló, annál egyenlőtlenebbnek tekinthető az adott oktatási rendszer. Azokat sorolják a reziliens tanulók közé, akik a társadalmi háttérrel komplex módon megragadó ESCS mutató (PISA index of economic, social and cultural status) alapján az alsó, eredményességük alapján pedig a felső harmadba vagy negyedbe tartoznak.⁷ Az eredményesség alsó és felső határainak meghúzásánál nemzetközi és országon belüli szemléletet is alkalmaznak. A nemzetközi szemléletet követve a 2006-os adatok elemzésekor azokat tekintették rezilienseknek, akik szocioökonómiai státusuk alapján országuk alsó harmadában helyezkedtek el, természetudományi PISA pontszámukat tekintve pedig a felső harmadába tartoztak azoknak, akik hozzájuk hasonló (kedvezőtlen) társadalmi helyzetben voltak OECD-szerte. Más szavakkal: reziliens volt az a diák, aki felülmúlta a hozzá hasonló háttérű tanulók teljesítményét nemzetközi szinten, s országán belül kedvezőtlen relatív társadalmi helyzetben volt.⁸ Az országon belüli szemléletet alkalmazó definíció szerint azonban azokat azonosítják reziliensekként, akik szocioökonómiai háttérük alapján országukon belül az alsó harmadba, PISA teljesítményük alapján pedig országuk felső harmadába tartoznak.⁹ Az OECD jelentésekben 2009-től az alsó-felső harmados szemléletet felváltotta az alsó-felső negyedes szemlélet.

A nemzetközi alsó-felső negyedre építő, a tanulók családi háttérével kontrolláló definíció alapján 2006 és 2015 között Magyarországon 26%-ról 19,3%-ra csökkent a reziliens tanulók aránya. Ez az egyik legnagyobb mértékű csökkenés az OECD országok és partnerországok között, mivel a vizsgált időszakban OECD viszonylatban 27,7%-ról 29,2%-ra nőtt a reziliens tanulók aránya.¹⁰ Agasisti és munkatársai idősoros összehasonlításában abszolút eredményességi mutatót alkalmazva vizsgálták a reziliens tanulói arány változását. Eredményeik szintén azt mutatják, hogy csökkent Magyarországon a reziliens tanulók aránya 2006 és 2015 között (2006: 20,9%, 2009: 20,2%, 2012: 18,6%, 2015: 14%).¹¹ A legfrissebb, 2018-as jelentés ismételten megerősítette sereghajtó pozíciónk tényét: miközben az OECD átlagát tekintve a hátrányos helyzetű tanulók 11,3%-a számított reziliensnek, addig Magyarországon mindössze 7,7% ugyanez az arány. A reziliens tanulókat ebben az elemzésben az országon belüli definíció szerint azonosították, így az adott országon belüli

⁶ OECD: PISA Results 2018, 42–43; OECD: Against the Odds, 16.

⁷ OECD: Against the Odds, 23–25, 181; OECD: PISA 2015 Results, 15; OECD: PISA Results 2018, 66; AGASISTI: Academic resilience, 8–15.

⁸ OECD: Against the Odds, 23–25, 181.

⁹ OECD: PISA Results 2018, 66.

¹⁰ OECD: PISA 2015 Results, 207.

¹¹ AGASISTI: Academic resilience, 15.

teljesítmény felső negyedének és a társadalmi háttér alsó negyedének metszetébe tartozó tanulókat sorolták a reziliensek közé.¹²

III. Adatok és módszerek

Az adatok elemzését olyan adatbázison készítettük el, amely átfogó képet nyújt a teljes magyarországi oktatási rendszerről. Törekedtünk arra, hogy átfogóan, ugyanakkor részletesen vizsgáljuk meg a diákok eredményeit, társadalmi háttérét és a nemzetközi gyakorlatban is használt módszertant alkalmazva szolgáltatassunk információkat az olvasónak. Az alábbiakban nagyon sok adatot (elsősorban százalékos adatokat) közlünk, amelyeket értelmezünk is röviden, de elsődleges célunk az, hogy az adatok bemutatásával az olvasó maga is le tudjon vonni következtetéseket.

III.1. Az elemzett adatbázis

Az elemzés során a 2019. évi Országos kompetenciamérés 6. osztályos adatbázisát használtuk. Az Országos kompetenciamérés (a továbbiak során OKM) egy teljeskörű tudásmérés, amely 2001-ben indult, s amelyet 2008 óta minden év tavaszán valamennyi 6., 8. és 10. osztályos diák megír. A felmérés ún. populációs mintán történik, ami azt jelenti, hogy elvileg (a hiányzókat leszámítva) valamennyi diák megírja a matematikai és az olvasás-szövegértési eszköztudásra vonatkozó tudástesztet, továbbá ő maga vagy a szülei kitöltenek egy családi háttérkérdőívet, amelyben a diák társadalmi háttérére vonatkozó kérdések szerepelnek. A kérdések között a szülők iskolai végzettségére, munkaerőpiaci státuszára, az otthon felszereltségére, kulturális javakkal való ellátottságára, a lakóhelyre, a családi szokásokra, a tanulás körülményeire is kíváncsiak a kutatók.¹³ A diákok adatai anonimizálva, de egyedi azonosítóval ellátva kerülnek be a kutatói adatbázisba, amely adatbázist az Oktatási Hivatal (OH) szigorú feltételek mellett bocsájt a kutatók rendelkezésére. Jelen tanulmányhoz a diákok egyéni soros eredményeit és adatait a 2019. évvel bezárólag kaptuk meg elemzésre. A három évfolyam mérési eredményi közül ebben a tanulmányban mi a 6. osztályos eredményeket vesszük górcső alá (N=99615). A diákadatbázisok mellett a telephely vezetői is kitöltenek egy kérdőívet, illetve az intézmények vezetői is. A kutatásunkban ezt a három

¹² OECD: PISA Results 2018, 66–67, 256.

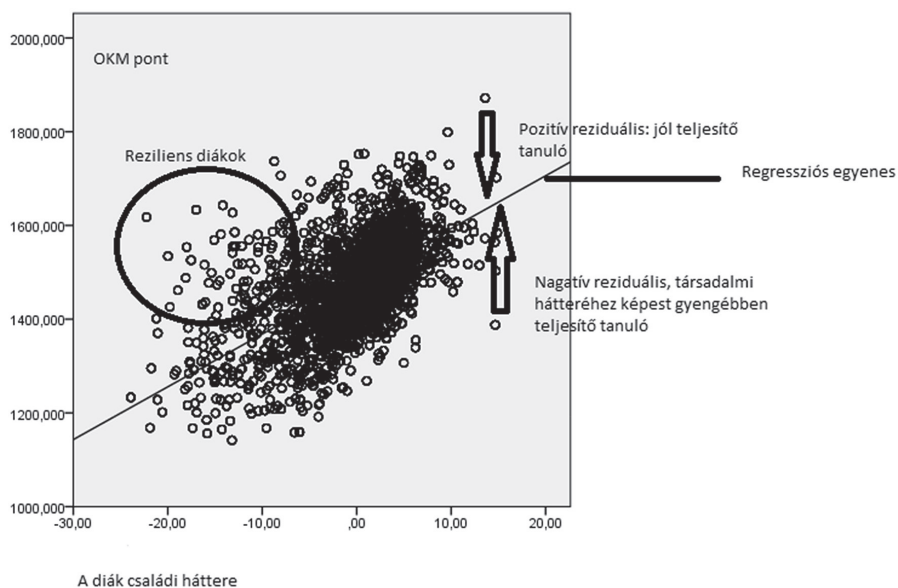
¹³ Bővebben lásd: Országos kompetenciamérés – Technikai leírás; Az adott év háttérkérdőívei nyilvánosak, az interneten megtalálhatóak.

adatbázist a telephelyi és az intézményi kódok segítségével összeolvasztottuk, elemzésinket ezen a hármas adatbázison végeztük el.

III. 2. A kialakított változók

Az elemzés első lépése az adatbázisok kialakítása volt tehát, ezután a szakirodalom alapján kialakítottuk a reziliens tanulók azonosítására szolgáló változónkat. A változó képzéséhez a PISA 2011 módszertanát vettük alapul. Fontos szempont volt, hogy nem azokat a diákokat tekintettük eredményesnek, akik magas képességszempontokat érnek el a matematika vagy az olvasás-szövegértés teszteken, hanem a társadalmi háttér alapján korrigált adatokból indultunk ki. Mit jelent ez? Minden országban jellemző tendencia, hogy azok a diákok, akiknek a családi háttere magasabb (ez alatt azt értjük, hogy a szülők iskolázottabbak, és az anyagi hátterük jobb), jobban teljesítenek a teszteken. Magyarországon ez a hatás az egyik legmagasabb az OECD országok között (mintegy 40%-a a diák eredményességének a családi háttér következménye a statisztikai modell szerint). Hogy ezt a torzítást kiküszöböljék a kutatók, és ne a diákok társadalmi háttérét mérjék csupán, egy (regressziós) egyenest fektetnek az adatokra, amely megmutatja, hogy mennyire meredek ez a lejtő. A meredekséget az határozza meg, hogy a társadalmi háttér magasabb szintjeire lépést milyen meredeken követi a tesztpontszámban elért emelkedés. Minél meredekebben követi, annál erősebb a társadalmi háttér hatása az eredményekre. Modellünkben azt vizsgáljuk, hogy ehhez a regressziós egyeneshez képest mennyire tér el a diák eredményessége. Akkor tekintjük a diákot jól teljesítőnek, ha az ő eredménye magasabb, mint azt tőle a társadalmi háttere alapján elvárnánk. Ebben az esetben a számításaink alapja a reziduális, vagyis az a különbség, amelyet a diák a családi háttere alapján tőle elvárt eredményhez képest teljesít. Ha ez a reziduális pozitív, vagyis a diák eredményei a regressziós egyenes felett vannak, akkor ő jól teljesít. Azok a diákok lehetnek reziliensek, akik esetében a reziduális a felső egyharmadban található, ugyanakkor társadalmi hátterük a családi háttérindex alapján az alsó egyharmadba esik. Ld. 1. ábra.

Ez a számítási mód elsősorban a nemzetközi összehasonlítást segíti, a mi esetünkben nem a nemzetközi, hanem a szektorok közötti összehasonlításra használjuk fel a módszert.

1. ábra. A reziliens diákok statisztikai felderítésének módja¹⁴

IV. Eredmények

IV.1. Általános eredmények

Az elemzést három csoportban végeztük, hogy jobban értelmezhetőek legyenek az eredmények. Alapvetően külön kezeltük a nem egyházi és az egyházi szektor iskoláit, amely utóbbiak közül kiválogattuk a református intézményeket. Így alakítottuk ki a három csoportot: 1. minden esetben vizsgáljuk a református iskolák tanulóit, 2. a nem református egyházi szektor tanulóit (egyházi iskola, de nem református felekezet által fenntartott), 3. valamint a többi fenntartó iskoláit további bontás nélkül (pl. az állami, alapítványi, kisebbségi önkormányzat által fenntartott stb. iskolákat). A 2019-es hatodikos adatbázisban 99 615 diák adatai szerepelnek. Közülük az egyházi szektorban tanulnak 16 224-en, ez 16,3%-a a diáklétszámnak. Református iskolában tanul 4368 hatodikos diák, ez a teljes diáklétszám 4,4%-a.¹⁵

¹⁴ Az ábra csak a jobb megértést segíti, szűrt mennyiségű valós adatokon alapszik. A teljes adatbázis valós adatainak mennyisége annyira nagy, hogy a pontok sűrűsége olyan mértékű, amely az ábra értelmezését lehetetlenné teszi.

¹⁵ Fontos hangsúlyozni, hogy nem minden diák írta meg a kompetenciamérést, ezért az adatbázisban csak azok adatai szerepelnek, akik megírták. Nem túl nagy eltérés lehet a tényleges diáklétszámhoz képest (pl. a hiányzók vagy a kompetenciamérés alól felmentett tanulók esetében), de nagyságrendileg megfelelő tájékozódást nyújtanak az adatok.

Először szeretnénk ismertetni a diákok eredményességére vonatkozó adatokat. Ha az OKM pontszámokat tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a református iskolák eredményei jóval meghaladják az egyházi szektor és a nem egyházi szektor eredményeit is. A matematikateszten elért pontszám országos átlaga 1489. A nem egyházi szektor tanulói esetében az átlag 1486, ehhez képest az egyházi iskolák (a reformátusok nélkül) 1501 pontot, a református iskolák tanulói 1513 pontot értek el. Hasonló az olvasás-szövegértés teszt esetében is az eredmény, ahol az országos átlag 1492 pont, a nem egyházi szektor diákjai átlagosan 1488 pontot, az egyházi, de nem református iskolák diákjai 1511-et, a református iskolák diákjai pedig 1525 pontot értek el átlagosan.

Mint korábban leírtuk, ezeket az eredményeket célszerű a társadalmi háttérrel párhuzamosan vizsgálni, hiszen a jobb eredményeket a diákok magasabb családi háttere is eredményezheti. Ennek vizsgálatára a családi háttér index (a továbbiakban CsH index) értékeit használjuk fel. A CsH index úgy került kialakításra, hogy 0 közepű, 1 szórású legyen. Ez azt jelenti, hogy az országos átlag 0, és a diákok CsH indexe értékeinek 95%-a -1 és 1 közé esik. Itt a nem egyházi szektor iskolái esetében $-0,35$ az átlag, tehát rosszabb, mint az országos átlag, az egyházi, de nem református iskolák esetében $0,18$, a református iskolák diákjainak átlaga pedig $0,20$. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az egyházi iskolák között is valamivel jobb a református diákok társadalmi háttere, de a nem egyházi szektor tanulóihoz képest pedig jelentős különbség van pozitív irányban.

A mi eredményességi változónk a fent leírt reziduális, amelyet úgy alakítottunk ki, hogy a társadalmi háttér alapján elvárt értéktől való eltérést vizsgáljuk. Értelemszerűen az országos átlag ebben az esetben 0 , hiszen ehhez képest vizsgáltuk az eltérést. Ha a különböző fenntartói szektorok eredményeit vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a nem egyházi szektor diákjai matematikából $0,8$ ponttal teljesítenek jobban, mint azt tőlük elvárnánk, de egy ponttal teljesítenek rosszabbul olvasás-szövegértésből. Az egyházi, de nem református iskolák diákjai matematikából $2,8$ ponttal rosszabbul, olvasás-szövegértésből $1,7$ ponttal jobban, mint a társadalmi háttérük alapján tőlük elvárt. A református iskolák tanulói $5,9$ ponttal matematikából, 13 ponttal olvasás-szövegértésből teljesítenek jobban. Tehát azt látjuk, hogy 2019-ben a hatodikos diákok a református iskolákban jobban teljesítenek, mint az tőlük a társadalmi háttérük alapján elvárható volna. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a református iskolák hozzáadnak a diákok társadalmi háttéréhez.

IV.2. Reziliens diákok

Ezek után tudunk áttérni a reziliens diákok vizsgálatára. A rezilienciának ebben a tanulmányban két feltételét szabtuk meg. Egyrészt a diáknak hátrányos helyzetűnek kell lennie, ami értelmezésünk alapján azt jelenti, hogy CsH indexe az országos átlaghoz képest az alsó egyharmadra esik. Láttuk, hogy a református iskolák diákjainak a családi háttere magasabb, mint az országos átlag, ezért várhatóan nem sok hátrányos helyzetű diákot tudunk majd elkülöníteni. A másik kitétel az volt, hogy a hátrányos helyzetű diák reziduálisa (családi háttér alapján elvárt tesztpontjához képest a valós pontszáma) a felső egyharmadba essen.

Először tehát megvizsgáljuk a hátrányos helyzetű diákok arányát fenntartói szektoronként. Míg az állami szektorban az ott tanuló diákok 35,5%-a tartozik az általunk hátrányos helyzetűként definiált kategóriába, addig a nem református egyházban 28,1%, a református iskolák tanulóinak kevesebb mint negyede (23,9%), ez 825 tanuló.¹⁶

Országos szinten valamennyi fenntartóhoz tartozó iskolában 24 566 diák sorolható a hátrányos helyzetű csoportba, tehát nekik van esélyük arra, hogy a reziliens kategóriába kerüljenek. A mérési eljárásból adódóan ha a diákok teljesítménye teljesen egyenlően oszlik el, akkor a hátrányos helyzetű diákok 33%-a kellene, hogy a reziliens kategóriába kerüljön (hiszen a reziduálisokat 3 egyforma részre osztottuk). Ha ennél kevesebb, az azt jelenti, hogy a hátrányos helyzetű diákoknak kisebb az esélyük, hogy a társadalmi háttérükhöz képest jobban teljesítsenek, ha magasabb a reziduális aránya, akkor nagyobb.

Általánosan elmondható, hogy országosan a hátrányos helyzetű diákoknak valamivel kevesebb, mint harmada került a reziliens kategóriába az eredményeik alapján. Matematikából 31,7%, olvasás-szövegértésből 31,1% százalék tudott a hátrányos helyzetű diákok közül olyan jól teljesíteni, hogy a reziliens kategóriába kerüljön. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a református iskolák hátrányos helyzetű diákjainak 38%-a került ebbe a kategóriába, míg a nem református egyházi iskolák hátrányos helyzetű tanulóinak 31,3%-a, a nem egyházi szektor hátrányos helyzetű diákjainak 31,7%-a tartozik ide matematikából. Ugyanezek az eredmények olvasás-szövegértésből 34,5% a református, 31,1% a nem református egyházi és 31% a nem egyházi iskolák hatodikosai között. Ezekből az adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár a református iskolákban alacsonyabb a hátrányos helyzetű diákok aránya, de az ő esetükben működik a „felhajtóerő”, vagyis közülük többen lesznek reziliensek, mint

¹⁶ CsH indexet azoknak a diákoknak esetében tudnak számolni az OH dolgozói, akik maguk vagy szüleik megfelelő mértékben kitöltötték a kérdőívet. Ha ez nem volt megfelelő, akkor adathiánnyal kellett számolnunk.

más egyházi iskolákban vagy a nem egyházi szektorban. Az alábbiakban két kérdést vizsgálunk még meg, az egyik, hogy mekkorát dob ez az ugródeszka? Vagyis ha a hátrányos helyzetű kategóriába esnek is a diákok, de mennyire azok, illetve hogy a pontszámkülönbségeik alapján éppen csak becsúsznak a reziliens kategóriába, vagy egyenesen szárnyalnak az eredményeik? A második kutatási kérdésünk pedig az, hogy a reziliens tanulók szétszórta jelennek meg a rendszerben, vagy vannak bizonyos iskolák, amelyekre jellemzőbb, hogy nagyobbat dobnak a hátrányos helyzetű diákjaikon?

Az alábbiakban a reziliens diákok csoportjait tekintjük át. A fenti oldalakon a két teszten jól teljesítő hátrányos helyzetű diákok arányát külön szemléltük, a most következő kimutatásokban összevonjuk, és együtt kezeljük a reziliens diákok adatait. Mindent összevetve 10 749 diák került a reziliens kategóriába, ami a teljes diáklétszámnak a közel 11%-a. Ők azok a diákok, akik vagy matematikából vagy olvasás-szövegértésből bizonyultak reziliensnek. 4680 olyan diák van, akik mind a két tesztjük alapján ebbe a kategóriába kerültek.

Elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy van-e különbség a reziliencia mértéke között fenntartói szektoronként. Az eredményeink alapján kimutatható, hogy a református iskolákban nagyobbat dob az ugródeszka, itt a két teszten a társadalmi háttér alapján jóslott eredményhez képest elért pontszámkülönbség átlagosan 122,5. A nem református egyházi iskolák esetében ugyanez a különbség 113, a nem egyházi szektorban 112,5 pont.

A másik kutatási kérdésünk az, hogy vannak-e reziliens iskolák, vagy a reziliens diákok száma véletlenszerűen oszlik el az iskolák között? Eredményeinket úgy kaptuk, hogy megnéztük az egyes telephelyeken a reziliens diákok számát és a teljes évfolyamhoz viszonyított arányát. Az adatok azt mutatják, hogy a református iskolák között inkább egyenlően oszlanak meg a reziliens diákok, ugyanez jellemző az egyéb egyházi iskolákra is. A nem egyházi szektorban sokkal inkább jellemző, hogy egy-egy iskolában magasabb a reziliens diákok aránya. Ha elkülönítjük azokat az iskolákat, ahol a hatodik évfolyamon több mint hat reziliens diák van, akkor azt látjuk, hogy a reziliens diákok nagyobb arányban járnak városi iskolákba, továbbá Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben fordulnak inkább elő. Érdekes, hogy Hajdú-Bihar és Pest megyében egyáltalán nincs olyan iskola, ahol magas volna a reziliens diákok száma vagy aránya. Ennek oka elsősorban az, hogy ezekben a megyékben inkább a jobb családi háttérű családok választják a református oktatást, de lehet, hogy ezeken a területeken a vallásos reformátusok, akik az egyházhoz közel álló intézményeket választanak, eleve a magasan iskolázottabb rétegből kerülnek ki (pl. az evangélikus felekezet esetében ez a helyzet). Ennek a kérdésnek a megválaszolása még további elemzéseket igényel.

V. Összefoglalás

Tanulmányunk elején utaltunk arra, hogy 2011-től nagy arányban megemelkedett az egyházi iskolák száma, és ezzel együtt a református szektorban tanuló diákok száma is. Korábbi tanulmányokból tudjuk, hogy ez az ugrás-szerű bővülés nem teljesen ugyanabba az irányba mutatott, mint a korábbi lassúbb építkezés, mert elsősorban az átvett iskolákban a korábbiaknál jóval magasabb a hátrányos helyzetű diákok aránya. Ezért is érdekes kutatási kérdés az, hogy a hátrányos helyzetű diákok eredményessége milyen a református iskolákban. Ebben a tanulmányunkban a reziliens diákokra koncentráltunk. A reziliencia fogalma egyre népszerűbb az oktatáskutatásban. Reziliensek azok a diákok, akik hátrányaik (egészségügyi, szociális, lakóhelyi, családi stb.) ellenére kiemelkedően tudnak teljesíteni az iskolában. Tanulmányunk elején bemutattuk, hogy milyen sokrétű értelmezése és mérési módja van a rezilienciának, ezek közül mi az OECD egyik legfrissebb módszertanát választottuk, amelyet kifejezetten az összehasonlításra fejlesztettek ki. Az adatelemzéshez az Országos kompetenciamérés 2019. évi hatodikos adatbázisait használtuk. Az adatelemzés során a református szektort az egyéb felekezetek által fenntartott egyházi oktatási szektorhoz és a nem egyházi iskolák tanulóihoz hasonlítottuk. Először bemutattuk, hogy mekkora szeletét jelenti a református szektor a teljes magyar oktatási rendszernek, majd megnéztük az eredményességre és a családi háttérre vonatkozó jellemzőket. Azt találtuk, hogy a református iskolák diákjainak eredményessége magasabb az OKM teszteken, ugyanakkor a családi háttérük is magasabb. Ez után térünk ki a reziliens diákok felkutatására. Ehhez beazonosítottuk a hátrányos helyzetű diákokat, és közülük kiemeltük azokat, akiknek az eredményessége kimagasló a társadalmi háttérükhöz képest. Megállapítható, hogy a református iskolákban alacsonyabb a hátrányos helyzetű diákok aránya, de a reziliens gyerekéké magas, és az ő eredményeik nagyon jók. Az is látszik, hogy inkább elszórtan vannak jelen a rendszerben, és hogy a nagyvárosokban szinte egyáltalán nem találjuk meg őket.

Felhasznált irodalom

- ♦ AGASISTI, T. et al.: Academic resilience: What schools and countries do to help disadvantaged students succeed in PISA, in *OECD Education Working Papers* 167 (2018), elérhető: <https://doi.org/10.1787/e22490ac-en>, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ♦ BACSKAI K.: Az egyházi általánosiskolák felekezetenkénti leíró jellemzése a 2011-es bővülés előtti és utáni időszakban, in Tóth D. A. (szerk.): *Az oktatás*

gazdagsága. Tanulmányok Polónyi István tiszteletére, Debrecen, Center for Higher Education Research and Development, 2018, 121–137.

- ♦ GYÖRGYI Z.: Iskolafenntartás helyi szinten – előzmények és tapasztalatok, in Györgyi Z.–Simon M.–Vadász V. (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*, Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015, 18–45.
- ♦ HERMANN Z.–VARGA J.: Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények, in Kolosi T.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*, Budapest, TÁRKI, 2016, 311–333.
- ♦ HÍVES T.: *A közoktatás fenntartói szerkezetének és az intézményrendszer struktúrájának átalakulása*, Kézirat, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2013.
- ♦ M. CSÁSZÁR–PETE J.: Magyarország vallásföldrajzi jellemzői a 21. század elején, különös tekintettel a református felekezetiük térbeli és demográfiai struktúrájára, in *Magyar Tudomány* 180 (2019), 822–833.
- ♦ OECD: *Against the Odds. Disadvantaged Students Who Succeed in School*, Paris, OECD Publishing, 2011, elérhető: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264090873-en>, letöltés dátuma: 2022. október 05.
- ♦ OECD: *PISA 2015 Results. Vol. 1: Excellence And Equity in Education*, Paris, OECD Publishing, 2016, elérhető: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264266490-en.pdf?expires=1664969812&id=id&accname=guest&checksum=B1FC8536AA63415F2EB4585DA837265B>, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ♦ OECD: *PISA Results 2018*, Paris, OECD Publishing, 2019, elérhető: <https://www.oecd.org/pisa/publications/pisa-2018-results.htm>, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ♦ *Országos kompetenciamérés: Technikai Leírás*, elérhető: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatasi/meresek/orszmer2012/OKM_Technikaileiras.pdf, letöltés dátuma: 2022. október 5.
- ♦ PUSZTAI G.: Felekezeti oktatás új szerepekben, in *Educatio* 23 (2014), 50–65.

Személyiségfejlesztés, református nevelés régén és ma

Bevezetés

A személyiségfejlesztés a református pedagógia része már évszázadok óta. A református neveléssel, oktatással foglalkozók már nagyon korán felismerték, hogy nem csupán a tudás, az ismeretátadás fontos a nevelés folyamatában, hanem önmagunk megismerése, nevelése Isten törvényeinek tükrében.

A tanulmány célja annak megmutatása, hogy a személyiség formálásához, az érett személyiség kialakításához miként járulnak hozzá a református nevelési hagyományok, és hogyan segítik azt. Fontosnak tartom megvizsgálni, hogy vajon a kulcskompetenciák mindegyikére található-e református nevelési módszer, hagyomány. A kutatás alapját magyar és idegen nyelvű publikációk adják, de felhasználom korábbi kutatási eredményeimet is.

Kulcskompetenciák kontra református nevelési hagyományok

Az Európai Tanács élethosszig tartó tanulás programja (*Lifelong Learning Programme*) kilenc kulcskompetencia köré csoportosítja a tudás, képesség, készség elemeit.¹ A tanulmány ezek alapján mutatja be a nevelési sajátosságokat.

1. Az anyanyelvi kommunikáció, amely magába foglalja a gondolatok, érzések szóbeli és írásbeli formában történő kifejezését, illetve értelmezésének képességét; továbbá a társas kapcsolatok során a nyelvi érintkezés képességét.

A református nevelésben a szóbeli és az írásbeli kommunikációnak nagy szerepe volt és van ma is. A protestantizmus terjedése a kritikus gondolkodás és a vitaszellem felerősödését idézte elő, ami segítette a tudományos gondolkodás fejlődését is azáltal, hogy a korábban tényként kezelt tételeket, dogmákat kétségbe vonta, ha kellett, cáfolta.² A református iskolákban az önképzőkörök keretei adtak lehetőséget az ifjak számára a vélemények ütköztetésére.

¹ Kulcskompetenciák, 5.

² BOGNÁRNÉ KOCSIS: A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában.

E szellemi műhelyek kiválóan szolgálták a magas szintű kommunikációt, hiszen nyilvános vitákra (disputatiókra), klasszikus szerzők műveinek felolvasására (declamatiókra) és kisebb csoportokban, tanulókörökben (collatiókra) egy-egy tudományterületre vonatkozó alapos megbeszélésre került sor.³ A kommunikáció fejlesztésén túl a személyiségfejlődés is megvalósult az önfegyelem, az önművelés, a szorgalmas tanulás, tudásbővítés által.

A kommunikációs kompetenciánál nem hagyhatjuk ki az ember–ember közötti kommunikáción túlmutató, az ember és az Isten közötti kommunikációt. Az ima a lelki érzések, mély gondolatok megosztása Istennel, amely benső tartalmakat néha nehéz szavakba önteni.

2. Az idegen nyelvi kommunikáció az idegen nyelvek használatát, más kultúrák megismerését hangsúlyozza.

Az idegennyelv-tanítás napjainkban talán nagyobb hangsúllyal bír, mint akár az elmúlt évtizedekben. Azonban a külföldi kapcsolatok kiépítése és a külföldi tanulmányutak szorgalmazása kiemelt szereppel bírt a református iskolákban. A protestáns hagyományként számontartott peregrináció már a 16–17. században jelen volt. A protestáns fiatalok a kollégiumuk támogatásával nyugati, elsősorban protestáns egyetemeket látogattak, ott mélyítették tudásukat.⁴ Napjainkban kiváló programok keretében, ösztöndíj-támogatással vehetők igénybe ezek a lehetőségek.

A nyelvtanulás mellett a külföldi út más népek, országok, kultúrák megismerését is magában foglalja, ami a személyiségfejlődést nagy mértékben segítheti.

3. Matematikai kompetenciák

Gyakran elfelejtjük hangsúlyozni, hogy a matematikai kompetenciák magukban foglalják a logikus, értelmes gondolkodást is. E tényt kiemelve szeretnék ezen kompetenciáról szólni. A gondolkodásra nevelés a református neveléstörténetben is jelen van, gondoljunk csak a kritikai gondolkodásra, amely során kérdéseket fogalmaz meg, elemez, értékel a tanuló.

Példaként szeretném kiemelni Karácsony Sándort, akiről a tanítványai közül sokan hangsúlyozták, hogy egyik legnagyobb erénye a gondolkodni tanítás volt, amit jól tudtak alkalmazni a különböző tudományterületeken, például Kontra György a biológia, Gyökössy Endre a pszichológia, teológia, Lakatos Imre a matematika, tudományfilozófia stb. területén.

4. Természettudományi és technológiai kompetenciák, azaz a természeti világ megértésére szolgáló ismeretek alkalmazására való képesség és hajlam. A technológiai kompetencia a természeti környezetben felismert igények szerinti átalakítás képessége.

³ BOGNÁRNÉ KOCSIS: Karácsony Sándor pedagógiai modellje.

⁴ BOGNÁRNÉ KOCSIS: Református történelmi hagyományok, 117–125.

A természeti világ megismerése, értékeinek tisztelete a keresztyén világnézet egyik alapvető sajátossága. Ennek értelmében a református nevelés természetesen hangsúlyozza a természettudományok fontosságát, a természeti környezet megóvását. A cserkészlet, a regős cserkészlet szintén ezt az attitűdöt erősítették. E tevékenység során az ifjak megismerhették az ország különböző tájegységeit, az ott élő emberek életét, mentalitását.⁵ A református megközelítés a természeti környezet megismerését és fenntartását hangsúlyozza, és nem az átalakítását, következésképpen a technológiai kompetencia leginkább a természet, a világ megértésére, valamint a tudományos ismeretszerzés és a tudományok iránti nyitottságban érhető tetten.

Ebben a kompetenciában a tudományos ismeretszerzés, tudományok iránti nyitottság is megjelenik, amely a Földünk élővilágának sokszínűségében, annak működésének megértésében játszik szerepet.

5. Digitális kompetencia, azaz az elektronikus média magabiztos és kritikus alkalmazása a mindennapokban, legyen szó munkáról vagy szabadidőről.

A digitális kompetencia jelen korunk elvárása lehet csupán, így annak a református nevelési hagyományokban történő vizsgálata nem releváns.

6. Hatékony és önálló tanulás, azaz a saját tanulás önállóan és/vagy csoportban történő szervezésének és szabályozásának a képessége. Fontos kiemelni e kompetencia kapcsán a problémamegoldás, az új tudáselemek elsajátításának, feldolgozásának, értékelésének képességét.

A tanulás iránti igény, a hatékony önálló vagy csoportos tanulás a keresztyén pedagógia sajátja. A 16–17. századi protestáns kollégiumok gyakorlatában az önképzés ősi formái az olvasóegyletek voltak, azaz a tanulók könyveket ajánlottak egymásnak, azokat közösen felolvasták, együtt értelmezték, vagyis mind az egyéni, mind a csoportos tanulás egyszerre jelenik meg benne. A protestáns tanulók nem sajnálták az anyagi áldozatot sem a tanulásuk érdekében, készek voltak a maguk pénzéből fogadni fel tanárt. Az önképzőkörök szellemisége jól illeszkedett a kálvinista elvekhez, azaz a mellérendelő viszonyon alapuló, egyetemes papság elvét valló hithez.

Az önálló tanulás, az egyéni kutatómunka iránti igény szintén tetten érhető a református nevelésben. A kutatás folyamata a tantárgyi tanuláshoz képest átfogóbb, tapasztalatokban, felfedezésekben gazdag tevékenységet ígér, amit a problémamegoldás, az új ismeretek elsajátítása, feldolgozása, értékelése kísér.

7. Személyközi és állampolgári kompetenciák, azok a viselkedésformák, amelyek a hatékony és konstruktív társadalmi léthez szükségesek.

A református kollégiumokat, a református iskolákat aktív közösségi élet jellemezte/jellemzi. Az önkéntesség, a másik ember iránti segítségnyújtás, felelősségvállalás természetes attitűdként jelenik meg.⁶ Ehhez a viszonyuláshoz

⁵ KARÁCSONY: Táborozási segédlet, 5–19.

⁶ BOGNÁRNÉ KOCSIS: Reformed education and teaching practice, 114–126.

a másik ember iránt mutatott érdeklődés, a tisztelet, a konstruktív kommunikáció, a konfliktuskezelés, a kompromisszumkészség és az empátia szintén hozzátartozott egykor és ma is.

Az elesettebb sorsú gyermekek felkarolása, segítése a református iskolák működésének részét képezi évszázadok óta. A jobb módú református diákok juttatásaiból kaptak a rászorulóknak pénzsegélyt, évente ruhatámogatást, úgynevezett cipősegélyt – napi 2 cipőtámogatás (bizonyos diákoknál ez napi 4 cipőt is jelenthetett) – és ösztöndíjat is, amely lehetett hazai és külföldi ösztöndíj, természetesen a tanulmányi átlagtól függően.⁷

A református történelmi hagyománnyal rendelkező kollégiumok maguk körül alap- és középfokú iskolákból álló iskolarendszert, latin kifejezéssel ún. partikularendszert hoztak létre. A kollégiumok például tantervekkel, tankönyvekkel, növendéktanítókkal segítették a hozzájuk tartozó intézményeket, és oktatták az iskolafenntartó gyülekezetek lekipásztóit, tanítóit, azaz szoros kapcsolatot tartottak fent az „anyaiskola” és a partikulák között.

8. Kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia, azaz a változáshoz való pozitív viszonyulás, az egyén cselekedetei iránti felelősségvállalás, célok kitűzése és megvalósítása.

A református ifjakat a tevékeny, tudatos, tartalmas, önuralmat mutató életre nevelték, *Imádkozzál és dolgozzál!* szellemében. A másik emberhez való pozitív viszonyulást a református iskolákban is megtanulhatták az ifjak. A református nevelés hatékonyságát az iskola és a kollégium szoros együttműködése, azaz zárt, családi közössége biztosította. A kollégium szigorú rendszere megkövetelte a fegyelemért felelős személyek megválasztását, a közös programok kialakítását. Hagyományos diáktisztségek például a hetes felügyelő diákok, azaz az apparitorok; az éjszakai felvigyázók, a kapunál szolgálatot teljesítők, azaz a vigilek; az osztálytanítói tisztséget betöltő legidősebb diákok a praeceptorok, akik például a hét meghatározott napjain erkölcsi szabályokat értelmeztek, magyaráztak, és szigorúan be is tartatták a fiatalabb korosztállyal. A diákönkormányzat szerve, a *sedes*, valamint a hétvégi közös áhítat, a *preces* a kollégiumi élet gyakorlatához tartoznak. Nevelési szempontból fontos volt még a szobafőnöki rendszer, amelyben egy vagy két felsőbb éves diák felelt a szoba rendjéért, szervezte és irányította a szobaközösség életét. A kollégium történetében sajátos szerepet tölt be a diákegyesületek közül az énekkar (a Kántus). E megbízatások a felelősségvállalás képességét fejlesztették a tanulóknak, hiszen saját magukért, a társaikért és az elvégzett munkájukért is vállalniuk kellett a következményeket, így csak a becsületes, korrekt viselkedés volt elvárható.

Fontos megjegyezni, hogy a képességfejlesztés pólusai: a hátránykompenzálás és a tehetséggondozás a református nevelés fontos célkitűzése.

⁷ BOGNÁRNÉ KOCSIS: The Teaching and Educational Traditions of The Reformed Church, 67–76.

A személyiségfejlesztés célja – az érett személyiség

A református nevelés intézményesített formái végigkísérik a gyermek személyiségfejlesztési folyamatát, amelynek célja az érett felnőtté, érett személyiséggé válás. Az egészséges, harmonikus személyiség, éntudat formálódásához jó alapot ad a kálvini vallás, amely mintegy tükörként szolgál az ember számára.⁸ Fontosak azonban a külvilágtól kapott visszajelzések, értékelések is, hiszen így lehet teljes a magunkról alkotott kép. De mi kell az érett személyiség kialakításához? Mire kell fókuszálnia a mai református pedagógiának?

Az érett személyiség eléréséhez szükséges az ösbizalom, valamint a saját akarat és a saját felelősség jelentőségének megértése, elfogadása. Az akarat-erő növelése az önfejlesztés, a felsőbb szintű életminőségre való törekvés egy jelentős faktora. Kálvin is az egyes ember szabad akaratát, egyéni felelősségét hangsúlyozza.

A személyiség formálódása az egyén egész életét végigkíséri. A keresztyén ember formálódásának igazodási pontjai, alaptételei az alábbiakban ragadhatók meg:

- az ember bűnös lény, de minden kilátástalan helyzetből van kiút;
- az ember alapvetően társas lény, aki kapcsolatot keres embertársaival, és van nyitottsága az Istennel való párbeszédre is; a személyiségfejlődéséhez, kibontakozásához szükség van a másik ember, a közösség visszajelzésére;
- az embernek szabad akarata van, önálló döntéseket kell hoznia élete felől;
- Isten szereti és elfogadja az embert a maga mivoltában.

Az identitás (énazonosság) az önértékelés és a mások értékelése között helyezkedik el, amely a mindennapok során ért hatások eredményeképpen változik. Az értékelési egyensúly azonban könnyen felborulhat, meginoghat, például érzelmek hatására, így a labilisabb lelkületű emberekre különösen figyelni kell. A lelkület mellett az életkornak is szerepe lehet, például a serdülőkorú fiatal érzékenyebben reagálhat az őt ért kritikákra.

A határozott személyiségű embereknek viszont a küldetéstudata lehet nagyobb. Gyakrabban érezhetik, hogy rendeltetésük van a világban. Az elhivatottságérzés minden emberben jelentkezhethet, csak valószínűleg a belső hangot nem érzik olyan erőteljesnek, vagy a különböző társadalmi csoportok elvárásai elnyomják benne. A személyiségfejlődés folyamatában nem mindegy, az ember milyen közösségek normáihoz igazodik. Az identitáskeresésnek számos területe van, amely az egyén külső és belső tulajdonságait alakítja. A személyes jellemzőket meghatározza a külső megjelenés (a divat, a média, a kortárscsoportok befolyása); a származás, a családi–anyagi–lakóhelyi háttér; az egyéni adott-

⁸ BOGNÁRNÉ KOCSIS: A vallás és a hit szerepe a személyiségfejlődés folyamatában, 18–36.

ságok, képességek, tehetség. A másik fontos terület a társas kapcsolatban betöltött énszerep: a saját éntudat alárendelése a társnak, viszonyulás, a feltétel nélküli elfogadás képessége. Ezen kívül a saját vélemény megfogalmazása, vállalása, a szexualitás és az emberi lét nagy kérdéseihez való viszonyulás: halál, szenvedés, betegség, öregedés, véletlentől való függés (hivatali előmenetel, szomszéd viselkedése stb.).

A vallásos ember személyiségfejlődése bizonyos értelemben egyenlete-szebben alakulhat, hiszen a vallásos nevelése során a fenti kérdéseket tisztáz-nia kell magában.⁹ A vallási érése során az ember nyitottabbá válik a létezés titka előtt, és (talán) könnyebben elfogadja, feldolgozza a nehezen érthető élményeket, tapasztalásokat is. Álláspontom hasonló Massimo Diana¹⁰ elképzeléséhez, aki az egyéniség és a vallásos ember fejlődését hasonló folya-matként értelmezi. Mindkét folyamatot áthatják, meghatározzák pszichikus elemek, valamint az egyénre ható külső változások, érzések, hangulatok stb. Az emberi vonások megpróbálnak az isteni képhez hasonlítani, a teljes egyé-niség így fejlődik. A keresztyénné válás folyamata annyira lehet eredményes, amennyire azonosulni tud valaki Krisztussal, az ő lényegével.

A hívő személyiségfejlődésének folyamatát az egyéni elköteleződés mellett nagyban segítheti a vallásos közösség. Az egyház az élő hit megélését, a sze-mélyiségfejlődést az alábbiak szerint támogatja:

- Az egyéniség megmutatása magától értetődő, nem kell szerepet játszani, megfelelni másoknak, csak egyedül Istennek.
- A személyes kapcsolatokat nem a számuk, hanem a minőségük határozza meg. Az egyén csoportban betöltött helye kiszámíthatóvá, erőssé teszi az egyént. Tudja, érzi, hogy számítanak rá, az összetartozás élményét adja.
- Az egyháztagok közötti kommunikáció során mindenki felvállalhatja saját véleményét, a mások nézetét tiszteletben tartva.
- Az egyházi alkalmak, mérföldkövek (keresztség, konfirmáció, úrvacsora stb.) segítenek a vallási identitás megélésében, hiszen a gyülekezet színe előtt, közösségben élhetők át.
- A személyes küldetés, feladat felismerése könnyebbé válhat a gyülekezet keretein belül.

Romano Guardini¹¹ és Imre Lajos¹² megállapítása szerint az ember vallásos érési folyamata szoros kapcsolatban áll és párhuzamba állítható az egyén er-kölcsi (morális) fejlődésével, gyakorlatilag együtt fejlődnek, tökéletesednek.

⁹ SOVERNIGO: Religione e persona, 11–73.

¹⁰ DIANA: Le forme della religiosità.

¹¹ GUARDINI: Önmagunk elfogadása, 936.

¹² IMRE: A gyermek vallása, 79.

A személyiségfejlesztés célja az érett személyiség kialakítása, amelynek sajátosságai az alábbiakban ragadhatók meg: az egyént aktív problémamegoldó képesség jellemzi; továbbá szilárd szokások, amelyek különböző helyzetekben, társasági, közösségi életben az alkalmazkodási képességeit biztosítják; harmónia figyelhető meg a saját vágyai, ösztönei és a közösség érdekei, elvárásai között; képes változatos, differenciált viselkedésmintákra; a birtokában lévő viselkedésminták összhangban vannak, és harmonikus rendszert alkotnak személyiségében; sokoldalú az érdeklődése, és sokrétű tevékenységet folytat; tervezését, gondolkodását a megfontoltság jellemzi, a jelent a múlt és a jövő összefüggésében látja, és annak tudatában érzékeli, építi fel céljait, belső magatartását; képes a személyiség alrendszerének egymástól független működtetésére (pl. a munkahelyi problémákat, feszültségeket nem a családban vezeti le); helyes a valóságészlelése. Önkontroll; reális önértékelés, önismeret; mély, megválogatott szociális kapcsolatok, intimitásra való vágy; alkotás iránti igény, életigenlés jellemzi. Jó a viszonya az emberekkel és a természettel; a közösség normáit, viselkedési szabályait elfogadja; magas a frusztrációtoleranciája, azaz a feszültség levezetésének módját nem az agresszív viselkedésben látja. Közvetlen, a másik ember iránt együttérző; derűs, vidám lelkiállapotú, jó humorérzékű egyén.¹³

Az érett személy képes a saját önzésén túllépve mások felé nyitni, békét, nyugalmat sugározni, a világban alkotó módon élni.

A személyiségfejlesztés területei az érett személyiség kialakítása érdekében

A nevelés során, Zsolnai József¹⁴ koncepcióját alapul véve, az alábbi területek fejlesztése indokolt a személyiség kibontakozásának tekintetében. A személyiségfejlesztés elemi szintjén a szükségletek fejlesztésének tervezése áll. E fejlesztési területnek az a legfontosabb szabálya, hogy csak az a tevékenység válhat szükségletté, amely korábban örömet okozott az egyénnek. Vagyis úgy kell fejleszteni a képességet, hogy a gyerek akarja azt csinálni, tehát a csinálásának igénye hiányérzetévé váljon. Ilyen szükséglet lehet például a vidámságigény, a játék (szerepjáték, alkotó játék), de akár a magasabb rangú emberi szükségletek, mint például a tanulás, az önművelés, önkifejezés. Az egészséges lelkületű ember számára a munka nem teher, hanem alkotó és alakító szükséglet.

¹³ PÁLHEGYI: Személyiséglélektani kalauz, 107–108.

¹⁴ ZSOLNAI: Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia.

A második fontos terület az érzelmi nevelés folyamatának tervezése. Az érzelmi nevelés lényege az érzelmek tanulásának segítése, támogatása. Fontos szerepe van az önismeretnek, hiszen az egyénnek önmagával, a viselkedésével, az egyes érzelmi reakcióival is tisztában kell lennie.

A nevelés során az egyén megtanulja felvállalni a kedvező és kedvezőtlen emocionális szokásait, így egyre közelebb kerül az önfogadáshoz.

Minden gyermeknek eltérő az érdeklődése, azonban ahhoz, hogy kiderüljön, valójában mely területek azok, már korai életkorban a lehetséges érdeklődéskörök mindegyikét meg kell mutatnunk a gyerekeknek. A nevelés során a nevelőnek tisztában kell lennie azzal, hogy az érdeklődésnek két alaptípusa van: az aktív érdeklődés, ahol elsődleges az egyén kezdeményezése, maga az érdeklődés tárgya pedig elfogadott az egyén számára; a másik a reaktív érdeklődés, amelyben elsődleges szerepet a tárgy játssza, az egyén erre csupán válaszol, a hívogatásnak engedve. Minden pedagógiai tevékenységnek feltétele az érdeklődés, így különös jelentőséggel bír a motiválás, a széles látókör biztosítása.

A magatartás alakításában az iskola lehetősége meglehetősen korlátozott. A család, a kortárs csoport, a helyi társadalom, a tömegkommunikáció nagyobb hatással bír a gyermekre. A társadalom számára elfogadható és esztétikus viselkedés kialakítása mellett a bűnmegelőzés is része e területnek.

A helyes magatartásra orientálást egyrészt közvetlen befolyással, irányítással, másrészt a megtapasztalt viselkedés értékelésével érhetjük el. Szabályok, normák megfogalmazása, számonkérése segítheti e folyamatot, mivel igazodási pontokként szolgálnak.

Az attitűdnek nagy hatása van a magatartásra. Ha az egyén attitűdje társas értékorientált, akkor a magatartását is az együttműködés jellemzi. A nevelés során a pedagógusnak alkalma van új attitűd kialakítására, mivel alapvetően három faktora van: 1. meggyőződés, tudás az adott területtel kapcsolatban, 2. a vele kapcsolatos érzelmi kötődés, 3. az ezek együtteseként kialakuló magatartás, cselekvés. Fontos a tárgykörrel kapcsolatos korrekt tények közlése, az elfogadás, a megértés erősítése és a cselekedtetés (a témára vonatkozóan). Az attitűd befolyásolásának napjainkban nagy szerepe van, gondoljunk csak a környezetvédelemre, a tanulási nehézséggel küzdőkre, vagy akár a fizikai munka megbecsültségére stb.

A magatartással szorosan összefügg a jellem, mivel a jellemben olvad egybe, csúcsosodik ki az ember magatartása. Valójában a jellemben mutatkozik meg az ember életmódja, értékválasztása, erkölce, céljai is. A jellemnevelés a szociálisan értékes, konstruktív, szilárd viselkedés kialakítására törekszik. Az egyén úrrá lehet a szükségletein, akarátán, érzelmein stb. a nevelés segítségével. E nevelési terület nagy kihívása a pedagógiának, hiszen nem mindig érezhető, mit sikerült megvalósítani a célokból, illetve gyakran nehéz előre

jól megtervezni, mire helyeződjön a hangsúly. A nevelés célja az erős jellemű ember, aki az elveihez hű, következetes az életben. Az elvhűség azonban csak egyetemes értékekkel bíró eszmék esetében értékelhető pozitívnak. A gyenge jellemű embereket segíteni, fejleszteni kell, hogy bizonytalanságuk, kiszámíthatatlanságuk csökkenjen, ami természetesen összefügg az akarattal. Ez pedig a következő jelentős személyiségfejlesztési területhez vezet el.

Az akarat folyamata valójában a következő: a cél meghatározása után amellett történő döntés, kitartás és az azzal járó felelősségvállalás. Annak tudatosításához, hogy megfelelő-e a célválasztásunk, folyamatos reflexió szükséges. A tevékenység során válik világossá, ki nem tud kitartani döntése mellett, esetleg döntéseiben bizonytalan stb., azaz ki akaratgyenge. Az eredményes akaratnevelés feltétele a reális énkép. Az akaratnevelés célja tulajdonképpen az akarás helyes irányának megválasztásában, amellet történő döntés és kitartás képességeinek fejlesztése. A pedagógus az önálló tevékenységek megbízásával segítheti a tanulót e területen való sikerélmény elérésében. Fontos e folyamat során az énídeál kijelölése, kisebb-nagyobb mérföldkövek felállítása, teljesítése az elérni kívánt cél érdekében.

A magatartás, az akarat és a jellemnevelés összefüggésében fontos megemlíteni a fegyelem és a fegyelmezettség kérdéskörét is, hiszen szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A *Pedagógiai Lexikon*¹⁵ szerint a fegyelem és a fegyelmezettség valójában erőösszpontosítási képesség. Az egyén képes megfelelő időben és kellő intenzitással mozgósítani erőit valamely szükségesnek ítélt feladat végrehajtására. A fegyelem külső erők által szabályozott és belső szűkegleten alapuló is lehet, ezért van nagy szerepe az akaratnak.

Ha már tudja az egyén, hogy mit szeretne, mi a célja, akkor már jó úton halad a tudatosság felé. Ha az egyén szándékos döntése, illetve a döntéseinek sorozata egy elv szerint leírható, egy irányba mutató, akkor tudatos életvezetésről beszélhetünk. A tudatosságot fejleszthetjük az önismeret és a reflektivitás növelésével. A társadalomnak tudatos, kreatív társadalmi életet élő egyénekre van szüksége, akik előmozdítják a település, a nemzet sorsát. A nevelés során azzal erősíthetjük ezt a területet, ha alkotó munkára ösztönözzük tanulóinkat, ha kutatásra bátorítjuk őket, és különböző szervezetekben való aktív részvételre.

E területek felvillantása után értünk el a mindezeket átfogó nevelési tárgykörhöz: a bölcsességre neveléshez. A bölcsesség iránti vágy egyrészt a gondolkodással, másrészt az Istenbe vetett hit mélységével függ össze. A bölcsesség lényege röviden úgy foglalható össze, hogy mindent Isten szemszögéből szemlél az ember, mindent az üdvössége szempontjából mérlegel. Ennek a felismerése Isten ajándéka. A bölcsességre nevelés során az értelem kimű-

¹⁵ BÁTHORY–FALUS: *Pedagógiai Lexikon*.

velése történik, amelyben nagy szerepe van a gondolkodásra nevelésnek is. A bölcsességet tekinthetjük Isten ajándékaként, de egy tanulási folyamat eredményeként is. Hasonló megállapításra jutott Max Planck, Nobel-díjas német fizikus is, ahogy az alábbi soraiban olvashatjuk: „Az Isten a hívő számára minden gondolkodás kezdetén, a fizikus számára a végén van.”

Összegzés

A tanulmányban áttekintettük a református oktatási–nevelési hagyományokat a kompetenciákkal összefüggésben, amelynek eredményeképp elmondhatjuk, hogy csupán a mai korban kialakult digitális kompetencia fejlesztése nem volt része a protestáns nevelésnek. A református pedagógia elvei komplex, a személyiség egészét fejlesztő koncepciót rajzolnak meg. A református nevelési célok, illetve módszerek évszázadok óta bizonyítják érvényességüket. A teljes személyiséget fejlesztik: a szükségleteket, az énképet, a világképet, különböző képességeket (kognitív, emocionális, társas és spirituális) és pozitív viszonyulást embertársakhoz, a természethez és a mindennapokban tapasztalható jelenségekhez. Az alapok tehát kétségtől megfélelőek, alkalmasak egy tartalmas, alkotó életvezetéshez. A kérdés az, hogy a napjainkat jellemző személyiségfejlődési sajátosságok tükrében mire kell a nevelés során fókuszálni.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a személyiségfejlesztés nem csupán a tanár feladata, nagy szerepe van a lelkésznek, a hitoktátónak, a szülőnek, vagyis mindenkinek, aki érintett a gyermek nevelésében. Fontos az egyéni ütemezése a feladatoknak, a tanuló egyéni terhelése. Úgy vélem, hogy napjainkban a magolás, a sulykolás módszere mellett nagyobb hangsúlyt kell fektetni az értelmes, gondolkodtató, alkotó feladatok adására. A bölcsességre nevelés a képességfejlesztésen, a gondolkodási készség fejlesztésén át a hitfejlődést, a hitben való mélyülést segíti, illetve erősíti. A bölcsesség a kommunikációban, a viselkedésben, tehát az életvitelben érhető tetten. A keresztyén pedagógia célja pedig nem lehet más, mint a bölcs életvezetésű, hívő emberek kiművelése.

Felhasznált irodalom

- ♦ BÁTHORY Z.–FALUS I.: *Pedagógiai Lexikon*, Budapest, Keraban Kiadó, 1997.
- ♦ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban*, Pápa, OOK Press Kiadó, 2010.

- ◆ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: Református történelmi hagyományok az informális tanulás és az esélyegyenlőség érdekében, in Golubeva I. (szerk.): *A kulcs-kompetenciák fejlesztése a formális, a nem formális, valamint az informális tanulás során a társadalmi kohézió és esélyegyenlőség biztosítása érdekében*, Veszprém, Tanárok Európai Egyesülete, 2014, 117–125.
- ◆ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: The Teaching and Educational Traditions of The Reformed Church, in *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 61 (2016), 67–76.
- ◆ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: A vallás és a hit szerepe a személyiségfejlődés folyamataiban, in *Református Szemle* 109 (2016), 18–36.
- ◆ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: Reformed education and teaching practice with equal chances, in *Teológiai Fórum* 10 (2016), 114–126.
- ◆ BOGNÁRNÉ KOCSIS J.: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*, Budapest, L'Harmattan Kiadó–Károli Gáspár Református Egyetem, 2018.
- ◆ DIANA, M.: *Le forme della religiosità. Dinamiche e modelli psicologici della maturità religiosa*, Bologna, Dehoniane, 2006.
- ◆ GUARDINI, R.: *Önmagunk elfogadása* (Eredeti címe: Die Annahme seiner selbst, 1988), Kismaros, Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor, 2001.
- ◆ IMRE L.: *A gyermek vallása*, Hódmezővásárhely, Róth Antal Könyvnyomdája, 1912.
- ◆ KARÁCSONY S.: *Táborozási segédlet, Regős Káté*, Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 1930.
- ◆ PÁLHEGYI F.: *Személyiséglélektani kalauz*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.
- ◆ SOVERNIGO, G.: *Religione e persona. Psicologia dell'esperienza religiosa*. Bologna, Edizioni Dehoniane, 2003.
- ◆ ZSOLNAI J.: *Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia*, Budapest, Tárogató Kiadó, 1995.
- ◆ Kulcskompetenciák. Egy kialakulóban lévő fogalom a közoktatásban, *Eurydice*, 2000. október, elérhető: <https://docplayer.hu/3671914-Kulcskompetenciak-kulcskompetenciak.html>, letöltés dátuma: 2022. október 14.

A keresztyén nevelés eredményességét meghatározó tényezők a református iskolákban Nagy Péter (1949–2020) gondolatai alapján

„Az egyházi iskola jelentősége nem abban áll, hogy ő is jól tanítja az anyagot, amit a világi iskola tanít, nem is abban, hogy azzal versenyképes. (.) Az, hogy az egyházi iskola legalábbis olyan jó legyen, mint a világi, nem célkitűzés, hanem természetes elemi alapfeltétel. Saját igazi hivatása, létjoga ezen belül abban van, hogy a Krisztusba vetett hit erejével evangéliumi, keresztyén jellemeket nevel Isten dicsőségére, az Egyház lelki közösségén át a humánus megszentelésére. Csak ezért érdemes és szükséges református egyházi iskolát fenntartani.”

(Makkai Sándor)

Nagy Péter Budapesten született 1949-ben, Felvidékről kitelepített lelkészcsaládban. A teológiát Budapesten végezte, majd 1982-től Baranyában, Komlón lett lelkész. Gyülekezeti szolgálata mellett az 1980-as évektől egyházmegyei ifúsági táborok szervezője, vezetője volt. A rendszerváltás után egyházmegyei iskolaügyi előadóként a Pécsi Református Kollégium Igazgatótanácsának tagja, annak első elnöke. (1994-től) Tanított a Budapesti Református Teológiai Akadémia Pécsre kihelyezett katechéta képzőjében, a Pécsi Református Gimnáziumban, vezetett bibliaiskolát Harkányban. A Théma Egyesület (Theológiai Élet Ma – Protestáns Tanulmányi Kör) egyik alapítója, elnöke. Az egyesület az 1990-es évek egyházi útkeresésének, a múlttal való tárgyilagos szembenézés igényének fontos fórumaként működött. Az országos horderejű kérdésekkel való foglalkozás mellett fontos szerepet játszott életében a halmozottan hátrányos helyzetű munkavállalók foglalkoztatását, társadalmi integrációját célul kitűző komlói Habilitas Kft. munkájának segítése.

2002-ben a Budapest–Budafoki Református Egyházközség választotta meg lelkészének. Itteni szolgálatának 16 éve alatt bővült a Halacska Református Óvoda, egyházi fenntartásba került a Rózsakerti Általános Iskola, amely 2012 őszétől a Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola nevet vette fel. A folyamatos fejlesztések következtében az iskola 2018 őszétől elindította gimnáziumi képzését is.

Nagy Péter 2018 novemberében vonult nyugdíjba. 2018-ban a Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetésben részesült, 2019-ben Budafok–Tétény díszpolgárává választották. 2020. december 10-én hunyt el.

Makkai Sándor alapvetése, amely a *Református Szemle* hasábjain jelent meg 1938-ban, ma is érvényes és eligazító erejű. Nem véletlen, hogy ez az idézet szerepel mottóként a közel 80 évvel később egyházivá vált Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola és Gimnázium pedagógiai programjában is. Makkai azt a megfellebbezhetetlen alaptételt fogalmazta meg, hogy az egyházi iskola legfontosabb feladata minden korban a keresztyén nevelés. De az is tagadhatatlan, hogy ezt a mindenkori célt folyamatosan változó társadalmi viszonyok között, néha egymással ellentétes fenntartói, szülői, munkavállalói elvárások közepette kell munkálni. Melyek azok a tényezők, amelyek elősegítik, illetve akadályozzák a keresztyén nevelés ügyét 2022-ben? Jelen tanulmány Nagy Péter volt komlói, majd budafoki lelkész református iskolával kapcsolatos írásai, gondolatai alapján vizsgál három olyan kérdéskört, amelyeket Nagy Péter kulcsfontosságúnak tartott a keresztyén nevelés eredményessége szempontjából. Ezek a tényezők a tanári kar többségének gyülekezeti kötődése, a fenntartóval való folyamatos kapcsolattartás, valamint a katechézis iskolai nevelésben elfoglalt meghatározó helye. A következőkben tehát nem az egyházi iskolák tanulmányi eredményességének alakulását kutatjuk, hanem a biblikus-keresztyén szemlélet kialakításának, megerősítésének Nagy Péter szerint meghatározó iskolai tényezőit vesszük sorra.

A református köznevelési rendszer bővülése a rendszerváltás évei óta folyamatos. A 2021/22-es tanévben már 196 településen, 503 feladatellátási helyen 191 református köznevelési és szakképzési intézmény működik, amelyekben összesen 68 678 gyermek, tanuló református szellemiségű nevelésére van lehetőség.¹ Ugyanakkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy a fenntartóváltás nem jelent automatikus fordulatot az intézmény nevelői gyakorlatában. Attól függően, hogy az egyes intézmények mikor kerültek egyházi fenntartásba, mind a tantestület tagjainak egyházhoz, helyi gyülekezethez való viszonyulásában, a fenntartóval való formális és informális viszony alakulásában, mind pedig a hitoktatás iskolán belüli helyének, szerepének kijelölésében jelentős különbségek lehetnek.

1. A tanári kar összetétele

A református iskola szellemiségét a tanári kar határozza meg. A hitbelileg is elkötelezett tanárookra fontos feladat hárul azon tanárok felé, akik a tanári kar szerves részeként, minőségi munkát végezve lojálisak az intézményhez, annak pedagógiai célkitűzéseivel azonosulni tudnak. A... toleráns és elfogadó maga-

¹ SZONTAGH: A Református Pedagógiai Intézet 2021. évi beszámolója és 2022. évi munkaterve.

tartás mellett magát az egész oktatást tekintik a katechézis részének, azaz a tárgyak és a nevelés egység-szemléletű integrációjában végzik a munkájukat.²

Az iskolai keresztyén nevelés meghatározó szereplője a pedagógus. Az a felnőtt, aki hétről hétre rendszeresen találkozik a fiatalokkal, aki nemcsak tanítja, de személyiségével, iskolához, hithez, egyházhoz való viszonyulásával neveli is őket. Az iskola pedagógiai alapidokumentumokban meghatározott értékeinek megvalósulása, gyakorlatba ültetése nem kis részben a tanári kar elkötelezettségén, a deklarált értékekkel való azonosulás mértékén múlik. Azon, hogy akarják-e, képesek-e hitelesen képviselni az intézmény értékrendjét. A református iskolák tanárai körében tervezett kérdőíves kutatások rendre kudarcba fulladnak a kisszámú beérkező válasz miatt. Általában a kiküldött kérdőívek 10–20%-a érkezik vissza kitöltve, ami gyakorlatilag lehetlenné teszi a valós helyzet felmérését. Feltételezhető, hogy a tantestületek leginkább motivált, a keresztyén nevelés céljaival leginkább azonosuló rétege válaszol a kutatók által feltett kérdésekre, ezért félrevezető ezekből az adatokból messzemenő következtetéseket levonni. A valós helyzet az, hogy a református iskolákban tanító pedagógusok 80–90%-a nem megszólítható, véleményét, tapasztalatait tágabb körben nem kívánja megosztani. Ők feltehetően nem kívánnak azonosulni az intézmény deklarált értékrendjével, pedagógiai felfogásával.

Azért is fontos, hogy a tanári karban meghatározó számban legyenek a református elkötelezettségű pedagógusok, mert nagyon sok diák szekuláris háttérű családból érkezik, és az iskolában láthatnak mintát először arra, hogy az evangélium nem csupán hittanórák, igehirdetések anyaga, hanem a mindennapi életet meghatározó mérce. Ezt pedig csak élő hitű, elkötelezett tanáraiktól tanulhatják meg. „A református iskola identitásához elengedhetetlen, hogy a tanárok 50% +1 fő arányban a keresztyén (református) értékrend elkötelezettjei legyenek.”³

Ez az elvárás jelenleg nem csupán a 2010 után átvett iskolákban utópisztikus elképzelés. 2010 után számos önkormányzat ajánlotta fel a településen működő iskoláját valamelyik egyháznak. Legtöbb esetben az magyarázta a „nagylelkű” gesztust, hogy a korábbi fenntartó egyedül az egyházi átvételben látta biztosítva az iskola további fennmaradását. Az önkormányzatok rossz anyagi helyzete, valamint az állami tulajdonba átkerülő iskolák bezárásától, összevonásától való félelem eredményezte a döntést.⁴ Így állt elő az a helyzet, hogy 2015-ben Magyarországon 137 olyan település volt, amelynek egyetlen

² A Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola és Gimnázium Pedagógiai Programja, 6.

³ SZÜCS: A református iskola küldetése.

⁴ TOMASZ: Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban, 94–112.

iskolája egyházi fenntartásban volt. Ebből 36 településen csak református iskola működött. Mivel az intézmény tulajdonjogának átadását többnyire nem hitbeli-nevelési megfontolások, hanem kizárólag anyagi, praktikus szempontok vezérelték, szülők és pedagógusok egyaránt hivatkozhatnak arra, hogy elsősorban a település iskolájával vannak kapcsolatban, a fenntartó kiléte pedig nem meghatározó jelentőségű. Sok szülő hitbeli meggyőződésétől teljesen függetlenül azért írhatja be gyermekét az újdonsült egyházi iskolába, mert nem akarja hosszú utazásnak kitenni nap mint nap gyermekeit.

2017 júniusában 55 református iskola vezetőivel hat fókuszcsoportban folytatott interjúsorozat nyomán fogalmazódott meg az igény az egyházi pedagógusképzésbe, továbbképzésbe beépítendő ismeretanyagra, amely a református iskolákban tanító pedagógusok számára szükséges „református műveltségi minimumot” tartalmazza. Ez a műveltségi minimum bibliaismereti, egyházismereti, egyháztörténeti tájékozottságot feltételez. Ennek hiányában könnyen kerülhetnek a pedagógusok kellemetlen, megalázó helyzetekbe, ha vallásgyakorló családból érkező diákok teológiai jellegű kérdései felkészületlenül érik őket. A Református Tananyagfejlesztő Csoport ezért szükségesnek ítélte egy olyan tananyag kidolgozását, amely akár pedagógustovábbképzések választható kurzusa lehet.⁵ Ugyanezen a fókuszcsoportos vizsgálaton a véleményt nyilvánító iskolavezetők többsége inkább nehézségekről, hiányosságokról számolt be ezen a területen. Arról, hogy egyes iskolákban sem a pedagógusok, sem a gyerekek között nem szempont a hit. „A válaszadók egy része maga is inkább kívülről szemléli a református közösséget, újdonság a Bibliaolvasó kalauz léte, a napi ige.”⁶ 2022-ben is aktuálisnak tűnik az 1938-ból hangzó helyzetértékelés: „Az a benyomásom általában, hogy egyházi középiskoláink kiválóak, de nem a maguk nemében. Minden megvan bennük, csak épp az a többlet hiányzik, vagy gyengén érvényesül, amiért érdemes volna az egyháznak fenntartani őket, ami egyedül teszi létjogosulttá őket.”⁷ Az a jogos törekvés, hogy a nevelőtestületekben többségben legyenek a hitüket komolyan vevő elkötelezett keresztyének, 2022-ben nem a reális helyzetkép, csupán egy ideális, elképzelt állapot óhaja. És nem csupán a 21. század második évtizedében, de úgy tűnik, az 1930-as évek végén is az lehetett. A megoldás egyik útja az lehet, ha a református iskolákba beadott állaspályázatok elbírálása során a szakmai alkalmasság mellett fontos szempont a pályázó egyházhoz való viszonya, gyülekezeti kötődése is. Ez segíthet abban, hogy egyre több keresztyén pedagógus tanítson a református iskolákban. Ennek elérése csak úgy lehetséges, ha akár a környező települések keresztyén pedagógusait

⁵ POMPOR: A református iskolák belső világa.

⁶ Uo., 10.

⁷ TÚRÓCZY: Egyházi középiskoláink, 426.

is igyekszik megnyerni az intézmény. Ezt egyrészt következetes, értékalapú nevelő munkával, másrészt többletjuttatásokkal lehet elérni.

2. Kapcsolat a fenntartóval

A MRE Köznevelési törvénye (1995.I. törvény) a fenntartói feladatok két nagy csoportját határozza meg. Egyrészt a keresztyén szellemiségű nevelés és oktatás feltételeinek biztosítását, másrészt az ehhez szükséges személyi és anyagi feltételek előteremtését. Nehezen vitatható, hogy a fenntartó és intézménye közötti harmonikus, kiegyensúlyozott kapcsolat fontos feltétele az eredményes nevelő munkának. Egymás törekvéseinek, céljainak pontos ismerete, kölcsönös tiszteletben tartása segíti a közös munkát, az esetleges kezdeti bizalmatlanság oldását. Ez a bizalmatlanság főleg az újonnan átvett iskolák vezetői, pedagógusai körében tapasztalható, akiknek egy kialakult pedagógiai felfogást, iskolaképet kell harmonizálni a felekezeti fenntartásba kerüléssel megváltozott körülményekkel. A református iskolahálózathoz tartozó intézmények között vannak egyházkerület, egyházmegye által fenntartott intézmények is, de többségükben gyülekezeti fenntartású iskolák a jellemzők. Minél kisebb a távolság a fenntartó és intézménye között, annál könnyebb a folyamatos kapcsolattartás biztosítása. Éppen ezért árulkodó jel, hogy az iskolavezetőkkel folytatott 2017-es fókuszcsoporthoz beszélgetésen a részt vevők 80%-a nem érintette az iskolafenntartóval való viszonyának alakulását. Valószínűleg nem azért, mert annyira egyértelmű és problémátlan ez a kapcsolat, hanem sokkal inkább azért, mert a fenntartótól azt szokták meg, hogy feladatokat jelöl ki, amelyeket meg kell oldani. Az iskola feladata eszerint a felfogás szerint az alkalmazkodás, miközben igyekszik óvni szakmai autonómiáját. Ezért az egyházi gyökerekkel nem rendelkező iskolavezetők szemében tabunak számít a fenntartóval való viszony kérdése, hiszen valójában ellenfelet, talán néha ellenséget is látnak benne. Ez a szemlélet pedig az iskolavezetésen keresztül a tanári karban is általánossá válhat. Korábbi fenntartói tapasztalataikat kivetítve úgy érzékelik, hogy a fenntartó főleg utasít, az iskola pedig csupán végrehajtó szerepet tölt be. Minél közelebb van a fenntartó az iskolához, annál közvetlenebb a kapcsolat is, annál könnyebb oldani a berögzült görcsöket. Annál ritkábban fordul elő, hogy a pedagógusok mumusként emlegetik a fenntartót, ezzel párhuzamosan szerepét kizárólag abban látják, hogy az iskola anyagi szükségleteit biztosítsa. A református szellemiség kialakítását, illetve megerősítését célzó gyakorlati lépések gyakran váltanak ki gyanakvást, értetlenséget, rosszallást azon pedagógusok körében, akik az egyházi iskolaátvételben egyedül az intézmény továbbélésének zálogát látják, de abban reménykednek, hogy a hétköznapiakban a fenntartóváltás

semmiféle változást nem jelent. A fenntartó és intézménye viszonyát több tényező is befolyásolja. Az, hogy mennyi idő telt el a fenntartóváltás óta, milyen települési, regionális kihívásoknak kell megfelelnie az adott intézménynek.

Az egyházi fenntartó és intézménye közötti konfliktusok nem újkeletűek. Ezt példázza, hogy a berekböszörményi gyülekezet presbitériuma 1924 tavaszán azt a véleményét fogalmazta meg, hogy „az iskolák többé nem veteményes kertjei az egyháznak, mert azokban az egyház számára csak tövis és mérges növény terem. Ezen változtatni kell.”⁸ Az iskolával kapcsolatos fenntartói elégedetlenség olyan mértékű volt, hogy felvetődött a fenntartástól való visszalépés gondolata is. „A nagy költséggel járó iskoláknál többet fognak az egyháznak használni a jól szervezett vasárnapi iskolák, a lelkiismeretesen működő hitoktatók és diakonisszák.”⁹ A konfliktusokat egyaránt okozhatják túlzott, életszerűtlen fenntartói elvárások, de ugyanúgy képes megrontani a légkört a fenntartó hibáztatása minden iskolai nehézségért. Ennek a lehetséges konfliktusnak is a folyamatos kommunikáció, egymás céljainak, értékeinek kölcsönös ismerete, tiszteletben tartása lehet az ellenszere. A határok kölcsönös elismerése. Ez a felismerés sem újkeletű:

Nagy hiba az, hogyha egy iskolánk csak a felügyeletet gyakorló egyházi hatóságot látja maga mögött, hogyha az iskolafenntartó egyház azonosnak mutatkozik előtte azzal a néhány emberrel, aki a hivatalos ügyeket intézi. Ha az egyház közönsége nem áll idejében az egyházi iskola mögé, akkor feladta azt.¹⁰

A feladat tehát nem csupán az iskola munkavállalói számára adott, a fenntartónak érdemes törekednie az intézményben való segítő, támogató jelenlétre. Ahogyan Nagy Péter is tette még az 1990-es években, az egyházmegyei fenntartású pécsi iskolahálózat születése körüli időkben. Pécssett a Kodály Zoltán Gimnáziumban református tagozatként indult a kezdeményezés, amely eredményeképpen a Pécsi Református Gimnázium 1994-ben vált önállóvá. Egyházmegyei iskolaügyi előadóként Nagy Péter kezdettől fogva tagja, sőt első elnöke volt az 1994 őszen felálló igazgatótanácsnak. A fenntartó képviselőjében folyamatos munkakapcsolatban állt az iskola igazgatójával, tanári karával. Iskola-fenntartóként a napi feladatokon túlmutató, az iskolával, az intézményrendszer bővülésével kapcsolatban is távlatos, nagy összefüggésekben való gondolkodás jellemezte. Egy akkori munkatárs visszaemlékezése szerint:

A pécsi iskola fenntartójaként folyamatosan jelen volt az iskolában. A pedagógusok ismerték, szerették, mindig volt hozzájuk kedves szava, vagy 'nagypéteres'

⁸ TREL I.1.a 49 (444)

⁹ Uo.

¹⁰ SÓLYOM: „Vallástanítás”, 276–279.

odaszólása. A tantestület úgy érezte, hogy ő is része a közösségnek, testületnek. A szülők is ismerték, tisztelték, szerették, volt velük kapcsolata. Azóta sem tapasztaltam ilyen fenntartói jelenlétet, magatartást.¹¹

A pozitív példa felidézésén túl tanulságos a visszatekintés utolsó mondata is. Azt a szomorú tapasztalatot fogalmazza meg, hogy a fenntartó és intézménye közötti folyamatos segítő kapcsolat inkább kivételnek, mintsem általános gyakorlatnak tekinthető.

A 2017-es vezetői fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során a fenntartóval való kapcsolatról kevés érdemi információt adtak az iskolavezetők.

A fenntartóról kevesen tesznek említést, az új intézményekből származó válaszokból nem is tudunk használható következtetéseket levonni, mindössze az derül ki, 'más elképzelése van' illetve 'befolyásol'. Sokkal konkrétabb képet kapunk néhány régebbi iskolás megfogalmazásból: 'nem egyértelműek az elvárásai', 'nem segít', 'a szakmai irányító, fejlesztő koordináció nem megfelelő', egy iskolafenntartó lelkész 'összeférhetetlen természetű'.¹²

3. A katechézis helye az iskolában

Az egyházi iskola a katechézisbe integrálja mind a humán, mind a természettudományos tárgyakat. Vállalja a világnézeti iskola megvalósítását. A...toleráns és elfogadó magatartás mellett magát az egész oktatást tekintik a katechézis részének, azaz a tárgyak és a nevelés egység-szemléletű integrációjában végzik a munkájukat.¹³

Nagy Péter gondolatai összecsengenek Szűcs Ferenc megközelítésével, aki arra emlékeztetett, hogy „a katechézis értelmezése csupán a felvilágosodás után vált el a tanítás és nevelés egészétől. A keresztyén katechézis elvben a teljes ember tanítását és növelését foglalja magában.”¹⁴ Ezzel a felfogással összhangban a Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola és Gimnázium pedagógiai programjának a református nevelés alapelveiről szóló alfejezete (1.1.4) felvállalja szekuláris környezettel való konfrontálódást is. „Világosan kell látnunk, hogy egy Isten nélkül boldogulni akaró világban kívánunk keresztyén identitást felmutatni, és a törvény, a mérce, a határok nélküli világból érkezik a gyerekek egy jó része.”¹⁵ Ezért nem csupán a hittanórák,

¹¹ CSONKA Mónika, volt tanítvány, majd kolléga és barát visszaemlékezése

¹² PUSZTAI-ERDŐS: Eszményi és megvalósult identitás, 275–283.

¹³ NAGY: A pedagógus mint tanítást végző ember, 17.

¹⁴ SZÜCS: A református iskola küldetése, 26.

¹⁵ A Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola és Gimnázium Pedagógiai Programja, 9.

hanem az egész református iskolai nevelés feladata annak felmutatása, hogy az összetört istenkép helyreállítása egyedül Krisztusban lehetséges. Ez a szerepértelmezés azonban most még nem minden református iskolára jellemző. Nagy Péter azt az álláspontot képviselte, hogy a katechézis nem kizárólag a hittanórák és hitéleti alkalmak feladata, hiszen a teljes embert kell nevelni, de ezt a nevelést is egy teljes ember végzi. „Az iskolai dolgozók teljes közössége nevel. Péter a pécsi intézményben nemcsak a pedagógusokat ismerte. A konyhai dolgozóktól kezdve a takarító személyzetig, mindenkire volt szava, senki mellett nem ment el szó nélkül. Fenntartói elvárás volt, hogy ők is tiszteljék a gyerekeket, figyeljenek a kommunikációjukra. A legközelebbi kapcsolatban nyilván a pedagógusok vannak a gyerekekkel, ezért az ő példájuk kiemelten fontos. Ha a testület nagy része nem keresztyén, nem tud keresztyén mintát adni. Ezért nagyon fontos az a bizonyos 50%+1. Még ha utópisztikusnak is tűnik, mint törekvésről nem mondhatunk le.”¹⁶

2005-ös tanulmányában Kopp Erika¹⁷ a református középiskolák három alapvető típusát különbözteti meg. Az első a hagyományos értékekhez, tradíciókhoz ragaszkodó „végvár” szerepet betöltő iskola. A következő a tradíciók újra értelmezésének elvén szerveződő, amelyek a szekuláris világból érkező diákok és az evangélium közötti „hídépítést” szorgalmazza. A harmadik típusba tartozó intézmények elsődleges célként az „eredményes oktatás” igényét fogalmazzák meg. Ezekben az iskolákban az egyházi jelleg elsősorban a hittanórák megtartásában érhető tetten. A tanulmány megjelenését követő 17 év nyilvánvalóvá tette, hogy nem csupán a középiskolákra érvényesek a bemutatott iskolatípusok. Elsősorban az újonnan (2011 után) átvett iskolák esetében tapasztalható, hogy a heti két hittanóra nem kapcsolódik szervesen az iskola informális rejtett tantervéhez. Sem a pedagógusok, sem a diákok nem igazán tudják, mit kezdjenek ezzel az új és a közgondolkodástól idegen szemléletet képviselő tantárggyal. Megtartásuk kötelező, de sok tekintetben a perifériára szorul. Részben az órarend összeállításakor látható, amikor gyakran nulladik vagy nyolcadik órába kerül, a pedagógusok pedig nyílt vagy burkolt megjegyzéseket téve kérdőjelezik meg relevanciáját, létjogosultságát.

Összegzés

Az iskolai eredményesség összetett, sokféle szempont szerint közelíthető kérdéskör. Fontos összetevője a tanulmányi eredményesség. Ez könnyen mérhető, a kapott adatok jól összehasonlíthatók. A nem tanulmányi eredmé-

¹⁶ CSONKA (visszaemlékezés, 2022).

¹⁷ KOPP: Református középiskolák identitása, 554–572.

nyesség azonban nem ilyen. Az iskola klímája, belső világa, formális és informális belső szabályai, rejtett tanterve nehezen megközelíthetők a kvantitatív elemzések számára. A református nevelés többletét márpedig éppen ezek a tényezők adják. Nagy Péter nem nevelésszociológusként, hanem gyerekekkel, fiatalokkal évtizedeken át eredményesen foglalkozó gyülekezeti lelkészként, iskolafenntartóként azonosította az iskolai keresztyén nevelés eredményességét leginkább meghatározó tényezőket. Szűcs Ferencsel közösen gondolkodva három ilyen területet nevezett meg: a tanári kar összetételét, a fenntartóval való viszonyt és a katechézis helyét az iskolában. Úgy látta, hogy a református iskola akkor tud egységes nevelő hatást kifejteni, ha többségben vannak benne az elkötelezett, keresztyén pedagógusok, ha egyértelmű és egymás (részben) eltérő szempontjait tiszteletben tartó, kapcsolatokat folyamatosan építő viszony alakul ki a fenntartóval, valamint ha a katechézis az iskolai élet centrumába kerül. Ez a három tényező segíti a református szellemiségű nevelés gyakorlati megvalósulását iskoláinkban.

Felhasznált irodalom

- ♦ BACSKAI K.–DOROGI A.: Az eredményesség és a tanári fluktuáció összefüggései a szakképzésben 1949–2020, in *Educatio* 31 (2022), 123–130.
- ♦ GROSSKOPF, S.–HAYES, K. J.–TAYLOR, L. L.: Efficiency in Education: Research and Implications, in *Applied Economic Perspectives and Policy* 36 (2014), 175–210.
- ♦ HODOSSI S.: Nagy Péter (1949–2020) nevelésről vallott nézeteinek és nevelői gyakorlatának tanulságai a református pedagógiai gondolkodás számára, in *Magyar Református Nevelés* 19 (2022), 60–70.
- ♦ KOPP E.: Református középiskolák identitása, in *Educatio* 14 (2005), 554–572.
- ♦ MCINTOSH, D. N.: Religion as Schema With Implications for the Relation Between Religion and Coping, in *International Journal for the Psychology of Religion* 5 (1995), 1–16.
- ♦ MIKLYA L. M.–SZÉNÁSI L.: A kamaszokkal az iskolában és a gyülekezetben, in Siba B.–Szabóné L. L.–Pángyánszki Á. (szerk.): *Együtt a hit útján – Gyülekezetpedagógiai kézikönyv*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2019, 245–272.
- ♦ MORVAI L.: *Ora et labora? Egyházi középiskolások eredményessége a 2010 utáni szektorbővülést követően*, Doktori értekezés, Debrecen, DE-BTK, 2017, elérhető: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/246928/MorvaiLaura_dissertacio_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y, letöltés dátuma: 2022. március 18.
- ♦ NAGY P.: A pedagógus mint tanítást végző ember: felülről, a Szentháromság Isten által tanított ember. Egy volt református tanító gondolatai a refor-

- mátus tanítóról és iskoláról, in Balogh J.–Kovács P. (szerk.): *A Pécsi Református Kollégium évkönyve 2016–2020*, Pécs, Pécsi Református Kollégium, 2021, 14–23.
- ◆ NAGY P.: *Életünk és az Ige*, Budafok, [k. n.], 2017.
 - ◆ NAGY P.: *Hatvan párperces*, Budapest, Harmat, 2012.
 - ◆ POMPOR Z.: *A református iskolák belső világa – A református intézményvezetői fókuszcsoporthoz tartozók interjúk tapasztalatai (vezetói összefoglaló)*, elérhető: [https://reformatus.hu/documents/307/Fokuszcsoporthoz_tartozok_interju_k_tapasztalatai_\(vezetoi_osszefoglalo\).pdf](https://reformatus.hu/documents/307/Fokuszcsoporthoz_tartozok_interju_k_tapasztalatai_(vezetoi_osszefoglalo).pdf), letöltés dátuma: 2022. április 11.
 - ◆ PUSZTAI G.–ERDŐS I.: Eszményi és megvalósult identitás a 21. század eleji református köznevelési intézményekben, in Fazakas G. T. (szerk.): *Világosító lámpás*, Debrecen, TTRE DRK, 2018, 275–283.
 - ◆ ROUX, C.: Hermeneutics and Religion Teaching and Learning in the Context of Social Constructivism, in *Scriptura* 96 (2007), 469–485.
 - ◆ SCHWEITZER, F.: *Vallás és életút, Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek-és ifjúkorban* (Eredeti címe: Lebensgeschichte und Religion: religiöse Entwicklung und Erziehung im Kindes- und Jugendalter, 1984), Budapest, Kálvin, 1999.
 - ◆ SÓLYOM J.: „Vallástanítás” – „egyházi oktatás”, in *Lelkipásztor* 23 (1948), 276–279.
 - ◆ SZÉLL K.: *Iskolai légkör és eredményesség (Fókuszban a reziliens és veszélyeztetett iskolák)*, Szeged, Belvedere, 2018.
 - ◆ SZEMERSZKI M.: (szerk.): *Eredményesség az oktatásban*, Budapest, OFI, 2015.
 - ◆ SZONTAGH, P.: *A Református Pedagógiai Intézet 2021. évi beszámolója és 2022. évi munkaterve*, elérhető: http://refpedi.hu/sites/default/files/csatolt_fajlok/RPI_2021_2022_beszamolo_munkaterv_20220131.pdf, letöltés dátuma: 2022. április 21.
 - ◆ SZŰCS F.: A református iskola küldetése, in Pompor Z. (szerk.): *Alapvetés – Háttér tanulmányok a református iskolarendszer fejlesztéséhez*, Budapest, MRE Tananyagfejlesztő Csoport, 2017, 22–32.
 - ◆ TARI A.: *Z generáció*, Budapest, Tercium, 2011.
 - ◆ TOMASZ G.: Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban, in *Educatio* 26 (2017), 94–112.
 - ◆ TÚRÓCZY Z.: Egyházi középiskoláink, in *Protestáns Szemle* 47 (1938), 423–428.
 - ◆ VERMEER, P.: Denominational Schools and the (religious) Socialisation of Youths: a changing Relationship, in *British Journal of Religious Education* 31 (2008) 201–211.
 - ◆ *A Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola és Gimnázium Pedagógiai Programja*, 2020, elérhető: https://www.rozsakertiskola.hu/wp-content/uploads/2020/11/Pedagogiai_Program_20200525.pdf, letöltés dátuma: 2022. október 20.

A keresztyén tantestület jellemzői az egyházi iskolákban

*„Tanulátok-e a számokat?
Bizony számok az emberek is,
Mintha sok 1-es volna az irkában.
Hanem ezek maguk számolódnak
és csudálkozik módfölött az irka,
hogy mindegyik csak magára gondol,
különb akar lenni a többinél
s oktanul külön hatványozódik,
pedig csinálhatja a végtelenségig,
az 1 ilyformán mind 1 marad
és nem szoroz az 1 és nem is oszt.
Vegyetek erőt magatokon
és legelőször is
a legegyszerűbb dologhoz lássatok –
adódjatok össze,
hogy roppant módon felnövekedvén,
az istent is, aki végtelenség
valahogyan megközelítsétek.”*

(József Attila: A számokról, 1923)

1. Bevezetés

Minden szervezetnek, így az egyházi iskoláknak is megvannak az ismertető jegyei, a saját arculata, melyben kiemelkedő szerep jut az iskola vezetőségének és a tantestület közösségének. Éppen ezért korántsem mellékes, hogy kikkel dolgozunk együtt, kik alkotják azt a csapatot, melynek munkájára, elköteleződésére és támogatására mi vezetők építhetünk, számíthatunk.

A jelen társadalma egyre inkább az egyénre, mint individuumra fókuszál, miközben a munka világában, azon belül is a vállalati szférában felértékelődött a csoportnak a szervezet versenyképességére gyakorolt hatása, a csoportmenedzsment jellegű ismeretek szerepe. Felismerték azt, amit József Attila versének parafrázisaként úgy is megfogalmazhatnánk, hogy bár egyedül gyorsabban haladunk, együtt mégis messzebb juthatunk el. Ez a fajta szemlélet meghatározza az egyén közösséghez való viszonyát, szem előtt tartva annak érdekeit és célkitűzéseit. Egy olyan csapatmunkára ösztönzi az alkalmazottakat, melyben mindenki felelősséget vállal az adott közösségért, s ahol

az egyéni teljesítmények kiegészítik, támogatják egymást a közös siker elérése érdekében.

Gyakorló vezetőként az egyik legfontosabb feladatomnak tartom, hogy ne csupán jó keresztyén pedagógusok tanítsanak iskoláinkban, hanem olyan tantestületet, közösséget alkossanak, melynek tagjai együtt, egymással és egymásért vannak jelen hivatásuk betöltésekor. Az elsődleges kérdés tehát az, hogy túllépve a keresztyén pedagógia, keresztyén pedagógus értelmezéseken, hogyan jellemezhetnénk, definiálhatnánk magát a keresztyén tantestületet mint közösséget!

2. A közösség mint fogalom

„A közösség-fogalom jelentése rendkívül változatos, attól függően, hogy milyen szövegkörnyezetben használják, milyen a kulturális és a történelmi háttér, illetve milyen a nyelvészeti jelentősége.”¹ Normatív és empirikus módon is meghatározható, kifejezhet embercsoportot vagy vonatkozhat annak értékes vagy értéktelen voltára, minőségére. Hangsúlyos azonban, hogy a csoporton belül nem individuális, vagyis egyéni érdekek dominálnak, hanem közösségi érzést, szándékot, a valahova tartozás vágyát fejezi ki. A különböző szociológiai megközelítések közül az értékszemponitú értelmezés szerint egy közösségben az emberi együttélés és együttműködés formája jelenik meg, melyet autonóm személyiségek szabadon hoznak létre. Maga az egyén ily módon az adott társuláshoz nem beleszületés, hanem saját döntése alapján csatlakozik.²

A következő kérdés az, hogy mi alapján beszélhetünk valódi, jól működő közösségről, csoportról?

Kurt Zadek Lewin³ gondolatmenetének kiindulási pontja a kölcsönhatás. Az ő elméletében a csoport mint dinamikus egész jelenik meg. „A csoport lényege nem a tagok hasonlósága vagy különbözősége, hanem kölcsönhatása, egymástól való függése.”⁴ Ebben a megfogalmazásban egy nagyon fontos dologra mutat rá. Azt mondja ugyanis, hogy attól, hogy hasonló értékrendű, mentalitású emberek kerülnek egy helyre, még nem beszélhetünk csoportról,

¹ VERCSEG: Közösségelmélet, 8.

² BÁTHORY–FALUS: Pedagógiai Lexikon, 312–314.

³ Kurt Zadek Lewin amerikai-német pszichológus, a modern társadalmi, szervezeti és alkalmazott pszichológia úttörőinek egyike. Nevéhez fűződik az alkalmazott csoportdinamikai módszer kialakulása. 1944-ben megalapította a Csoportdinamikai Kutatóközpontot. Kiscsoportok kutatásával kezdett el foglalkozni, melynek célja többek között a csoporthoz való tartozás, a csoportklíma, a csoportfolyamatok, a szociális észlelés és a csoporton belül megjelenő normák feltárása volt.

⁴ MÉREI: Csoportdinamika Válogatás, 44.

közösségről. Ahhoz ugyanis, hogy az egyének halmazában kialakuljon a „mi” tudat, meg kell, hogy jelenjen az egymástól való függés érzése és az egymás között fellépő kölcsönhatás. A közösség ebben a formában magában foglalja a különböző magatartásszabályokat, kialakult normákat és értékrendet, magát a szervezetet meghatározó kultúrát. Ha a közösséget funkcionális szempontból vizsgáljuk, akkor azt is elmondhatjuk, hogy közös célok és feladatok szerint jön létre.

Összegezve tehát, a csoport működése a résztvevők tudatos választása alapján, egy viszonylag homogén értékrendszer szerint, meghatározott célok és feladatok érdekében jön létre, melyben a tagok között függőségi viszony alakul ki, s kölcsönösen hatást gyakorolnak egymásra.

Ennek alapján vizsgáljuk meg, hogy hogyan ragadható meg a keresztyén tantestület mint közösség, s bibliai alapokra helyezve melyek a legfőbb aspektusai?

2.1. Szakmai közösség

Ahogy azt Magyarország Alaptörvénye is kimondja: „a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye”. A társadalmi elvárásokon túl az egyházi oktatási rendszer szereplői, s maguk a jogszabályok is egyértelműen meghatározzák, hogy milyen szakmai elvárásoknak kell megfelelniük az intézményekben tanító pedagógusoknak. A református oktatás szakmai felelősségvállalást, minőségi munkát és elköteleződést követel meg tőlünk. Az, hogy egy egyházi intézmény jó eredményeket tudjon felmutatni, morális szempontból nem csupán egyéni, hanem kollektív érdek, éppen ezért fontos, hogy a pedagógusok a maguk szakterületén a lehető legtöbbet nyújtsák, folyamatosan képezzék magukat, és szakmai egyeztetéseket folytassanak egymással. A munka során szükség van az egyéni sajátosságokra figyelő csapatszintű önreflexióra, az ezekre épülő szakmai megbeszélésekre. Ha észlelhető, hogy a csoporton belül komoly szakmai vagy teljesítménybeli eltérések vannak, az az „erősebben teljesítő” kollégák számára jelent nehézséget, ami előbb-utóbb feszültséget indukál, csökkentve a csapat hatékonyságát, működését. Ravasz Árpád, a Budapesti (későbbi nevén Lónyay utcai) Református Főgimnázium igazgatója 1937-ben „A jó tanár” című írásában a következőt írja: „Ezért a jó tanár sohasem szégyenli, hogy tanártársától tanuljon, sőt megragad erre minden kínálkozó alkalmat, mert csak az ostoba és tudatlan, üres ember tartja magához méltatlannak azt, ha mástól kell tanulnia.”⁵ Nem szégyen, sőt, feladatunk egymástól tanulni és egymást tanítani. Keresztyén közösségként célunk, hogy ne csak tanítványainkkal szemben gya-

⁵ RAVASZ: A jó tanár, 436.

koroljuk keresztyén pedagógiai szemléletünket, hanem a velünk együtt munkálkodókkal is. Ahogy a fent idézett József Attila-vers is mondja: „adódjatok össze, hogy roppant módon felnövekedvén, / az istent is, aki végtelenség / valahogyan megközelítsétek”. Mert tudásunk eszköz és cél Isten kezében, nem birtokolhatjuk azt önhatalmulag. Nem a saját dicsőségünk érdekében kapjuk, hanem mások javát kell, hogy szolgáljuk vele, legyen szó akár diákról, akár kollégáról.

2.2. Testvéri közösség

Az igazán jó, keresztyéni közösségben minden kolléga szabadságban kapcsolódik össze a másikkal. Ha valaki képes meglátni mások ügyét, mások életét és törekvéseit, akkor látja magát is tisztán, s miközben szabadságot ad, ő maga is szabadabbá válik.⁶ Ebben a szabadságban lehetőség van a másik ember iránti tiszteletre, szeretetre, szolgálatra és alázatra. A keresztyén tantestületet egy hagyományos tantestülettől éppen az különbözteti meg, hogy nem csupán kollegiális viszonyról van szó közöttük, hanem egy ezen túlmutató testvéri közösségről, egy bibliai értelemben vett tanítványi létről. A János 13,35-ben ezt olvashatjuk: „Arról ismerje meg mindenki, hogy a tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt.” Kálmán Attila, a Tatai Református Gimnázium egykori alapító igazgatója egyik interjújában a következőt mondta: „az iskola légkörét az teszi keresztyénné, ahogyan a tanárok egymással vagy egymásról beszélnek”.⁷ Hétköznapi életünkben tudjuk jól, hogy egy stabil alapokkal rendelkező, jól működő családban a testvérek szerepe kiemelkedő. Egy jó testvéri kapcsolat erőforrás, mely nem jelenti azt, hogy mindig tökéletes és konfliktusoktól mentes, de azt igen, hogy képes szeretni, megbocsátani, vigasztalni, s ha kell, bátorítani. A jó testvér mondandójában bántó és sértő kifejezések helyett felelemelő és ösztönző szavakat használ, ezzel szeretetteljes és bizalmon alapuló légkört alakít ki. A keresztyén tantestületnek mint közösségnek sem lehet tehát más mintája, mint ez. Az ilyen kapcsolatokra épülő közösség ugyanis nap min nap képes töltekezni, örömet találni egymás társaságában, s bizalommal lenni a másik iránt.

2.3. Ideológiai közösség

A keresztyén csoportokban, így az egyházi iskolák tantestületében sem állhat más a középpontban, mint a keresztyén hit és élet alapvető értékrendszere.

⁶ BARTH: Breviárium, 153–154.

⁷ KÁLMÁN–PÁSZTOR: Milyen a jó iskola?, 61.

Éppen ezért valódi megkülönböztető jegye minden más tantestülettől, hogy nem lehet értéksemleges. Nem vonatkoztathatja el magát attól a keresztyén értékrendtől, melyet abszolút igazsággént kell elfogadnia, s melynek intézményen belüli megélése és a külvilág felé való közvetítése meghatározza saját szerepét, és egyben megrajzolja saját határait. Veszélyes az a világ, amelyben most élünk, nem csupán tanulói közösségünkre, de tantestületeinkre nézve is. Az a fajta nagyfokú szabadság, mely meglehetősen hanyagsággal tekint mind a múlt, mind a jövő távlatába, egy, a bibliai tanításokat nélkülöző, morális iránytűjét elvesztő társadalmat hoz létre. Különösen fontos tehát, hogy egyházi iskoláink tantestületeit olyan pedagógusok alkossák, akik bátyaként védelmezik a keresztyén hit és élet alapvető értékeit, s azok betartását maguk is morális kötelességüknek érezzék. A határok meghúzása, a Krisztushoz való következetes ragaszkodás, a nyílt véleményformálás, ha szükséges, az egymás intése adja azt a masszív alapot, amin szilárdan megmaradhatunk, s melyre tovább építközhetünk.

2.4. Életmódközösség

Minden közösségnek megvan a maga szabályrendszere, amelynek betartása komoly önfegyelmet kíván meg annak tagjaitól. Szabó Lajos evangélikus lelkész egyik cikkében arról ír, hogy azok a csoportok válnak erőssé és hatékonyá, ahol a közös életmegnyilvánulások, gyakorlatok és értékek állnak a középpontban. Jellemző ugyanis, hogy minden egyes csoportnak, legyen szó világi vagy egyházi közösségről, megvan a maga életformája, magatartási alapelve, valamint a közös együttlétek hétköznapi és ünnepi liturgiája. Ez a saját identitásának a része, és ez teremti meg a jellegzetes megjelenést kifelé is.⁸ Ez alapján megfogalmazhatjuk azt a kérdést, hogy maga a keresztyén tantestület hogyan és milyen módon jelenik meg intézményen belül és kívül? Egységes képet tud-e felmutatni a közösség életét meghatározó kérdésekben, képes-e hitelesen megélni és közvetíteni mindazt, amit képvisel, valamint képes-e a Krisztus lelkületével odafordulni a másik emberhez? Ez az a terület, ami ma is a legtöbb figyelmet kapja, ami a leginkább tükrözi a csoport önképét. Külső megjelenésünk, erkölcsi életvitelünk, beállítottságunk, megnyilvánulásaink, szokásaink nem csupán egyéni életünkre hatnak, hanem a közösség egészére is. Éppen ezért fontos minden tagnak a lefektetett szabályokhoz, erkölcsi normákhoz való megalkuvás nélküli ragaszkodás, a hiteles és örömteli életre való törekvés. A hitelesség mellett azonban van még egy kulcsfontosságú jellemző, ami a legnagyobb kohéziós erő egy keresztyén

⁸ SZABÓ: Mikro- és makroközösségek, 203.

közösség életében, ez pedig a hála. A hálás szív ugyanis nem külső kényszer hatására, hanem belülről jövő indítatásból cselekszik, s leginkább ez az, ami keresztyén életvitelünket a leginkább tükrözi, mind egyéni, mind közösségi életünkben.

2.5. Lelki közösség

Az 1Péter 2,5-ben azt olvashatjuk, hogy: „Ti magatok is, mint élő kövek, épüljetek fel lelki házzá.” A keresztyén pedagógusoknak a gyülekezeti tagokhoz hasonlóan, mint élő köveknek, egymáshoz illeszkedve kell megépíteni azt a lelki házat, melynek sarokköve maga Jézus Krisztus. Ő az alap, akire építünk. Ő az, aki a megfelelő helyre illeszti a ház, jelen esetben az egyházi iskola minden alkotó elemét, mely ily módon „nem egy hézagmentes építmény létrehozását jelenti itt, sokkal inkább egy olyan építményét, amelynek hézagaiban az egyes építőelemek sarkai és peremei egymáshoz illeszkednek, hogy képesek legyenek kölcsönösen tartani és hordozni egymást”.⁹ Ez a lelki ház a Krisztushoz és egymáshoz tartozás helye, amely azon túl, hogy védelmet nyújt, nyitott, befogadó, elfogadó s egymás terhére hordozó közösség. A keresztyén közösség, tantestület legfőbb célja tehát ennek a szeretetközösségi létnek a megélése, mely azáltal, hogy Krisztus által egybeszerkesztett, láthatóvá kell, hogy váljon a világ számára is, magán hordozva mindazokat az ismertetőjegyeket, melyek megkülönböztetik őt más, egyéb fenntartásban működő köznevelési intézmények tantestületétől.

3. Befejezés

Összegzőképpen tehát elmondható, hogy egyházi iskoláink, azon belül is református intézményeink pillérét olyan szakmailag erős tantestületek kell, hogy adják, akik oktató-nevelő munkájukat nem egyéni érdekek és célok alapján, hanem a közösség érdekeit és annak keresztyén értékeit szem előtt tartva fáradoznak hivatásukban. Ily módon tantestületeink bibliai alapokon álló identitásának vizsgálata és erősítése kiemelt feladata minden református köznevelési intézmény vezetőjének. A Debreceni Református Kollégium ősi jelmondata – az *Orando et laborando* – ma is érvényes. A kimagasló szakmai munka és az Isten előterében való élés közösségeink és református iskoláink jövőjének záloga, ezért mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy olyan elkötelezett, keresztyén pedagógusokat alkalmazzunk, akik saját telje-

⁹ BARTH: Szemvillanások, 132.

sítményüket és viselkedésüket az egyház által meghatározott normák szolgálatába állítják, s lojálisak intézményeinkhez.

Felhasznált irodalom

- ♦ BÁTHORY Z.–FALUS I.: *Pedagógiai Lexikon*, II. kötet, Budapest, Keraban Könyvkiadó, 1997.
- ♦ BARTH, K.: *Breviárium*, Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1993.
- ♦ BARTH, K.: *Szemvillanások*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006.
- ♦ MÉREI F.: *Csoportdinamika*, Válogatás Kurt Lewin Műveiből, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.
- ♦ KÁLMÁN A.–PÁSZTOR M.: Milyen a jó iskola? Kálmán Attila iskolaigazgatót kérdezi Pásztor Magdolna, in *Magyar Református Nevelés* 11 (2010), 60–63.
- ♦ PUSZTAI G.: Vallásosság és pedagógiai ideológiák, in *Educatio* 20 (2011), 48–61.
- ♦ RAVASZ Á.: *A jó tanár*, Protestáns Tanügyi Szemle 11 (1937), 433–437.
- ♦ SZABÓ L.: Mikro- és makroközösségek szerepe az egyház és a társadalmi életben, in Uő. (szerk.): *Teológia és nemzetek*, Budapest, Luther Kiadó, 2016, 188–205.
- ♦ SZONTAGH P.: Keresztyén pedagógus – itt és most, in Pompor Z. (szerk.): *A keresztyén pedagógia esszenciája*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Református Tananyagfejlesztő Csoport, 2019, 91–95.
- ♦ VERCESE I.: *Közösségelmélet*, Budapest, Parola, 2018.

Egyházi iskolák és gyülekezeti integráció

Egyházi iskoláink gyarapodása, a hetente csaknem 150 000 hitoktatásban résztvevő tanuló sikertörténetnek számít intézményi stratégiánk szempontjából. Ám gyülekezeteink többségének mindennapos tapasztalata, hogy az iskoláiból kikerülőket legfeljebb egy-egy ünnepi istentiszteleten látja viszont évek múltával, de aktív, szolgálni is kész gyülekezeti tagokként nem. Mit *tehetünk*, illetve mit *ne tegyünk*, amikor fiataljaink gyülekezeti integrációjáért küzdünk?

1. Nosztalgia. Szeretjük, sokszor idézzük Philipp Melanchthon szép mondatát a XVI. századból: „Az iskola az egyház veteményeskertje.” De vajon lehet-e Melanchthon tapasztalata a miénk is, több száz év elteltével, egészen más társadalmi, intézményi viszonylatok között? Nos, mára az iskolafenntartó egyháznak be kell látnia, hogy a generációkat nem kapja meg automatikusan. Iskolái nem tudják feloldani azt a komoly kihívást jelentő helyzetet, melyet Charles Taylor kanadai analitikus filozófus a vallás *opcionálisításának* nevez.¹ Eszerint a népegyház ideje lejárt, és nem fog visszajönni. Az egyén szabad választása a spiritualitás tereiben is polgárjogot nyert, s az iskola, legyen az akár egyházi iskola, nem lehet magától értődő beszállítója a létszámgondokkal küzdő egyháznak. A nosztalgiából származó illuzórikus elvárásokat tehát el kell gyászolni, és elengedni.

2. Rendszerszintű szorongás. Az egyházi iskolában megterhelő lehet, elsősorban a tanárok számára, egy kimondott vagy sugalmazott keresztyén ideálnak való megfelelés. Mivel az ideálok és a hétköznapi valósága messze esik egymástól, ezért az ideáloknak való kényszerű megfelelés közege kedvez a képmutatásnak, a felszínességnek és a hárításnak. Ez a közeg az energiákat a szakmaiság helyett a pozíciók stabilizálására fordítja, illetve a gyermekek igényei helyett a felnőttek biztonságára koncentrál. Nem utolsósorban ha az ideálok munkaköri köteleességgé válnak, éppen azokat az értékeket lúgozzák ki a rendszerből, amelyek beépítésére hivatva lettek volna.

3. A „spirituális bypass” jelensége („megkeresztelt” elhárító mechanizmus): Olyan rövidzárlatos, életidegen, elspiritualizált megoldási kísérlet, amely a hitelvek védelme vagy a gyors harmóniatörekvések miatt akadályává válik annak, hogy valós problémákra valós megoldásokat keressünk. (példa)

¹ TAYLOR: A Secular Age.

Az egyházi iskola vezetősége imaközösséget tart. A szomszédos helyiségből ajtócsapkodás, dübögés, ordibálás hallatszik, súlyos szitokszavak záporoznak. Aztán csend. Az ügyeletes tanár rendet csinál. De az áhítat meghittségét végleg széttörte az otrombaság.

- Ez tűrhetetlen, a legközelebbi áhítaton a nyelv bűneiről kell beszélnem. (iskola-lelkész)
- Ha az iskolarádióban ifjúsági énekeket játszanánk a szünetekben, talán nem ölnék egymást. (hívó munkaközösség-vezető, énektanár)
- Áh, dehogy. Diákpresbitérium kellene, hogy ne a felnőttek legyenek folyton a sarkukban, hanem közülük kerüljenek ki azok, akik felügyelnek a rendre. (fenntartó gyül. vezetőlelkésze)
- A szülőkkel kell kezdeni. Mindig a szülőkkel kell kezdeni. Több alkalom kellene a szülőknek, itt az iskolában. Én mindenestre eljövök, ha bibliaórát vagy úrvacsoraosztást tartotok nekik. (a fenntartó gyülekezet egyik presbitere)
- Szerintem meg az igazgatói irodát kellene elköltöztetni a mosdó mellől. Ezt most csak mi hallottuk, de nagyon kellemetlen lenne, ha ilyesmit egy vendégnek is végig kellene hallgatnia. (igazgató)

Az elhangzott javaslatok kitűnően illusztrálják a *spirituális bypass* jelenségét. Mindegyik jó szándékú javaslat. Mindegyikben felvillan valamilyen bibliai elv vagy gyakorlat. Mindegyik egy szeretetteljes közösség ideálját célozza meg. De a problémát erősen leegyszerűsítik, és főleg sterilek. Nem sok közülük van a hétköznapi élet természetes valóságához. Egyik sem tartja szükségesnek megvizsgálni a fal túloldaláról beszűrődő, „oda nem illő” életzajok hátterét, kilépni a „jó válaszok” sáncai mögül, szembenézni a falak között jelen levő agresszióval, áttörni a hallgatás falát, és közelebb menni a „rendbontókhoz”.

4. Egyházi fenntartó mint hatalmi tényező. Az egyházi iskolák mindennapjait leárnyékolhatják a túlzó vagy egyenesen irreális fenntartói elvárások. Ennek alapja az a csaknem három évtizede megfogalmazott célkitűzés, ami *missziós mezőként* jelölte meg az egyházi iskolát. Ennek a víziónak a gyakorlati megvalósulása folyamán azonban eltolódás következett be. Az egyház nemcsak missziós mezőnek, de olykor a misszió eszközének is tekinti, *instrumentalizálja* az iskolát, sőt a feladatot, a misszió végzését is az iskolának *delegálja*. Vagy az iskola közösségétől várja el, hogy magát a fenntartó egyház kihelyezett gyülekezetének tekintse, és szervezze, vagy pedig azt, hogy a maga eszközeivel érje el az iskolahasználók gyülekezeti integrációját.

Ez többszörösen is problematikussá teheti a fenntartó és az iskola viszonyát. Egyrészt azért, hogy az egyház missziós céljai mellé olyan eszközöket rendel, amelyek *idegenek* a keresztyén misszió természetétől. Az iskolára a munkaadói függelem okán *gyakorol nyomást*, a tanulók és szülők felé pedig a minőségi oktatás fejében vállalandó *csatolt áruként* „kínálja” a maga portékáját (állítólag az evangéliumot!), inkább strukturális önmagát, amit nyilvánvalóan

„nem illik” visszautasítani. Másrészt a tőle munkajogi értelemben függő iskolát olyan területre *kényszeríti*, amely számára idegen, feladatellátásából nem következik. Ez a konstrukció ellene hat a misszió bibliai célkitűzésének, ami semmiképpen nem a statisztika javítása vagy a templomtér megtöltése. A misszió, ha tiszta motivációkkal zajlik, sosem a misszionáló érdekeit szolgálja, hanem a célcsoport javát keresi. Egyáltalán. Tisztázni kellene, hogy MISSZIÓ vagy INTEGRÁCIÓ?! Mert a kettő nem ugyanaz.

Az már egy másik kérdés, hogy az iskola alkalmazkodik, a diák érzékeli a rejtett tantervet. *„Az áhítat fakultatív, de mindenki úgy van vele, hogy kötelező, mert az iskolalelkész csinálja, és beosztjuk az osztályokat, hogy tele legyen a terem. De ha ő nincs, akkor senki sem megy...”* (9. évf. diák)

Az eddigieket már a következmények felől vizsgálva foglalja össze ifj. Bibó István:

Le kell szögezni, hogy a »világnézetileg elkötelezett« iskola sokkal nehezebb műfaj, mint a »semleges«, ahol csupán színvonalas oktatás (és esetleg az általános társadalmi normáknak megfelelő nevelés) a kitűzött cél. A világnézeti elkötelezettség – még ha a legpozitívabb értelemben vesszük is – mégiscsak hatni akar, saját meggyőződését továbbadni és terjeszteni; s emiatt nagyon közel van hozzá egyrészt a doktrinerség, másrészt az agitáció kísértése. A doktriner és agitáló meggyőződés azonban csak a gondolkodni resteket, a receptre vágyókat, a mankóra szorulókat, a szabályokba kapaszkodókat, a hézagatlan világképre áhítózókat, a magukat csak nyájban jól érzőket nyeri meg magának, pontosabban ilyenné neveli – tudatosan, vagy öntudattalanul – azokat, akiket nevelni alkalma van, ha hagyják magukat. Az ilyen növendékekből aztán lehet jó alattvaló, drága testvér, kellemes elvtárs vagy végsőkéig kitartó katona, de önállóan gondolkodó ember nem. A hitbeli elkötelezettség terjesztése igazán csak a hiteles példa erejével képzelhető el, ez nagyon keskeny út, s ezen a keskeny úton két halálos ellenség van; a képmutatás és az erőszak...²

A fent említett jelenségek, amelyeket az iskola csupán *kihangosít*, katalizátorai lehetnek egy differenciáltabb, realisabb egyházi önismeretnek, amely segítheti útkeresésünket az utánunk jövő generációkhoz. **Mi az, ami vonzóvá teheti fiataljaink előtt egyházunkat, keresztyén közösségeinket?**

1. Mindenekelőtt az, ha az egyház megmarad eredeti küldetésében és feladatában. Ha a lelki dolgok őrzője lesz, az Istenhez vezető út akadálymentesítője. Mert az embereknek vannak lelki problémáik, és vannak életkérdéseik. A spiritualitás piacán hihetetlen nagy a kereslet autentikus, hiteles válaszok iránt. (A lipcsei könyvvásár 7 pavilonból 1 spirituális tartalmú könyveket tett elérhetővé, ennek az egynek 10%-a volt csak egyházi kiadású, amiben

² BIBÓ: Hit és értelem, 151.

benne volt a keresztyén egyházon kívül a zsidóság és az iszlám is!) Miért nem érjük el ezt a „piacot”...?

Az egyháznak nem kell feltalálnia a meleg vizet. Az egyháznak azt kell csinálnia, amiben a legjobb. Azt kell adnia, ami nála van. Az egyház egyetlen dologgal tartozik a környezetének: *Istennel*. Egy hatalmas, erős, izgalmas Istennel, akit respektálni lehet. Nem egy pozitív istenképet kell felemelnie, hanem egy biblikusat. Nem egy lebutított, olcsón eladható, ártatlan, színtelenszagtan, veszélytelen istent kell képviselnie, aki jóságos és elnéző, unalmas és nincs véleménye. Egy ilyen istenért egy tapodtat sem érdemes menni, mert egy ilyen isten *nem tud megszabadítani*. Egy olyan üzenet, ami semmibe sem kerül, ami senkit sem izgat, ami minket sem vonz, azzal nem érdemes az iskolákban sem próbálkozni, mert az emberek ezt megérzik, és máshol keresgélnek. Az élő Isten követése minden korban kihívás, mert Isten országa minden korban tájidegen a mi világunkban. Minden korban megbotránkoztató volt vagy bolondság, de mindig a megváltás erejét hordozta. A fiatalok szeretik a kihívásokat, szívesen lesznek részesei valami náluknál nagyobbak. Ha kell, áldozatokat hoznak a minőségért, készek komoly energiabefektetésre értelmes célokért. De ha egy kényelmes, tétnélküli, megélhetési keresztyénség a kínálatunk, akkor elmennek vegetáriánusnak vagy idegenlégiósnak, mert az legalább radikális, vagy buddhistának, mert abban is több izgalom van, mint az egyházban.

2. A tapasztalhatóan szeretetteljes befogadó légkör a fiatalok meghívásában. Fontos, hogy a fiataloknak ne kelljen kint hagyniuk a kultúrájukat. Vagyis ne sértődjünk meg, ha nem tartozik a kedvenceik közé a 42. zsoltár (énekeskönyv). A befogadást Jézus Krisztustól érdemes tanulnunk. Nem botránkoztatott meg azon, hogy milyen ez a világ, nem moralizált, nem ítélt, nem vádolt. Nem rettegett a bűntől, és nem féltette magát a tisztátalanságoktól. Együtt ebédelt a vámszedőkkel, zsebmeteszőkkel, prostituáltakkal stb. És nem az történt, hogy ezek az emberek megfertőzték volna Őt. Fordítva történt. Jézus tisztasága és szentsége érintette meg és vette körül őket. Ezért nem hirdetett Ő dzsihadot egyetlen bűn ellen sem; a homoszexuálisok, de a hazugok és a tolvajok ellen sem. Mert az Ő teológiájának a közepén nem a bűn, hanem a szabadítás állt. Nem kirekesztett, nem gerjesztett lelkiismeretfurdalást, nem fenyegetett, nem zsarolt. Hanem megnyitott egy másik, egy új perspektívát az emberek előtt. Egy olyan lehetőséget kínált nekik, amelyről sejtelmük sem volt. És ők boldogan indultak el ebbe az új életbe. Jézus Krisztus radikális elfogadása váltotta ki az emberekből a radikális elköteleződést. Ez ma is így van. Ha megismered Jézust, oda akarod ajándékozni magad neki.

3. A megfelelő beszédmód megtalálása döntő a fiatalok elérésében. *(kontraproduktív a Római levél részletének felolvasása 2. osztályban, mondván, hogy „szokják a bibliai szöveget” = a bibliai szöveg olyan szöveg, ami érthetetlen)*

Nem gyakorolhatunk nyomást üzenetközlésünkben, mondandónk továbbadásában egyfajta spirituális hatalomból kibeszélve. **Paul Ricoeur**³ meglátása szerint nemcsak a nyilvános erőszakbeszéd tartozik az erőszak kategóriájába, de ideológiák, tanítások, akár hitigazságok végletekig való súlykolása is verbális erőszaknak számít. A nyelvi erőszak nem mindig felismerhető, sokszor tűnik lelkesítő szónoklatnak. Meg kell tanulnunk annak a technikáját, legfőképpen elsajátítanunk azt a belső viszonyulást, hogy meggyőzésünk ne jelentsen egyet a másik legyőzésével, nyílt vagy rejtett megalázásával.⁴ **Vályi Nagy Ervin** szerint az evangéliumi teológiának nem az a feladata, hogy definíciókat, tantételeket hangoztasson. Ezzel arról árulkodna, hogy hallgatóságát kiskorúnak tekinti, s ebben nem is tervez változtatást.

A ma ifjúsága nem fél kérdezni, sőt **Richard Feynman** szellemes mondatát tartja jelszavának: „Inkább nézek szembe megválaszolhatatlan kérdésekkel, mint megkérdőjelezhetetlen válaszokkal.”⁵

A fiatalok ma egyre elutasítóbbak azokkal szemben, akik az egyetlen igazság hirdetőiként jelennek meg. Számukra ezek az emberek a diktátorok vonásait tükrözik. A diákok félnek a döntéstől, a döntéshelyzeteket kényszerként élik meg. Egyre nehezebben viselik el a megsejyenyülést, a legyőzetést, a sarokba szorulást. Hiteltelennek érzik a világ fekete-fehér beállítást, a leegyszerűsített igazságokat. Nem fogadják el a megváltoztathatatlanak vélt törvényeket. Megalázónak, lekicsinylőnek tartják a zárt kérdéseket, amelyekre csak egy jó, illetve a kérdező által helyesnek tartott válasz lehetséges. A magatartásuk befolyásolására irányuló rejtett törekvéseket pedig, ha észreveszik, manipulációnak tartják.⁶ Ezért holisztikusan kell tanítanunk, a bibliai alapkérdésekre adott válaszok sokféleségét is vállalva, amelyben kulcsszó a kiegyensúlyozottság.

A mai ember *meggyőzéssel szembeni ellenállásának* egyszerű pszichológiáját az egyház iskolai szolgálatában sem szabad figyelmen kívül hagyni. Az információrobbanás idejét éljük, amikor az agyunkat, érzékszerveinket érő ingerek mennyisége néha lényegesen meghaladja teherbíró képességünket. Éppen ezért szűrünk, válogatunk, sokszor öntudatlanul is felejtésre ítelve vagy meg sem hallva a számunkra kellemetlen híreket, mondatokat. Így visszájára fordul az információrobbanás, mivel azt az ember öntudatlanul is fenyegetettségként éli meg.⁷ Ami arra hivatott, hogy tágtson, az beszűkít. Válogatunk az információk sokaságából, azokat érzékeljük, és azokra nyílunk ki, amelyek megerősítik addigi vélekedéseinket. Éppen ezért fontos, hogy mondanivalónk, kommuniká-

³ RICOEUR: Erőszak és nyelv, 124–136.

⁴ Uo.

⁵ FELDMÁR: Heti Agymosó.

⁶ BÖDECS: Posztmodern kihívás, keresztyén válasz, 40.

⁷ FREUND: Belső világunk és az információrobbanás hatásai.

ciós stílusunk ne bezárja, hanem megnyissa a hallgatót és felszabadító üzenetként érkezzen el hozzá. Még akkor is, ha megkérdőjelez, változásra hív.

4. Az egyháznak szembe kell néznie félelmeivel. Mostanában mindenhol veszélyt látunk. Kétségbeesünk, amikor látjuk, hogy az európai kultúra kezd leszakadni az ún. keresztyén gyökerekről. Ha a keresztyén kultúra felszámolódik, úgy érezzük, az egyenlő a keresztyén gyülekezet alkonyával. Reménytelenség kezd erőt venni rajtunk. Jaj, bedönti a keresztyénséget a dekadens Nyugat, az LMBTQlobbi, a szabadkőművesek, a cionisták, a pénzügyi háttérhatalom, a liberálisok, a fundamentalisták, az arab világ, az ateisták, a kommunisták stb. A félelem pszichológiájáról pedig tudjuk, hogy átállítja a fókusz, lehetetlené teszi a tájékozódást, megzavarja az észlelést és érzékelést. Csak ott nem keressük a veszélyt, ahol tényleg valós veszély leselkedik ránk. Egyetlen veszély van, ami fenyegeti az Isten népét, a keresztyén gyülekezetet, ezt Jézus meg is mondta: „ha a só megízetlenül” (Mt 5,13–14), nem jó semmire és az emberek eltaposásá... Mi mást is tehetnének vele... Egyelőre ez az egy reális veszedelem fenyegeti a Krisztus anyaszentegyházát. Az összes többi nem veszedelem, hanem aktuális közeg, kontextus, adottság, mint az időjárás. Nem probléma, nem kell megoldani, hanem együtt kell élni vele, illetve missziói mező.

A keresztyénség hajnalán sem voltak keresztyén gyökerek Európában, és ez Istent egyáltalán nem akadályozta meg szép terve megvalósításában. Sőt, az a hihetetlen expanzió, amit a keresztyénség az első században mutatott, kifejezetten ellenséges közegben történt (ma Irán, Kína). Istennek Ábel óta minden generációban megvolt a maga népe, és mindig lesznek, akik „lélekben és igazságban” imádják Őt. *Nem nekünk kell megmenteni az Ő egyházát*, ne cseréljük fel a szerepeket; Ő az egyház Ura, Ő az aratás Ura, Ő a föld királyai-
nak fejedelme, Júda oroszlánja, Ő a Szabadító, a Megmentő, akinek uralkodása végeérhetetlen.

Nem kérte Jézus Krisztus, hogy földi eszközökkel próbálkozzunk, sőt! Pilátus előtt Ő maga mondta; „Az én országom nem e világból való. Ha e világból való volna az én országom, az én szolgálaim vitézkednének, hogy át ne adassam a zsidóknak.” (Jn 18,36) Semmilyen földi politikai alakulat nem rendelkezik azzal a kompetenciával, hogy megtarthatná Isten népét, mert az egyház (nem a struktúra!) gyökerei a mennybe, a természetfelettibe érnek (lásd pünkösd). És az evilági „rendcsinálás” sem tartozik az egyházat megerősítő lehetőségek közé. A konkoly és a búza együtt nő az aratásig. (Mt 13,24–43) Majd ott, először ott választatnak szét véglegesen az emberek Jézus Krisztus megbízható, igazságos és méltányos ítélete alapján. Az egyház számára az egyetlen feladat, hogy tagjai maradjanak meg Jézus Krisztus akaratában, erőterében, vezetésében. S akkor „a pokol kapui sem vehetnek erőt rajta” (Lk 9,18). Urához való hűsége a legbiztosabb védelem a számára.

5. Az egyház iskolái legyenek mindenekelőtt korrekt, biztonságos **munkahelyek** az ott dolgozók számára.

6. Az egyház iskolái lehessenek mindenekelőtt **iskolák**. Élhessék a *maguk műfaját*, lehessenek jó iskolák:

- a gyermekek életkori sajátosságait, helyzetét figyelembevevő szakemberek,
- versenyképes tudás,
- hátránykompenzáció, felzárkóztatás, tehetséggondozás,
- tabuk nélküli valódi kommunikáció,
- értelmes, élhető szabályok,
- a gondolat és kutatás szabadsága,
- az érzelmek megélésének lehetősége.

Az iskola kitüntetett hely, ahol az egyház és a világ találkozik, méghozzá konfrontálódva és nagyon valóságos körülmények között, sokkal inkább, mint például a gyülekezetben, amely ha akarja, elzárhatja magát a környező világtól; egy iskola, ha komolyan veszi magát, ezt nem tudja megtenni.

Amikor az egyház belép saját iskoláiba.

Egyszerre kell az alteritás és a posztmodern eszköztárát használnia, és olykor váltania. Otthon kell lenni a Biblia világában és az alteritás fogalomkörében, a tradicionális organikus közösség érzésvilágában és értékeiben. De ugyanakkor tájékozódni a médiaözön hatásai közepette a posztmodern diskurzusban. Meg kell ismernie azt, különösen akkor, ha fontos számára az egyházi »utánpótlás«, ha el akarja érni a fiatalokat.⁸

Az egyház csak akkor tudja betölteni funkcióját, ha képes odafordulni a társadalmi valóság felé, ha igazából társául szegődik a ma emberének, ha meri vállalni azt is, hogy néha nincsenek válaszai, és nincsenek szőnyeg alá söpört témái.⁹ Azaz partnere a ma emberének. Éppen ezért fontos, hogy az egyház, templomban vagy iskolában, szembenézzon korának minden kérdésével, problémájával, és „az életkérdések” kánonjának vesse alá magát akkor is, ha azok kényelmetlenek, fájdalmasak, vagy olykor megválaszolhatatlanok. Arról a társadalmi és egyéni valóságról kell beszélnie, amelyben a ma embere él, és meg kell találnia a számára dekódolható jelrendszert is.

⁸ VÖRÖS: Kötényes teológia, 156.

⁹ MARTIN: Az élet ünnepe, 71.

Felhasznált irodalom

- ♦ TAYLOR, C.: *A Secular Age*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
- ♦ BIBÓ I. ifj.: *Hit és értelem: Iskola- és egyházközeli írások*, Budapest, Argumentum, 2018.
- ♦ RICOEUR, Paul: Erőszak és nyelv, in Szabó, M. (szerk.): *Az ellenség neve*, Budapest, Jósöveg Műhely, 1998, 124–136.
- ♦ FELDMÁR A.: Heti Agymosó, elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=mVQIXkxF-Jk>, letöltés dátuma: 2019. június 12.
- ♦ BÖDECS P.: Posztmodern kihívás, keresztyén válasz, in Pompor, Z. (szerk.): *Református pedagógus identitás*, 1. kötet: Válogatás a Magyar Református Nevelés 2000–2008 között megjelent számaiból, Budapest, RPI, 2008, 39–43.
- ♦ FREUND T.: Belső világunk és az információrobbanás hatásai: Előadás 2018. 11. 04., elérhető: <https://www.magyarkurir.hu/kultura/belso-vilagunk-es-az-informaciorobbanas-hatasai-freund-tamas-agykutato-eloadasa-szek> 2019. június 12, letöltés dátuma: 2019. június 12.
- ♦ VÖRÖS É.: *Kötényes teológia: Esszék és tanulmányok*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2016.
- ♦ MARTIN, G. M.: Az élet ünnepe – Az istentisztelet jövője, in Kock, M. (szerk.): *Az egyház a 21. században*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2004, 65–77.

Reziliencia és megoldásfókusz – fejlődési lehetőségek a református iskolák számára

Bevezető gondolatok: fejlődési igény a református iskolákban

Az, hogy szükség van-e fejlődésre a református iskolák számára, kevésbé kérdés. Ennek a módja azonban már több átgondolandó területet foglal magában. Az MRE köznevelési törvényének preambuluma a következő célkitűzést tartalmazza:

A Magyarországi Református Egyház által fenntartott és működtetett református köznevelési intézmények célja és feladata, hogy:

- tanulóit művelt, jellemes emberekké, az egyetemes emberi értékek tisztelőivé, a magyar haza és nemzet hűséges és áldozatkész, alkotó polgáraivá formálja, akik mindenkor készek az örökölt és a jelenkorú kultúra valódi értékeit befogadni, gyarapítani, közvetíteni és továbbadni;
- református tanulóit egyházunk hitvalló tagjaivá,
- nem református tanulóit – vallásuk szabad gyakorlatának biztosítása mellett
- saját felekezeti és a református egyház értékeinek megbecsülésére nevelje. Mindezek megvalósítása egyházunk oktatási intézményeinek évszázadok során kialakult hitbeli örökségére és pedagógiai kultúrájára épül, és azt fejleszti tovább.¹

Abban szeretnénk tehát a református intézményeinkben közreműködni, hogy a gyermekeink / fiataljaink a református és alapvetően a keresztyén értékrendet tisztelő és megbecsülő, értéket teremtő és értékeket megbecsülő felnőtté válhassanak. A szándék nemes, de jogosan tehetik fel a pedagógus kollégák azt a kérdést, hogyan is lehet ezt megvalósítani. A válaszok keresése során lehetne arról írni, hogy miért és milyen módon fontos a mindent átható krisztusi lelkület, a biblikus látásmód képviselete az óvoda / iskola színtereiben is. Ki lehetne emelni annak a jelentőségét, hogy keresztyén pedagógusként mit jelent a tanulók előtt élt és megvalósított keresztyénség, hogyan és miért fontos hiteles és vonzó példát adni arra, hogy mit jelent napjainkban Krisztus követőjének lenni a mindennapokban és a különleges alkalmakon egyaránt.

¹ 1995. évi I. törvény, A Magyarországi Református Egyház Köznevelési Törvénye, Preambulum. (2022. április 21.)

Beszélhetnénk arról is, hogy Isten Igéje örökkévaló, és erre az állandó alapra építkezünk, az Úr útmutatása az a mérce, amelyre az egész életünket, szolgálatainkat, tanításunkat alapozhatjuk. Ezek az elvek fontosak és nagyon is aktuálisak. Életté akkor válhatnak, ha a hétköznapi életünk során, az oktatásban, a nevelés különböző területein meg tudjuk valósítani őket. Isten örökkévaló és állandó Igéjét egy folyamatosan változó világban hirdetjük a ránk bízottak között. Ezt a mindennapi tapasztalatot a tudományos világ két ponton is fontosnak tartotta megfogalmazni. Az egyik arról a hatásmechanizmusról szól, ahogyan és amilyen mértékben érnek bennünket a közvetlen vagy közvetett, tágabb környezetünkől származó impulzusok, és hogyan hatnak a gyermeki fejlődésre. Az 1970-es években ezt fogalmazta meg Urie Bronfenbrenner *humán-ökológiai modelljében*, aki a rendszerben való gondolkodásra, illetve a bennünket ért sokféle befolyásoló tényezőre hívja fel a figyelmünket. Konceptiójában a gyermeki fejlődést befolyásoló koncentrikus körök rendszerét vázolja fel. A középpontban az egyén áll, akire többféle szinten hatnak az események. Ezek feltérképezése során Bronfenbrenner öt szintet (koncentrikus kört) azonosított be. Ezek a körök azt is jelentik, hogy a távolabb lévő általában kisebb közvetlen hatással van a gyermek / fiatal életére. Ugyanakkor a távolabbi koncentrikus körökből érkező élmények, hatások, tapasztalatok, sugallt szemléletmódok, közvetített érzések az alsóbb szintekre átszivárognak, és nem mindig könnyű felismerni vagy kezelni őket. Ezek a hatások lehetnek pozitívak vagy éppen fejlődést gátló tényezők is a gyermek értelmi, érzelmi, lelki fejlődésében. Röviden összegezve a koncentrikus köröket az első a közvetlen környezetünk, amely a mikrorendszer szintje. Itt a privát szféra és a családi élet tapasztalataival találkozhatunk. Ezt veszi körül a mezorendszer, ahol az oktatás (óvoda, iskola), a gyülekezeti élet, a munkahely, a család kapcsolódásai helyezkednek el. Nyitva a kört megjelenik egy következő szinten az exorendszer, mely a tágabb családot, családi barátokat, szomszédságot és az általuk megélt élményeket, rajtuk keresztül gyakorolt hatásokat hozza. A negyedik kör a makrorendszer, amely a gyermeket tágabb értelemben körülvevő kultúra vagy kulturális sokszínűség, a társadalom, a nemzet általi kapcsolópontokat, illetve a média általi befolyást tartalmazza. A szerző kezdetben ezt a négy területet különböztette meg, majd egy ötödik szintet is hozzá rakott, amely nem állandó, hanem időszakonként jelenik meg. Ez az ún. krono-rendszer, amely olyan történelmi eseményeket, élményeket, különleges helyzeteket kapcsol az egyénre ható hatásmechanizmusra, amelyek általában paradigmaváltó hatásúak.² Ha a korábbi évszázadokra gondolunk, akkor ilyen lehetett a reformáció, negatív értelemben ide sorolható például Magyarország életében Trianon, világszinten a Holokausz. Ha az utóbbi

² LANG: Parenting, 88–91.

évek eseményeire tekintünk, akkor a Covid-19 által okozott pandémia vagy a jelenlegi is folyó orosz–ukrán háború tartozhatnak a krono-rendszer eseményeibe, melyek erősen befolyásolták (vagy akár jelenleg is teszik) az egyén életét, de az egész református oktatási rendszerünket is. Már ez önmagában erős igény a fejlődés és a megújulás felé. A pandémia idején a digitális oktatás kihívásaival és lehetőségeivel kellett megbirkóznunk, jelenleg ezek következményeit és tapasztalatait éljük. A háborús helyzetben szintén új területként jelent meg a háborús övezetből érkező menekült gyermekek oktatásának, lelkigondozásának kérdése, a pedagógusok és a diákok lehetőség szerinti felkészítése és támogatása. Az utóbbi néhány évben érezhetően megjelent egy erős mentálhigiénés igény a nevelés-oktatás minden területén, amely szintén magában hordozza a fejlődés és megújulás igényét. Látható tehát, hogy nem egy légüres térben, hanem a folyamatosan változó világban vagyunk jelen, és akarjuk véghezvinni az Istentől kapott küldetésünket. Egy olyan világban, amelyet ma *VUCA* környezetként említenek – és ez a másik olyan koncepció, melyre érdemes ránézni. Az angol nyelvű mozaikszó négy olyan kifejezésből áll össze, amelyet napjaink társadalmában gyermekek, fiatalok és felnőttek egyaránt megélnék. Ezek a következők: *volatility* (változékonyság), *uncertainty* (bizonytalanság, kiszámíthatatlanság), *complexity* (bonyolultság, komplexitás), *ambiguity* (ellentmondásosság).³ Az alap kifejezés a hadászatból származik, és alig két évtizedes múlta tekint vissza, mégis a társadalomkutatás, humán erőforrás-kezelés, szervezetfejlesztés és az oktatás területén is megjelent már, és kiemelten fontossá vált. Nem véletlenül, hiszen ezek a gyors változások, ellentmondásos események, bonyolult és bizonytalan tényezők, melyek a tágabb (vagy sokszor szűkebb) környezetünket is jellemzik, minden egyénre hatással vannak. A szakemberek arra keresik a választ, hogyan lehet felkészíteni az embereket ebben a helyzetben, a *VUCA*-világban a helytállásra, talpon maradásra. Átfogalmazva, az MRE köznevelési törvény preambulumban kitűzött célokra, a református oktatási rendszerben mi arra kereshetjük a szempontokat, hogy milyen az a vezető, az a pedagógus, az a diák, aki ebben a környezetben életképes. Az, aki újra és újra talpra tud állni, és alkalmas arra, hogy felnőttként értéket teremtsen, hitvalló módon éljen. Illetve mi az, ami segíthet abban, hogy ez az értékteremtés és ez a formálódás megvalósuljon? Bár az első kérdés is nagyon izgalmas, terjedelmi korlátok miatt most ehhez a második kérdéshez kapcsolódva két olyan irányt és eszközrendszert vizsgálunk meg a pedagógiai pszichológia oldaláról, amelyek a keresztyén pedagógiai gyakorlatunkba adaptálhatók. Ez a két terület a megoldásfókuszú oktatás, illetve a rezilens látásmód formálása. Mielőtt azonban röviden megismerkednénk velük, Paul Tillich korreláció-módszerére gondol-

³ SZÜTS: Digitális pedagógia, 76–90.

va érdemes egy teológiai szempontot is behoznunk. A korreláció módszere egy útról szól, egy párbeszédéről, amely Isten Igéje és az adott kor, adott kultúra között zajlik. Az egyháznak (jelen tanulmány szempontjából kiemelve a református oktatási rendszert) közvetítő szerepe van Isten Igéje (ami állandó és örök) és a változó világ között. Az Istentől kapott alapelvek nem változnak, de ahhoz, hogy az Igéből útmutatást nyerhessen az adott kor és az egyén, az egyháznak (református oktatásnak) ebben a közvetítő szerepében a Szentírást, a kor embereit és aktuális élethelyzeteit, életkérdéseit is jól kell ismernie. Ehhez az iránymutatáshoz pedig az adott kultúra eszközei is használhatók.⁴ Mindezt természetesen az Ige mérlegére téve, a jó tapasztalatokat, gyakorlatokat beépítve.

Milyen eszközöket használhatunk tehát ezek alapján? Az alábbiakban két pedagógiai-pszichológiai irányból származó lehetőséget szeretnék ötletként, fejlődési alternatívaként felkínálni a református iskoláink számára, a teljesség igénye nélkül, csak rövid bevezetésként.

1. Megoldásfókuszú oktatás: a probléma helyett működő megoldások keresése

Pandémiától, háborútól, speciális világtörténelmi eseményektől függetlenül a pedagógusok általános tapasztalata az, hogy nagyon sok magatartási probléma jelenik meg az oktatási rendszerben. Erősen megnőtt a különleges igényű gyermekek száma, és a tipikus fejlődés mellett sokkal nagyobb hangsúlyt kell tenni az atipikus fejlődés sajátosságaira és lehetőségeire.⁵ A gyógy-pedagógia területén belül ezzel a felismeréssel dolgozik a pszichopedagógia is. Eszköztárával a tipikus és atipikus fejlődésű gyermekek magatartási és viselkedési problémái, saját képességek fejlesztése és a közösségi lét támogatása áll a középpontban. Itt főleg a viselkedésmódosításon, viselkedésformáláson és az ehhez használható eszközökön van a hangsúly. Sőt, megjelennek olyan gyermek-viselkedésterápiában alkalmazott elemek is, amelyek bele-

⁴ TILlich: Rendszeres teológia, 63–67.

⁵ A pandémia időszakában, illetve napjainkban több olyan tudományos kutatás jelenik meg, amely arról szól, hogy ez a tendencia nem csökken, hanem kimondottan erősödik, és ún. pszichodémiára kell felkészülnünk. Lásd: OSVÁTH: A COVID-19 pandémia mentálhigiénés következményei, 366–374.

Emellett olyan gyógypedagógiai felismerések is vannak, amelyek arról szólnak, hogy a „COVID-generáció” életében hosszú távú pszichés hatások, illetve közvetlen idegrendszeri elváltozások is megjelennek. Gyarmathy Éva feltételezi (más kutatókkal együtt), hogy az atipikus fejlődésű gyermekek aránya megnő a tipikus fejlődésűekhez képest. Lásd: GYARMATHY: A COVID-19 járvány hosszabb távú pszichológiai hatásai, 389–398.

férnek a pedagógus kompetenciájába, és bevihetők az oktatási gyakorlatba. Többnyire ezek utólagos beavatkozások, és sajnos kevésbé a problémahelyzetek megelőzésén van a hangsúly. Emellett egy másik szemléletmód is megjelenik napjainkban az oktatás területén a mentálhigiéné oldaláról. Itt nem a már megjelent viselkedést akarják megváltoztatni a szakemberek, illetve egy problémás helyzetet megoldani – hanem a prevencióra kerül a fókusz. Ez az ún. megoldásközpontú oktatás, amelynek középpontjában nem a probléma, hanem a megoldás áll, illetve hiányosságok helyett a meglévő képességekre fókuszál a pedagógus.⁶ Ez a látásmód a megoldásfókuszú coaching világból származik, de nem egyéni mentálhigiénés kísérést takar vagy egy egyéni coachingot, hanem a megoldásközpontú coaching-szemlélet oktatási szituációra formált változatát. A 20. század végén jelent meg az oktatásban ez a szemléletmód, amely a teljesítmény növelésére, az iskolai élet fejlesztésére, a tanuló–tanár közötti kapcsolat megerősítésére, a lemorzsolódás csökkentésére, a problémamegelőzésre egyaránt ajánlott és jó eredményekkel használható. Mivel többféle területe van, felvillantásként néhány irányt szeretnék behozni, melyeket református iskoláink akár be is építhetnek a mindennapi gyakorlatba. Azokat választottam, amelyek egy-egy új szempontot hoztak be az oktatási használatba. Közöttük van, ami a pedagógusok látásmódjára koncentrál, más az egész iskolának egy komplett szemléletmódot ajánl, és az intézményi kör teljességét (vezetőség, tanárok, diákok, szülők) érinti, míg olyan is előfordul, mely a diákok egyéni kísérésére fordít figyelmet. Közös mindegyikben, hogy a brief coaching (megoldásközpontú coaching) egyszerű alapelveit veszik kiindulási pontként, melyek így hangzanak:

- „Ha az, amit csinálsz, működik, akkor csinálj többet belőle!
- Ha az, amit csinálsz, nem működik, csinálj helyette valami más!
- Ami nem romlott el, azt ne javítsd meg!”⁷

A szemlélet négy pedagógiai megjelenési lehetőségét szeretném bemutatni az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül.

1.1. A pedagógusok látásmódjának formálása *– Linda Metcalf szemszögéből*

Metcalf a megoldásfókuszú oktatás úttörője. Már 1995-ben megjelent írásaiban egy komplett rendszert dolgozott ki, amelyben a tanári szemléletmód formálása áll a középpontban. Szempontként ajánlja azt, hogy a pedagógus

⁶ METCALF: Megoldásközpontú tanítás, 22.

⁷ BERG-SHILTS: WOWW-megközelítés, 18.

a képességekre és a lehetőségekre koncentráljon, ne a hibákra és a problémákra. Illetve bátorítja a tanárokat arra, hogy engedjék meg, hogy a diák legyen a szakértője a saját életének. Ebbe kapcsolódhat be a pedagógus mint támogató, kísérő, a diák fejlődését segítő személy. Legrészletesebb könyvében a megoldásközpontú tanítást olyan lehetőségként kínálja fel, mely alkalmas a tanulók magatartásának, jegyeinek, a tanári kar moráljának és a szülői támogatásnak a javítására, valamint a meglévő jó gyakorlatok, jó tapasztalatok megerősítésére. Kiindulópontjai közé tartozik, hogy a tanárnak nem kell mindent tudnia a problémáról a megoldáshoz. Illetve a patológikus szemlélet helyett (egy probléma tünete) azt javasolja, hogy úgy nézzük a helyzetet, hogy ahhoz a diák és szülő panaszai mint jelek kapcsolódnak, nem pedig egy probléma tünete. Így a helyzet sem megoldhatatlanként értelmezhető, hanem kontrollálható szituációvá válik. Nagy hangsúlyt fektet a motivációra és az együttműködések kialakítására. Különösen felhívja a figyelmet arra, hogy a pedagógus a diák mellé állhat a „problémával” szemben, azaz a segítő jelleget hangsúlyozza.⁸ Több részterületet is érint a munkáiban, melyek közül talán az egyik legelgondolkodtatóbb az, hogyan tud megoldásközpontú stratégiát kialakítani a pedagógus a tanórán. Erre öt pontot javasol, melyek a következők:

- A diák fejlődésével kapcsolatos cél megfogalmazása.
- A tanuló múltbéli eredményességeinek feltérképezése (az adott órákhoz, iskolai helyzethez kapcsolódva).
- Azoknak a képességeknek és lehetőségeknek az összegyűjtése, amelyek segítették a diákot a múltban, hogy jobb jegyet szerezzen.
- A pedagógus arról szóló lehetőségeinek a feltérképezése, hogyan oszthatja meg a felismeréseit a tanulóval, és hogyan motiválhatja a diákot. Ezáltal a tanuló támogatása abban, hogy ő is felismerje a saját korábbi erőforrásait, pozitív tapasztalatait (a kivételeket).
- Annak a feltérképezése, hogyan indulhat el az adott tanuló javulásának folyamata. Ez az utolsó pont együtt történik a diákkal, és az ő egyéni motivációs lehetőségei jelennek meg benne.⁹

1.2. A WOWW-módszer

A „Dolgozzunk azzal, ami működik” egy USA-beli középiskolai gyakorlatból indul ki, melyet Insoo Kim Berg inspirált. Lényege az az alapelv, hogy a hatékonyság érdekében abból tegyenek többet a tanárok és a diákok is, ami már működik. Célja az oktatás minőségének a fejlesztése, és olyan megoldás-

⁸ METCALF: Megoldásközpontú tanítás, 27–35.

⁹ METCALF: I. m., 25.

fókuszú módszereket használ, amelyek segítik az oktatási színvonal magas szintűvé tételét, hidak teremtését a diákok és tanárok, szülők és tanárok, iskolavezetők és szülők között. Úgy törekszik a megoldásokra, hogy a kivételekből indul ki, azaz azokból a helyzetekből, amikor a problémák nem állnak fenn. Ehhez kiindulópontja az a feltételezés, hogy a tanárok a legjobbat szeretnék átadni, és fejlesztő módon kívánnak a tanulók mellett állni – a tanulók pedig szeretnének fejlődni, tartozni valahová, képességeket és jártasságokat elsajátítani, elérni, hogy büszkéik legyenek rájuk. A program fontos része, hogy a szülőkre is koncentrál, akikről feltételezi, hogy a legjobbat akarják a gyermeküknek, és magas színvonalú oktatást szeretnének a számukra.¹⁰ A kivételek felismerése és a jól működő helyzetekre fókuszálás mellett a WOWW módszer fontos pontja az is, hogy a megoldások akár egyszerűek is lehetnek, és ezek nem mindig a problémával függenek össze. Az élet szerves része a változás, az egyénnek van hatása a jövőre, és a kis lépéseknek, kis megoldásoknak nagy változtató erejük lehet. Kiemelten beszél a diákok és pedagógusok közötti kapcsolat jelentőségéről, illetve az egyéni felelősségvállalásról. Azaz a diák maga felelős a változásokért, és ezt nem egy külső helyzetnek, külső személynek kell megteremtenie. Ezekből a gondolatokból kiindulva a WOWW gyakorlatias és könnyen használható eszközöket javasol a tanításhoz. Ezek a következők:

- rövid folyosói beszélgetések, melyekben az odafigyelésen, kapcsolatépítésen van a hangsúly;
- felszólítások és parancsok helyett kérdések használata;
- az elérni kívánt célok megfogalmazása együtt a diákkal;
- elismerések és méltatások, azaz megfelelő módon kommunikált dicséret és bátorítás;
- skálakérdések használata (egyéni és az osztállyal egyaránt);
- a probléma alóli kivételek felismertetése a diákkal;
- a figyelem során az apró sikerekre való koncentrált odafigyelés és visszacsatolások;
- átkeretezés;
- pedagógusok levelei diákoknak és szüleiknek, melyekben a pozitív észrevételekről szól (visszacsatolási lehetőségek);
- változást támogató és segítő kérdések.¹¹

A módszert a budapesti Benkő István Református Általános Iskola és Gimnázium már alkalmazza és hatékonynak tartja, amiről honlapjukon is olvashatunk.¹²

¹⁰ BERG-SHILTS: WOWW-megközelítés, 18–25.

¹¹ I. m., 36–52.

¹² *Azzal dolgozni, ami működik*, elérhető: <https://benkorefi.hu/woww/>

1.3. Kids' Skills – kreatív és játékos finn módszer

A megoldásfókusz egy szeletét kiemelve a viselkedési és magatartási problémák megoldására és a nehéz helyzetek kezelésére épít a szerző, amiben az érzelmekkel való bánásmód is jelentős szerepet kap. A fókusz itt egyértelműen a gyermekre kerül át. A módszer 15 lépésre épít, 3–12 éves korú gyermekekre lett kidolgozva, de kamaszoknál is hatékonyan működik. Kiemelten ajánlja a szerző atipikus fejlődésű gyermekekkel való bánásmódban (pl. ADHD). Nagy előnye, hogy pedagógusok számára is jól használható, mivel gyermekekkel foglalkozó szakemberek számára készült. A módszer hátterében jelen van a brief coaching szemlélet, de elsősorban arra fókuszál, hogy bátorítsa a gyermekeket, és a nehézségek legyőzését segítő készségek kialakításában támogassa őket. 15 lépésben, megoldásfókusz alapján, pszichoedukáció segítségével egyéni fejlődést/fejlesztést tűz ki.¹³

1.4. Bántalmazáskezelés preventíven

Megoldásfókusz megjelenhet egy olyan speciális területen is, mint a *bántalmazáskezelés preventív lehetősége*. Sue Young a brief coaching alapelveit egy olyan területre ültette át, amely sok támogatást igényel napjainkban. Kérdése az, hogyan lehet megelőzni a bántalmazó helyzeteket? Abból indul ki, hogy mindenkinek vannak erősségei, amelyekre építhetünk. Utal a gyógypedagógiában felismert szemléletmódváltozásra is, ami szerint az SNI tanulóknál az utóbbi 40–50 évben (hazánkban sajnos sokkal rövidebb ideje) a hiányok és a deficitek feltérképezése helyett a fejlesztési irányok kijelölése és a képességek ki-bontakoztatása került előtérbe. Azaz a meglévő tudásra és képességre építve a legtöbbet hozhatják ki a diákok önmagukból. Könyvében egy komplett rendszert mutat be, mely segítségével a bántalmazó helyzetek elkerülhetők, és nem utólagosan kell beavatkozni, hanem megelőzési alternatívákat kínál, melyeket jó gyakorlatokkal, bevált tapasztalatokkal támaszt alá.¹⁴

Mit adhat a megoldásfókuszú oktatás a református iskoláknak? Egy olyan eszköztárat és látásmódot a pedagógusok kezébe, amellyel preventív módon meg lehet előzni a problémásnak titulált helyzetek kialakulását akár az iskola teljességén belül. Ugyanakkor a diákokhoz való egyéni kapcsolódás lehetőségét és szempontokat az egyéni erősségek felismeréséhez, Istentől kapott talentumok kamatoztatásának támogatásához.

¹³ FURMAN: Kid's Skills, 9–28.

¹⁴ YOUNG: Megoldásfókuszú iskolák a bántalmazáskezelésen túl, 19–21.

2. Személyiségformálás az oktatásban: a reziliens látásmód igénye

A tanulmány első harmadában szó esett a VUCA környezetről, amely arról szól, hogy napjaink világa változékony, komplex, ellentmondásos és sokszor kiszámíthatatlan. Mi segíthet ebben a világban mégis talpon maradni, illetve fejlődni, értéket létrehozni? Napjainkban a rezilienssé válás képességét kapcsolják ehhez. A 21. század emberének legfontosabb képességeként nevezi Donders a rezilienciát, melyet ő így fogalmaz meg: „a meglepetésekkel, változásokkal és váratlan akadályokkal való megbirkózás képessége”.¹⁵

Maga a szó és a hozzá kapcsolódó kutatás nem teljesen új. Az emberi reziliencia, a reziliens viselkedésmód és a reziliens élethez való út az utóbbi 50–60 évben került a középpontba. Ekkor erősödtek meg a hozzá kapcsolódó kutatások is. A kifejezés egy ernyőfogalom, mely különböző irányokból megközelíthető. Összetett jelenség, de egységesen elfogadott definíció nem létezik rá. Általában a vonatkozó szakirodalomban mint „rugalmas lelki ellenállóképesség” használatos. Két kulcspontjában egyet értenek a kutatók. Egyrészt a bemeneti oldalon általában kedvezőtlenek a körülmények (élethelyzet, egyéni sajátosság stb.). Másrészt a kimeneti oldalon a reálisnál és a várhatónál sokkal pozitívabb, eredményes kimenetellel találkozhatunk. A reziliencia tehát fejleszthető képesség, amely egy folyamatban jelenik meg. Ennek során a kedvezőtlen helyzet és körülmények ellenére olyan pozitív változás, adaptáció és fejlődés történik, amely az egyén, illetve a közösség számára is pozitív eredményhez vezet. Mára több területen is vizsgálják a reziliens élethez vezető utakat, illetve azt, hogy az iskola, a nevelés hogyan vállalhat ebben részt.¹⁶ Napjainkban – a neveléstudomány hatására – megkülönböztethetünk pszichológiai szempontú és oktatási rezilienciát. Az előbbi az egyénhez tartozó személyiségjellemzők közé sorolja a rezilienciát, és keresi azokat a személyiségjegyeket, amelyek segítik a reziliens látásmódot, illetve azokat, amelyek formálhatók, fejleszthetők. Az oktatási reziliencia szorosabban kapcsolódik az iskolához. Ebből a szempontból olyan reziliens tanulók sorolhatók ide, akik a kedvezőtlen háttérük (alacsony szocioökonómiai státuszú család, bántalmazó vagy elhanyagoló környezet stb.) ellenére, a várhatónál jóval magasabb tanulmányi eredményt mutatnak fel. A két terület között vannak hasonlóságok (mindkettőnek része például a sikerességre való odafigyelés, az önértékelés fontossága, a megküzdési stratégiák stb.), de a pszichológiai rezilienciában nagyobb a hangsúly az érzelmi területeken, míg az oktatási reziliencia kiemeltebben koncentrál a tanulmányi eredményekre.¹⁷ Ennek

¹⁵ DONDERS: Reziliencia, 19.

¹⁶ SZABÓ: A reziliencia értelmezésének lehetőségei, 247–262.

¹⁷ SZABÓ: Az oktatási reziliencia többszempontú vizsgálata, 17–37.

a során a gyermekek egyéni támogatásában és az előmenetelük megsegítésében a hátrányos helyzet kompenzációja, illetve a lemorzsolódás megelőzése új szempontokat kap. A hazai kutatások az oktatási reziliencia területén elsősorban a tanulókra irányultak.¹⁸ A rezilienciához sok tématerület tartozik: hozott személyiségjegyek, reális önértékelés, sikeres alkalmazkodóképesség, a mindennapok céltudatos megélése, a múlt egészséges feldolgozása, adaptív és fejlődést segítő látásmód és viselkedés megalapozása és megerősítése. Ezek oktatási keretek közötti támogatása az utóbbi időben egyre több fórumon kerül elő. Nem véletlenül, mivel a témához tartozó tudományos szakirodalmak egyetértenek abban, hogy az egyéni rezilienciában fontos szerepe van a protektív faktoroknak (védő- és támogató tényezők, melyek az oktatás során megerősíthetők és támogatandók). Mind a pszichológiai, mind az oktatási reziliencia beépíthető az oktatási folyamatba. Ennek lehetősége a gyermekben lévő reziliencia megalapozása, megerősítése, fejlesztése pedagógiai módszerek, eszközök segítségével, hatékony és előre vivő megküzdési stratégiák tanításával, előre vivő önreflektív szemlélet kialakításával és az egyéni erősségekre támaszkodással.¹⁹ Fontos lenne emellett a pedagógusok reziliencia iránti érzékenysége, illetve egyéni rezilienciájuknak a fejlesztése is.

Mit adhat a reziliens látásmód a református iskoláknak? Egy olyan, keresztény hitüktől nem idegen látásmód ez, mely a pedagógusok számára segítheti a diákok mellé állást, reményteli jövőjük támogatását. Egy olyan személyiségformálási lehetőséget kínál, amely támogatja az egyének talpra állását, megküzdését, a sokszor nehéz helyzetekből való kilábalást vagy éppen a hátrányos helyzetből egy sokkal kedvezőbb kimenetelhez elérés lehetőségét.

Akár a rezilienciafejlesztés lehetőségei, akár a megoldásközpontú oktatás különböző területének alkalmazásai a református oktatási rendszerben a diákok számára egy olyan légkörben történő formálódás lehetőségét hordozzák magukban, amely támogató, fejlesztő, értékteremtő és értékközvetítő lehet a számukra.

Felhasznált irodalom

- ♦ 1995. évi I. törvény, A Magyarországi Református Egyház Köznevelési Törvénye, Preambulum, elérhető: https://reformatus.hu/documents/919/1995._%C3%A9vi_I._tv._Koznevelesi_tv.pdf, letöltés dátuma: 2022. április 21.
- ♦ FURMAN, B.: *Kids' Skills. Megoldásközpontú gyermeknevelés a gyakorlatban*, Budapest, Z-Press, 2018.

¹⁸ Lásd Dr. Homoki Andrea kutatását a gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálatáról. HOMOKI: A gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata, 145–213.

¹⁹ PODLOVICS: Reziliencia és pedagógiai gyakorlat, 71–83.

- ♦ DONDERS, Ch.: *Reziliencia. Hogyan fejlesszük lelki ellenálló képességünket és előzzük meg a kiégést*, Budapest, Harmat Kiadó, 2019.
- ♦ GYARMATHY É.: A COVID-19 járvány hosszabb távú pszichológiai hatásai – különös tekintettel a gyerekekre, in *TMT* 68 (2021), 389–398.
- ♦ HOMOKI A.: *A gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata a Dél-Alföldi és az Észak-Alföldi régióban*, Doktori értekezés, Debrecen, 2014.
- ♦ BERG, I. K.–SHILTS, L.: *WOWW-megközelítés. Megoldásépítés az iskolában*, Budapest, SolutionSurfers, 2005.
- ♦ LANG, D.: *Parenting and Family Diversity Issues*, Ames, Iowa State University Digital Press, 2020, elérhető: <https://iastate.pressbooks.pub/parentingfamilydiversity/>, letöltés dátuma: 2021. július 20.
- ♦ METCALF, L.: *Megoldásközpontú tanítás. Hogyan javítsunk a diákok magatartásán, jegyein, a szülői támogatáson és a tanári kar morálján*, Budapest, Alexandra, 2008.
- ♦ OSVÁTH P.: A COVID-19 pandémia mentálhigiénés következményei. Hogyan tudunk felkészülni a pszichodémiás krízisre?, in *Orvosi Hetilap* 162 (2021. március 7.), 366–374.
- ♦ PODLOVICS É. J.: Reziliencia és pedagógiai gyakorlat, in *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* 28 (2021), 71–83.
- ♦ YOUNG, S.: *Megoldásfókuszú iskolák a bántalmazáskezelésen túl*, Budapest, SolutionSurfers, 2018.
- ♦ SZABÓ D. F.: A reziliencia értelmezésének lehetőségei: kihívások és nehézségek, in *Magyar Pszichológiai Szemle* 72 (2017), 247–262.
- ♦ SZABÓ D. F.: *Az oktatási reziliencia többszemponú vizsgálata 4. és 6. évfolyamos tanulók körében*, Doktori értekezés, Szeged, 2021, elérhető: https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/10837/1/ERT_SZDF.pdf, letöltés ideje: 2022. április 1.
- ♦ SZŰTS Z.: Digitális pedagógia módszertanok a VUCA (gyorsan változó, kiszámíthatatlan, bonyolult, ellentmondásos) világában, in *Iskolakultúra: pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata* 30 (2020), 76–90.
- ♦ TILLICH, P.: *Rendszeres teológia* (Eredeti címe: Systematic Theology, 1978), Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

A protestáns hivatástudat megjelenése a pedagógusjelöltek hivatásmotivációjában*

A minőségi oktatás elképzelhetetlen motiválatlan pedagógusokkal – szükséges ezért megvizsgálnunk, hogy mik azok a motívumok, amelyek a pályára vonzzák, és ott meg is tarthatják a pedagógusokat. A belső késztetésen túl a nevelő-oktató munka mikro- és makrotársadalmi körülményei, csoportdinamikája is befolyásolják a pályára állást és a pályaretenciót, vagyis a pedagógusjelöltek hivatás iránti elkötelezettsége és a pedagóguspálya iránti motivációja kölcsönösen függenek egymástól, és feltételezik egymást.

„Pályamotiváció alatt azoknak a konkrét indítékoknak a halmazát értjük, melyek egy meghatározott pálya felé való orientálódást és a tartós helytállásra készítő tényezőket egyaránt magukban foglalják, [a pályamotiváció] lényegében a pályafejlődés első lépésének tekinthető”.¹ Noha igaz, hogy a társadalmi megítélés – nem függetlenül az anyagi helyzettől – az értelmiségi pályák periferiájára sodorta a pedagógusokat, hiba volna a pályamotivációt kizárólag az anyagi tényezőkben keresnünk. „A pályamotiváció az életpályán belül egy nagyon összetett motivációs struktúra. Magába foglalja mindazokat a hajtóerőket, amelyek egy adott pálya kiválasztását és színvonalas gyakorlását biztosítják.”² A versenyképes fizetésen kívül több olyan, nem anyagi tényező is befolyásolhatja a pályaválasztást, mint az állásbiztonság, a rugalmas munkaidő, az életpálya- és karrierlehetőségek, a kedvező nyugdíjkonstrukció, a viszonylag hosszabb szabadság, az érdeklődésnek megfelelő, önkitaljesítő munka, valamint a munkahelyi légkör és környezet.³

A belső (intrinzik) motivációk közül a pedagógusoknál általánosan azonosítható a gyerekekkel foglalkozás öröme, a tanulók segítése sikereik elérésében. A külső (extrinzik) motivációknál a szociális és gazdasági tényezők játszanak döntő szerepet: a társadalmi presztízs, a jó munkakörülmények, a foglalkoztatás biztonsága, a vonzó munkaidő és a hosszú szabadság.⁴

* Ez a tanulmány egy az Oktatási Hivatal kutatótanári pályázata keretében végzett kutatás egyik eredményterméke. A teljes kutatásról és eredményeiről lásd SZONTAGH: Miért (nem) lesznek pedagógus? A tanulmány előadás formájában elhangzott a „Református iskola 2022” konferencián, Debrecenben, 2022. május 11-én.

¹ HOLECZ: A pedagógusok pszichés fejlődését segítő képzési feladatok, 149.

² SZŐKE-MILINTE: A pedagógusok pályamotivációja, 230.

³ HORVÁTH: A pedagógus életpályamodell vizsgálata.

⁴ WATT-RICHARDSON: Motivational Factors.

Paksi Borbála és munkatársai a szakirodalom alapján a pályaválasztás és a pályán maradás meghatározó tényezőiként inkább az intrinzik motivációt hangsúlyozzák. Ausztrál kutatók szerint „az intrinzik faktorok a pályaválasztási motivációt, míg az extrinzik faktorok a pályaelhagyást jelezték előre leginkább”.⁵ A hivatás- és pályamotiváció különbségeit feltáró kutatásunkban ennek megfelelően az előbbiek a *hivatás*-, utóbbiak a *pályamotiváció* komponensei lehetnek.

Feltételezésünk szerint napjainkban a *pedagóguspálya* (beleértve annak egzisztenciális, szervezeti és infrastrukturális feltételeit is) iránti motiváció eltér a nevelés-oktatás *hivatása* iránti elkötelezettség mértékétől (amely megélhető informális vagy a köznevelési intézményrendszeren kívüli formában is).

Hivatásmotiváción azoknak a motivációs tényezőknek az összességét értjük, amelyek a nevelés-oktatás feladatát mint személyes, belső elhívást percipálják. Ide tartozik a nevelés hosszú távú társadalmi hatásának előtérbe helyezése, az elkötelezett közösségi szerepvállalás, a generációkon áthagyományozódó tudás továbbadásának belső indíttatása és a magas intenzitású érzelmi bevonódás. Ez a fajta motiváció sokszor transzcendens alapokon nyugszik. A transzcendens elhívás érzése nem feltétlenül kötődik tételes valóságossághoz, de valamiféle belső, a racionalitáson *túli* elhívást feltételez.

A nevelői hivatásmotiváció nem kötődik feltétlenül pedagógus munkakörhöz vagy pozícióhoz. A társadalmi hasznosság érzése vagy az isteni elhívásra adott válasz az önkéntességben, az iskolarendszeren kívüli gyermekmunkában vagy akár a családi életben is megélhető. Ha a pedagóguspálya szervezeti és egzisztenciális körülményei nem kellőképpen vonzóak, a mégoly erős hivatásmotiváció sem feltétlenül párosul pályára állással.

A hivatásmotivációval szemben a *pályamotiváció* a pedagóguspálya mint *szakma* választásához kapcsolódik. Ide soroljuk azokat a motívumokat, amelyek a pedagógusi szerephez, az intézményes nevelés-oktatáshoz köthetők. Ahogy a hivatás-, úgy a pályamotivációban is megfigyelhetünk külső és belső tényezőket. Külső pályamotiváció lehet a család, a tanárok, az ismerősök vagy a társadalmi mikrokörnyezet biztatása a pedagógusfoglalkozás választására, de ide sorolhatók azok a makrotársadalmi hatások is, amelyek a pedagógusok presztízsén, anyagi és erkölcsi elismertségén, a képzés színvonalán keresztül teszik vonzóvá a pályát. Belső pályamotivációt jelenthetnek a pedagóguspályára jellemző sajátos szervezeti keretek, a munkaidőbeosztás, az egyéni és közösségi tevékenységek aránya és változatossága, a képzésben és a gyakorlatban megszerzett tudás használhatósága, konvertálhatósága.

A *pályamotiváció* gyengülése vagy hiánya közvetlenül vezethet a pályaelhagyásához, még abban az esetben is, ha – mint az előzőekben láttuk – a hivatás-

⁵ PAKSI–SCHMIDT–MAGI: Gyakorló pedagógusok pályamotivációi, 65.

motiváció erős marad. Hazai kutatások elsősorban a relatíve alacsony béreket, az előnyös konvertálhatóságot, a gyenge karrierkilátásokat, a növekvő munka-terhelést és az ezek hatására alacsony társadalmi megbecsültséget azonosították a pályaelhagyás elsődleges okaiként.⁶ Ezek mellett az egyértelműen negatív önszelekciós, kontraszelekciós megközelítések (deficitelméletek) mellett léteznek a támogató erőkre koncentráló nevelésszociológiai kutatások is, melyek a speciális hivatástudattal rendelkező csoportok pályára lépését és pályán maradását magyarázó tényezők vizsgálatát helyezik vizsgálódásuk középpontjába.⁷ Ezen, *hivatásmotivációt* támogató tényezők egyike éppen a felekezeti fenntartású pedagógusképzés hivatásfelfogása és pályaszocializációs munkája lehet.

A hivatásmotiváció vizsgálata azért is fontos, mert a közvélemény – és sokszor a szakmai közvélemény is – óriási, már-már kizárólagos jelentőséget tulajdonít a pedagóguspályán a hivatástudatnak, elhivatottnak. Sokszor ez a motivációs faktor az irracionálisnak érzett pályaválasztást hivatott kompenzálni: a társadalmi presztízs, az anyagi megbecsülés, a méltó munkakörülmények hiányát ellensúlyozza.

Varga Júlia szerint a pedagóguspálya melletti döntéssorozat állomásai a következők: a pedagógusképzés választása, a végzést követően a pedagóguspályán történő elhelyezkedés és a döntés a pályán maradásról.⁸

Kutatásunkban mi az első két pontra és a közöttük eltelt képzésre koncentráltunk, figyelmünket a tanítóképzés felé irányítottuk, és 11 Kárpát-medencei magyar tanítóképző intézmény összesen 17 telephelyén végeztünk kérdőíves felmérést (n = 589) a hallgatók hivatás- és pályamotivációját illetően. A válaszokat a felsőoktatási intézmény fenntartója (világi vagy egyházi), földrajzi helye (határon belüli vagy határon túli),⁹ illetve a hallgatók képzési pozíciója (évfolyama, munkarendje)¹⁰ alapján is leválogattuk és elemeztük. Jelen közleményünkben a fenntartó szerinti különbségek elemzésére szorítkozunk.

A pedagóguspálya választását befolyásoló tényezők vizsgálatának egyik leginkább ismert és elismert módszere a FIT-Choice skála (Factors Influencing Teaching Choice Scale), melyet két ausztrál kutató, Paul Richardson és Helen Watt dolgozott ki.¹¹ Céljuk az volt, hogy a pedagógusok pályaválasztásának hátterében álló extrinzik (külső), intrinzik (belső) és altruisztikus (önzetlenségi) motivációkat elkülönítsék, és így összehasonlíthatóvá tegyék. Módszereik és kutatásuk különös értéke, hogy azt többévi fejlesztés után, egymástól

⁶ CHRAPPÁN: Elégedettség és mobilitási esélyek; VARGA: Kiből lesz ma tanár?, 609–627.

⁷ PUSZTAI: Retenció és pályaszocializáció, 195–206.

⁸ VARGA: Kiből lesz ma tanár?, 609–627.

⁹ Erről bővebben lásd: SZONTAGH: Hivatás- és pályamotiváció.

¹⁰ Erről bővebben lásd: SZONTAGH: Pedagógusjelöltek hivatás- és pályamotivációja.

¹¹ RICHARDSON–WATT: Who Chooses Teaching and Why?

eltérő szervezeti és munkakultúrájú, eltérő oktatási tradíciójú országokban is kipróbálták.¹² A kérdőív és annak Bús-féle magyar változata megbízhatóságáról részletes adatok állnak rendelkezésre,¹³ ezért azokat jelen kutatásban részletesen nem vizsgáltuk.

Mérőeszközünk a FIT-Choice skála adaptált változata. A kérdőívet lerövidítettük: elhagytuk az eredeti mérőeszköz háttérkérdőívét, és csak a pályamotivációs és pályapercepciós itemeket hagytuk meg.

Az eredeti mérőeszköz által meghatározott 18 (motivációs és percepciós) faktor elnevezését megtartottuk, a *társadalmi státusz* faktor itemjei közül kettőt *pedagógus etika (munkaerkölcs)* megnevezéssel külön csoportként kezeltünk. Mérőeszközünkben az eredeti faktorok elnevezésének megfelelő kérdéscsoportokhoz 2–2 itemet kapcsolunk. Így a kérdőív összesen 19 kérdéspárban 38 itemet (24 pályamotivációs és 14 pályapercepciós itemet) tartalmaz. A magyar nyelvű online kérdőív összeállításához felhasználtuk Paksi¹⁴ és Bús¹⁵ fordításait. Az eredeti 7 fokozatú Likert-skálát 4 fokozatúvá alakítottuk annak érdekében, hogy a válaszok minden esetben eltolódjanak a skála egyik vagy másik vége felé.¹⁶

A keresztyén¹⁷ oktatási intézményekkel kapcsolatban az egyik leggyakrabban említett kifejezés az elkötelezettség. Ez nemcsak világnézeti elkötelezettséget jelent, hanem a hivatás iránti elkötelezettséget, alázatot is.¹⁸ A felekezeti fenntartású közismereti (nem hittudományi) felsőoktatás létjogosultságának igazolása, egyben öndefiníciója szerint az egyházi felsőoktatás egyik specifikuma, hogy ott bizonyos értékek, normák megjelennek, és azokat egyrészt a hallgatók magukénak érzik, másrészt az oktatók valami módon át is adják a maguk értékrendszerét diákjaiknak.¹⁹ Kutatásunkban azt is vizsgáltuk, hogy ez az elkötelezettségi többlet megjelenik-e a felekezeti pedagógusképzés hallgatóinak válaszaiban. Mivel a teljes kutatás elsősorban a képzésre és a képző intézményekre fókuszált, a hallgatók *személyes* beállítódásáról (pl. egyéni valóságosságáról) nem gyűjtöttünk adatokat.

Egy, a partiumi felsőoktatási térségben készült felmérés alapján

az összes hallgatóhoz képest a pedagógusképzési hallgatók majd egynegyede felekezeti iskolából érkezett (23,3%), míg a más szakosok esetében alacsonyabb az

¹² WATT–RICHARDSON: Motivational Factors; WATT–RICHARDSON: An Introduction to Teaching Motivations; WATT et al.: Motivations for Choosing Teaching as a Career

¹³ BÚS: Tanárjelöltek szakmai énképének fejlesztése.

¹⁴ PAKSI: A megmaradás mozgatói.

¹⁵ BÚS: Tanárjelöltek szakmai énképének fejlesztése.

¹⁶ A feldolgozásban nyújtott segítségért köszönet illeti Bánné Mészáros Anikót.

¹⁷ Tanulmányunkban alapértelmezésben a protestáns „keresztyén” terminológiát használjuk. Ettől akkor térünk el, ha az idézett szerzők a „keresztény” kifejezést használják.

¹⁸ SZONTAGH: Kompetenciaértelmezés a keresztyén pedagógiában.

¹⁹ RÉVAY: Áthagyományozott és új értékek.

egyházi iskolások aránya (15,9%). Ha a minta egyházi iskolából származó hallgatóit bontjuk abból a szempontból, hogy milyen képzési területen tanulnak, még látványosabb különbséget tapasztalunk: a pedagógusképzésben tanuló, felekezeti középiskolákban végzettek aránya igen magas (42%). Az állami szektor iskoláiban végzettek közül arányaiban kevesebben vesznek részt a pedagógusképzésben (31%).²⁰

Ezeket a tapasztalatokat támasztják alá az országos adatok is: Veroszta Zsuzsanna eredményei szerint „pedagógusszakok választása kisebb eséllyel fordul elő az állami fenntartású intézmények körében.”²¹ A végzős középiskolai tanulók az átlagosnál nagyobb arányban jelentkeznek egyházi iskolákból pedagógusképzésre, míg az alapítványi és magániskolákban erre a legkisebb a hajlandóság.²²

Pusztai Gabriella felmérései²³ azt is kimutatják, hogy az egyházi középiskolában végzett pedagógusjelöltek munkával kapcsolatos elvárásai (a munkaorientáció karaktere) közül a karrierorientált munkaelvárások, vagyis a magas kereset, munkahelyi előrejutás, állásbiztonság iránti igény (vö. *pályamotiváció*) esetében szignifikánsan alacsonyabbak, minden más elvárásfaktor (altruista, élményközpontú, függetlenségi, harmóniakereső munkaelvárások, munkakép – vö. *hivatásmotiváció*) esetében magasabbak az átlageredmények az állami iskolákban érettségizett hallgatókéhoz képest.

Az altruista és az élményközpontú vonások előnyben részesítése és a karrierközpontúság szinte teljes negligálása olyan vonások, melyek egy spirituális erőforrásokból megtámogatott hivatástudat bontakozására vallanak. [...] A felekezeti középiskolából érkezők valamivel kevesebben tervezik, hogy elhagyják a pedagóguspályát.²⁴

Ezeknek a középiskola típusán alapuló összehasonlító eredményeknek az ismeretében különösen érdekesnek ígérkezett megvizsgálni kutatásunk eredményeit a felsőoktatási intézmény fenntartója szerinti bontásban, különösen annak fényében, hogy a felekezeti pedagógusképzéssel kapcsolatban ismertek olyan tapasztalatok is, melyek szerint „hallgatóink tanári szerepben nem mutatnak megkülönböztető jellegzetességeket”.²⁵

A szakirodalom alapján kutatásunk kezdetén feltételeztük, hogy *az egyházi felsőoktatásban tanulók hivatásmotivációja erősebb a világi képzésben*

²⁰ PUSZTAI: Középiskolai hozzájárulás a hivatás formálódásához, 139.

²¹ VEROSZTA: Pályakép, szelekció a pedagóguspálya választásában, 55.

²² DABÓCZYNÉ: A pedagóguspálya választásának motivációi; HORVÁTH: A pedagógus életpályamodell vizsgálata.

²³ PUSZTAI: Középiskolai hozzájárulás a hivatás formálódásához.

²⁴ I. m., 152.

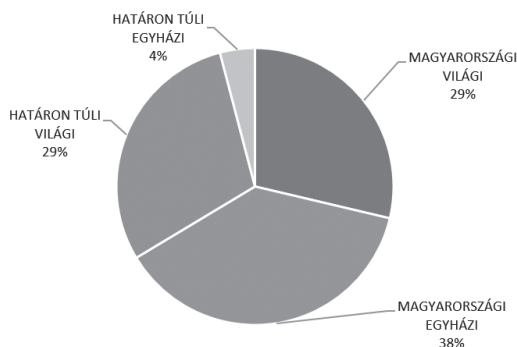
²⁵ GOMBOCZ: A pedagógus arcai, 66.

résztvevőkénél, és körükben a hivatás- és pályamotiváció különbsége is nagyobb. Feltételezésünk szerint az eredmények különbsége mögött az eltérő hivatásfelfogás állhat: „ennek jelentésmagva az elhívás, az apostolok Krisztus általi megszólította”.²⁶ A keresztyén ember számára tehát „az elhívás adja az indítást, amelyet az egyén részéről elfogadás és azonosulás követ”.²⁷

A Biblia szemléletében a munka önmagában értékes, és méltósága van, a munka az ember földi küldetésének eminens része. A világ teremtésével Isten is „munkát végez”, így földi képmása, az ember is munkára hivatott. Hivatásunk gyakorlásával mi is Isten munkatársai vagyunk a teremtett világ feletti uralmának megvalósításában.²⁸

Kortárs kutatások alapján elmondható, hogy a nevelésre (a nevelő hivatásfelfogására) erősen hat a vallásosság. Az Európai Értékrendvizsgálat alapján a vallásosak a nem vallásosaknál fontosabbnak tartják a szorgalomra és a mások tiszteletére nevelést, valamint a felelősségérzetet, ugyanakkor kevésbé helyezik előtérbe az önállóságot.²⁹

Kérdőívünket 589 fő tanító szakos hallgató töltötte ki. Közülük 246 fő (42%) jár egyházi, 343 fő (58%) világi fenntartású felsőoktatási intézménybe.³⁰

1. ábra: A felmérésben részt vevők megoszlása földrajzi hely és fenntartó szerint

²⁶ BAGDY: Hivatás és személyiség, 34.

²⁷ PINCZÉSNÉ: A pedagógusok hivatásszemélyisége, 5.

²⁸ SZONTAGH: Érték, rend, értékrend.

²⁹ PUSZTAI–TÖRÖK: Egyházi fenntartású iskolák.

³⁰ A fenntartói megoszlás tekintetében a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara kecskeméti képzési helyéről érkezett adatokat a világi fenntartású intézmények adataival együtt kezeltük, tekintettel arra, hogy az intézmény (a volt Neumann János Egyetem Pedagógiai Kara) csak a 2020/2021-es tanév elejétől került egyházi fenntartásba, a jelenleg ott tanulók még a világi intézménybe jelentkeztek, a felsőbbévesek a világi fenntartású képzésben végeztek megelőző tanulmányaikat.

Kutatási eredményeink alapján hipotézisünk csak részben igazolódott. Az egyházi fenntartású intézmények hallgatói körében a hivatásmotivációs kérdésekre adott válaszok átlaga ugyan kissé magasabb a világi intézményekben tanulóknál (3,251, ill. 3,219, különbség: 0,032), de a különbség nem számottevő. Nagyobb a különbség ugyanakkor a pályamotivációs itemekben: a világi intézményekbe járók eredményei (2,334) több mint egy tizeddel (0,111) meghaladják az egyházi intézmények hallgatóiét (2,223). Megállapítható tehát, hogy a hivatás- és pályamotiváció különbsége az egyházi intézmények hallgatóinak körében ugyan valóban nagyobb a világi intézmények hallgatói körében mértnél (1,028, ill. 0,885), de a különbség oka nem elsősorban az egyházi hallgatók magasabb hivatásmotivációs értéke, sokkal inkább a világi hallgatók magasabb pályamotivációja (1. táblázat).

1. táblázat: Hivatás- és pályamotiváció különbsége a Kárpát-medencei egyházi és világi fenntartású intézmények hallgatói között

	Egyházi hallgatók		Világi hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Hivatásmotiváció	3,251	,731	3,219	,727
Pályamotiváció	2,223	,781	2,334	,829
Elemszám	246		343	

Nem találtunk különbséget a különböző intézménytípusok hallgatói között abban, hogy mely kérdésekkel értettek egyet a leginkább, illetve a legkevésbé. A legmagasabb értékeket (3,5 felett) a 2. táblázatban látható itemek kapták:

2. táblázat: A legmagasabb értékű itemek a kérdőívben

Item	Egyházi hallgatók		Világi hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Szeret gyerekekkel dolgozni.	3,768	,4772	3,746	,5042
Szeretne segíteni a gyerekeknek a tanulásban.	3,760	,4644	3,732	,4995
Érdeklí a tanítás.	3,748	,5359	3,641	,5538
A tanítóknak magas szintű gyakorlati ismeretekre van szükségük.	3,711	,4803	3,636	,5708
A tanítás magas szintű szaktudást igényel.	3,606	,5297	3,638	,5275
A tanítás lehetővé teszi, hogy formálja a gyermekek értékeit.	3,695	,4954	3,606	,6209
Örömmel gondol vissza a döntésére, hogy tanító lesz.	3,573	,6134	3,560	,6851

Négy olyan itemet találtunk, amely egyik válaszadói csoportban sem érte el a két egészes átlagot a négyes skálán. Megjegyzendő, hogy az egyházi intézmények hallgatói körében további három, a világiak között további egy ilyen elem volt (3. táblázat).

3. táblázat: A legalacsonyabb értékű itemek a kérdőívben

Item	Egyházi hallgatók		Világi hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Nem vették fel az első helyen megjelölt helyre.	1,187	,5834	1,172	,5590
A pedagógusképzést utolsó lehetőségként választotta.	1,366	,7370	1,362	,7238
Megítélése szerint a tanítás jól fizetett szakma.	1,439	,6343	1,997	,9193
A pedagógusok jó fizetést kapnak.	1,435	,6403	1,953	,8840
A tanítói végzettség lehetővé teszi, hogy eldönthesse, hol szeretne élni.	1,935	,9279	1,948	,9598

A hallgatók válaszai alapján mindkét csoportban megerősítést nyertek a nemzetközi és hazai szakirodalom fentebb ismertetett eredményei, amelyek cáfolják, hogy a pedagógusjelöltek számára a pályaválasztás kényszer vagy tartalékkarrier lenne.

Az egyházi és a világi intézmények hallgatói között a hivatásmotiváció tekintetében a 4. és 5. táblázatban olvasható kérdésekben volt a legnagyobb eltérés.

4. táblázat: A legnagyobb eltérések a hivatásmotiváció területén az egyházi intézmények hallgatói javára

Item	Egyházi hallgatók		Világi hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Jó tanítási képességei vannak.	3,268	,6462	3,146	,6135
A tanítók társadalmi hozzájárulása érdemi.	2,768	,9934	2,656	,9249
A tanítás érzelmileg megterhelő.	3,325	,6698	3,213	,7244

5. táblázat: A legnagyobb eltérések a hivatásmotiváció területén
a világi intézmények hallgatói javára

Item	Egyházi hallgatók		Világi hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
A tanítás révén visszaadhat a társadalomnak abból, amit kapott.	2,797	,9516	2,889	,9237
A tanítás lehetővé teszi, hogy pozitívan befolyásolja a hátrányos helyzetű gyerekek jövőképét.	3,203	,8615	3,277	,7849

A pályamotiváció területén jelentősebbek az eltérések. Nem ritka a két tizedet meghaladó különbség (kivétel nélkül a világi hallgatók javára), és két item különbsége a négyes skálán az öt tizedet is meghaladja (6. táblázat).

6. táblázat: A legnagyobb eltérés a pályamotiváció területén
a világi intézmények hallgatói javára

Item	Egyházi hallgatók		Világi hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
A pedagógusok jó fizetést kapnak.	1,435	,6403	1,953	,8840
A tanítás jól fizetett szakma.	1,439	,6343	1,997	,9193

Mindkét item a pályapercepciók kérdéscsoport „Fizetés” kérdéspárjához tartozik. Mivel a pályamotivációt nagyban befolyásolja a pedagóguspálya társadalmi és egzisztenciális helyzete, presztízse (vö. előző fejezet), ez pedig országonként változhat, megvizsgáltuk, hogy ezek a különbségek fennállnak-e akkor is, ha csak a *magyarországi* hallgatók között vizsgáljuk a különbséget az intézmény fenntartója szerint.

Ebben a leválogatásban a felekezeti fenntartású intézményekben tanulók hivatásmotivációja kissé jobban eltér a világiakétól (+0,047). A pályamotivációs itemekben a világi intézményekbe járók eredményei már csak alig magasabbak az egyháziakénál (+0,027). A hivatás- és pályamotiváció különbsége a magyarországi egyházi intézmények hallgatóinak körében ugyancsak nagyobb a világi intézmények hallgatói körében mértnél (1,047, ill. 0,973), itt a különbséget nagyobb mértékben magyarázza az egyházi hallgatók magasabb hivatásmotivációs értéke, mint a világi hallgatók magasabb pályamotivációja (7. táblázat).

7. táblázat: Hivatás- és pályamotiváció különbsége a magyarországi egyházi és világi fenntartású intézmények hallgatói között

	Egyházi hallgatók		Világi hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Hivatásmotiváció	3,2456	,3245	3,1983	,3744
Pályamotiváció	2,1986	,3371	2,2255	,3583
Elemsszám	222		343	

Megvizsgáltuk, hogy az egyházi, illetve a világi intézmények hallgatóinak körében milyen összefüggés mutatható ki a pálya- és hivatásmotiváció között. Az összefüggés mindkét csoportban gyenge, de a világi hallgatók körében némileg magasabb. Az összefüggés mindkét csoportban szignifikáns (8. táblázat).

8. táblázat: Hivatás- és pályamotiváció korrelációja az egyházi és világi fenntartású intézmények hallgatói között

	Egyházi fenntartó	Világi fenntartó
Korreláció	,262	,350
Szignifikancia	,000	,000
Elemsszám	246	343

Végezetül az egyházi fenntartású intézmények csoportján belül megvizsgáltuk, hogy a katolikus és református fenntartású intézmények eredményei között van-e különbség (9. táblázat). Bár a minták eltérő elemszáma miatt (katolikus $n = 29$, református $n = 195$) általános érvényű következtetéseket nem tudunk levonni, az megállapítható, hogy a legnagyobb különbségek a *társadalmi hozzájárulás*, a *családdal töltött idő* és a *másodlagos karrier* kérdéspárosaiban voltak. A szórás a katolikus intézménybe járó hallgatók körében nagyobb.

9. táblázat: Motivációs kérdéspárokban mért legnagyobb különbség a katolikus és református fenntartású intézmények hallgatói között

Kérdéspár	Katolikus		Református	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Társadalmi hozzájárulás	2,603	,9198	2,813	,7846
Családdal töltött idő	2,552	,8592	2,362	,7808
Másodlagos karrier (tartalékkarrier)	1,448	,8488	1,259	,5235

Félkövérrel kiemelve az adott kérdéspárban magasabb eredmény.

Ezek alapján a református intézmények hallgatóira jellemzőbb, hogy a tanítói hivatást a társadalmi hozzájárulás szempontjából fontosnak tartják, a katolikus intézmények hallgatóit pedig jobban motiválja a pedagóguspályának az a tulajdonsága, hogy jól összeegyeztethető a családi élettel. Míg az előző faktor egyértelműen a hivatásmotiváció, a második a pályamotiváció felé mutat. A református intézmények hallgatói esetében kevésbé volt jellemző, hogy a tanítói pálya választását az motiválta, hogy a jelöltet nem vették fel a vágyott helyre, vagy a pedagógusképzést utolsó vagy helyettesítő opcióként választotta volna. A református intézmények hallgatóinak válaszai ebben a kérdéspárban a világi fenntartású intézmények hallgatóinak átlaga (1,267) alatt maradnak, míg a katolikusok átlagai magasabb értékek.

A hivatásmotiváció területén a református egyetemeken tanulók eredményei több mint 1 tizeddel magasabb átlagot mutatnak a katolikusokéinál. Ezzel szemben a pályamotivációs kérdésekre adott válaszok eredménye fordított: minimális mértékben, de a katolikus intézmények hallgatóinak átlageredménye magasabb (10. táblázat). Eredményeink alapján tehát a hivatás- és pályamotiváció különbsége alig tér el a katolikus, illetve református fenntartású intézmények hallgatói között (katolikus: 0,926; református: 1,064, eltérés: 0,138).

10. táblázat: Hivatás- és pályamotiváció különbsége katolikus és református fenntartású intézmények hallgatói körében

	Katolikus fenntartású intézmények		Református fenntartású intézmények	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Hivatásmotiváció	3,156	,805	3,261	,730
Pályamotiváció	2,230	,817	2,197	,768
Elemsszám	29		195	

Ismert, hogy a kálvini hivatásfelfogás Luther hivatásetikájából indul ki, de

Kálvin még hangsúlyosabbá tette a hivatás megszentelt voltát, amikor azt tanította, hogy nemcsak világi hivatásunkban lehetünk és maradhatunk Istennek tetsző, az ő akaratát cselekvő emberek, hanem éppen a hivatásunk végzésével leszünk azokká. Kálvinnál a becsületes, szorgalmas munka maga Isten dicsőítésévé válik.³¹

Kálvin azt hirdette, hogy az ember munkára van teremtve:

Hogy butaságunkkal és hirtelenkedésünkkel mindent össze ne zavarjunk, (Isten) minden embernek – egy sajátos életútban – meghatározta a kötelességeit.

³¹ BENKE: Kálvin társadalmi etikája, 91.

És hogy senki meggondolatlanul át ne lépje a maga határait, ezeket az életutakat »hivatásoknak« (vocationes) nevezte el. Minden egyes ember számára tehát élete útja mintegy az Úr által rendelt órállomás, hogy élete folyamán ide-oda ne vándoroljon. [...] Minden dologban a helyes cselekvés kiinduló pontja és alapja az Istentől kapott hivatás. [...] A közalkalmazásban lévő készségesen látja el teendőit, a családapa jobban teljesíti kötelességeit, ki-ki könnyebben viseli el a kényelmetlenséget, csalódásokat, aggodalmakat, melyek az élet útján várnak rá, ha meggyőződött róla, hogy Isten tette a terhet a vállára. Ebből származik az a rendkívüli vigasztalás is, hogy nincsen olyan hitvány és alacsony rendű feladat – feltéve, hogy hivatásodat teljesítéd benne –, amely ne ragyogna és nagyon értékes ne lenne Isten szemében.³²

A világi és egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények hallgatóinak eredményei alapján megállapítható tehát, hogy a felekezeti fenntartású intézményekben tanulók hivatásmotivációja kissé magasabb a világiakénál. A hivatás- és pályamotiváció különbsége a magyarországi egyházi intézmények hallgatóinak körében ugyancsak nagyobb a világi intézmények hallgatói körében mértnél. Különösen igaz ez a református fenntartású tanítóképzésre.

Feltételezésünk szerint a hivatásmotiváció erőteljes megjelenése a református intézmények hallgatói között a képzésben hangsúlyosan megjelenő protestáns hivatásfelfogásra is visszavezethető.

Felhasznált irodalom

- ♦ BAGDY E.: Hivatás és személyiség, in uő (szerk.): *A pedagógus hivatásszemélyisége*, Debrecen, KLTE, 1997, 34–41.
- ♦ BENKE Gy.: *Kálvin társadalmi etikája*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1986.
- ♦ BÚS E.: *Tanárjelöltek szakmai énképének fejlesztése aktív tanulásra épülő kurzuson keresztül*, Doktori értekezés, Szeged, SZTE BTK Neveléstudományi Doktori Iskola Oktatáselméleti Doktori Program, 2018.
- ♦ CHRAPPÁN M.: Elégedettség és mobilitási esélyek a pedagógusképzésben végzettek körében, in Garai O.–Veroszta Zs. (szerk.): *Frissdiplomások, 2011.*, Budapest, Educatio, 2013, 231–263.
- ♦ DABÓCZYNÉ LENKEFI É.: A pedagóguspálya választásának motivációi, in Kovács G. (szerk.): *Pannon Tanulmányok*, V. kötet: A Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Tudományos Diákköri dolgozatai 2017–2018, Veszprém, Pannon Egyetem, 2018, 211–238.
- ♦ GOMBOCZ O.: A pedagógus arcai. Gondolatok a tanárképzésről, in Szőke-Milinte E. (szerk.): *Pedagógiai küldetés – a küldetés pedagógiája. Tanul-*

³² KÁLVIN: Tanítás a keresztyén vallásra, 150–151.

mányok a katolikus pedagógusképzésről és pedagógiáról, Budapest, PPKE, 2018, 59–67.

- ♦ HOLECZ A.: A pedagógusok pszichés fejlődését segítő képzési feladatok és lehetőségek a tanárképzés és továbbképzés rendszerében, in Kispálné Horváth M. (szerk.): *Tanulmányok a pedagógusképzés 21. századi fejlesztéséhez*, Szombathely, NYME RPSZKK, 2015, 145–164.
- ♦ HORVÁTH SZ.: *A pedagógus életpályamodell vizsgálata*, Doktori értekezés, Kaposvár, KE Gazdaságtudományi Kar, 2020.
- ♦ KÁLVIN J.: *Tanítás a keresztyén vallásra*, Budapest, Magyarországi Református Sajtóosztály, 1991.
- ♦ PAKSI B.: *A megmaradás mozgatói. A gyakorló pedagógusok pályamotivációi*, Budapest, Oktatási Hivatal, 2015, elérhető: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/tamop315/palyamotivacio_konferencia/Paksi.pdf, letöltés dátuma: 2022. május 11.
- ♦ PAKSI B.–SCHMIDT A.–MAGI A. et al.: Gyakorló pedagógusok pályamotivációi, in *Educatio* 24 (2015), 63–82.
- ♦ PINCZÉSNÉ PALÁSTHY I.: A pedagógusok hivatásszemélyisége, in *Magyar Református Nevelés* 14 (2017), 5–14.
- ♦ PUSZTAI G.: Középiskolai hozzájárulás a hivatás formálódásához. Pedagógushallgatók és társaik összehasonlítása a kibocsátó középiskola fenntartója szerint, in Pusztai G.–Ceglédi T. (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*, Nagyvárad–Budapest, Partium Könyvkiadó–Personal Problems Solition–Új Mandátum Könyvkiadó, 2015, 136–154.
- ♦ PUSZTAI G.: Retenció és pályaszocializáció intézményfenntartó szerinti összehasonlításban – Az állami és felekezeti pedagógusképzés hosszútávú hatásai, in Pusztai G.–Morvai L. (szerk.): *Pálya-modell. Igények és lehetőségek a pedagógus-továbbképzés változó rendszerében*, Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadó, 2015, 195–206.
- ♦ PUSZTAI G.–TÖRÖK B.: Egyházi fenntartású iskolák, in *Vigilia* 82 (2017), 344–354.
- ♦ RÉVAY E.: Áthagyományozott és új értékek, normák néhány sajátossága a felekezeti felsőoktatásban tanulók körében Magyarországon, in *Felsőoktatási Műhely* 4 (2010), 93–108.
- ♦ RICHARDSON, P. W.–WATT, H. M. G.: Who Chooses Teaching and Why? Profiling Characteristics and Motivations Across Three Australian Universities, in *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 34 (2006), 27–56.
- ♦ SZONTAGH P.: *Érték, rend, értékrend. A keresztyén pedagógusokkal szemben támasztott minőségi és etikai elvárások, valamint azok kodifikációs problémái*, Budapest, Patrocinium, 2018.
- ♦ SZONTAGH P.: Kompetenciaértelmezés a keresztyén pedagógiában, in *Új Pedagógiai Szemle* 66 (2016), 88–98.

- ♦ SZONTAGH P.: *Miért (nem) leszek pedagógus? Hivatás- és pályamotiváció a Kárpát-medencei pedagógusok körében*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2021.
- ♦ SZONTAGH P.: Pedagógusjelöltek hivatás- és pályamotivációja, kutatás a képzés különböző állomásain, in *Pedagógusképzés* 19 (2020), 29–57.
- ♦ SZONTAGH P.: Hivatás- és pályamotiváció a Kárpát-medencei magyar tanítójelöltek körében, in *Magiszter* 19 (2021), 3–16.
- ♦ SZŐKE-MILINTE E.: A pedagógusok pályamotivációja a nemzetközi gyakorlatban, in G. Molnár P.–Szőke-Milinte E. (szerk.): *Pedagógiai valóságok*, Budapest, PPKE, 2018, 227–237.
- ♦ VARGA J.: Kiből lesz ma tanár? A tanári pálya választásának empirikus elemzése, *Közgazdasági Szemle* 56 (2007), 609–627.
- ♦ VEROSZTA Zs.: Pályakép, szelekció a pedagóguspálya választásában, in *Educatio* 24 (2015), 47–62.
- ♦ WATT, H. M. G.–RICHARDSON, P. W.: An Introduction to Teaching Motivations in Different Countries: Comparisons Using the FIT-Choice Scale, in *Asia-Pacific Journal of Teacher Education* 40 (2012), 185–197.
- ♦ WATT, H. M. G.–RICHARDSON, P. W.: Motivational Factors Influencing Teaching as a Career Choice: Development and Validation of the FIT-Choice Scale, in *The Journal of Experimental Education* 75 (2007), 167–202.
- ♦ WATT, H. M. G.–RICHARDSON, P. W.–KLUSMANN, U. et al.: Motivations for choosing teaching as a career: An international comparison using the FIT-Choice scale, in *Teaching and Teacher Education* 28 (2012), 791–805.

ROBERT ALTER

The Art of Bible Translation

Princeton University Press, Princeton & Oxford 2019.

Minden megnyilatkozásnak van poétikája – nem véletlenül (még ha olykor nem szándékosan is) beszélünk vagy éppen cselekszünk úgy, ahogyan azt tesszük. Triviális e megállapítás műalkotásokra történő érvényesítése. Robert Alter *The Art of Bible Translation* című könyve azonban a Héber Biblia fordítására tekintve vállalja annak közhelyszerűségét, hogy emlékeztessen arra: a Biblia az az irodalom, amelyben semmi nem céltalanul van olyként megfogalmazva, ahogyan azt olvassuk.

Robert Alter személyében azt a kutatót látjuk, aki irodalomtudósként fordul a Héber Biblia felé. A kaliforniai Berkeley Egyetemen hébert és összehasonlító irodalomtudományt oktatott, immár emeritus tanára ez intézménynek. Írásai az 1960-as évektől ismertek az Egyesült Államokban. Tagja az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémiának, valamint az Amerikai Filozófiai Társaságnak. Tiszteletbeli doktora a Yale Egyetemnek és a Héber Egyetemnek.

A szerző munkásságába való betekintésként álljon itt néhány cím az irodalomtudomány területén írt tanulmányai közül: *Partial Magic: The Novel as a Self-Conscious Genre* (1975); *Motives for Fiction* (1984); *The Art of Biblical Poetry* (1985, 2011 – utóbbi kiadás magyarul is megjelent 2013-ban, *A Biblia versművészete* címmel); *The Literary Guide to the Bible* (szerk. Alter és Frank Kermode) (1987); *The Invention of Hebrew Prose: Modern Fiction and the Language Revolution* (1988); *Pleasures of Reading in an Ideological Age* (1990); *Necessary Angels: Tradition and Modernity in Kafka, Benjamin, and Scholem* (1991); *Imagined Cities: Urban Experience and the Novel* (2005); *Pen of Iron: American Prose and the King James Bible* (2010). – Ezeken kívül az évek során számos öszövevényi könyv jegyzetekkel ellátott fordítását közölte, például: *The David Story: A Translation with Commentary of 1 and 2 Samuel* (1999); *The Book of Psalms: A Translation with Commentary* (2007); *The Wisdom Books: Job, Proverbs, and Ecclesiastes: A Translation with*

Commentary (2010); *Strong As Death Is Love: Song of Songs Ruth Esther Jonah And Daniel: A Translation with Commentary* (2015). Végül elkészült a teljes Ószövetség fordításának kiadása is: *The Hebrew Bible: A Translation with Commentary* (2018).

Jelen írásban bemutatásra kerülő könyvét a bibliafordítására történő összegző visszatekintésként írta Alter. 1985-ben már ezt olvashatjuk az ószövetségi költészetről szóló írása bevezetőjében:

Könyvemben, a tárgyalt szövegek fordításakor szeretném valamennyire ellensúlyozni azt, hogy a héber eredeti szöveg nem lehet ott minden olvasó előtt. [...] Az én változataim gyakran nincsenek tekintettel a nyelvi görbülékenységek szempontjaira, azért, hogy – a hagyományos fordításoktól eltérően – közelebbi fogalmat alkossanak az eredeti szövegnek olyan elemeiről, mint a szó-motívumok, anafora, keretszerkezetek, valamint jelentős mondattani szerkezetek változatos fajtái. Igyekeztem a héber szöveg ritmikai tömörségét is valamennyire érzékeltetni, ámbár a tömörségről le kell mondanunk akkor, amikor a jelentéshez való hűség követelményét tartjuk szem előtt. Kétségtelenül, esetenként csak úgy jutottam célhoz, hogy visszaéltem – legalábbis egyes olvasók szemében – mind az angol, mind a héber szöveg stilisztikai díszeivel. De én úgy gondolom, hogy vannak a héber eredetinek olyan művészi vonásai, melyek az én fordításváltozataim esetleges tökéletlensége ellenére is nyilvánvalókká válnak, míg a hagyományos fordításokban nem könnyű észrevenni őket. (*A Biblia versművészete* 16.).

A *The Art of Bible Translation* az idézett sorokban foglaltaknak mintegy részletes, a bibliai elbeszélésre is kiterjesztett kidolgozásaként tartható számon, amint ezt a könyv tartalma is tükrözi: 1. A bibliafordítás hanyatlása; 2. A szintaxis; 3. Szóválasztás; 4. Hangzás- és szójáték; 5. Ritmus; 6. A dialógus nyelve.

Nyilvánvalóan szerzőnk nem a teológiai üzenetre figyel, hanem a bibliai szövegben felismerhető költői eljárásokra, és azok lehető leghűségesebb közvetítését javasolja a fordítók számára. A könyvében felhozott megfelelőbb vagy esetlen fordításpéldák, valamint az ő megoldásai élénken szemléltetik mindazokat a szempontokat, amelyekre szükséges odafigyelni az eredeti szöveg poétikájának az angol vagy (tegyük hozzá) bármely átvevő nyelven való minél hitelesebb érvényesítésekor.

Előjáróban szükséges megjegyeznünk, hogy a bibliafordítások elsődleges célja a misszió, ezért pedig mindig fontos a héber szöveg minél olvasmányosabb fordításának elkészítése. Viszont a Bibliában megjelenő teológiai tartalmak is valamilyen poétika alapján nyerték azt a megfogalmazást, amelyben találjuk őket. A megszövegezésük mikéntjére való odafigyelés ennél fogva mindenképpen segítségére van a teológiai szövegértelmezésnek, amint ezt Alter is megállapítja e könyve végén:

Mind a bibliai elbeszélés, mind a bibliai költészet a nyelvhasználatnak egy olyan rendkívülien fantáziadús módját alkalmazza, amelyhez hasonlót igen keveset találunk az egész ókori világban, az ókori Izrael földrajzi környezetében pedig egyetlen olyan sincs, amely párhuzamaként említhető lenne. Természetesen, e egyszerű irodalmi források általában [...] vallási célok szolgálatába voltak állítva, viszont az emberi és az isteni világ közötti interakciókra való árnyalt rálátás teljes mértéke nem lesz érzékelhető a fordításban, ha elhanyagolódnak az eredetinek a stilisztikai finomságai. (121.)

A könyv kezdő fejezetében a fordítással járó téves elképzelések általánosabb ismertetését találjuk. Tyndale-ről szólva adja értésünkre a szerző, hogy nevezett bibliafordító azt a felfogást vallotta, miszerint rokonság van a héber és az angol nyelv között; mindamellet az ő változata (az 1520-as évekből) alapot jelentett a Genfi Bibliának, majd a King James Versionnak (1611) is, amelynek készítői felhasználták az ő munkáját, de azon túl eltanulták tőle a nyelvezet, a ritmus, a héber idiómák kezelését. De hasonlóan jó döntésnek tekinti a szerző az és kötőszóval alakított mellérendelő szerkezetek megőrzését az angol változatban. Ugyanitt említi a prózai szövegek visszafogott szóhasználatának megtartását a célnyelvben – mert stilisztikai sajátosság az, hogy az Ószövetség elbeszélő prózája kis terjedelmű szókészletet mutat, szemben a költészettel, amelyben számos, a prózában sehol sem található kifejezéssel találkozunk. – Ezzel szemben a modernebb fordítások azzal marasztalhatók el, hogy az ismétlődő szavaknál szinonimákat vagy különlegesebb, irodalmibbnak tekintett, értelmező terminusokat mutatnak az egyszerű héber szó helyett. Alter a fordítások hiányosságának tekinti a szöveg megmagyarázásának szenvedélyét.

A héber költészet ereje annak elképesztő tömörségében rejlik – írja a szerző. Figyelmeztet arra is, hogy a [Héber] Biblia általában nem mutatja azt az egyértelműséget, amelyre a modern fordítók törekcsenek – a héber szerzők „kedvüket lelték a jelentések burjánzásában, az ambiguitások művelésében”, eltérő szójelentések feszültségének kiemelésében. (10.)

A költészet olyan bonyolult formarendszer, amely gyakran aprólékosan kidolgozott nyelvi manővereket hordoz magában. A bibliai költészet minden részletre kiterjedő tudományos értelmezését kíséreltem meg [...], amelynek során állandóan odafigyeltem a költői forma és a vízió vagy az érték közötti kapcsolatra.

– olvassuk a *The Art of Biblical Poetry* 2011-es kiadásához írt előszavában. Fájjalja viszont, hogy „a költői forma és a költői teljesítmény elsőrendű fontossága nem kap megfelelő helyet” a teológiai kutatás Biblia-percepciójában, ennél fogva a költői szövegek irodalomtudományos vizsgálatának sincs kellő értékelése ezen a területen. (*A Biblia versművészete* 11). Mindez érvényesnek tekinthető a bibliai elbeszélés vonatkozásában is. – Ez a mellőzés meg-

nyilvánul abban is, hogy noha a bibliakutatók igencsak felkészülten vizsgálják a Bibliára vonatkozó közel-keleti kontextust, amelynek ismerete lényeges a szöveg megértéséhez, mégis a Biblia irodalmi aspektusai mintha semmilyen relevanciával nem rendelkeznének az interpretációra vonatkozóan. Az irodalmi stílust nem vizsgálják, a fordítók ennek folytán pedig úgy tesznek, mintha a Bibliának egyáltalán nem lenne stílusa – költői szövegek esetében ez még a fordításkiadások sortörésein is meglátszik: a fordítás sorai nem tükrözik a héber szöveg tagolódását. Továbbá jelzi azt is a szerző, hogy bibliai kifejezések fordításakor nem minden esetben történik odafigyelés a jelentésárnyalatokra, a konnotációkra, a beszédmódra. Ez azonban arról tanúskodik, hogy a fordítóknak ingatag fogalmuk van az angol stílusról, annak dekórumjairól, kifejezéslehetőségeiről is. Természetesen a kifogásolt jelenségek példákkal történő szemléltetését mindvégig megtaláljuk a könyvben.

A további fejezetekben Alter a héber bibliaszövegnek arra az öt fő aspektusára figyel, amelyeknek a valamikénti közvetítésére való odafigyelést javasolja.

Az irodalmi szintaxis, a szavak elrendezése lényegesen megkülönbözteti egymástól a nyelveket, ezt pedig igencsak nehéz továbbítani a forrás- és a célnyelv között – olvassuk a szerző szavait. Erre vonatkozóan azt rója fel, hogy a fordítások révén a bibliai szöveg gyakran nem különbözik a kortárs írásoktól, mintha nem is a Kr. e. 1. évezred folyamán keletkezett volna. Legszembetűnőbb ebből a szempontból az eredetiben található mellérendelések elmaradása; noha a parataxis a narratív láncolat kialakításának eszköze. – A szintaktikai inverzió a szórend szintjén észlelhető – ez az eljárás a tartalmi hangsúlyozás eszköze (lásd az állítmány–alany sorrend megváltoztatásának eseteiben annak jelentőségét, például a Gen 42,36-ban). A költészetben pedig a szórend a khiasztikus szerkezetek kialakításának szolgálatában áll (lásd például a Zsolt 18,43-at). Valahányszor a fordítók nem figyelnek oda, elhanyagolják vagy éppen nem sikerül nekik megőrizniük a szórendet, ezeket a formai sajátosságokat számolják fel. Ugyanez történik akkor is, ha szem elől tévesztik a héber elbeszélés tudvalevő lakonikusságát is. A fordítónak behatóan kell ismernie a héber szöveg irodalmi formáját, máskülönben az eredetnél nyersebb-banálisabb változat fog megszületni – figyelmeztet Alter.

Az egyes szavak által teremthetik meg a fiktív és költői világ realitása, ennél fogva a szavak fontosak bármely irodalmi alkotásban. A bibliai elbeszélések stratégiai megfelelőséget tanúsítanak a szóválasztás szintjén, ami állandó kihívást jelent a fordító számára. A fordításban való pontatlanságok a szövegnek a nem megfelelő értelmezését vonják maguk után. Ez történik akkor, ha az eredetiben találhatóhoz képest enyhébb jelentésű szavakat olvasunk (például a *הִשְׁלִיךְ*-re a Gen 21,15-nél), vagy egyszerű héber szavak lefordításakor teológiaiilag telített kifejezések jelennek meg (*sátor* a mezőgazdasági vonatkozású

menedék helyett a zsoltárokból [lásd Zsolt 18,12; 31,21]); de elvésznek a Biblián belüli intertextuális utalások is (itt a Gen 37,3 és 2Sám 13,18 כְּתָנָה פָּסִים-jét említi, a sámueli részben fellelhető másik két, intertextuális párhuzamokkal rendelkező kifejezés mellett). – A dikciót illetően Alter három beszédmód-típusról szól, és pedig a költők sajátos kifejezőmódjáról, a narratívák egyszerű dikciójáról, a párbeszédhez használt nyelvezetről. A tárgyalás során beszél mindegyikük fordítási nehézségeiről és hibáiról. A fejezet végén elhangzik az, hogy fordításokban a Biblia szavait közvetíteni kellene, nem magyarázni.

Hangzás- és szójáték. Jóllehet nem használja a *double entendre* kifejezést, a *pun* ezt az alakzatot jelzi, amelyet megkülönböztet a *word play*tól. Előbbiek a fordító legnagyobb kihívását jelentik. Vannak tematikailag fontos szójátékok, mások pedig az egységeket tagoló eszközként jelennek meg. Minden fordítás csak megközelítheti az eredetiben fellelhető kettős értelmet érvényesítő költői eljárást, mivel nincsenek valós megfelelések; Alter egyik példája a חֲנָנִי a Jób 7,6-ban. A szerző azt javasolja, hogy inkább történjenek fordítás-próbálkozások, mint annak a félrevezető benyomásnak a keltése-fenntartása, miszerint a héber szövegnek „egyetlen sima jelentése” van. (68.) – Nagyobb teret ad a fordítónak a hangzás- és szójáték. Itt az alliteráció és a [tulajdonképpen] szójáték eseteit említi, amely utóbbiak a prófétairodalomban a leggyakoribbak (lásd például הִנֵּה וְעַתָּה – הִנֵּה וְעַתָּה szótársítást az Ézs 5,7-ben).

Bármely művészi próza ritmikus szöveget hordoz, a ritmus az irodalmi próza szívverése – fogalmaz a szerző. Szerinte a Gen 1 szerzője értett ahhoz, hogy a teremtett világ rendjét a szöveg ritmusával stilisztikailag konkretizálja. Az angol fordítások közül a *KJV* alkotóit említi, akiknek részben sikerült közvetíteni a héber bibliaszöveg ritmusát, egyrészt azért, mert követték az eredeti szintaktikai konfigurációit, másrészt pedig azért, mert a tizenhetedik századi fordítóknak „jó fülük volt az irodalmi angolra” (84.). Alter elismeri, hogy a szövegfordításban a ritmus közvetítésének sikerei a legtöbb olvasó számára láthatatlanok, inkább az illető változat létrehozója számára jelentenek sikerélményt. – A költői szövegek fonetikai és morfológiai tömörsége miatt lehetetlen angolul az eredeti hangzásvilágához közeli hasonlót találni. Az eredetiben viszonylag kevés többszótagú szót találunk – a szerző az angolszász (azaz kevésbé latin) szavak használatának (nem mindig megvalósítható) stratégiáját javasolja az angol bibliafordítók számára. A ritmust illetően a Jób 3,3a-ban például a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozását jambussal látja közvetíthetőnek. A fejezet végén azt olvassuk, hogy az Ószövetségnek mind a költészetében, mind a prózájában figyelmesen kimunkált kadenciák nemcsak az írásmű szépségéhez járulnak hozzá, hanem annak jelentései árnyalásához is; mindamellett Alter sorai között helyet kap az a belátás is, miszerint nem létezik tökéletes fordítás.

A dialógus lényegesen meghatározza a bibliai elbeszélést – állapítja meg a szerző az utolsó fejezet elején –, ugyanis abban a narratív közlésekkel szemben hatalmas mennyiségben van jelen a párbeszéd. Ha valami jelentőséggel bír egy történetben, annak bemutatására dialógust használnak a szerzők. A beszéd révén szokott megtörténni az emberközi viszonyok láttatása (figyelemreméltó előzménye ez a novellisztikus dialógusnak – jegyzi meg az irodalomtudós szerző). Rugalmasságot jelent az, hogy a prózaíró változtathat a közvetített beszéd kontúrjein-dikcióján, alkalmanként ékesszólással ajándékozhatja meg karaktereit. Lehetőség adódik a különböző beszédmódok, szociolektusok társítására-konfrontálására. A bibliai elbeszélésben valamelyik szereplő első megszólalása az ő jellemzését szolgálja – Alter ide vonatkozó példáját képezik Ézsau első szavai a Gen 25,30b-ben: הָלַעֲיִטָּנִי נָא מִן־הָאֵדָם הָאֵדָם הִנֵּה. A „veres, veres”/ [„lencse, lencse”] igen nehezen közvetíthető az eredeti szöveg szándéka szerint, viszont abban Ézsau nagymértékű türelmetlensége és éhsége fejeződik ki, mintegy a fazékra való integetéssel, mint egy totyogó beszédmódjával kérleli Jákóbot. Jellemzéséhez hozzájárul a csak itt előforduló הָלַעֲיִטָּנִי, amelyet a rabbinikus szövegek nyomán egy durva evésmód kifejezésként érthetünk. Ézsau szavai révén durva, nyers figuraként jelenik meg. Alter további példákkal is szemlélteti a dialógus lehetőségeit, amikor annak mimetikus szerepére is rámutat, jelezve azt, hogy az expresszivitás kedvéért a héber szöveg olykor a nyelvi normák szándékos megsértését is mutatja.

Az elsődlegesen irodalmi szempontokra figyelő bibliaszöveg-változatok az irodalomtudományban járatosabbak, az irodalmat művészetként befogadók számára érdekesek. Alter e rövid könyve főként az ilyen jellegű bibliafordítások készítéséhez nyújt (inkább általánosnak tekinthető) szakmai útmutatást. Viszont az írásmagyarázat szempontjából is elengedhetetlen számon tartani, hogy a szöveg jelentésalkotásának mikéntje hozza létre azt a teológiai tartalmat, amelyre az interpretáció figyel.

Máthé-Farkas Zoltán

ALEC RYRIE (SZERK.)

A kereszténység történeti atlasza

Budapest, Kálvin Kiadó 2021.

2021 karácsonyára jelent meg magyarul a Kálvin Kiadó gondozásában az Alec Ryrie szakmai vezetésével összeállított *A kereszténység történeti atlasza* című, igényes megjelenésű kiadvány, amely műfaját tekintve egy egyháztörténeti atlasz.

Alec Ryrie, elismert angol történész, tanulmányait Cambridge-ben, St. Andrewsban majd Oxfordban végezte, jelenleg a londoni Gresham College teológiájának professzora. Főképpen 16–17. századi angol és skót történelemmel kapcsolatos témákban publikál, világi tevékenységei mellett pedig az anglikán egyház laikus prédikátora. A vele a szerzőségben együttműködő Andrew Avenell ausztrál történész és Elizabeth Wyse, aki mintegy 30 éve foglalkozik atlaszok készítésével, szintén területük elismert szakemberei. Háttérük és felkészültségük garancia a kötet minőségére, ugyanakkor a mű korántsem tudományos, hanem sokkal inkább igényes ismeretterjesztő kiadvány kíván lenni, amely a téma iránti magánjellegű érdeklődés kielégítése mellett nagy haszonnal használható a középiskolák és egyetemek történész, teológus, de akár földrajz szakos hallgatói számára is.

A kötet érdekessége, hogy a magyar kiadás az eredeti, Harvard egyetemi kiadó általi kiadással majdnem egy időben jelent meg, ami által nemcsak magyar, hanem világviszonylatban is friss kötetet tarthatnak kezükben az olvasók. A fordítás több szakmai és nyelvi lektoráláson ment át, amelyek során a magyar változat munkatársai megpróbálták megőrizni annak könnyed, nem egy esetben humoros szójátékokat használó, gördülékeny stílusát. A felfogásában és terminológiájában eredetileg is protestáns jellegű művet elsősorban a magyar református szóhasználatnak megfelelő kifejezésekkel ültették át magyarra, ugyanakkor – ahogyan már a cím is elárulja – a „keresztyén” helyett a „keresztény” névváltozat használatával tették nyilvánvalóvá, hogy a kiadvány a legtágabb értelemben vett kereszténység atlasza kíván lenni.

A magyar, de még a világpiacon sem volt még eddig olyan kiadvány, amely ilyen nagy számban vonultatta fel a különféle egyháztörténeti eseményekhez, mozgalmakhoz, személyekhez kapcsolódó térképeket – szám szerint százharminckettőt. Kezdve a legkorábbi időktől – a Jézus korabeli Palesztina bemutatásától – nem is a jelenig, hanem a jövőbeli prognosztizálásig, a 2050-re várható világvallási arányszámok szemléltetéséig terjed a mű kronológiai spektruma, amely végpontok között nehezen is juthatna eszünkbe több egyetemes egyháztörténeti téma, mint amihez térképet találunk a kötetben.

A teljesség igénye nélkül, érdekességük és különlegességük okán említhetünk meg néhány témát, mint amilyen az ír misszió, a nesztorianus egyházak, a baltikum megtérítése, orosz ortodox szerzetesség terjedése, az amerikai rabszolgák vallásossága, a protestantizmus jelenlegi előretörése Dél-Amerikában, a koreai és kínai keresztyénség helyzete 1949 után vagy a jelenlegi keresztyénüldözések 2018-as állapota. A mű Európa mellett nagy figyelmet szentel az azon kívüli világnak is, így kiemelt helyet kapnak és nagy számban szerepelnek a világmisszió különböző stádiumaihoz kapcsolódó térképek is.

A nagyobb földrajzi egységeket bemutató térképek mellett sok fénykép, egy-egy jelentősebb város (természetesen Jeruzsálem, Róma, Konstantinápoly több korszakból is, de a 17. századi Manila templomairól is van térkép), sőt jelentősebb kultuszhely alaprajza (pl. St. Denis apátság, Cluny, az Abu Szerga-i kopt templom vagy a goai székesegyház) is színesíti a kötetet, amely ezek által foglalkozik a keresztyén templomépítészet és egyetemi kultúra bemutatásával is.

A térképek mellett a kötet másik erénye a kísérszöveg, amely tömören, de szabatosan mutatja be a keresztyén egyháztörténet főbb állomásait, és amely szintén jól használható mint oktatási segédanyag, akár egyetemi szinten is. A térképekhez hasonlóan ezek témaválasztásában is sok olyan érdekes különlegesség van, amely nem megszokott a magyar egyetemes egyháztörténeti oktatás tematikájában. Mindezek tükrében valóban kiemelkedő jelentőségű a most megjelent atlasz, amelyet haszonnal forgathatnak és alkalmazhatnak az egyszeri érdeklődőktől kezdve a középiskolai és egyetemi oktatókon át mindazok, akik az egyháztörténettel kapcsolatosan további ismeretekre vagy csak érdekes olvasmányra vágnak.

Lányi Gábor

SZERZŐK

- ♦ BACSKAI KATINKA (PhD)
egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet,
MTA-DE-Családok és Tanárok Kooperációja Kutatócsoport
- ♦ BOGNÁRNÉ DR. KOCSIS JUDIT (PhD, Dr. habil.)
egyetemi docens; pedagógiatanár, Pápai Református Teológiai Akadémia
- ♦ BÓNA ZOLTÁN (PhD)
református lelkész, Dunavarsány
- ♦ CEGLÉDI TÍMEA (PhD)
egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, MTA-DE-Családok
és Tanárok Kooperációja Kutatócsoport
- ♦ HERBÁLY ESZTER
doktorandusz, Debreceni Református Hittudományi Egyetem
- ♦ HODOSSI SÁNDOR (PhD)
főiskolai docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem
- ♦ HÖRCSIK RICHÁRD (PhD, Dr. habil.)
tanszékvezető egyetemi tanár,
Debreceni Református Hittudományi Egyetem
- ♦ IVÁNNÉ NAGY ERZSÉBET BERNADETT
igazgató, Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma és Diákotthona
- ♦ KISS KLÁRA (PhD)
egyetemi adjunktus, Debreceni Református Hittudományi Egyetem
- ♦ LÁNYI GÁBOR (PhD, Dr. habil.)
egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar

- ♦ MÁTHÉ-FARKAS ZOLTÁN (PhD)
református lelkipásztor, Székelykövesdi Református Egyházközség
- ♦ P. KUSNYÍR ÉVA
doktorandusz, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi
Doktori Iskola, néprajzos-muzeológus, Sárospataki Református
Kollégium Múzeuma
- ♦ SZÁSZI ANDREA (PhD)
katechetikai igazgatóhelyettes, Református Pedagógiai Intézet
- ♦ SZENCZI ÁRPÁD (PhD)
főiskolai tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Pedagógiai Kar
- ♦ SZONTAGH PÁL (PhD)
igazgató, Református Pedagógiai Intézet; főiskolai docens,
Károli Gáspár Református Egyetem, Pedagógiai Kar